

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ, ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΜΠΣ ΣΤΗ ΒΑΣΙΚΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΓΝΩΣΙΑΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ

*ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ
ΚΑΙ
ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ*

Γεωργία Α. Μασούρη
Ψυχίατρος

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2010

*Αφιερώνεται στους γονείς μου,
Ελένη και Αναστάσιο*

Η συγκρότηση της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής και ο ορισμός του θέματος της Διδακτορικής Διατριβής έγινε την 17^η Φεβρουαρίου 2005.

Η υποστήριξη της Διδακτορικής Διατριβής έγινε την 22^α Μαρτίου 2010.

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

1. Αθανάσιος Τζαβάρας (επιβλέπων)
Ομ. Καθηγητής Τμ. ΜΙΘΕ, ΕΚΠΑ
2. Αριστέιδης Μπαλτάς (μέλος)
Καθηγητής ΕΜΠ
3. Δημήτριος Πλουμπίδης (μέλος)
Αναπλ. Καθηγητής Ψυχιατρικής, ΕΚΠΑ

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή:

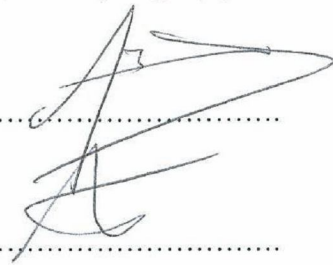
1. Αριστέιδης Μπαλτάς
Καθηγητής ΕΜΠ
2. Δημήτριος Πλουμπίδης
Αναπλ. Καθηγητής Ψυχιατρικής, ΕΚΠΑ
3. Κλήμης Ναυρίδης
Καθηγητής Τμ. ΦΠΨ, ΕΚΠΑ
4. Μπετίνα Ντάβου
Καθηγήτρια Τμ. Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
5. Φωτεινή Στυλιανοπούλου
Καθηγήτρια Τμ. Νοσηλευτικής, ΕΚΠΑ
6. Άννα Χριστοπούλου
Αναπλ. Καθηγήτρια ΦΠΨ, ΕΚΠΑ
7. Κλαίρη Συνοδινού
Καθηγήτρια Τμ. Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ: «ΑΡΙΣΤΑ»

Η ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
(Ονοματεπώνυμο/ιδιότητα)

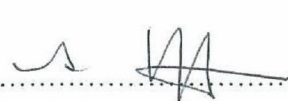
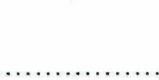
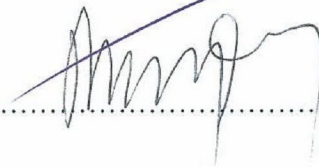
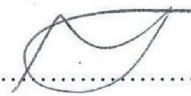
(υπογραφή)

- 1) Αθανάσιος Τραβήρας
- 2) Χριστόδουλος Μωραΐτης
- 3) Δημήτριος Παπαμωΐτης

Η διδακτορική διατριβή του/της Σταυρίας Μωραΐτη εγκρίθηκε στις 22 Μαρτίου 2020
από επταμελή εξεταστική επιτροπή αποτελούμενη από

- 1) Χριστόδουλος Μωραΐτης
- 2) Δημήτριος Παπαμωΐτης
- 3) Κρίστη Νάυτιου
- 4) Ντάνος Μωραΐτης
- 5) Φωτεινή Σουζιαννίδου
- 6) Δανάη Χριστοφίδου
- 7) Κρίστη Σουδωσιώ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	15
Εισαγωγικό σημείωμα	19

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

1. ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ.....	23
1.1 Η Ψυχική Συσκευή.....	28
1.2 Η μετάβαση στη Μεταψυχολογία	43
1.3 Οι ενορμήσεις.....	45
1.4 Το όνειρο	59
1.5 Από την ύπνωση στον ελεύθερο συνειρμό.....	77
1.6 Η αναπαράσταση.....	79
1.7 Γλώσσα και Ομιλία.....	83
1.8 Μεταβίβαση	86
1.9 Κατασκευές στη ψυχανάλυση.....	88
1.10 Σύμπτωμα και φαντασίωση.....	93

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

2. ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.....	99
2.1 Η Γνωσική άποψη.....	100
2.2 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών	101
2.3 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών είναι αναπαραστατικές.....	102
2.4 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών μπορούν να περιγραφούν μορφοτυπικά	102
2.5 Η Γνωσική Επιστήμη είναι βασική Επιστήμη.....	103
2.6 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών είναι δυνατόν να αναλυθούν σε πολλά επίπεδα.....	104

2.7 Οι Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές στη Γνωσιακή Επιστήμη	104
2.8 Γνωσιακή Νευροεπιστήμη	105
2.8.1 Νευρικά κύτταρα και γνωστική λειτουργία.....	106
2.8.2 Η Γνωσιακή Νευροεπιστήμη βασίζεται σε πέντε κύριες Προσεγγίσεις.....	107
2.9 Γνωστική Ψυχολογία	108
2.9.1 Θεώρηση της γνωσιακής αρχιτεκτονικής.....	109
2.9.2 Συστήματα εισροών και εκροών.....	110
2.9.3 Κεντρικά συστήματα	111
2.9.4 Φυσικά συμβολικά συστήματα	112
2.9.5 Αναπαράσταση	112
2.10 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ.....	114
2.10.1 Ιστορική αναδρομή.....	114
2.10.2 Ο Ηλεκτρονικός Υπολογιστής και η Γνωσιακή Επιστήμη.....	118
2.10.3 Η δομή της Γνωσιακής Επιστήμης.....	120
2.10.4 Οντολογία	120
2.10.5 Λειτουργισμός	121
2.10.6 Ψυχολειτουργισμός.....	123
2.10.7 Γενικός λειτουργισμός.....	123
2.10.8 Προτασιακές στάσεις	125
2.10.9 Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος.....	129
2.10.10 Το πρόβλημα της γνωσιακής αναπαράστασης.....	131
2.10.11 Τελεστική, αποφαντική και σιωπηρή γνώση	132
2.10.12 Γλωσσική γνώση	134
 ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ	
3. ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.....	139
3.1 Η Ψυχαναλυτική θεωρία, το διανοητικό πνεύμα της εποχής, γέφυρα προς τη Γνωσιακή Επιστήμη.....	145

3.2 Η Επιστήμη της Συναισθηματικής Νοσημοσύνης.....	149
3.3 Τα Αφηρημένα Μοντέλα του Freud.....	151
3.4 Η θεωρία της ενέργειας.....	153
3.5 Ο δυϊσμός στην σκέψη του Freud.....	157
3.6 Εναλλακτικές απόψεις της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας.....	162
3.7 Η Μεταψυχολογία, η Κλινική Θεωρία και η Ψυχαναλυτική Μέθοδος.....	165
3.8 Η Ψυχαναλυτική Μέθοδος.....	166
3.9 Προς ένα ψυχολογικό μοντέλο για την Ψυχανάλυση.....	172
3.10 Η θέση της μεταψυχολογίας: Πρόσφατες απόψεις.....	174
3.11 Η κριτική του Holt.....	177
3.12 Η φύση ενός Ψυχολογικού μοντέλου.....	181
3.13 Το θεωρητικό μοντέλο του Freud: Η θεωρία της ενέργειας.....	184
3.14 Σχέσεις ανάμεσα σε νοητικές, συναισθηματικές και νευρολογικές κατασκευές.....	186
3.15 Σχέσεις ανάμεσα σε νοητικές, συναισθηματικές και σωματικές κατασκευές.....	188
3.16 Συμπεράσματα: Τι θεωρία χρειαζόμαστε.....	189
3.17 Η αρχιτεκτονική της γνώσης. Συμβολική και υποσυμβολική διεργασία.....	191
3.18 Η συμβολική αρχιτεκτονική.....	191
3.19 Η θεωρία της λεκτικής κυριαρχίας.....	192
3.20 Διπλά και Πολλαπλά Μοντέλα Κωδίκων.....	194
3.21 Θεωρίες του κοινού κώδικα.....	194
3.22 Θεωρία του διπλού ή πολλαπλού κώδικα έναντι της θεωρίας του κοινού κώδικα.....	196
3.23 Νευρολογικές αποδείξεις.....	197
3.24 Υποσυμβολική διαδικασία.....	200

3.25	Τυπική περιγραφή του παραδείγματος ΠΚΕ.....	203
3.26	Τα συστήματα της παράλληλα κατανεμημένης επεξεργασίας (ΠΚΕ) ως μοντέλα του Νου.....	205
3.27	Η σχέση ανάμεσα σε συμβολικά και σε ΠΚΕ συστήματα: Μια αρχιτεκτονική ή δύο;.....	206
3.28	Συναίσθημα και Γνώση.....	210
3.29	Πρώιμες θεωρίες για το συναίσθημα.....	211
3.30	Θέσεις της γνωσιακής εκτίμησης.....	214
3.31	Νέα μοντέλα επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών.....	216
3.32	Το Θάλαμο-Φλοιό-Αμυγδαλικό Κύκλωμα.....	218
3.33	Συναισθηματικοί δίοδοι.....	219
3.34	Εναλλακτικά κυκλώματα: Η Θάλαμο-Αμυγδαλική Παράκαμψη.....	222
3.35	Ψυχολογικό μοντέλο της επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών.....	224
3.36	Ο ρόλος της Συνείδησης.....	226
3.37	Τα συναισθηματικά σχήματα.....	227
3.38	Συναισθηματικά σχήματα και σχήματα μνήμης.....	228
3.39	Αποτυχίες της διαδικασίας συμβολισμού. Τρόποι αποκατάστασης.....	231
3.40	Διχασμός και Αποσυμβολισμός.....	233
3.41	Προσπάθεια Ανασυμβολισμού.....	234
3.42	Επίπεδα της διαδικασίας συμβολισμού.....	237
3.43	Συνδέοντας συναισθήματα με λέξεις.....	242
3.44	Η γλώσσα των συναισθημάτων.....	244
3.45	Στάδια της αναφορικής επεξεργασίας Α) Υποσυμβολική ενεργοποίηση..... Β) Η συμβολική φάση..... Γ) Η φάση του στοχασμού: Κατανόηση και επαλήθευση.....	246 246 247
3.46	Η ανάπτυξη της αναφορικής επεξεργασίας:	

Η διαπροσωπική βάση.....	248
3.47 Η ανάπτυξη των λεκτικών συναισθηματικών εννοιών:	
Μια προέκταση της θεωρίας του Vygotsky.....	250
3.48 Η αναφορική επεξεργασία και η διαδικασία ανακάλυψης.....	251
3.49 Ο ελεύθερος συνειρμός.....	252
3.50 Η Ψυχανάλυση ως ανίχνευση και ανακάλυψη.....	253
3.51 Όνειρα και φαντασιώσεις.....	257
3.52 Η προοπτική της έρευνας των ονείρων.....	265
3.53 Το μοντέλο κωδικοποίησης των ονείρων.....	268
3.54 Παράλληλη Επεξεργασία σε Φαντασιώσεις και Όνειρα.....	273
3.55 Η «Ονειρική σιγή».....	275
3.56 Η Ανακατασκευή της «Βασιλικής Οδού».....	276
3.57 Ο «Πύργος της Βαβέλ».....	279
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	282
1. Το Ασυνείδητο ως ολιστικό μοντέλο των λειτουργιών	
του εγκεφάλου.....	282
2. Το μοντέλο των λειτουργιών του ανθρώπινου εγκεφάλου.....	282
3. Το επιστημολογικό πλαίσιο του μοντέλου των	
λειτουργιών του εγκεφάλου.....	283
4. Οι λειτουργίες επεξεργασίας πληροφοριών.....	283
5. Η ψυχοβιολογική ανάπτυξη του ανθρώπου.....	285
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	286
6.1 Η γνώση και οι μνημονικές λειτουργίες επηρεάζουν	
τη συμπεριφορά συνειδητά και μη συνειδητά.....	286
6.2 Διάσταση απόψεων Γνωσιακής Επιστήμης και Ψυχανάλυσης.....	290
6.3 Εναλλακτικοί τρόποι ορθολογισμού, ενικότητα και	
ψυχαναλυτικό προνόμιο.....	301
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	309
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ.....	321

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στη διάρκεια των δεκαετιών του 1960 -1970, στην Ψυχολογία σημειώθηκε μια γνωσιακή επανάσταση, κατά την οποία μοντέλα επεξεργασίας πληροφοριών βασισμένα στην μεταφορά-προσομοίωση του νου ως υπολογιστή αντικατέστησαν τα συμπεριφορικά μοντέλα. Με παρόμοιο τρόπο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια εξέλιξη, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως δεύτερη γνωσιακή επανάσταση στην πειραματική Ψυχολογία και στις Νευροεπιστήμες.

Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της δεύτερης γνωσιακής επανάστασης είναι τα ακόλουθα:

Το πρώτο, αφορά στην αλλαγή της τοποθέτησης από τα μοντέλα σειριακής επεξεργασίας στα μοντέλα παράλληλης επεξεργασίας. Στα μοντέλα παράλληλης επεξεργασίας, οι επεξεργασίες που υφίστανται μια πληροφορία, τοποθετούνται πάνω σε παράλληλη αρχιτεκτονική.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό, έχει να κάνει με μια εννοιολογική μετατόπιση από τις αποθήκες μνήμης, στα συστήματα μνήμης. Έτσι σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη, οι γνώσεις δεν βρίσκονται στον εγκέφαλο σε χώρους, αλλά σε κατανεμημένα δίκτυα. Η ενεργοποίηση αυτών των χώρων δημιουργεί μια αναπαράσταση.

Το τρίτο χαρακτηριστικό σχετίζεται με τη διάκριση της σαφούς, δηλωτικής (explicit) μνήμης και της υπονοούμενης, διαδικαστικής (implicit) μνήμης. Η διάκριση της σαφούς – υπονοούμενης μνήμης, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο θυμόμαστε τις πληροφορίες (συνειδητά ή ασυνειδητά), ενώ η διάκριση της διαδικαστικής–δηλωτικής μνήμης αφορά στον τρόπο με τον οποίο αναπαριστώνται οι γνώσεις. Οι δηλωτικές γνώσεις μπορεί να είναι υπονοούμενες και οι διαδικαστικές γνώσεις μπορεί να είναι σαφείς.

Το τέταρτο χαρακτηριστικό αυτής της δεύτερης γνωσιακής επανάστασης είναι η μεγάλη σημασία, που δίνεται στο ρόλο του συναισθήματος και του κινήτρου στη σκέψη και στη μνήμη.

Το τελευταίο και βασικότερο χαρακτηριστικό είναι η μετατόπιση από την μεταφορά–προσομοίωση του νου ως υπολογιστή, στο νου ως εγκέφαλο. Ενώ οι γνωστικοί επιστήμονες της δεκαετίας του 1960 εμπνέονταν από τους υπολογιστές της εποχής τους, οι σύγχρονοι επιστήμονες εμπνέονται από τις εξελίξεις των Νευροεπιστημών. Η αλλαγή της μεταφοράς έφερε στα γνωστικά μοντέλα τρεις καταστάσεις, οι οποίες ήταν στην αφάνεια τις προηγούμενες δεκαετίες(1960-1970): το συναίσθημα, το κίνητρο(motivation) και τη συνείδηση.

Η Ψυχανάλυση ως θεωρία απαρτίζεται από πολλές προεκτάσεις και εφαρμογές της βασικής θεωρίας του Φρόυντ. Είναι δηλαδή πολύπλοκη, όπως οι περισσότεροι επιστημονικοί γνωστικοί κλάδοι. Η βασική πρόταση της Ψυχανάλυσης είναι, ότι ο ψυχισμός του ανθρώπου αποτελείται από δύο πόλους: Το Συνειδητό(μέσα στη συνείδηση) και το Ασυνείδητο(εκτός της συνείδησης). Η ψυχική λειτουργία εναρμονίζεται με την σχέση των δύο αυτών πόλων.

Στην ψυχαναλυτική πρακτική αυτό, που επιδιώκει ο ψυχαναλυτής είναι, να ξαναφέρει στην Συνείδηση, ότι είναι απωθημένο–Ασυνείδητο. Η ψυχαναλυτική θεραπεία λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο και βασίζεται σε κάποιους κανόνες. Η τήρηση της σταθερότητας του πλαισίου και των κανόνων παρέχει τις προϋποθέσεις, ούτως ώστε οι ελεύθεροι συνειρμοί, να μπορέσουν να λειτουργήσουν. Στη συνέχεια η συναισθηματική εμπλοκή ψυχαναλυόμενου – ψυχαναλυτή (μεταβίβαση – αντιμεταβίβαση) καλεί τον έμπειρο ψυχαναλυτή, να δώσει ερμηνεία και με τον τρόπο αυτό, να κάνει γνωστό στον αναλυόμενο το Ασυνείδητο.

Όσον αφορά στη σχέση μεταξύ της Ψυχανάλυσης και των εξελίξεων της Ψυχολογίας και των εμπειρικών Επιστημών αυτή ήταν πάντα διαφορούμενη. Οι πρόσφατες εξελίξεις στη Γνωστική Νευροεπιστήμη υπόσχονται, να δώσουν μια εμπειρική βάση θεμελίωσης για δύο κεντρικές ψυχαναλυτικές έννοιες: Τα ασυνείδητα συνειρμικά δίκτυα(associate networks) και τις ασυνείδητες διαδικασίες.

Τα ψυχαναλυτικά μοντέλα από την άλλη δίνουν μεγάλη έμφαση στις πολύπλοκες διαδικασίες, που εκτελούνται για την ρύθμιση των συναισθημάτων (π.χ.

άμυνες), στις υπονοούμενες αναπαραστάσεις, καθώς επίσης και στις υπονοούμενες σχεσιακές διαδικασίες, που καθοδηγούν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο που σκεπτόμαστε, αισθανόμαστε και αλληλεπιδρούμε μεταξύ μας.

Σύμφωνα με τον Kandel η μορφή του Ασυνειδήτου, η οποία αναδύεται στο συνειδητό μέσα από την ψυχαναλυτική διαδικασία, είναι η υπονοούμενη – διαδικαστική μνήμη. Έτσι, σύμφωνα με πολλούς ψυχαναλυτές, η Ψυχανάλυση είναι επιστήμη της μνήμης. Ένας από τους κυριότερους τρόπους με τους οποίους η Ψυχανάλυση μπορεί, να συμβάλλει στη Γνωσιακή Επιστήμη είναι, να θέσει σε χρήση κλινικά στοιχεία και εννοιολογικές συλλήψεις, που ίσως δεν θα αναδύονταν ποτέ από το εργαστήριο.

Στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα, η «ευγενής» συνεργασία γνωσιακών επιστημόνων με ψυχαναλυτές, με βάση κοινούς τόπους, θα μπορούσε να οδηγήσει σε κοινή πορεία σύγκλισης.

Στην εργασία, που ακολουθεί, επιχειρείται η ανεύρεση κοινών τόπων σύγκλισης ανάμεσα στην Ψυχανάλυση και στη Γνωσιακή Επιστήμη.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η συγγραφή μιας διατριβής προϋποθέτει την ύπαρξη σχετικής γνώσης, που αποκτάται και συγκροτείται σιγά-σιγά, συχνά επίπονα και με τρόπο πρωτότυπο κάθε φορά.

Η μαθησιακή προσπάθεια αποτελεί για κάθε υποκείμενο έναν ιδιαίτερο τρόπο, κατά την διαδικασία της γνώσης. Η πορεία συχνά είναι απρόβλεπτη, γεμάτη χάσματα και υπερβάσεις. Οι απογοητεύσεις δεν τελειώνουν, διότι η ίδια η διάψευση περιμένει. Εξ' άλλου ο Σωκράτης μας το δίδαξε για πάντα: «Εν οίδα ότι ουδέν οίδα». Η διαδικασία απόκτησης γνώσης δεν ξεπερνιέται, απλώς μετατίθεται. Το αίτημα του συγγραφέα, να άρει την άγνοια του, κρύβει την ενδόμυχη επιθυμία του για άγνοια. Και έτσι η έφεση για μάθηση θα συναντήσει την ασυνείδητη αλήθεια της: Το πάθος για άγνοια.

Η συγγραφή αυτής της διατριβής, παρά τις όποιες σιοπέλους, προβληματισμούς και μεταθέσεις ολοκληρώθηκε, περιλαμβάνοντας τρεις κύριες ενότητες.

Στην πρώτη ενότητα γίνεται εισαγωγή στην Ψυχανάλυση και περιγράφονται οι βασικές δομές που την συνθέτουν.

Στη δεύτερη ενότητα γίνεται αρχικά μια γενική αναφορά στη Γνωσιακή Επιστήμη. Περιγράφονται οι επιμέρους επιστημονικοί τομείς που τη συνθέτουν, γίνεται αναφορά στη Γνωστική Ψυχολογία και περιγράφονται οι βασικές έννοιες της Φιλοσοφίας της Γνωσιακής Επιστήμης.

Στην τρίτη και τελευταία ενότητα, καταχωρούνται συγκριτικές παρατηρήσεις και παραθέτονται απόψεις και συμπεράσματα για την Ψυχανάλυση και τη Γνωσιακή Επιστήμη.

Για την ειπόμενη αυτής της διατριβής πολλοί συνέδραμαν, ωστόσο πρωτίστως θεωρώ υποχρέωσή μου, να εκφράσω τις ειλικρινείς και βαθιές μου ευχαριστίες στον κύριο Θανάση Τζαβάρρα, Ψυχίατρο, Ψυχαναλυτή, Ομότιμο Καθηγητή του τμήματος Μ.Ι.Θ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος με τις εποικοδομητικές

επισημάνσεις του, καθώς και με την ενθαρρυντική και την καρτερική του στάση συνέβαλε καθοριστικά για την περάτωση αυτής της διατριβής. Αισθάνομαι ευτυχής που συνεργάστηκα με έναν ευρυμαθή, «ανθρώπινο» και βαθειά καλλιεργημένο Καθηγητή!

Οι απόψεις του Καθηγητή του ΕΜΠ κυρίου Αριστείδη Μπαλά, για την επιστημονική φύση της ψυχανάλυσης, καθώς και η ευρύτερη φιλοσοφική του άποψη για τις επιστήμες, μου ήταν πολύτιμη και χρήσιμη. Είναι τύχη να συνεργάζεται κανείς με Καθηγητή αυτού του βεληνεούς, αυτού του πολιτισμού και της καλλιέργειας. Τον ευχαριστώ βαθύτατα.

Τον Αναπληρωτή Καθηγητή Ψυχιατρικής κύριο Δημήτρη Πλουμπίδη τον ευχαριστώ για την πρόθυμη, ακούραστη και φιλότιμη διάθεση να με βοηθήσει, καθώς και να ακούσει και παράλληλα να συνεισφέρει στα τυχόντα επιστημονικά διλήμματα. Η βοήθεια του ήταν πολύτιμη και η συνεργασία μαζί του άριστη και πολιτισμένη.

Στην κυρία Στέλλα Βοσνιάδου, Καθηγήτρια Ψυχολογίας και Πρόεδρο του τμήματος Μ.Ι.Θ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία με βοήθησε να εμπλουτίσω τις γνώσεις μου στο χώρο της Γνωστικής Ψυχολογίας, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ.

Ευχαριστώ επίσης όλους τους Καθηγητές της Ιατρικής και ειδικότερα της Ψυχιατρικής και της Ψυχανάλυσης, τους Καθηγητές του Μεταπτυχιακού Τμήματος Μ.Ι.Θ.Ε., γιατί ο καθένας ξεχωριστά συνέβαλε στη διεύρυνση του πεδίου των γνώσεών μου, βοηθώντας με στη σύνθεση αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ τον ψυχαναλυτή, τα αδέρφια και τους αγαπητούς μου φίλους που με στήριξαν και μου συμπαραστάθηκαν την περίοδο της συγγραφής.

Περισσότερο από όλους ευχαριστώ τους γονείς μου, γιατί αυτοί με έμαθαν «να σιάβω βαθειά και να συνεχίζω να σιέπτομαι ακόμη και πέρα από το σημείο όπου η σιέψη αρχίζει να πονάει».

Γεωργία Α. Μασούρη

Οκτώβριος 2009

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

1. ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Η Ψυχανάλυση ως η «Επιστήμη» του Ασυνείδητου δημιούργησε επιστημολογική τομή, όντας αυτόνομος και συνάμα ιδιότυπος κλάδος Γνώσης και Πρακτικής¹.

Στην Φιλοσοφία της Επιστήμης και γενικότερα στην Φιλοσοφία, η Ψυχανάλυση φέρει μια νέα μορφή ορθολογικότητας².

Το φροϋδικό έργο στο σύνολό του δείχνει πρακτικά και θεωρητικά ότι ο ζων οργανισμός είναι ταυτόχρονα σώμα και ψυχή. Το σώμα και τα μέρη του φέρουν ανεξίτηλα συμβολικά φορτία, ενώ ταυτόχρονα η σκέψη δεν μπορεί να είναι ασώματα και τα «πάθη της ψυχής» σωματοποιούνται.³

Η επιστήμη, σύμφωνα με τον Luis Althusser έχει θεωρία, μέθοδο, πρακτική και αντικείμενο. Η θεωρία αποτελείται από το οργανωμένο σύνολο των εννοιών που περιγράφουν οντολογικά το αντικείμενο, την πρακτική για το αντικείμενο, άλλα οντολογικά αντικείμενα τα οποία αλληλεπιδρούν με το αντικείμενο της επιστήμης, τη μέθοδο που προβλέπει την εφαρμογή, καθώς και μια ευρύτερη ομάδα εννοιών, η οποία επιτρέπει την οργάνωση των εννοιών σε σύστημα. Μέσα σ' αυτό το ευρύτερο σύστημα εμπεριέχονται και οι έννοιες της αισθητικής, της ηθικής και της επιστήμης.

¹ Τζαβάρας, Θ., (1998): «Η Ψυχανάλυση δεν είναι θεωρία Γνώσης. Η Ψυχανάλυση είναι Θεωρία της Αγνωσίας και όχι Θεωρία της Αγνωσίας. Και τούτο χάριν στη δυνατότητα μετακίνησης, που επιτρέπει στον Άνθρωπο να αλλάξει την (ψυχική) κατάσταση της Παραγνώρισης σε διεργασία Αναγνώρισης. Στην ψυχαναλυτική θεώρηση της Γνώσης, η Γνώση του Υποκειμένου διεκπεραιώνεται μέσα από το Υποκείμενο της Γνώσης». Από το: «Είναι η Ψυχανάλυση Θεωρία Γνώσης;», στο βιβλίο: *Το πρόβλημα της Γνώσης: Μέθοδοι και Αντικείμενο των Επιστημών*, Διεπιστημονική προσέγγιση, (σελ. 49-61), Εισαγ., Επιμ., Γ. Παπαγούνος, Εκδ., Παπαζήση, Αθήνα.

² Μπαλτάς, Α., (2004): «Η ψυχανάλυση όμως δεν προκαλεί τη φιλοσοφία μόνο σε αυτό το σημείο. Το να ισχυρίζομαι πως η ψυχανάλυση συνιστά μια νέα μορφή ορθολογικότητας είναι συνώνυμο με το να ισχυρίζομαι πως η ίδια διεκδικεί τον επίζηλο τίτλο της *καθαυτό επιστήμης*. Αυτός ο ισχυρισμός αποτελεί πρόκληση ακόμη μεγαλύτερης εμβέλειας και σε αυτή την πρόκληση είμαστε τώρα υποχρεωμένοι να αποκριθούμε». ...»(Από το βιβλίο: *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, Εκδ: Εξάντας, 2004, Αθήνα).

³ Μπαλτάς, Α., (2004): «Με βάση τα παραπάνω, ήταν εύλογο να περιμένουμε πως μια τόσο ριζική πρόκληση στο πλαίσιο σκέψης που μας έχει κληροδοτήσει η Επιστημονική Επανάσταση θα κινητοποιούσε άμεσα και αποφασιστικά τη φιλοσοφία ολόκληρη. Θα την υποχρέωνε δηλαδή να σκύψει προσεκτικά πάνω από το έργο του Φρόντ και να προσπαθήσει να το καταλάβει, όχι υπό τους όρους ορθολογικότητας των φυσικών επιστημών... αλλά υπό τους νέους δικούς του, ώστε να οικειοποιηθεί για λογαριασμό της, να αποσαφηνίσει με τη δέουσα αυστηρότητα και να αναπτύξει περισσότερο αυτήν ακριβώς τη νέα μορφή ορθολογικότητας και τα συνεπόμενά της...»(Από το βιβλίο: *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, Εκδ: Εξάντας, 2004, Αθήνα).

Ο Αλτουσέρ σε ειδικό άρθρο για την ψυχανάλυση (Freud et Lacan)⁴ θεωρεί, ότι (η Ψυχανάλυση) πληροί τα κριτήρια, για να χαρακτηριστεί ως επιστήμη με αντικείμενο το Ασυνείδητο. Κατά τον Αλτουσέρ, το έργο του Λακάν αναδεικνύει το χαρακτήρα της Ψυχανάλυσης ως αυθεντικής επιστήμης, γιατί προσδιορίζει αυστηρά, τόσο το ποιο είναι το ιδιαίτερο, αποκλειστικά δικό της αντικείμενο, όσο και ποιες είναι οι ιδιαίτερες δικές της μέθοδοι, οι οποίες οδηγούν στη γνώση. Αντικείμενο της Ψυχανάλυσης είναι η διαδικασία συγκρότησης και η ίδια η σύσταση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, δηλαδή η επώδυνη πορεία μέσω της οποίας ο βιολογικά προσδιορισμένος άνθρωπος συλλαμβάνεται από το συμβολικό επίπεδο και συγκροτείται τραυματικά, σε έμφυλο ανθρώπινο ον, που μπορεί να μιλήσει και στο οποίο απαγορεύεται η αιμομιξία. Οι μέθοδοι της Ψυχανάλυσης είναι πλήρως επαρκείς προς το αντικείμενο που αποσκοπούν και συμμετέχουν ουσιαστικά στις διαδικασίες, οι οποίες διαδραματίζονται κατά τις αναλυτικές συνεδρίες.

Η Ψυχανάλυση μπορεί να θεωρηθεί ως επιστήμη βάσει τριών λειτουργιών που αλληλοορίζονται και αλληλοστηρίζονται⁵.

Με την χρησιμοποίηση τριών από τις τέσσερις παραμέτρους (πρακτική, θεωρία, ηθική-η τέταρτη είναι η αισθητική-), δημιουργούνται δύο ζευγάρια φράσεων, των οποίων η αξιολόγηση δείχνει τον τρόπο με τον οποίο μπορεί, να δει κανείς την Ψυχανάλυση ως επιστήμη.

⁴ Αλτουσέρ, Λ.,(1999/1976). *Θέσεις*, Μτφρ. Γιαταγάνας Ξ. (σελ.11-36)Εκδ: Θεμέλειο, Αθήνα.

⁵ Μπαλάς, Α.,(2004): «Όταν λέω επιστήμη εννοώ ένα τρίπτυχο...Πρώτον, έννοιες. Δηλαδή ένα εννοιολογικό σύστημα όπου κάθε έννοια συνδέεται αυστηρά με τις υπόλοιπες, έτσι ώστε όλες μαζί να συγκροτούν σύστημα. Δεύτερον, αντικείμενο. Το επιστημονικό αντικείμενο ορίζεται και οργανώνεται από το εννοιολογικό σύστημα, ενώ οι έννοιες αποκτούν το νόημά τους, τη γνωσιακή λειτουργιότητά τους, μέσω της σχέσης τους με αυτό το αντικείμενο. Τρίτον, διαδικασίες ελέγχου. Μέσω των εννοιών διατυπώνονται νόμοι, άρα υποθέσεις για το αντικείμενο. Απαιτούνται όμως διαδικασίες ελέγχου, δηλαδή διαδικασίες πειραματικές, που συναρτούν τις υποθέσεις με το αντικείμενο και ελέγχουν την επάρκεια των πρώτων σε σχέση με το δεύτερο...Στην περίπτωση της ψυχανάλυσης, της φυσικής ή όποιου άλλου εγχειρήματος διεκδικεί βάσιμα τον τίτλο της επιστήμης, κάθε έννοια είναι συναρτημένη συστηματικά με τις υπόλοιπες...Οι αναλυτικές συνεδρίες κινούνται μέσα στο πλαίσιο σχέσεων που συνδέουν αυτό το αντικείμενο με αυτό το εννοιολογικό σύστημα. Οι αναλυτικές συνεδρίες έχουν τα γνωστά θεραπευτικά αποτελέσματα, αλλά και γνωσιακά αποτελέσματα. Γνωρίζουμε ήδη από τον Φρόντ ότι μια σειρά από αναλυτικές συνεδρίες (αν αυτή η σειρά εκληφθεί ακριβώς ως πειραματική διαδικασία) μπορεί να μην έχει τα αποτελέσματα που περιμέναμε. Αν συμβεί κάτι τέτοιο, οδηγούμαστε είτε στο να διορθώνουμε, να επεκτείνουμε, να τροποποιήσουμε μέρος της θεωρίας, δηλαδή του εννοιολογικού συστήματος, είτε να αναλογιστούμε τι δεν έγινε καλά κατά τις ίδιες τις αναλυτικές συνεδρίες αυτές, δηλαδή πού αστόχησε η πειραματική διαδικασία που προσιδιάζει στην ψυχανάλυση...»(Από το βιβλίο: *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, Εκδ: Εξάντας,2004, Αθήνα).

Το πρώτο ζευγάρι: «Η πρακτική του ψυχαναλυτή ορίζεται από τη θεωρία της Ψυχανάλυσης», «η ηθική της Ψυχανάλυσης ορίζεται από τη θεωρία της Ψυχανάλυσης». Το δεύτερο ζευγάρι είναι αντίστροφο: «Η πρακτική του ψυχαναλυτή ορίζει τη θεωρία της Ψυχανάλυσης», «η ηθική της Ψυχανάλυσης ορίζει τη θεωρία της Ψυχανάλυσης».

Το πρώτο ζευγάρι αναφέρεται σε μια ιδεατή αντίληψη της Ψυχανάλυσης ως επιστήμης επαρκώς ανεπτυγμένη, ούτως ώστε η θεωρία της να εμπεριέχει και να ορίζει, -όσον αφορά στο οντολογικό περιεχόμενο και τις σχέσεις μεταξύ τους-, τις έννοιες: αντικείμενο, πρακτική, μέθοδο, ηθική, αισθητική. Το δεύτερο ζευγάρι αναφέρεται στην αντίληψη της Ψυχανάλυσης ως επιστήμης εν εξελίξει, της οποίας ένα μέρος της θεωρίας εμπεριέχεται στις προαναφερθείσες έννοιες, χωρίς να έχει διατυπωθεί ρητά: Η ανάπτυξη του λόγου πρακτικά θα αναπτύξει τη θεωρία και θα εγκαταστήσει την ηθική της. Η ηθική παράλληλα προωθεί μια πρακτική, η οποία εγκαθιστά μια θεωρία.

Ο Φρόντ ήταν θετικιστής, μονιστής ως προς τον τρόπο που έβλεπε τη σχέση ψυχής- σώματος. Μεγαλωμένος στη Βιέννη του 19^{ου} αιώνα επιθυμούσε η επιστήμη του, να έχει κατοχυρωμένη οντολογική υπόσταση.

Αντιλαμβάνεται(ο Φρόντ) την ψυχαναλυτική γνώση, ως ένα είδος που διερευνά τον μεταβατικό χώρο του ανεκπλήρωτου, το οποίο δημιουργείται κατά τη συνάντηση της τοπικής (ανατομία), της δυναμικής (χημεία) και της οικονομίας (φυσική). Ο χώρος της πρακτικής, όπως και της θεωρίας, είναι μεταβατικός, προσωρινός. Το γεγονός αυτό δεν τον εμποδίζει στο να επιχειρήσει και να διεκδικήσει μια επιστημονική αυτονομία για τη νέα γνώση. Συνεχίζει την κλινική πρακτική, τη θεωρητικοποίηση της πρακτικής καθώς και τη θεωρητική συσχέτιση με άλλους κλάδους, την Ψυχολογία, την Ψυχιατρική και τις επιστήμες του ανθρώπου. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργεί ένα σύστημα εννοιών, ως γνώσεις, που αποτελούν κοινές τομές με τις κατακτήσεις άλλων κλάδων και ένα άλλο σύστημα εννοιών, που αναφέρονται σε αντικείμενα με τεκμηριωμένη οντολογική υπόσταση.

Το 1915 με τη «Μεταψυχολογία» έχουμε την παρουσίαση της «πρώτης τοπικής οργάνωσης του ψυχισμού» (Συνείδηση- Προσυνείδητο- Ασυνείδητο), τις αρχές της ψυχικής λειτουργίας, την παιδική σεξουαλικότητα, ως μορφή οργάνωσης ερωτογενών περιοχών του σώματος στον αναπτυξιακό άξονα, τα δύο μεγάλα συμπλέγματα (οιδιπόδειο και του ευνουχισμού) ως τρόπους διαχείρισης της ενόρμησης, της επιθυμίας, της ταύτισης και της πραγματικότητας και τις δύο ενορμητικές κατατάξεις (σεξουαλικές ενορμήσεις και ενορμήσεις του εγώ ή αυτοσυντήρησης). Οι παράγοντες, οι οποίοι επιτρέπουν τη συνδιαλλαγή των τριών μορφών ενδοψυχικής οργάνωσης (του ναρκισσισμού, του εγώ και του αντικειμένου), αναπτύσσονται επίσης στη Μεταψυχολογία. Οι παράγοντες αυτοί είναι: Η απώθηση, οι μεταλλαγές των ενορμήσεων, οι αναπαραστάσεις των λέξεων, του αντικειμένου και του συναισθήματος, το θέμα των εγγραφών και η ψευδαισθήση.

Ο Φρόντ εντάχθηκε στο ρεύμα της ψυχολογικοποίησης της αφασίας, μεταβάλλοντας τη νοσολογία της (αφασίας), από την ανατομική διάσταση στην ψυχολογική. Προσέγγισε την αφασία υποστηρίζοντας μια Ψυχολογία των αναπαραστάσεων, ανεξάρτητη από τη δομή του νευρικού συστήματος, η οποία απαρτίζεται από δύο συστήματα: Αναπαραστάσεις λέξεων και συνειρμούς αντικειμένων. Η αφασία θεωρήθηκε ως αλλαγή στη γενική λειτουργία αυτών των συστημάτων, η οποία προκλήθηκε από μια εγκεφαλική βλάβη. Ο Φρόντ υποστήριξε, ότι τα αφασικά συμπτώματα πρέπει, να γίνουν αντιληπτά ανεξάρτητα από τον εντοπισμό της βλάβης. Το ίδιο υποστήριξε, αργότερα, για την υστερία. Ότι, δηλαδή, τα υστερικά συμπτώματα πρέπει να εξηγηθούν ή να «ερμηνευθούν», ανεξάρτητα από την ανατομική τους βλάβη.

Αυτό, που είναι κοινό στην αφασία και στην υστερία⁶, είναι η «βλάβη» στο σύστημα των αναπαραστάσεων. Αυτό, το οποίο τις διαφοροποιεί είναι ότι στην υστερία η βλάβη είναι επιλεκτική, σε σχέση προς αυτό που πάσχει. Είναι μια «ιδέα». Ο Φρόντ την «ιδέα» αυτή την ονόμασε «τραυματικό γεγονός», το οποίο γεγονός είναι συνδεδεμένο αφ' ενός, με μία μεγάλη σύγκρουση-διέγερση και αφ' ετέρου, ο

⁶S. Freud(1893-1895): *Studies on Hysteria by Josef Breuer and Sigmund Freud*, (p. 185-251), Vol II. The Standard Edition, London 2001.

ασθενής δεν το έχει επεξεργασθεί, δεν το έχει συνδέσει με κάτι, το έχει, δηλαδή, απωθήσει. Το υστερικό σύμπτωμα θεωρήθηκε, ότι ήταν αποτέλεσμα της αποφυγής σκέψεων σχετικών με το γεγονός, με αποτέλεσμα το «τραυματικό γεγονός» αυτό να μη «μπει ποτέ σε λέξεις». Συνεπώς, η «θεραπεία⁷ με τα λόγια» αποσκοπεί να μεταφέρει σε λέξεις, στη Συνείδηση, το ψυχικό συμβάν και παράλληλα, να απελευθερώσει- εκφορτίσει τα συνοδά συναισθήματα.

Η «μετάφραση» του συμπτώματος, όσον αφορά στην υστερία, σε λόγο, αποτελεί το ένα σκέλος της θεραπείας. Το άλλο έχει να κάνει με τον εντοπισμό της χρονικής στιγμής, που συνέβη η βλάβη. Αυτό το σημείο του χρονικού εντοπισμού αποτελεί και το καθοριστικό σημείο της σύνδεσης της υστερίας με τη γλώσσα. Ο Φρόντ συσχέτισε τα υστερικά συμπτώματα με την ύπαρξη μιας απωθημένης (παιδικής σκηνής)μνήμης, η οποία αφορούσε ένα πραγματικό γεγονός ή μια φαντασίωση. Αυτό, που έχει ενδιαφέρον, είναι ότι η αναγωγή του τραύματος σε μια πρώιμη περίοδο επισημαίνει τον ελλειμματικό χαρακτήρα του προλεκτικού βιώματος. Αναφέρεται ως ελλειμματικός, διότι ο ψυχισμός δεν διαθέτει τα μέσα ή τους τρόπους, προκειμένου να επεξεργασθεί το γεγονός. Θεώρησε, δηλαδή, ο Φρόντ ότι πρόκειται για σκέψεις, που είχαν τη δυνατότητα να υπάρξουν, αλλά ποτέ δεν εμφανίσθηκαν, διότι ο ψυχισμός δεν διέθετε τις λέξεις.

Η Ψυχανάλυση δίνει τη δυνατότητα, να σκεφτούμε-επεξεργασθούμε αυτό που δεν μπορέσαμε, να κάνουμε στην παιδική ηλικία. Αυτός είναι ο δρόμος για τη «λύση» του υστερικού συμπτώματος, στο βαθμό που μέσα από τη μεταγραφή σε γλώσσα εγκαθίσταται η συμβολική σύνδεση, δηλαδή η ψυχική πράξη, που δεν έγινε στην παιδική ηλικία, όταν έλαβε χώρα το τραυματικό γεγονός.

Η υστερία έθεσε το ζήτημα της συμβολοποίησης, η οποία αποτελεί βασικό άξονα της ψυχαναλυτικής οπτικής στον βαθμό, που σχετίζει το έκδηλο περιεχόμενο

⁷ «...Αν επιδίωξη της ψυχαναλυτικής θεραπείας είναι, κατά τη ρήση του Lacan, η μετακίνηση του υποκειμένου από τη θέση της παραγνώρισης στη θέση της αναγνώρισης, και αν στο τέλος μιας ψυχαναλυτικής πορείας επιδιώκεται το να γίνει το υποκείμενο *υποκείμενο της ιστορίας του*, και έτσι τυχόν και να «θεραπευτεί», τότε η ψυχανάλυση ως θεωρία και πρακτική έχει πετύχει το σκοπό της και έχει αποκτήσει τα εύσημα μιας πειθαρχίας...»(βλ. Τζαβάρας, Θ.:Επιστολή προς έναν φυσικό-φιλόσοφο προς χρήση των ψυχαναλυτών, στο βιβλ. *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, Μπαλτάς, Α. (2004), Εξάντας, Αθήνα.

των σκέψεων, των λόγων, των συμπεριφορών, με το λανθάνον νόημά τους. Ο Φρόυντ συνδέει το συμβολισμό με την απώλεια της σεξουαλικής σημασίας, θεωρώντας ότι το σύμβολο είναι ουσιαστικά το σεξουαλικό «ίζημα», το οποίο προκύπτει από τη σημασιακή απώλεια. Αναφέρει χαρακτηριστικά(1916): «Η συμβολική σχέση θα μπορούσε να είναι το κατάλοιπο μιας αρχαίας λεκτικής ταυτότητας. Πράγματα που κάποτε ονομάζονταν με την ίδια λέξη που ονομάζονταν τα γεννητικά όργανα, τώρα χρησιμεύουν ως σύμβολα στα όνειρα...». Τα σύμβολα λοιπόν, είναι κατάλοιπα μιας εποχής όπου γλώσσα και σεξουαλικότητα ταυτίζονταν. Η βασική, όμως μορφοποίηση της συμβολοποίησης φαίνεται από τις απόψεις του Φρόυντ για την ερμηνεία των ονείρων.

Η αντίληψη της στενής σχέσης γλώσσας και συμβολισμού μετακίνησε στην συνέχεια τον Φρόυντ από τη σύνδεση των ονειρικών συμβόλων με τη σύγχρονη γλωσσική χρήση, στην αναζήτηση μιας προϊστορικής γλώσσας από την οποία τα σύμβολα αντλούσαν τη σημασία τους. Αυτή η αναζήτηση στο πεδίο της γλώσσας υποσχόταν μια συμβολική καθολικότητα, στον βαθμό κατά τον οποίο μέσα από τη γλωσσική ανάλυση θα μπορούσε, να ξεπεραστεί η ατομικότητα των ελεύθερων συνειρμών και ταυτόχρονα να προστατευθεί η ερμηνεία από τις όποιες αυθαιρεσίες. Αλλά, η ανάδυση των ίδιων συμβόλων ανεξάρτητα από τα άτομα, την ηλικία και την γλώσσα, ανάγκασε τον Φρόυντ να υποθέσει την ύπαρξη μιας αρχαϊκής φυλογενετικής κληρονομιάς, από την οποία η Ψυχανάλυση αποδεικνύει ένα κληρονομημένο συμβολικό απόθεμα, το οποίο μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά.

1.1 Η Ψυχική Συσκευή

Στην ψυχαναλυτική θεωρία, όπως και σε κάθε επιστημονικό κλάδο, οι ποικίλες υποθέσεις σχετίζονται μεταξύ τους. Μερικές είναι περισσότερο θεμελιώδεις από άλλες, μερικές είναι περισσότερο καθιερωμένες και μερικές έχουν εισπράξει τόση μεγάλη επιβεβαίωση, ώστε αποδείχθηκαν ότι είναι θεμελιώδους σημασίας και έχουν καθιερωθεί στην ψυχαναλυτική θεωρία και πρακτική.

Δύο τέτοιες θεμελιώδεις υποθέσεις οι οποίες έχουν καταξιώθει είναι: Η αρχή του ψυχικού ντετερμινισμού ή αιτιότητα και η πρόταση ότι η ψυχική δραστηριότητα είναι κυρίως ασυνείδητη.

Όσον αφορά στο νόημα της αρχής του «ψυχικού ντετερμινισμού» είναι ότι στην ψυχή, όπως και στη φύση, τίποτε δεν συμβαίνει κατά τύχη ή με τυχαίο τρόπο. Κάθε ψυχικό γεγονός καθορίζεται από τα προηγούμενά του. Δεν υπάρχει, δηλαδή, ασυνέχεια στην ψυχική μας ζωή.

Όσον αφορά στη δεύτερη υπόθεση, δηλαδή, στην ύπαρξη και στη σπουδαιότητα των ψυχικών διαδικασιών, τις οποίες το άτομο αγνοεί ή δεν συνειδητοποιεί, σχετίζονται με το γεγονός ότι πάρα πολλές από αυτές που μας συμβαίνουν, παραμένουν ασυνείδητες. Δηλαδή είναι άγνωστες. Το γεγονός αυτό εξηγεί τις φαινομενικές ασυνέχειες στην ψυχική μας ζωή. Εντούτοις, φαίνεται ότι η σχέση των δύο υποθέσεων είναι πολύ στενή, ώστε δύσκολα κανείς μπορεί, να αναφέρει την μια χωρίς να αναφέρει και την άλλη. Αν η ασυνείδητη αιτία ή αιτίες μπορέσουν να ανακαλυφθούν, τότε όλες οι φαινομενικές ασυνέχειες εξαφανίζονται και η αιτιακή αλυσίδα ή ακολουθία γίνεται ξεκάθαρη. Οι δύο αυτές υποθέσεις αποτελούν σημεία-οδηγούς της ψυχαναλυτικής θεωρίας με χαρακτηρισά, κυρίως περιγραφικό. Θα γίνει αναφορά στις ενορμήσεις, έννοιες βασικά δυναμικές. Θα αναφερθεί επίσης, ότι η ψυχική ενέργεια ωθεί τον οργανισμό σε δράση μέχρι, να επιτευχθεί ικανοποίηση. Το γενετικά καθορισμένο πρότυπο της αλλαγής οδεύει από μια φάση ενορμητικής οργάνωσης σε άλλη, καθώς το παιδί ωριμάζει και ιδιαίτερες ποικιλίες μπορούν να προκύψουν μέσα στα πλατιά όρια αυτού του προτύπου. Επίσης θα αναφερθεί ότι η ροή της libido και της επιθετικής ενέργειας από αντικείμενο σε αντικείμενο κατά την πορεία της ανάπτυξης, καθώς και η δημιουργία σημείων καθήλωσης και το φαινόμενο της επιστροφής της ψυχικής ενέργειας σ' αυτά τα σημεία καθήλωσης, το οποίο καλούμε ενορμητική παλινδρόμηση.

Χαρακτηριστικό της ψυχαναλυτικής θεωρίας είναι, ότι μας δίνει κυρίως μια κινητική δυναμική εικόνα των ψυχικών διαδικασιών, παρά μια στατική. Προσπαθεί να παρουσιάσει και να εξηγήσει την ανάπτυξη και τη λειτουργία των διαδικασιών

αυτών, καθώς και τις αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις και τις συγκρούσεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα. Ακόμη και η διαίρεση του «ψυχισμού» σε διάφορα μέρη, γίνεται πάνω σε μια βάση δυναμική και λειτουργική.

Η πρώτη απόπειρα, την οποία έκανε ο Φρόυντ να κατασκευάσει ένα μοντέλο της ψυχικής συσκευής, ήταν αυτή που παρουσιάστηκε στο τελευταίο κεφάλαιο της *Ερμηνείας των Ονείρων*(1900)⁸. Το παρουσίαζε ως ένα σύνθετο οπτικό όργανο - τηλεσκόπιο ή μικροσκόπιο-, το οποίο είναι φτιαγμένο από πολλά οπτικά στοιχεία που είναι τοποθετημένα διαδοχικά. Η ψυχική συσκευή θεωρείτο, ως κατασκευασμένη από πολλά ψυχικά συστατικά τοποθετημένα διαδοχικά, που εκτείνονται από το αντιληπτικό σύστημα στο ένα άκρο ως το κινητικό στο άλλο, με τα μνημονικά και συνειρμικά συστήματα ενδιάμεσα. Σ' αυτό το πρώιμο σχήμα οι διαιρέσεις ήταν λειτουργικές. Ένα, δηλαδή, τμήμα της συσκευής αντιδρούσε σε αισθητηριακούς ερεθισμούς, ένα άλλο στενά συνδεδεμένο τμήμα όταν ενεργοποιούταν παρήγαγε το φαινόμενο της Συνείδησης, άλλα αποθήκευαν αναμνήσεις και τις αναπαρήγαγαν, κ.ο.κ.

Από το ένα σύστημα στο άλλο έρεε κάποιο είδος ψυχικής διέγερσης, που το ενεργοποιούσε με τη σειρά του το αμέσως επόμενο.

Επιπρόσθετα, ο Φρόυντ πρότεινε τρία ψυχικά συστήματα τα οποία τοποθέτησε στα πρώτα του διαγράμματα, μεταξύ των μνημονικών και των συνειρμικών συστημάτων. Επεξεργάστηκε τα στοιχεία αυτά, τα οποία και κατέγραψε σε μια μεταγενέστερη μονογραφία του (1915)⁹, όπου τα περιεχόμενα και οι λειτουργίες της ψυχής μπορούν, να διαιρεθούν με βάση το αν είναι συνειδητά ή όχι. Διακρίνονται έτσι, τρία συστήματα, *το Ασυνείδητο, το Προσυνείδητό και το Συνείδητό*. Αυτή είναι η δεύτερη θεωρία του Φρόυντ για τη ψυχική συσκευή, η οποία είναι βασισμένη σε στατική και ποιοτική βάση, εντούτοις όμως είναι θεμελιικά λειτουργική.

⁸ S. Freud(1900-1901): *The Interpretation of Dreams (Second Part) and On Dreams*, (p. 533-549), Vol V. The Standard Edition, London 2001.

⁹ S. Freud(1914-1916): *On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and the Other Works*, (p. 190-204), Vol XIV. The Standard Edition, London 2001.

Πάνω σ' αυτήν τη λειτουργική βάση, ο Φρόυντ διαχώρισε τα δύο συστήματα, τα οποία ονόμασε Ασυνείδητο και Προσυνείδητό. Τα ψυχικά φαινόμενα και οι διαδικασίες που ήταν ενεργώς αποκλεισμένα από τη Συνείδηση, τα ονόμασε Ασυνείδητο. Εκείνα τα οποία θα μπορούσαν, να γίνουν συνειδητά με μια προσπάθεια της προσοχής, τα ονόμασε Προσυνείδητό. Το Συνείδητό περιλαμβάνει, ότι ασφαλώς, είναι Συνείδητό.

Τα συστήματα Συνείδητό-Προσυνείδητό, εξ αιτίας της λειτουργικής τους συγγένειας ομαδοποιήθηκαν ως σύστημα. Μια σκέψη, που ανήκει στο Συνείδητό αυτήν τη στιγμή, είναι μέρος του Προσυνείδητού λίγες στιγμές αργότερα, όταν η προσοχή έχει αποσυρθεί από αυτήν και δεν είναι πλέον συνειδητή. Αντίθετα, κάποια άλλη στιγμή, σκέψεις, επιθυμίες, που μέχρι τότε ανήκαν στο Προσυνείδητό, μπορεί να γίνουν συνειδητές.

Η μελέτη του Φρόυντ πάνω στο Ασυνείδητο τον έκανε να κατανοήσει, ότι τα περιεχόμενά του δεν ήταν τόσο ομοιόμορφα. Έτσι, πρότεινε μια νέα υπόθεση σχετικά με τα ψυχικά συστήματα (1923)¹⁰. Αυτή η θεωρία αναφέρεται ως *δομική υπόθεση*, για να τη διακρίνουμε από την *τοπογραφική θεωρία ή υπόθεση*.

Η δομική υπόθεση μοιάζει με τις προηγούμενες, στο ότι προσπαθεί να βάλει σε μια ομάδα, τις ψυχικές διαδικασίες και τα φαινόμενα που σχετίζονται λειτουργικά, καθώς και να διαχωρίσει τις διάφορες ομάδες πάνω στη βάση των λειτουργικών διαφορών. Κάθε μία από τις ψυχικές «δομές» τις πρότεινε ο Φρόυντ στην καινούργια του θεωρία είναι στην πραγματικότητα μία ομάδα ψυχικών φαινομένων και διαδικασιών, οι οποίες είναι λειτουργικά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Έτσι, διέκρινε τρεις τέτοιες λειτουργικά συνδεδεμένες ομάδες ή «δομές» και τις ονόμασε: *Αυτό ή Εκείνο(id)*, *Εγώ* και *Υπερεγώ*. Το Αυτό ή Εκείνο περιλαμβάνει τους ψυχικούς αντιπροσώπους των ενορμήσεων, το Εγώ αποτελείται από εκείνες τις λειτουργίες που έχουν να κάνουν με τη σχέση του ατόμου με το περιβάλλον του και το Υπερεγώ περιλαμβάνει τους ηθικούς κανόνες καθώς και τις ιδανικές προοπτικές.

¹⁰ S. Freud(1923-1925): *The Ego and the Id and Other Works*, Vol XIX. The Standard Edition, London 2001.

Ο Φρόντ υπέθεσε, ότι το Αυτό(id) περιλαμβάνει όλη την ψυχική συσκευή κατά τη γέννηση και ότι το Εγώ και το Υπερεγώ ήταν αρχικά μέρη του id, τα οποία διαφοροποιήθηκαν ικανοποιητικά στη διάρκεια της ανάπτυξης. Επίσης, η διαφοροποίηση του Υπερεγώ δεν συντελείται μέχρι την ηλικία των πέντε ή έξι ετών και φτάνει να εγκατασταθεί οριστικά, περίπου στην ηλικία των δέκα ή έντεκα ετών. Από την άλλη, η διαφοροποίηση του Εγώ αρχίζει μέσα στους πρώτους έξι ή οκτώ πρώτους μήνες της ζωής και εγκαθίσταται καλά στην ηλικία των δύο ή τριών χρόνων, αν και βέβαια η ανάπτυξη και οι αλλαγές συνεχίζονται και μετά από αυτήν την ηλικία.

Για την ανάπτυξη και την διαφοροποίηση του Εγώ υπάρχουν πολλές όψεις, αν και πρακτικά συμβαίνουν όλα την ίδια στιγμή και καθένα επηρεάζει και επηρεάζεται από τα άλλα. Θα ακολουθήσει μια αδρή περιγραφή της ανάπτυξης και της διαφοροποίησης του Εγώ.

Αρχικά, λοιπόν, το βρέφος δείχνει ενδιαφέρον για το περιβάλλον του, σαν αυτό να αποτελεί μια πιθανή πηγή ικανοποίησης.

Έτσι τα μέρη του ψυχισμού, που ασχολούνται με την “εκμετάλλευση” του περιβάλλοντος, βαθμιαία αναπτύσσονται σ’ αυτό, το οποίο αποκαλούμε Εγώ.

Συνεπώς, το Εγώ είναι το μέρος αυτό του ψυχισμού, το οποίο ασχολείται με το περιβάλλον, με σκοπό την επίτευξη του όσον το δυνατόν μεγαλύτερου βαθμού ικανοποίησης και αποφόρτισης του id. Είναι, εκτός των άλλων, το Εγώ ο εκτελεστής των ενορμήσεων.

Στην κλινική πρακτική, όμως, δεν συναντά κανείς συχνά μια πολύ καλή συνεργασία μεταξύ του Εγώ και του id. Αντίθετα, αυτό που παρατηρείται, είναι οι σοβαρές συγκρούσεις, οι οποίες είναι και το κύριο υλικό των λεγόμενων νευρώσεων. Βέβαια δεν είναι αυτή η ύπαρξη σύγκρουσης, η πρωταρχική σχέση μεταξύ του Εγώ και του id, αλλά αντίθετα εκείνη η σχέση της συνεργασίας. Για να δημιουργηθούν συγκρούσεις, πρέπει να έχει εγκατασταθεί ένας σημαντικός βαθμός διαφοροποίησης και οργάνωσης του Εγώ.

Ένα από τα σπουδαία ορόσημα στη ζωή μας είναι οι δραστηριότητες του Εγώ απέναντι στο περιβάλλον στους πρώτους μήνες της ζωής.

Μια ομάδα λειτουργιών του Εγώ είναι η απόκτηση του ελέγχου πάνω στους σκελετικούς μύες, ο λεγόμενος κινητικός έλεγχος. Άλλες σημαντικές λειτουργίες είναι οι ποικίλοι τρόποι αισθητηριακής αντίληψης, οι οποίοι παρέχουν στοιχειώδη πληροφόρηση για το περιβάλλον. Επίσης, η απόκτηση της λεγόμενης «*αποθήκης αναμνήσεων*», αποτελεί αναγκαίο εφόδιο για την αποτελεσματική παρέμβαση στο περιβάλλον. Εκτός από αυτές τις λειτουργίες, υπάρχει κάποια ψυχική διαδικασία η οποία ανταποκρίνεται σ' αυτό, που ονομάζουμε συναίσθημα. Τέλος, στην πρώιμη νηπιακή ηλικία εγκαθίσταται η πιο ευδιάκριτη ανθρώπινη δραστηριότητα του Εγώ, την στιγμή που δημιουργείται ο πρώτος διαταγμός ανάμεσα στην ενόρμηση και τη δράση. Η πρώτη καθυστέρηση στην αποφόρτιση, θα εξελιχθεί στο πολύ σύνθετο φαινόμενο, το οποίο ονομάζουμε *σκέψη*.

Όλες αυτές οι λειτουργίες του Εγώ, -ο *κινητικός έλεγχος*, η *αντίληψη*, η *μνήμη*, τα *αισθήματα* και η *σκέψη*-αρχίζουν μ' έναν πρωτόγονο τρόπο και αναπτύσσονται βαθμιαία, καθώς το βρέφος μεγαλώνει.

Οι παράγοντες, που είναι υπεύθυνοι για την προοδευτική ανάπτυξη των λειτουργιών του Εγώ, διαιρούνται σε δύο ομάδες. Η πρώτη είναι η φυσική ανάπτυξη, που σχετίζεται κυρίως με τη γενετικά καθορισμένη ανάπτυξη του κεντρικού νευρικού συστήματος. Η δεύτερη είναι η εμπειρία, ή οι εμπειρικοί παράγοντες.

Ο Φρόυντ έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην επίδραση που ασκούν οι εμπειρικοί παράγοντες στην ανάπτυξη του Εγώ, καθώς και για την πολυπλοκότητα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ της ιδιοσυστασίας του οργανισμού και του περιβάλλοντος.

Μια από τις πλευρές της εμπειρίας, που ο Φρόυντ(1911)¹¹ θεώρησε, ότι είναι θεμελιώδους σημασίας στα πρώιμα στάδια της διαμόρφωσης του Εγώ η σχέση του

¹¹S. Freud(1911-1913): *Case History of Schreber, Papers on Technique and Other Works*, (p. 305-326), Vol XII. The Standard Edition, London 2001.

βρέφους με το σώμα του. Έδειξε, ότι το σώμα καταλαμβάνει μια πολύ ειδική θέση στην ψυχική μας ζωή και ότι αρχίζει, να καταλαμβάνει αυτήν την ειδική θέση, πολύ νωρίς στη νηπιακή ηλικία. Επιπλέον και ίσως πιο σημαντικό είναι το γεγονός, ότι τα διάφορα μέρη του σώματος εφοδιάζουν το βρέφος με ένα εύκολο και διαθέσιμο τρόπο για την ικανοποίηση του *id*. Γι' αυτόν τον λόγο τα θηλάζοντα όργανα έχουν μεγάλη ψυχική σπουδαιότητα, επειδή είναι στενά συνδεδεμένα με την πολυσήμαντη εμπειρία της ευχαρίστησης, που παράγεται με τον θηλασμό. Έτσι και τα δύο μέρη του σώματος, αυτό που θηλάζεται και αυτό που θηλάζει καταλήγουν να έχουν μεγάλη ψυχική σημασία και οι ψυχικές τους αντιπροσωπεύσεις καταλαμβάνουν σημαντική θέση στα ψυχικά φαινόμενα, τα οποία απαρτίζουν το *Εγώ*. Επίσης, μέρη του σώματος μπορούν να αποκτήσουν μεγάλη ψυχική σημασία, διότι συχνά μπορεί να είναι η πηγή οδυνηρών ή δυσάρεστων αισθημάτων. Ως παράδειγμα, μπορεί να αναφερθεί ένα μωρό που πεινάει και παραμένει νηστικό, μέχρι να του δοθεί τροφή. Δεν μπορεί από μόνο του να «απομακρυνθεί» από το αίσθημα της πείνας.

Όλη αυτή η συσσωρευτική επίδραση των προαναφερομένων παραγόντων, ίσως και άλλων, έχει ως συνέπεια το σώμα του βρέφους, αρχικά τα διάφορα μέρη του και τελικά ολόκληρο, να κατέχει μια ιδιαίτερα σημαντική θέση μέσα στο *Εγώ*. Οι ψυχικές αντιπροσωπεύσεις του σώματος, δηλαδή οι αναμνήσεις και οι ιδέες, που συνδέονται με αυτό, με την κάθεξη της ενορμητικής ενέργειας, ίσως είναι το πιο σημαντικό μέρος του αναπτυσσόμενου *Εγώ* στο πρώιμο στάδιό του. Ο Φρόυντ(1923) αναφέρει, ότι το *Εγώ* είναι πρώτα απ' όλα ένα *σωματικό Εγώ*.

Ο D. Anzieu¹² αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ένας από τους πυρήνες, που προσικονομούν το *Εγώ* (με την έννοια του πρώτου ενικού προσώπου) συνίσταται στην αίσθηση-εικόνα ενός εσωτερικού μητρικού φαλλού ή γενικότερα γονεϊκού, ο οποίος εξασφαλίζει στον ψυχονητικό χώρο, που βρίσκεται σε διαδικασία συγκρότησης, έναν πρώτο άξονα, τον άξονα της όρθιας στάσης και της μάχης ενάντια στη βαρύτητα, προετοιμάζει την εμπειρία απόκτησης μιας ατομικής ψυχικής ζωής. Στηριζόμενο σε αυτόν τον άξονα, το *Εγώ* μπορεί να θέσει σε λειτουργία τους

¹² Ανζιέ, Ν. (1985 /2003): *Το Εγώ-δέρμα*, Εκδ. Καστανιώτη, Μτφρ. Δ. Τσαρμακλή (σελ. 175-178), Αθήνα.

πλέον αρχαϊκούς μηχανισμούς άμυνας, όπως τη *σχάση* και την *προβολική ταύτιση*. Δεν μπορεί όμως, να ακουμπάει σε αυτό το έρεισμα με μεγάλη σιγουριά, παρά μόνο εφόσον είναι βέβαιο, ότι το σώμα του διαθέτει ζώνες στενής και σταθερής επαφής με το δέρμα, με τους μυς και τις παλάμες της μητέρας (και των ατόμων του πρωτογενούς του περιβάλλοντος) και ότι η περιφέρεια του ψυχισμού του περιστοιχίζεται αντιστοιχώς από τον ψυχισμό της μητέρας».

Ακόμη μια άλλη διαδικασία, που εξαρτάται από την εμπειρία και είναι επίσης πολύ μεγάλης σημασίας για την ανάπτυξη του Εγώ, είναι η *ταύτιση* (identification) με τα αντικείμενα, τα οποία συνήθως είναι πρόσωπα του περιβάλλοντος. Με τον όρο *ταύτιση* εννοούμε τη διαδικασία, του να διαμορφώνει ένα άτομο τον εαυτό του σύμφωνα με κάποιο άλλο άτομο, οπότε ο εαυτός του μεταβάλλεται κατά το μάλλον ή ήττον μόνιμα. Ο Φρόυντ επεσήμανε, ότι η τάση να γίνει κάποιος σαν ένα από τα άτομα του περιβάλλοντός του είναι πολύ σημαντικό μέρος της σχέσης του με τα άτομα γενικά και αυτό φαίνεται, να έχει ειδική σημασία στην πολύ πρώιμη ζωή.

Η ταύτιση παίζει το ρόλο της στην ανάπτυξη του Εγώ με περισσότερους από έναν τρόπους. Πρώτα από όλα αποτελεί στενό μέρος της σχέσης ενός ατόμου με ένα αντικείμενο υψηλής επένδυσης (κάθεξης), κυρίως στην πρώιμη ηλικία. Υπάρχει επίσης η τάση ταύτισης με ένα άτομο λόγω θαυμασμού ή μίσους, η γνωστή ως *ταύτιση με τον επιτιθέμενο* (Anna Freud)¹³. Έτσι, η απώλεια ενός αντικειμένου υψηλής κάθεξης οδηγεί σε μια μεγαλύτερου ή μικρότερου βαθμού ταύτιση με το χαμένο αντικείμενο. Ανεξάρτητα από τον τρόπο που συμβαίνει η ταύτιση, το αποτέλεσμα είναι πάντα το Εγώ να εμπλουτίζεται, είτε για το καλύτερο είτε για το χειρότερο.

Ένα άλλο ζήτημα το οποίο ασχολείται με τους τρόπους λειτουργίας της ψυχικής συσκευής και το οποίο σχετίζεται στενά με το θέμα της διαφοροποίησης του Εγώ και του id είναι η *πρωτογενής* και η *δευτερογενής διαδικασία* (Φρόυντ, 1911).

Η *πρωτογενής διαδικασία* έχει να κάνει με τον πρωτότυπο ή πρωταρχικό τρόπο, με τον οποίο λειτούργησε η ψυχική συσκευή. Πιστεύεται, ότι το id λειτουργεί σε

¹³ Freud, A.(1965). *Normality and pathology in childhood: Assessments of development*. International Universities Press, New York.

συμφωνία με την πρωτογενή διαδικασία στη διάρκεια της ζωής. Το ίδιο ισχύει και για το Εγώ σε όλη τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ζωής, περίοδο κατά την οποία η οργάνωσή του είναι ανώριμη και μοιάζει ακόμη κατά πολύ στη λειτουργία του με το *id*, από το οποίο προήλθε πρόσφατα.

Η *δευτερογενής διαδικασία* αναπτύσσεται βαθμιαία και προοδευτικά στα πρώτα χρόνια της ζωής και είναι χαρακτηριστική των λειτουργιών του σχετικά ώριμου Εγώ.

Σχετικά με την πρωτογενή διαδικασία, τα βασικά της χαρακτηριστικά μπορούν, να περιγραφούν απλά. Πιστεύεται, ότι οι *καθέξεις*(επενδύσεις) των *ενορμήσεων*, που συνδέονται με την πρωτογενή διαδικασία είναι πολύ κινητικές. Αυτή η *«επενδυτική(καθεκτική) κινητικότητα»* εξηγεί δύο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της πρωτογενούς διαδικασίας: 1^ο) Την τάση άμεσης ικανοποίησης (αποφόρτιση της επένδυσης-κάθεξης), η οποία είναι χαρακτηριστική για το Εκείνο και το ανώριμο Εγώ και 2^ο) την ευκολία με την οποία μπορεί να μετακινηθεί η *κάθεξη*(επένδυση) από το αρχικό αντικείμενο, ή τον τρόπο αποφόρτισης σε άλλο, εξ αιτίας του ότι αυτές έχουν *εγκλωβιστεί* ή είναι *απρόσιτες* και μπορούν, να αποφορτιστούν με έναν παρόμοιο ή με έναν πολύ διαφορετικό τρόπο.

Όσον αφορά στην δευτερογενή διαδικασία, τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Εδώ παρατηρείται *ικανότητα καθυστέρησης* της αποφόρτισης της (επενδυτικής)καθεκτικής ενέργειας, μέχρι οι *περιβαλλοντικές συνθήκες* να είναι πιο ευνοϊκές. Αυτό είναι ένα ουσιώδες γνώρισμα της δευτερογενούς διαδικασίας με απολύτως ανθρωπομορφικό χαρακτήρα.

Ένα άλλο επίσης ουσιώδες γνώρισμά της είναι η *δυνατότητα* που έχουν οι επενδύσεις(καθέξεις), να επενδύονται πολύ πιο στέρεα πάνω σε κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο, ή τρόπο αποφόρτισης της επένδυσης(κάθεξης), απ' ότι στην πρωτογενή διαδικασία. Αυτές οι διαφορές μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς διαδικασίας είναι ποσοτικές περισσότερο, παρά ποιοτικές. Η αλλαγή από την πρωτογενή στη δευτερογενή διαδικασία είναι βαθμιαία και είναι μέρος της διαφοροποίησης και της ωρίμανσης των ψυχικών διαδικασιών, οι οποίες διαμορφώνουν το Εγώ.

Η πρωτογενής και η δευτερογενής διαδικασία σκιαγραφούν επίσης, δύο διαφορετικούς τύπους ή τρόπους σκέψης. Έτσι πιστεύεται, ότι η πρωτογενής διαδικασία της σκέψης εμφανίζεται νωρίτερα στη ζωή, ενώ η δευτερογενής αναπτύσσεται βαθμιαία ως πλευρά της ανάπτυξης του Εγώ. Η πρωτογενής διαδικασία σκέψης είναι ο κυρίαρχος τρόπος σκέψης για το ανώριμο Εγώ και φυσιολογικά παραμένει σε κάποιο βαθμό στην ενήλικη ζωή. Ένα από τα χαρακτηριστικά της είναι η εντύπωση του «παράξενου» και του «ακατανόητου». Επίσης, στην πρωτογενή διαδικασία σκέψης, η αντιπροσώπευση μιας έννοιας με υπαινιγμό ή αναλογία είναι συχνή και ένα μέρος ενός αντικειμένου, μνήμης ή ιδέας, μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη θέση του όλου ή το αντίστροφο. Επιπλέον, κάποιες διαφορετικές σκέψεις μπορεί να αντιπροσωπεύονται από μια μόνο σκέψη ή εικόνα. Στην πραγματικότητα η λεκτική αντιπροσώπευση των εννοιών δεν χρησιμοποιείται τόσο αποκλειστικά στην πρωτογενή, όσο στη δευτερογενή διαδικασία σκέψης. Οπτικές ή άλλες αισθητηριακές εντυπώσεις μπορεί να παρουσιάζονται στη θέση μιας λέξης, παραγράφου ή και ολόκληρου κεφαλαίου. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της πρωτογενούς διαδικασίας σκέψης είναι η έλλειψη αίσθησης του χρόνου. Δηλαδή, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον είναι όλα ίδια.

Δύο ψυχαναλυτικοί όροι, οι οποίοι έχουν σχέση με την πρωτογενή διαδικασία σκέψης, είναι η «μετατόπιση» και η «συμπύκνωση». Με την ψυχαναλυτική σημασία, η «μετατόπιση» αναφέρεται στην αντιπροσώπευση ενός μέρους από το όλον ή αντίστροφα, ή γενικότερα στην υποκατάσταση μιας ιδέας ή εικόνας από άλλη, που σχετίζεται στενά με αυτήν. Ο Φρόυντ θεωρούσε, ότι αυτές οι υποκαταστάσεις οφείλονται ή εξαρτώνται από μετατόπιση της επένδυσης(κάθεξης), δηλαδή μετατόπιση ψυχικής ενέργειας από μια σκέψη ή ιδέα στην άλλη. Ο όρος «συμπύκνωση» χρησιμοποιείται, για να δείξει την αντιπροσώπευση διαφόρων ιδεών ή εικόνων από μια μόνο λέξη ή εικόνα, ή ακόμη ένα μέρος τους. Ο Φρόυντ θεωρούσε, ότι όταν πολλές ψυχικές αντιπροσωπεύσεις αντικαθίστανται από μία, η επένδυση(κάθεξη) των πολλών συγκεντρώνεται σ' αυτήν.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της πρωτογενούς διαδικασίας σκέψης είναι η «συμβολική» αντιπροσώπευση. Ο Φρόυντ (1900)¹⁴ παρατήρησε, ότι μερικά στοιχεία στα όνειρα ή στα νευρωτικά συμπτώματα έχουν ένα νόημα, το οποίο είναι σχετικά σταθερό από ασθενή σε ασθενή, διαφορετικό από το συνήθως αποδεκτό μήνυμα και συχνά άγνωστο στον ίδιο τον ασθενή. Είναι, δηλαδή, σαν να υπάρχει μια μυστική γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούν οι άνθρωποι και χωρίς να μπορούν να την κατανοήσουν συνειδητά. Το λεξιόν αυτός της γλώσσας ο Φρόυντ το ονόμασε *σύμβολα*. Πολλά από τα αντικείμενα και τις ιδέες που αντιπροσωπεύονται συμβολικά, είναι απαγορευμένα, δηλαδή σεξουαλικά ή «βρώμικα».

Μία άλλη άποψη της θεωρίας της ενορμητικής ενέργειας, η οποία έχει να κάνει με τη διαφοροποίηση του Εγώ από το Εκείνο, καθώς και την ανάπτυξή του, είναι η άποψη η οποία αναφέρεται ως *εξουδετέρωση της ενορμητικής ενέργειας* (Φρόυντ, 1923)¹⁵. Ως αποτέλεσμα της εξουδετέρωσης, η ενορμητική ενέργεια που διαφορετικά θα πίεζε επιτακτικά για όσο το δυνατό συντομότερη αποφόρτιση, όπως συνήθως όλες οι επενδύσεις(καθέξεις) του Εκείνο, γίνεται διαθέσιμη στο Εγώ να πραγματοποιήσει τα διάφορα καθήκοντά του και τις επιθυμίες του, σύμφωνα με τη δευτερογενή διαδικασία. Συνδέεται, επομένως, η μη εξουδετερωμένη ενορμητική ενέργεια με την πρωτογενή διαδικασία και η εξουδετερωμένη ενορμητική ενέργεια, με τη δευτερογενή διαδικασία (αν και ουσιαστικά, δεν είμαστε σίγουροι για την ακριβή σχέση μεταξύ εξουδετέρωσης και εγκατάστασης λειτουργίας της δευτερογενούς διαδικασίας). Γνωρίζουμε, βέβαια, ότι αφ' ενός η εξουδετέρωση γίνεται με προοδευτικό και όχι απότομο τρόπο και αφ' ετέρου, ότι η ενέργεια, η οποία την κάνει διαθέσιμη στις λειτουργίες του Εγώ, είναι ουσιώδης για αυτό. Χωρίς αυτήν, το Εγώ δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει επαρκώς (Hartmann, 1953).

Με τον όρο «εξουδετερωμένη ενέργεια» εννοούμε, ότι η ενέργεια έχει αλλοιωθεί αισθητά από τον αρχικό της σεξουαλικό ή επιθετικό χαρακτήρα, χωρίς

¹⁴ S. Freud(1900): *The Interpretation of Dreams (First Part) and On Dreams*, (p. 1-42, 220-240), Vol IV. The Standard Edition, London 2001.

¹⁵S. Freud(1923-1925): *The Ego and the Id and Other Works*, (p. 13-53), Vol XIX. The Standard Edition, London 2001.

να έχει εκμηδενισθεί. Η έννοια αυτή της αλλοίωσης της ενορμητικής ενέργειας εισήχθη για πρώτη φορά από τον Φρόυντ (1905)¹⁶ την εποχή που η μόνη ενορμητική ενέργεια, η οποία αναγνωριζόταν, ήταν η σεξουαλική, για αυτό και η διαδικασία αναφέρεται ως «αποσεξουαλικποίηση».

Ο όρος εξουδετέρωση υπονοεί ότι μια δραστηριότητα του ατόμου, που κανονικά παρέχει ενορμητική ικανοποίηση μέσω της αποφόρτισης της επένδυσης (κάθεξης), παύει να ενεργεί με αυτόν τον τρόπο και καταλήγει στην υπηρεσία του Εγώ, εντελώς ή σχεδόν ανεξάρτητη από την ανάγκη για ικανοποίηση ή αποφόρτιση, η οποία προσεγγίζει επίσης την αρχική ενορμητική της μορφή.

Ο Λακάν¹⁷ μελετώντας κατά γράμμα την θεωρία του Φρόυντ, την επέκτεινε, ενώ παράλληλα προσπάθησε να τυποποιήσει σύμφωνα με τη Λογική την ψυχαναλυτική εμπειρία, προκειμένου να μπορεί να μεταδίδεται «καθ' ολοκληρίαν». Καθ' ολοκληρίαν σημαίνει υπό μορφήν τυποποιημένων σχημάτων (τα mathèmes, μαθήμια), που στόχο έχουν να γράψουν την πεμπουσία της ψυχαναλυτικής εμπειρίας. Αυτό αποτελεί τον επιστημονικό ορίζοντα της θεωρίας, που ως τέτοιος είναι ανέφικτος.

Το ανέφικτο, δηλαδή το αδύνατο (l'impossible) αποτελεί τον κινητήρα της εξέλιξης της διδασκαλίας του Λακάν, επιζητώντας συνεχώς να ανιχνεύσει και να απομονώσει εκείνο που συνιστά την ψυχαναλυτική εμπειρία καθεαυτήν. Ο Λακάν δεν έπαψε να τροποποιεί τη θεωρία του, να αλλάζει οπτικές γωνίες, να πολλαπλασιάζει τις διατυπώσεις, να χαράσσει νέους δρόμους. Η λακανική επεξεργασία παραμένει σε συνεχή συζήτηση με τον εαυτό της.

Εκτός από το προαναφερθέν επιστημολογικό γνώρισμα της λακανικής διδασκαλίας, στην ανάγνωσή της προστίθεται ένα άλλο χαρακτηριστικό, η διαλεκτική. Υιοθετείται δηλαδή, κατά την μελέτη του έργου, η οπτική της αντίφασης. Πρόκειται για την αντίφαση στον βαθμό που αντικατοπτρίζει τον καθεαυτό παράδοξο χαρακτήρα της ψυχαναλυτικής εμπειρίας. Η αντίφαση, δηλαδή

¹⁶ S. Freud(1901-1905): *A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works*, (p. 135-172), Vol VII. The Standard Edition, London 2001.

¹⁷ J. Lacan (1964) : *Ecrits*, Ed. Du Seuil,(p.195-223), Paris.

ανάγεται στο λογικό παράδοξο. Πράγματι, η ψυχανάλυση βασίζεται σε ένα μείζον οξύμωρο. Πρεσβεύει την ύπαρξη μιας «ασυνείδητης σκέψης».

Ο Λακάν επεξεργάσθηκε την πρωτοφανή λογική που διέπει την τάξη των κλινικών φαινομένων, τα οποία ανήκουν στο Ασυνείδητο και αποτελούν αντικείμενο της ψυχανάλυσης. Με την διδασκαλία του, κατ' ουσίαν, «τυποποίησε» τον Φρόντ, με βάση το τρίπτυχο S-I-R (συμβολικό, εικονικό-φαντασιακό, πραγματικό), δηλαδή με βάση τη λογική του σημαίνοντος (το υποκείμενο είναι επιτέλεσμα του σημαίνοντος). Επιπλέον η τυποποίηση αφορά κυρίως τις φροϋδικές έννοιες του Ασυνείδητου («δομημένου σαν γλώσσα»), του οιδιποδείου (που ανάγεται στο σημαίνον του Ονόματος -του -Πατρός) και της λίμπιντο (που τη ρυθμίζει η διαλεκτική αιτήματος και επιθυμίας). Στη συνέχεια ο Λακάν «ανατρέπει» τον Φρόντ, ως εφευρέτης του αντικειμένου(μικρό α) α, όρου ο οποίος μεσολαβεί μεταξύ επιθυμίας και απόλαυσης. Πράγματι, το αντικείμενο α θεωρητικοποιείται, ταυτόχρονα, ως «αίτιο της επιθυμίας» και ως «υπερ-απολαμβάνει». Συνιστά, επομένως, δομικό χαρακτηριστικό του ομιλ-όντος.

Η τελευταία αξιωματική του Λακάν αφορά την «Άλλη απόλαυση». Σύμφωνα με το καθεστώς αυτό, η απόλαυση ανήκει στο εσωτερικό του σημαίνοντος, του οποίου αποτελεί αναπόσπαστη διάσταση. Ωστόσο, η απόλαυση αυτή υπερβαίνει το σημαίνον, όπως επίσης και το αντικείμενο α. Συνιστά τη λεγόμενη «απόλαυση πέραν του φαλλού», δηλαδή πέραν του οιδιποδείου, πέραν του Ονόματος-του -Πατρός.

Ο Λακάν με την καινοτόμο αρχή(principe) «του σταδίου του καθρέφτη» εξηγεί την αμφιθυμική επιθετικότητα του ανθρώπου απέναντι στον όμοιό του που τον παραγκωνίζει, τη θεμελιωδώς παρανοϊκή σχέση του με το αντικείμενο, τον υστερικό χαρακτήρα της επιθυμίας του, η οποία είναι πάντα «επιθυμία του Άλλου». Σύμφωνα με τον Λακάν το Εγώ δεν είναι ενοποιημένο, ούτε ενοποιητικό, αλλά αντίθετα, είναι ένα συνονθύλευμα φαντασιακών ταυτίσεων, οι οποίες επανεμφανίζονται στη θεραπεία. Συνεπώς η φαντασιακή σχέση είναι θανατηφόρα. Μόνη της διέξοδος είναι η ταύτιση, δηλαδή η αλλοτριώση. Όμως όλες οι ταυτίσεις δεν είναι ισοδύναμες. Ορισμένες είναι κανονιστικές.

Ο όρος *imago*, τον οποίο χρησιμοποιεί ο Λακάν, συμπυκνώνει τη δυσκολία: Από τη μια πρόκειται για αισθητή εικόνα, τα πραγματικά αποτελέσματα της οποίας πιστοποιεί η ηθολογία. Από την άλλη, πρόκειται για ένα σύνολο γνωρισμάτων, οργανωμένο, επαρκώς τυποποιημένο. Το διαφορούμενο αίρεται και η δυσκολία του Λακάν ξεινώνει με τον διαχωρισμό του συμβολικού και του φαντασιακού καθώς και την διάκριση υποκειμένου και Εγώ.

Το σχήμα του σταδίου του καθρέφτη διατηρεί την αξία του, η οποία συνίσταται στον ορισμό του φαντασιακού μέσω του σώματος.

Το συμβολικό είναι μια έννοια ιδιαίτερα επεξεργασμένη και αρκετά σύνθετη. Αν παραμερισθεί η πτυχή η οποία επαναφέρει το σύμβολο στην εικόνα(το γιουνγκιανό αρχέτυπο), το σύμβολο έχει επιπλέον δύο πτυχές: Της ομιλίας και της γλώσσας. Από τη μια, ο αυθεντικός λόγος ειρηνεύει, δημιουργεί λυτρωτικές ταυτίσεις οι οποίες κατευνάζουν τον φαντασιακό πόλεμο, λειτουργεί, δηλαδή ως διαμεσολαβητής. Το σύμπτωμα ενέχει θέση ελαττώματος συμβολοποίησης. Η δε θεραπεία είναι μία διυποκειμενική διαδικασία, κατά την διάρκεια της οποίας το υποκείμενο αποκαθιστά τη συνέχεια της ιστορίας του, δίνοντας σημασία ει των υστέρων, σε ότι είχε παραμείνει σκοτεινό. Από την άλλη, η συμβολική τάξη ως σύνολο διακριτών στοιχείων τα οποία στερούνται νοήματος. Η τάξη αυτή έχει αρθρωμένη δομή, είναι συνδυαστική και αυτόνομη. Στερείται απαρχής και είναι πάντοτε παρούσα. Το μη νόημα της είναι το μη νόημα του Ασυνειδήτου.

Το υποκείμενο του Λακάν δεν είναι δεδομένο ει των προτέρων. Αντίθετα το δεδομένο είναι ο Άλλος. Ωστόσο τίθεται το ερώτημα: Πώς συγκροτείται το υποκείμενο στον τόπο του Άλλου που προϋπάρχει; Οι απαντήσεις έχουν ως ακολούθως: Πρώτον, από μόνη της η ψυχαναλυτική εμπειρία είναι διαδικασία μέσα από την οποία το υποκείμενο, αρχικά απροσδιόριστο κάτω από τη μάζα των σημαινόντων οφείλει να απέλθει. Δεύτερον, το οποιοδήποτε μόρφωμα του Ασυνειδήτου μαρτυρεί την ανάδυση του υποκειμένου του Ασυνειδήτου, ενώ ταυτόχρονα το εξαλείφει. Τρίτον, το υποκείμενο είναι ότι αναδύεται από το έμβιον υπό την επίδραση της γλώσσας.

Η θεωρία του Λακάν¹⁸ αναπτύσσεται γύρω από ένα σύστημα τεσσάρων γραμμάτων ως αποτέλεσμα μακροχρόνιας κατασκευής. Το S1, S2 συνοψίζει τη σημαίνουσα αλυσίδα, η άρθρωση της οποίας ανάγεται στο διατεταγμένο ζεύγος ενός εναδικού και ενός δυαδικού συστήματος. Το S δηλώνει το υποκείμενο ως επιτέλεσμά της. Το αντικείμενο (α), ως προϊόν της.

Το υποκείμενο του Ασυνειδήτου δεν είναι ούτε το άτομο, το πραγματικό θεμέλιο βρίσκεται στο σώμα, ούτε η υποκειμενικότητά του, η οποία είναι φαντασική. Το υποκείμενο αυτό συγκροτείται από το σημαίνον ζεύγος. Για τον λόγο αυτό η γραμμή η οποία πλήττει το \$, διαγράφοντάς το, υποδηλώνει ότι ισοδυναμεί με ένα σημαίνον λιγότερο. Ως «έλλειμμα-του-είναι», το υποκείμενο δεν υπακούει στην αρχή της ταυτότητας. Το S₁ δηλώνει το σημαίνον το οποίο συλλαμβάνει το υποκείμενο, αλλά προκειμένου να το εκπροσωπήσει, πρέπει να αρθρωθεί με ένα S₂. Αυτό μας οδηγεί στη διατύπωση –γνωστή από την έκφραση του Πιρς(Peirce)-, ότι δηλαδή «το σημαίνον εκπροσωπεί το υποκείμενο για ένα άλλο σημαίνον». Το υποκείμενο αυτό δεν ανήκει καθόλου στην ψυχική σφαίρα. Μπορούμε να το αναγνωρίσουμε ως το υποκείμενο της επιστήμης, όπως ακριβώς αναδύεται στον Καρτέσιο, ως κατάλοιπο «στιγμιαίο και εξαφανιζόμενο» ενός εγχειρήματος εκκένωσης των αναπαραστάσεων.

Το αντικείμενο (μικρό α), του οποίου ο Λακάν απομόνωσε αρχικά τη φαντασική λειτουργία με αφετηρία τον «μικρό άλλο», εγγράφεται ως το συμπλήρωμα του διαγραμμένου υποκειμένου στον τύπο της φαντασίωσης (\$◇α), στην οποία αγιστρώνεται το άνυσμα της επιθυμίας και η οποία συνιστά τον σκελετό κάθε πραγματικότητας. Στην συνέχεια το αντικείμενο (α) αποκτά καθεστώς πραγματικού.

Το πραγματικό κατονομάζει αρχικά το εκτός της ψυχαναλυτικής εμπειρίας, μέσω όμως ενός τοπολογικού και διαλεκτικού μετασχηματισμού, εμφανίζεται τελικά στο κέντρο της. Το φαντασικό είναι πειθήνιο στο συμβολικό, το πραγματικό

¹⁸ J. Lacan (1964). Le Séminaire, Livre XI, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, (p.153-166) Ed. du Seuil, Paris.

αντιστέκεται. Το πραγματικό, δηλαδή, είναι το ανέφικτο. Δεν πρόκειται για ένα όλον: Υπάρχουν μόνο ψήγματα πραγματικού.

1.2 Η μετάβαση στη Μεταψυχολογία

Η γλώσσα στη λογική του Φρόυντ συνδέεται με τη Συνείδηση, στον βαθμό που η θεραπεία συνίσταται στη «μετάφραση» του συνειδητού λόγου του αναλυόμενου. Αρχικά, ο Φρόυντ, έδωσε γενετικές εξηγήσεις σ' αυτό το θέμα. Στο «Σχεδιάσμα»¹⁹(1895) θεώρησε το λόγο ως διαδικασία εκφόρτισης μιας έντασης, ενώ παράλληλα προσπάθησε να υποστηρίξει την ποσοτική λειτουργία των συστημάτων αναπαράστασης, αλλά και να δώσει προσοχή στο σύστημα του λόγου και στις σχέσεις του με τα άλλα συστήματα. Υπέθεσε, ότι υπάρχουν δύο συστήματα νευρώνων: Οι φ που δέχονται εξωτερικούς ερεθισμούς και οι ψ, οι οποίοι καταγράφουν το πέρασμα των ερεθισμών και δέχονται συνεχώς ενδογενείς ερεθισμούς. Καθώς το φορτίο Q διαπερνά από τους φ στους ψ, υπέθεσε ότι υπάρχει ένα άλλο (τρίτο) σύστημα νευρώνων ω, το οποίο σχετίζεται με τη Συνείδηση και του οποίου χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η ποιότητα, σε αντίθεση με τους φ και ψ που σχετίζονται με την ποσότητα. Το σύστημα ω καταγράφει την ποιότητα, η οποία προέρχεται από εξωτερικούς ερεθισμούς και φτάνουν στο σύστημα φ περνώντας μέσα από το ψ. Η καταγραφή της ποιότητας στο ω αντιστοιχεί στη συνειδητή αντίληψη. Υπέθεσε επίσης, ότι οι ω νευρώνες εκφορτίζουν διέγερση, που προέρχεται από αντιληπτικούς ερεθισμούς και η οποία καταγράφεται από τους ψ. Αυτό, που ξεχωρίζει τις αντιλήψεις από τις αναμνήσεις κατά τη διαδικασία της σκέψης, είναι τα σημεία που προσφέρονται από τις ενδείξεις της πραγματικότητας(Φρόυντ,1895).

Όσον αφορά στον μηχανισμό της σκέψης, ο Φρόυντ εισήγαγε το υποσύστημα των «συνειρμών του λόγου», το οποίο με την βοήθεια του μηχανισμού της προσοχής καθιστά την σκέψη συνειδητή. Ο Φρόυντ πίστευε ότι το υποσύστημα αυτό των συνειρμών του λόγου έχει επίσης την δυνατότητα να καταγράφει την σκέψη.

¹⁹ S. Freud(1886-1899): *Pre-Psycho-Analytic Publications and Unpublished Drafts*, (p. 295-330), Vol 1. The Standard Edition, London 2001.

Ο Φρόυντ απέρριψε τις υποθέσεις, που είχε καταγράψει στο «Σχεδιάσμα» στην προσπάθεια του να τις βελτιώσει, γιατί δεν ήταν επαρκείς στη τεκμηρίωση της θεωρίας των νευρώσεων. Τις επαναφέρει εντούτοις το 1900 στην «Ερμηνεία των Ονείρων»²⁰, κάνοντας μια διαφοροποίηση ανάμεσα στο Προσυνειδητό και στο Ασυνειδητό. Υποστηρίζει, ότι το Προσυνειδητό αντιστοιχεί στις διαδικασίες σκέψης στο ψ σύστημα και το Ασυνειδητό σε διαδικασίες όπου εμπεριέχεται μεγάλη ροή του Q,, ενώ ως Συνείδηση θεωρείται και πάλι το σύστημα στο οποίο καταγράφεται η ποιότητα.

Ο Φρόυντ, με την στροφή στην «Μεταψυχολογία», έδωσε μεγάλη σημασία στη γλώσσα, εγκαταλείποντας τις προσπάθειές του για την γενετική εξήγηση. Η Συνείδηση θεωρήθηκε, ότι αποτελείται από μια αισθητηριακή επιφάνεια, όπου μπορούν να δραστηριοποιηθούν μόνο λεκτικά ερεθίσματα (Φρόυντ, 1911)²¹.

Διέκρινε επίσης τη συνειδητή αναπαράσταση αντικειμένου σε αναπαράσταση λέξης και αναπαράσταση πράγματος θεωρώντας, ότι αυτή «αποτελεί την επένδυση που αναφέρεται, αν όχι στις μνημονικές εικόνες του πράγματος, τουλάχιστον στα πιο απομακρυσμένα μνημονικά ίχνη, που προκύπτουν από το πράγμα». Αυτό αποτελεί το στοιχείο, το οποίο διαφοροποιεί τη συνειδητή από την ασυνειδητή αναπαράσταση: «Η συνειδητή αναπαράσταση περιλαμβάνει την αναπαράσταση του πράγματος και την αναπαράσταση της λέξης που της ανήκει, ενώ η ασυνειδητή αναπαράσταση είναι μόνον η αναπαράσταση του πράγματος. Το σύστημα Ασυνειδητό περιέχει τις επενδύσεις της εμπράγματης αναπαράστασης των αντικειμένων, τις πρώτες και πραγματικές αντικειμενότροπες επενδύσεις. Το σύστημα Προσυνειδητό εμφανίζεται όταν αυτή η εμπράγματη αναπαράσταση (αναπαράσταση πράγματος) υπερεπενδύεται επειδή ακριβώς συνδέεται με τις λεκτικές αναπαραστάσεις που της αντιστοιχούν. Αυτές οι υπερεπενδύσεις υποθέτουμε ότι εισάγουν μια ανώτερη ψυχική οργάνωση και επιτρέπουν την αντικατάσταση της πρωτογενούς διαδικασίας από τη δευτερογενή διαδικασία, που

²⁰ S. Freud(1900-1901): *The Interpretation of Dreams(First Part)*,(p. 533-549), Vol V. The Standard Edition, London 2001.

²¹ S. Freud(1911-1913): *Case History of Schreber, Papers on Technique and Other Works*,(p.255-266) Vol XII. The Standard Edition, London 2001.

διέπει το Προσυνειδητό. Μπορούμε τώρα να διατυπώσουμε με ακρίβεια τι είναι αυτό, που αρνείται η απώθηση στην παραμερισμένη αναπαράσταση στην περίπτωση των νευρώσεων μεταβίβασης: Αρνείται τη μετάφρασή της σε λέξεις που θα παραμείνουν συνδεδεμένες με το αντικείμενο. Η αναπαράσταση, που δεν αρθρώνεται με λέξεις ή το ψυχικό ενέργημα που δεν υπερεπενδύεται, παραμένει απωθημένη στο Ασυνειδητό»²².

Με τον τρόπο αυτό, το Προσυνειδητό προσδιορίζεται ως ο χώρος των αναπαραστάσεων λέξεων. Ο Φρόυντ (1923)²³ εξηγεί ότι αυτό που διαφοροποιεί την ασυνείδητη σκέψη από μια προσυνειδητή είναι, ότι η μεν ασυνείδητη πραγματοποιείται σε ένα υλικό άγνωστο προς εμάς, η δε προσυνειδητή έχει υλικό γνωστό σε εμάς: Είναι τα κατάλοιπα ακουστικών αντιλήψεων. Αυτό σημαίνει, ότι το Προσυνειδητό διαθέτει μια ιδιαίτερη αισθητηριακή πηγή και επιπλέον ότι οι αναπαραστάσεις λέξεων ήταν αντιλήψεις και μπορούν να ξαναγίνουν συνειδητές.

Συνεπώς, για να γίνει κάτι συνειδητό είναι αναγκαία η εγκατάσταση ενδιάμεσων προσυνειδητών συνδέσμων μέσω της αναλυτικής εργασίας, με την προϋπόθεση ότι η Συνείδηση θα παραμείνει στη θέση της και το Ασυνειδητό δεν θα αναδύεται μέσα στο Συνειδητό. Σ' αυτήν τη διαδικασία πρωταρχικό ρόλο παίζει η γλώσσα, αποτελώντας το «μεσολαβητή» ανάμεσα στο Ασυνειδητό και τη Συνείδηση.

1.3 Οι ενορμήσεις (ή ορμές)

Οι ψυχολογικές θεωρίες, τις οποίες ανέπτυξε ο Φρόυντ, ήταν προσανατολισμένες στα πορίσματα της φυσιολογίας της εποχής του στο βαθμό που αυτό μπορούσε να είναι εφικτό. Όπως γνωρίζουμε από μερικά αποσπάσματα της αλληλογραφίας του, ο Φρόυντ είχε κάνει αρκετές προσπάθειες να διατυπώσει μια νευρολογική ψυχολογία στις αρχές της δεκαετίας του 1890. Αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την προσπάθεια, γιατί τα γεγονότα δεν του επέτρεψαν ικανοποιητική

²² S. Freud(1914-1916): *On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*, (p. 190-202), Vo X IV(201-202). The Standard Edition, London 2001

²³ S. Freud(1923-1925): *The Ego and the Id and Other Works*, (p.13-59), Vol XIX. The Standard Edition, London 2001.

συσχέτιση ανάμεσα στις δύο επιστήμες. Δεν του επέτρεψαν, να περιγράψει τα ψυχολογικά φαινόμενα με όρους της λειτουργίας του εγκεφάλου. Οι θεωρητικοί ή οι τυπικοί δεσμοί ανάμεσα στην ψυχανάλυση και τους άλλους κλάδους της βιολογίας είναι λίγοι. Οι δύο πρωταρχικοί αφορούν στις ψυχικές λειτουργίες, που σχετίζονται με την αισθητηριακή αντίληψη και στις ενορμητικές δυνάμεις που ονομάζονται «*ενορμήσεις*».

Οι ενορμήσεις αναφέρονται συχνά στη βιβλιογραφία ως ένστικτα. Η διάκριση, που πρέπει να γίνει, είναι η εξής: Ένα *ένστικτο* είναι μια έμφυτη ικανότητα ή αναγκαιότητα για αντίδραση σε μια συγκεκριμένη ομάδα ερεθισμάτων, με ένα στερεότυπο ή σταθερό τρόπο. Έναν τρόπο, που συνήθως θεωρείται ως συμπεριφορά, η οποία είναι σημαντικά πολύπλοκη από αυτό που λέμε απλό αντανακλαστικό. Ωστόσο, όπως ένα απλό αντανακλαστικό, ένα ένστικτο σε ένα ζώο με κεντρικό νευρικό σύστημα, πιθανώς συντίθεται από κάποιο ερέθισμα κάποιου είδους κεντρικής διέγερσης και μια κινητική απόκριση η οποία ακολουθεί μια προκαθορισμένη πορεία. Αυτό, το οποίο αποκαλούμε *ενορμηση* στον άνθρωπο, δεν συμπεριλαμβάνει την κινητική απόκριση, αλλά μόνο την κατάσταση της κεντρικής διέγερσης που αποκρίνεται στον ερεθισμό. Η κινητική δραστηριότητα, που ακολουθεί την κατάσταση της διέγερσης, διαμεσολαβείται από ένα υψηλά διαφοροποιημένο τμήμα της ψυχής, το οποίο στη ψυχαναλυτική ορολογία είναι γνωστό ως «*Εγώ*» και το οποίο δίνει την δυνατότητα, ώστε η απόκριση στην κατάσταση της διέγερσης, η οποία αποτελεί ενορμηση ή ενορμητική τάση, να τροποποιηθεί από την εμπειρία και τη σκέψη, αντί να είναι προκαθορισμένη, όπως στην περίπτωση των ενστίκτων των κατώτερων ζώων (Hartmann, 1948).

Στην περίπτωση της όποιας ενστικτικής ορμής ή ενορμησης στον άνθρωπο, η κινητική απόκριση είναι προκαθορισμένη από γενετικούς παράγοντες, με έναν ευρύ, γενικό τρόπο. Ωστόσο, ο βαθμός, στον οποίο η απόκριση είναι τόσο προκαθορισμένη, είναι πολύ χαμηλότερος στον άνθρωπο απ' όσο φαίνεται ότι είναι στα ζώα και ο βαθμός, στον οποίο περιβαλλοντικοί ή εμπειρικοί παράγοντες μπορούν να αλλάζουν την απόκριση είναι σημαντικά υψηλότερος στον άνθρωπο.

Για τους λόγους αυτούς προτιμάται ο όρος «*ενορμήσεις*» και όχι «*ένστικτο*» στον άνθρωπο.

Επομένως, *ενορμηση* είναι ένα γενετικά προκαθορισμένο ψυχικό συστατικό, το οποίο, όταν ενεργεί, παράγει μια κατάσταση ψυχικής διέγερσης ή έντασης. Αυτή η διέγερση ή η ένταση ωθεί το άτομο σε δραστηριότητα, που είναι επίσης γενετικά προκαθορισμένη με ένα γενικό τρόπο, αλλά που μπορεί να αλλοιωθεί σημαντικά από την εμπειρία του ατόμου. Αυτή η δραστηριότητα πρέπει να οδηγεί σε μια κατάσταση, η οποία καλείται *παύση της διέγερσης* ή *της έντασης*, ή *ικανοποίηση*. Η ενορμηση από μόνη της δεν μπορεί να είναι ούτε συνειδητή ούτε ασυνειδητή. Βασική προϋπόθεση είναι, να αναπαρασταθεί μέσω του ψυχικού της εκπροσώπου. Μ' αυτήν την έννοια, η ενορμηση είναι μια ενδιάμεση κατάσταση ανάμεσα στον ψυχισμό και στο σώμα, ανάμεσα στο ψυχικό και στο βιολογικό. Εκπροσωπεί, δηλαδή, το σώμα μέσα στον ψυχισμό, ως «*ψυχικός αντιπρόσωπος*» των διεγέρσεων που προέρχονται από το εσωτερικό του σώματος και αναδύονται στον ψυχισμό.

Υπάρχει μια αλληλουχία, που είναι χαρακτηριστική της ενορμησης. Η αλληλουχία αυτή απαρτίζεται από την: 1^ο) Την ώση ή ενορμητική κίνηση. Η κινήτικη της διάσταση αποτελεί την ίδια της την ουσία. 2^ο) Τον σκοπό, ο οποίος είναι πάντα η ικανοποίηση, η εκφόρτιση της έντασης που δημιουργείται από την ενορμητική πηγή. 3^ο) Το αντικείμενο εκείνο μέσω του οποίου η ενορμηση πετυχαίνει τον σκοπό της και το οποίο δεν συνδέεται πρωτογενώς μαζί της, αλλά δευτερογενώς, μέσω της ιδιότητάς του να καθιστά δυνατή την ικανοποίηση. 4^ο) Την πηγή της ενορμησης, η οποία έχει δύο έννοιες. Η μία είναι η σωματική ζώνη όπου γεννιέται η διέγερση και η άλλη είναι η ψυχική ενέργεια, που βρίσκεται εκεί επενδυμένη ποσοτικά και ποιοτικά.

Οι ενορμήσεις του Εγώ, όπως τις αντιλαμβάνεται ο Φρόυντ το 1910²⁴, είναι οι ζωικές ενορμήσεις, οι οποίες ανάγονται στη φυσική γνώση του σώματος και υπηρετούν την επιβίωσή του, την αυτοσυντήρηση του εξατομικευμένου σώματος. Ο οργανισμός υφίσταται μόνο για να υπακούει σε αυτήν τη γνώση και οι εν λόγω

²⁴ S. Freud(1910): *Five Lectures on Psycho-Analysis, Leonardo Da Vinci and Other Works*, (p. 9-28), Vol XI. The Standard Edition, London 2001.

ενορμήσεις υποτάσσονται σε αυτόν τον σκοπό. Πρόκειται για ενορμήσεις με την έννοια του Χάιντεγκερ²⁵.

Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή εισάγεται μια διαταραχή. Ένα όργανο παύει να συντρέχει τον φυσικό σκοπό του σώματος. Ένα όργανο χειραφετείται από την ενότητα του οργανισμού ως όλου. Η υστερική τύφλωση αποτελεί γεγονός του κατακερματισμένου σώματος. Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεώρηση που εκθέτει ο Φρόυντ, αυτή η διαταραχή εισάγεται λόγω της απώθησης, η οποία συντηρείται ενάντια στη μερική σεξουαλική ενόρμηση που αφορά τη λειτουργία του οργάνου. Αυτή η διαταραχή, που αποτελεί ένα σύμπτωμα και προκαλεί μια δυσκολία, συνδυάζει δύο όψεις.

Από τη μια πλευρά, πρόκειται για ένα φαινόμενο αλήθειας, όπως υποδηλώνει το γεγονός ότι το αντιλαμβανόμαστε ως απώθηση. Δηλαδή μια ζωτική λειτουργία, εν προκειμένω η όραση, αποσπάται από την υποτιθέμενη ολότητα του οργανισμού, αυτή την ολότητα που ονομάζεται ψυχή. Είναι σαν η ψυχή να σταματούσε να δίνει ζωή σε αυτό το όργανο. Φαίνεται πως έχει τη δυνατότητα, όχι μόνο να αθροίζει τις ζωτικές λειτουργίες, αλλά και να αφαιρεί ένα όργανο από τον οργανισμό. Αυτή την ψυχική λειτουργία, που μπορεί να αφαιρεί ένα όργανο από το σώμα, ο Φρόυντ την ονομάζει Εγώ.

Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για ένα φαινόμενο απόλαυσης. Ένα όργανο προικισμένο να υπηρετεί τη ζωή σεξουαλικοποιείται, δηλαδή ερωτικοποιείται με την έννοια του Πλάτωνα²⁶. Αυτό σημαίνει ότι ένα όργανο παύει να υπακούει στη γνώση του σώματος, τη γνώση που είναι στην υπηρεσία της ζωής και προχωρεί προς την ερωτική χειραφέτηση, ώστε να αποτελέσει στήριγμα ενός «αυτοαπολαμβάνομαι». Αυτό ακριβώς, το «αυτοαπολαμβάνομαι» ισοδυναμεί με παράβαση της φυσικής ρύθμισης του σώματος. Η ηθική εισάγεται έτσι στη βιολογία. Το μάτι είναι φτιαγμένο για να επιτρέψει στο σώμα να προσανατολίζεται μέσα στον κόσμο, είναι φτιαγμένο για να βλέπουμε. Στο φαινόμενο που εντόπισε ο Φρόυντ, το μάτι

²⁵ M. Heidegger(1975/1999): *Τα βασικά προβλήματα της φαινομενολογίας*, Μτφ. Π. Κόντος,(σελ. 201-215) Εκδ., Γνώση, Αθήνα.

²⁶ Άπαντα Πλάτωνος(1959): Πολιτικός Α΄, Σχλ, Γ. Κουχτσόγλου, Σειρά Α΄ Αρχαίοι Έλληνες Κλασικοί αρθ. 25, Εκδ, Φανός, Αθήνα.

υπηρετεί την ηδονή της θέασης. Η ηδονή αυτή υπερβαίνει τη ζωική τελεολογία και μάλιστα την αικιδώνει, δηλαδή πραγματώνεται σαν τύφλωση. Πρόκειται, δηλαδή, για απόλαυση. Η ηδονή γίνεται απόλαυση τη στιγμή που ξεπερνά τη γνώση του σώματος και παύει να το υπακούει. Η ηδονή που γίνεται απόλαυση αποτελεί εκείνο το οποίο ο Φρόντ ονομάζει σεξουαλική ηδονή. Ο όρος σεξουαλικότητα στην ουσία δεν αφορά τη σχέση ανάμεσα στα δύο φύλα, αλλά το πλεόνασμα μέσω του οποίου η ηδονή γίνεται απόλαυση.

Εδώ αλήθεια και απόλαυση συνδέονται, εργάζονται ενάντια στους αλγόριθμους του σώματος και ενάντια στα συμφέροντα της ζωής. Ο Λακάν²⁷ με αυτήν την προοπτική αποκαλεί την αλήθεια, αδελφή της απόλαυσης. Πρόκειται κατ' ουσία για ζήτημα κυριαρχίας, για ένα ζήτημα κύριου σημαίνοντος. Ο Φρόντ αναφέρει χαρακτηριστικά: «Γενικότερα, πρόκειται για τα ίδια όργανα και τα ίδια συστήματα οργάνων, τα οποία βρίσκονται στη διάθεση τόσο των σεξουαλικών ενορμήσεων, όσο και των ενορμήσεων του Εγώ. Η σεξουαλική ηδονή δεν συνδέεται μόνο με τη λειτουργία των γεννητικών οργάνων. Το στόμα που είναι ο τόπος του φιλιού, χρησιμοποιείται επίσης για να τρώμε, όπως και για να επικοινωνούμε με τον λόγο...»

Ουσιαστικά, ο οργανισμός υποχρεώνεται να υποστηρίξει δύο διακριτά διαστρωματωμένα σώματα. Από τη μια, ένα σώμα γνώσης στην υπηρεσία της ζωής, της επιβίωσης, της διατήρησης του οργανισμού, ένα σώμα επιστημονικό και ζωικό ταυτόχρονα. Δηλαδή, επιστημο-ζωικό, συνδυάζοντας επιστήμη και ζωή. Από την άλλη, ένα σώμα λιβιδινικό. Θα μπορούσε να γίνει αντιπαράθεση μεταξύ του επιστημο-ζωικού και του λιβιδινικού σώματος. Το επιστημονικό σώμα εν τούτοις είναι ταυτόχρονα ρυθμισμένο στην αρχή της ηδονής. Επίσης θα μπορούσε να γίνει αντιπαράθεση μεταξύ σώματος-ηδονής και σώματος-απόλαυσης. Το σώμα-ηδονή είναι ένα σώμα ρυθμισμένο, προσαρμοσμένο, που υπακούει στους θεμελιώδεις αλγορίθμους, ενώ το σώμα-απόλαυση είναι ένα σώμα απορρυθμισμένο, παράλογο, στο οποίο παρεισφρεί η απώθηση ως άρνηση της αλήθειας. Το σώμα-απόλαυση

²⁷ J. Lacan(1972-1975): *Encore*, Ed. Du Seuil,(p.9-22, 115-132), Paris.

δεν υπακούει στην κυριαρχία της ψυχής ως ζωτικής μορφής του σώματος. Είναι, δηλαδή, ένα μη αριστοτελικό σώμα.

Κάθεξη(επένδυση) είναι η ποσότητα της ψυχικής ενέργειας, που κατευθύνεται προς, ή προσκολλάται στην αναπαράσταση ενός ατόμου ή αντικειμένου. Δηλαδή, η κάθεξη-επένδυση αναφέρεται σε ένα καθαρά ψυχικό φαινόμενο. Είναι μια ψυχολογική και όχι φυσική έννοια. Η ψυχική ενέργεια δεν μπορεί, να διαρρεύσει στο χώρο και να επενδυθεί ή να προσκολληθεί απευθείας στο εξωτερικό αντικείμενο. Αυτές που είναι επενδυμένες είναι οι αναμνήσεις, οι σκέψεις και οι φαντασίες του ατόμου, οι οποίες περιλαμβάνουν αυτό, που λέμε νοητικές ή ψυχικές αναπαραστάσεις του. Όσο πιο μεγάλη είναι η επένδυση(κάθεξη), τόσο πιο «σημαντικό» είναι το αντικείμενο, από ψυχολογικής πλευράς, αλλά και το αντίστροφο.

Στην πρώτη του διατύπωση ο Φρόντ πρότεινε το διαχωρισμό των ενορμήσεων σε σεξουαλικές και αυτοσυντήρησης. Σύντομα όμως, εγκατέλειψε τη ιδέα της αυτοσυντηρητικής ενόρμησης, αφού τη θεώρησε μη ικανοποιητική υπόθεση και για αρκετά χρόνια όλες οι ενορμητικές εκδηλώσεις θεωρούνταν μέρος ή προϊόν της σεξουαλικής ενόρμησης. Η μελέτη ποικίλων ψυχικών φαινομένων και ειδικά εκείνων του σαδισμού και του μαζοχισμού οδήγησαν το Φρόντ, να αναθεωρήσει τις θεωρίες του για άλλη μια φορά και στο βιβλίο του *«Πέρα από την Αρχή της Ευχαρίστησης»* (Φρόντ, 1920²⁸), διατύπωσε τη θεωρία των ενορμήσεων, εισάγοντας ένα μεγάλο θεωρητικό ζήτημα, το οποίο είναι η ενόρμηση του θανάτου. Η έννοια αυτή της ενόρμησης του θανάτου είναι απαραίτητη για την οργάνωση της θεωρίας του, η οποία άρχισε να τροποποιείται με το «Ναρκισσισμό»(1914²⁹), αλλά και με τη θεωρία της Δεύτερης Τοπικής(1923). Με την ενόρμηση του θανάτου ο Φρόντ δείχνει κυρίως τον επιστημονικό του προσανατολισμό. Υποστήριξε, ότι η ανάπτυξη της θεωρίας γίνεται με τη δημιουργία κεντρικών εννοιών και μοντέλων, τα

²⁸ S. Freud(1920-1922): *Beyond the Pleasure Principle, Group Psychology and Other Works*, (p. 255-259), Vol XVIII. The Standard Edition, London 2001.

²⁹S. Freud(1913-1914): *Totem and Taboo and Other Works*, (p. 75-99), Vol XIII. The Standard Edition, London 2001.

οποία έχουν αξία μόνο για το σύστημα της θεωρίας, προκαλώντας ρήξη με το προηγούμενο του θεωρητικό κατασκευάσμα, θέτοντας τα θεμέλια της δημιουργίας νέας θεωρητικής τοποθέτησης.

Η ψυχανάλυση, σύμφωνα με αυτήν την τοποθέτηση, αποκτά ως θεωρία «κιενό» εννοιών, δηλαδή χώρο να δημιουργήσει καινούργιες έννοιες, εξ αιτίας της δράσης των ενορμήσεων θανάτου, οι οποίες μέσα από την αρχή της επανάληψης επαναφέρουν ως σύμπτωμα το ανόργανο, το αδιαμόρφωτο, το άγνωστο. Η ενόρμηση θανάτου εγκαθιστά το αρνητικό, την απουσία, που θα δημιουργήσει το χώρο για τη νέα παρουσία.

Επίσης σ' αυτήν την τελευταία διατύπωση, ο Φρόυντ προσπάθησε να εξηγήσει τις ενορμητικές πλευρές της ψυχικής μας ζωής, με την υπόθεση της ύπαρξης δύο ενορμήσεων, της σεξουαλικής και της επιθετικής. Η θεωρία αυτή υποθέτει ότι σε όλες τις ενορμητικές εκδηλώσεις, που μπορούμε να παρατηρήσουμε, φυσιολογικές ή παθολογικές, συμμετέχουν και οι δύο, η σεξουαλική και η επιθετική ενόρμηση. Σύμφωνα με την ορολογία του Φρόυντ, οι δύο ενορμήσεις κανονικά είναι «συγχωνευμένες», αν και όχι απαραίτητα σε ίσες ποσότητες.

Έτσι, ακόμη και η πιο πωρωμένη πράξη ηθελημένης σιληρότητας, που επιφανειακά δεν δείχνει να ικανοποιεί, παρά μόνο κάποια πλευρά της επιθετικής ενόρμησης, έχει εντούτοις κάποιο ασυνείδητο σεξουαλικό νόημα για το δημιουργό της, παρέχοντάς του ένα βαθμό σεξουαλικής ικανοποίησης. Με τον ίδιο τρόπο δεν υπάρχει πράξη αγάπης, όσο τρυφερή και αν είναι, που να μην παρέχει ταυτόχρονα ασυνείδητα μέσα αποφόρτισης της επιθετικής ενόρμησης. Επομένως, δεν πρέπει να αναζητούμε να βρούμε κάποιο κλινικό παράδειγμα, στο οποίο η επιθετική ενόρμηση να εμφανίζεται απομονωμένη από τη σεξουαλική ή το αντίθετο. Όπως η σεξουαλική ενόρμηση δεν είναι ταυτόσημη με την επιθυμία για σεξουαλική επαφή, έτσι και η επιθετική ενόρμηση δεν είναι συνώνυμη με ότι αποκαλούμε επιθετικότητα ή καταστροφή. Έχοντας αυτή τη διάκριση των ενορμήσεων, υποθέτουμε ότι υπάρχουν δύο είδη ψυχικής ενέργειας, εκείνη που συνδέεται με τη σεξουαλική ενόρμηση και καλείται «libido» και εκείνη που συνδέεται με την επιθετική, η οποία

δεν έχει κάποιο ειδικό όνομα, αν και είχε προταθεί να αποκαλείται «destrudo» (από το «destroy»). Συνήθως όμως αποκαλείται ως επιθετική ενέργεια και μερικές φορές απλά, ως επιθετικότητα.

Η διαίρεση των ενορμήσεων σε σεξουαλική και επιθετική βασίζεται σε ψυχολογικά στοιχεία. Στην αρχική του διατύπωση ο Φρόυντ προσπάθησε να συσχετίσει την ψυχολογική θεωρία των ενορμήσεων με πιο θεμελιακές, βιολογικές έννοιες και πρότεινε οι ενορμήσεις να λέγονται ενορμήσεις ζωής και θανάτου αντίστοιχα. Καθώς, οι έννοιες της ζωής και του θανάτου διαθλώνται με αρκετά διαφορετικούς τρόπους δεν μπορούν να αποτελούν άμεσες αναφορές για τη ψυχαναλυτική πρακτική. Αυτή η διατύπωση μπορεί να μας χρησιμεύσει και ως προειδοποίηση: Το να εξετάσουμε χωρίς καμία προφύλαξη την ψυχαναλυτική πράξη, σε σχέση με μία αντίληψη της ύπαρξης που (αισιόδοξη ή απαισιόδοξη) ανάγει την ανθρώπινη ζωή στην πεπερασμένη διάστασή της, θα σήμαινε πώς εξ αρχής αρνούμαστε να λάβουμε υπόψη μας το νέο προβληματισμό, που εισάγει η ανακάλυψη του Ασυνειδήτου και της δυναμικής του. Αυτό, όμως δεν σημαίνει πώς αρνούμαστε να λάβουμε υπόψη μας τη διάσταση ενός έργου, όπως το «Προσχέδιο» στη σχέση του με την ψυχανάλυση.

Ο Φρόυντ πρώτος όρισε την ενόρμηση ως ένα ερέθισμα της ψυχής, που προέρχεται από το σώμα (1905)³⁰. Όχι μόνο η σεξουαλική διέγερση και η ευχαρίστηση έχουν σχέση με τον ερεθισμό και τις φυσιολογικές μεταβολές στα διάφορα μέρη του σώματος, αλλά επίσης και οι ορμόνες, που εκκρίνονται από τους ενδοκρινείς αδένες, ασκούν μια βαθιά επίδραση σε όλη τη σεξουαλική ζωή και τη συμπεριφορά. Όμως, στην περίπτωση της επιθετικής ενόρμησης, η ένδειξη για σωματική βάση δεν είναι ξεκάθαρη. Εφόσον δεν έχουμε καμιά απόδειξη, φυσική, χημική ή ψυχολογική, η υπόθεση αυτή εγκαταλείφθηκε.

Η ψυχαναλυτική θεωρία δέχεται ότι οι ενορμητικές δυνάμεις έχουν ήδη ενεργοποιηθεί στο βρέφος, επηρεάζοντας τη συμπεριφορά του και ζητώντας

³⁰ S. Freud(1901-1905): *A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works*, (p. 207-245), Vol VII. The Standard Edition, London 2001.

ιακανοποίηση. Αργότερα, παράγουν τις σεξουαλικές επιθυμίες στον ενήλικα με όλον τον πόνο και την ευδαιμονία που τις συνοδεύουν.

Οι διαθέσιμες αποδείξεις προέρχονται από τρεις τουλάχιστον πηγές. Η πρώτη είναι η άμεση παρατήρηση των παιδιών. Οι άλλες πηγές στοιχείων προέρχονται από την ανάλυση παιδιών και ενηλίκων.

Η τυπική ακολουθία των εκδηλώσεων της σεξουαλικής ενόρμησης από τη βρεφική ηλικία και μετά δόθηκε από τον Φρόυντ στην έκδοση των *«Τριών Δοκιμών Πάνω στην Σεξουαλικότητα»*, η οποία παρουσιάστηκε το 1905.

Τα στάδια τα οποία περιγράφονται, δεν είναι τόσο διακριτά το ένα από το άλλο, στη σχηματική τους παρουσίαση. Το ένα συγχωνεύεται με το άλλο και τα δύο αλληλοεπικαλύπτονται, έτσι ώστε η μετάβαση από το ένα στο άλλο να είναι πολύ βαθμιαία.

Για τον πρώτο περίπου ενάμιση χρόνο της ζωής του ανθρώπου, το στόμα, τα χείλη και η γλώσσα είναι τα κύρια σεξουαλικά όργανα. Οι επιθυμίες και οι ικανοποιήσεις είναι πρωταρχικά στοματικές.

Τον επόμενο ενάμιση χρόνο της ζωής, το άλλο άκρο του πεπτικού σωλήνα, δηλαδή ο πρωκτός, γίνεται η πιο σημαντική περιοχή των σεξουαλικών εντάσεων και ικανοποιήσεων.

Κοντά στη συμπλήρωση του τρίτου χρόνου της ζωής, ο κυρίαρχος σεξουαλικός ρόλος αρχίζει να αναλαμβάνεται από τα γεννητικά όργανα και φυσιολογικά, αυτά τον διατηρούν στην υπόλοιπη ζωή. Αυτή η φάση σεξουαλικής ανάπτυξης αναφέρεται, ως *φαλλικό στάδιο*, για δύο λόγους: Πρώτον, το πέος είναι το κύριο αντικείμενο ενδιαφέροντος στα παιδιά και των δύο φύλων. Δεύτερον, το όργανο σεξουαλικής διέγερσης και ευχαρίστησης του μικρού κοριτσιού σ' αυτήν την περίοδο είναι η κλειτορίδα, που εμβρυολογικά είναι το θηλυκό ανάλογο του πέους.

Αυτά είναι τα τρία στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης στο παιδί, το *στοματικό*, το *πρωκτικό* και το *φαλλικό*. Το τελευταίο από αυτά συγχωνεύεται με το στάδιο της σεξουαλικής οργάνωσης στην εφηβεία. Το ενήλικο στάδιο είναι γνωστό ως *γενετικό* ή *γενετική φάση*. Το φαλλικό στάδιο συχνά αναφέρεται ως γενετικό, αν και οι διαφορές

είναι ουσιαστικές. Επίσης το στοματικό και το πρωκτικό στάδιο συνήθως ονομάζονται προγενετικά στάδια.

Κατά την αλλαγή των σταδίων της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης παρατηρούνται αλλαγές στο βαθμό ενδιαφέροντος και σημασίας, που δίνονται στα διάφορα αντικείμενα και στους τύπους ικανοποίησης της σεξουαλικής ενόρμησης, μέσα στην ψυχική ζωή του παιδιού. Έτσι για παράδειγμα, το στήθος (ή η θηλή) έχει πολύ μεγαλύτερη ψυχική σημασία στη διάρκεια της στοματικής φάσης, παρά στην πρωκτική ή στη φαλλική. Οι αλλαγές αυτές συμβαίνουν σταδιακά και τα παλιά αντικείμενα, καθώς και οι τρόποι ικανοποίησης, εγκαταλείπονται σταδιακά. Δηλαδή, η λιβιδινική επένδυση(κάθεξη) ενός αντικειμένου μιας προγενέστερης φάσης ελατώνεται, καθώς η επόμενη φάση εγκαθιδρύεται. Η επένδυση(κάθεξη) επιμένει για κάποιο χρονικό διάστημα, αφού έχει αρχίσει η τελευταία φάση και τα οικεία της αντικείμενα έχουν γίνει τα κυριότερα αντικείμενα λιβιδινικής επένδυσης (κάθεξης).

Η θεωρία της ψυχικής ενέργειας μας προσφέρει μια εξήγηση σχετικά με το, τι συμβαίνει σ' αυτές τις αλλαγές. Η libido, που κατείχε τα αντικείμενα ή τους τρόπους ικανοποίησης στην προηγούμενη φάση, βαθμιαία αποσυνδέεται από αυτά και τη θέση τους επενδύει ή κατέχει ένα αντικείμενο ή ένας τρόπος ικανοποίησης της επόμενης φάσης. Έτσι, η libido, που αρχικά κατείχε το στήθος ή καλύτερα την ψυχική αναπαράσταση του στήθους, αργότερα κατέχουν τα κόπρανα κ.ο.κ. Σύμφωνα με τις θεωρίες αυτές υπάρχει μια ροή της libido από αντικείμενο σε αντικείμενο και από τον ένα τρόπο ικανοποίησης στον άλλο, κατά τη διάρκεια της πορείας της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης. Μια ροή που προχωρεί σε μια πορεία, η οποία είναι πιθανόν καθορισμένη στο ευρύτερο πλαίσιο της από οργανικούς παράγοντες, οι οποίοι είναι κοινοί σε όλους, αλλά μπορεί να ποικίλουν σημαντικά από άτομο σε άτομο. Όμως, καμιά λιβιδινική επένδυση (κάθεξη) δεν εγκαταλείπεται εντελώς. Το μεγαλύτερο μέρος της libido μπορεί να ρέει σε άλλα αντικείμενα, αλλά τουλάχιστον ένα μικρό μέρος της παραμένει περιορισμένο φυσιολογικά στο αρχικό αντικείμενο. Το φαινόμενο αυτό, δηλαδή, η παραμονή της λιβιδινικής επένδυση (κάθεξης) ενός αντικειμένου της βρεφικής ή της παιδικής ηλικίας στη μετέπειτα ζωή,

το αποκαλούμε «καθήλωση» της libido. Επιπλέον υπάρχει κάτι στη libido που δεν μπορεί να μεταφραστεί σε σημαίνοντα, να εισέλθει στον τόπο του Άλλου, να σημανθεί και να μεταβιβαστεί σαν σημαίνον. Αυτό ο Λακάν³¹ το ονόμασε μικρό α, το οποίο είναι το υπεραπολαμβάνειν ως διαφορά ανάμεσα στη libido και στη γλώσσα. Το μικρό α είναι το προϊόν, το υπόλοιπο της διαφοράς $J^{32} - A = \alpha$. Το μικρό α είναι το τμήμα της libido, το οποίο δεν μπορεί να μεταβιβαστεί στον τόπο του Άλλου. Το ποσό συναισθήματος που δεν μπορεί να καταργηθεί, σύμφωνα με τον Φρόυντ³³, περιλαμβάνεται στην αξία του αντικειμένου μικρό α. Ο Λακάν εξετάζει εκτενώς την ενόρμηση και το στοιχείο, τον εκπρόσωπο της ενόρμησης και εκείνο, το οποίο ο Φρόυντ το ονομάζει «ποσό ή quantum» συναισθήματος (Affektbetrag). Διαχωρίζει τους εκπροσώπους της ενόρμησης (Trieb) από το τμήμα της libido, το οποίο δεν μπορεί να καταργηθεί. Το φρουϊδικό Repräsentanz, που μεταφράζεται ως A και το ποσό συναισθήματος, το οποίο μεταφράζεται ως μικρό α.

Ο όρος «καθήλωση» μπορεί, να αναφέρεται σε έναν τρόπο ικανοποίησης. Επομένως, αναφερόμαστε σε άτομα, τα οποία είναι καθηλωμένα σε στοματικούς ή πρωκτικούς τρόπους ικανοποίησης.

Η χρησιμοποίηση του όρου «καθήλωση» συχνά δηλώνει ή υπαινίσσεται την ύπαρξη κάποιας ψυχοπαθολογίας. Είναι πιθανόν, να είναι ένα γενικό χαρακτηριστικό της ψυχικής ανάπτυξης. Ίσως, όταν υπάρχει σε υπερβολικό βαθμό να προκαλέσει κάποιο παθολογικό αποτέλεσμα. Ίσως επίσης, κάποιοι άλλοι παράγοντες, άγνωστοι ακόμη, να καθορίζουν το αν μια καθήλωση θα συνδέεται με ψυχική διαταραχή ή όχι.

Μια καθήλωση, είτε είναι σε ένα αντικείμενο, είτε σε έναν τρόπο ικανοποίησης είναι συνήθως ασυνείδητη, ολοκληρωτικά ή εν μέρει. Αρχικά, θα μπορούσε να αναφερθεί, ότι μια ισχυρή καθήλωση, η οποία είναι η εμμονή μιας ισχυρής

³¹ Lacan, J., (1975). *Le Séminaire, Livre XX, "Encore"*, Seuil, Paris.

³² Τα γράμματα A και J αναφέρονται στον Άλλο (Autre) και στην Απόλαυση (Jouissance) αντίστοιχα.

³³ S. Freud (1914-1916): *On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*, (p. 190-201), Vo X IV (201-202). The Standard Edition, London 2001.

επένδυσης(κάθεξης), θα μπορούσε να είναι συνειδητή, ενώ αντίθετα μια αδύναμη, θα έπρεπε να είναι ασυνείδητη. Στην πραγματικότητα, σύμφωνα βέβαια και με τις διάφορες πηγές, δεν υπάρχει σχέση ανάμεσα στην ισχύ μιας επίμονης επένδυσης(κάθεξης) και στην πρόσβαση που έχει στη Συνείδηση.

Επίσης, στην πορεία της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης μπορεί να συμβεί μια υποχώρηση. Αυτή η υποχώρηση καλείται «παλινδρόμηση». Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο αυτό, σε σχέση με μια ενόρμηση, μιλάμε για ενορμητική παλινδρόμηση. Αυτός ο όρος δηλώνει την επιστροφή σε προγενέστερο τρόπο ή αντικείμενο ικανοποίησης. Η ενορμητική παλινδρόμηση έχει στενή σχέση με την καθήλωση και όταν συμβαίνει αφορά συνήθως ένα αντικείμενο ή έναν τρόπο ικανοποίησης, όπου το άτομο ήταν ήδη καθηλωμένο. Αν κάποια ικανοποίηση ή ευχαρίστηση αποδεικνύεται μη ικανοποιητική και εγκαταλείπεται, το άτομο τείνει να επιστρέψει σε κάποια άλλη, η οποία είναι ήδη δοκιμασμένη και σίγουρη. Η παλινδρόμηση συχνά εμφανίζεται κάτω από δυσμενείς συνθήκες. Δεν είναι όμως αυτές απαραίτητες για να καταφύγει κανείς στην παλινδρόμηση. Τόσο οι ενήλικες, όσο και τα παιδιά παλινδρομούν αποκλειστικά και μόνο για άντληση ευχαρίστησης. Έτσι, η παλινδρόμηση δεν πρέπει να ταυτίζεται πάντοτε με την ύπαρξη ψυχοπαθολογίας. Ανάλογα με τις περιστάσεις της ψυχικής ζωής, άλλοτε μπορεί να αποτελεί φυσιολογικό φαινόμενο, άλλοτε να είναι απλώς ανεπιθύμητη και άλλοτε είναι τελείως παθολογική.

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της βρεφικής σεξουαλικότητας είναι εκείνο, το οποίο αφορά στη σχέση του παιδιού με τα αντικείμενα (κυρίως πρόσωπα) των σεξουαλικών του πόθων. Αν το βρέφος δεν μπορεί να έχει πάντα στη διάθεσή του το στήθος της μητέρας, σύντομα μαθαίνει να ηρεμεί πιπιλώντας τα δάκτυλα των χεριών ή των ποδιών του(σπανιότερα). Αυτή η ιδιότητα, να ικανοποιεί μόνο του τις σεξουαλικές ανάγκες του, καλείται «αυτοερωτισμός». Δίνει στο παιδί κάποια ανεξαρτησία από το περιβάλλον, για όσο διάστημα συνεχίζει η λήψη ικανοποίησης, αφήνοντας το πεδίο ανοιχτό για αυτό, που μπορεί να γίνει μια μοιραία αποστροφή από τον κόσμο ολόκληρης της εξωτερικής πραγματικότητας προς ένα υπερβολικό ή

ακόμη και αποκλειστικό ενδιαφέρον για τον εαυτό του, όπως ακριβώς αυτό που συναντά κανείς σε σοβαρές παθολογικές ψυχικές διαταραχές, π.χ. η σχιζοφρένεια.

Η εκδήλωση αυτή του αυτοερωτισμού καταδικάζεται από τις μητέρες. Αυτό συμβαίνει, επειδή διακρίνουν σ' αυτό ένα χαρακτήρα κακής «συνήθειας» και η κακή συνήθεια δεν είναι παρά ένας ευφημισμός για μια έλξη, που οδηγεί στη σεξουαλική διέγερση και την απόλαυση. Στις μητέρες συναντάμε διαρκώς μια διπλή αντίσταση, που στρέφεται συγχρόνως ενάντια στην έννοια της παιδικής σεξουαλικότητας και ενάντια στις εκδηλώσεις της. Γεγονός, το οποίο σημαίνει, ότι οι μητέρες υιοθετούν ταυτόχρονα δύο αντιφατικές στάσεις: Πρώτον, ότι το παιδί είναι σεξουαλικά αθώο και δεύτερον, ότι εφόσον δεν είναι αθώο, είναι καταδικαστέο.

Η σεξουαλικότητα με τη φροϋδική έννοια οδηγεί απ' όλες τις μεριές στην απώθηση και στην απάρνηση. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο J. Laplanche³⁴: {Η σεξουαλικότητα χαρακτηρίζεται ως το «αδύνατο σημείο» της ψυχικής οργάνωσης, αλλά η ερμηνευτική σύνδεση ανάμεσα σ' αυτήν την «αδυναμία» και στην διαδικασία της απώθησης δεν διασαφηνίζεται πουθενά}. Πρόκειται για κάτι, το οποίο για σκοτεινούς λόγους είναι ίσως αθεράπευτα καταδικαστέο, ακόμη και αν στις μέρες μας, στη μετα-φροϋδική εποχή, η έκφραση «παιδική σεξουαλικότητα» προξενεί λιγότερο φόβο.

Η σεξουαλικότητα είναι το κατεξοχήν απωθημένο. Διαπίστωση, που διαπερνά απ' άκρου εις άκρον το έργο του Φρόυντ.

Συγκεκριμένα, ο Φρόυντ στο κείμενο του «Σχεδιάσμα της Ψυχανάλυσης»(1938)³⁵ περιγράφει το μηχανισμό της σύγκρουσης (ή το μηχανισμό της απώθησης), ως αφηρημένη σύγκρουση ανάμεσα σε «ψυχικές αρχές», που δεν είναι καν επακριβώς καθορισμένες. Αναφέρει συγκεκριμένα: «Το Εγώ, από τη μια μεριά και το Αυτό, που ονομάζεται Εκείνο, ο τόπος των ενορμήσεων από την άλλη, χωρίς όμως αυτό το Εκείνο, να περιλαμβάνει κάτι το σαφές, χωρίς να καθορίζεται από μια

³⁴ J. Laplanche (1970/1988): *Ζωή και θάνατος στην ψυχανάλυση*, Μτφρ. Ν. Παπαγιαννοπούλου, (σελ. 23-91) Εκδ: Νεφέλη, Αθήνα.

³⁵ S. Freud(1937-1939): *Moses and Monotheism, An Outline of Psycho-Analysis and Other Works*, (p. 105-133), Vo X XIII. The Standard Edition, London 2001.

ιδιαίτερη ενόρμηση και ειδικότερα από τη σεξουαλικότητα». Επανερχόμενος ο Φρόντ σ' αυτό το θέμα θέτει το ερώτημα: «Αφού οι αδρές γραμμές της σύγκρουσης και του μηχανισμού της απώθησης μπορούν να περιγραφούν σε όλη τους τη γενικότητα, πώς είναι δυνατόν η σεξουαλική ζωή, να συνιστά όντως το μοναδικό αδύνατο σημείο, αυτό στο οποίο κατά προτίμηση δρα η απώθηση; Γιατί να είναι μόνο η σεξουαλικότητά μας αυτή, που απωθείται;»

Η σεξουαλική ενόρμηση στον άνθρωπο έχει «διφασική εγκατάσταση», δηλαδή εμφανίζεται σε δύο χρόνους: Από τη μια στην παιδική και από την άλλη στη φάση της εφηβείας και της ενήλικης ζωής, με τις δύο αυτές φάσεις να χωρίζονται μεταξύ τους από μια μακρά περίοδο, η οποία καλείται «λανθάνουσα περίοδος». Πρόκειται, δηλαδή, για μια διαδικασία που συνεπάγεται ένα χρονικό ρυθμό. Πρώτη εμφάνιση (πρώρη) της σεξουαλικότητας, ενέχει χαρακτηριστικά έλλειψης η οποία μέσω της απώθησης και της επανάκτησης των παλαιών σημασιών, παρέχει τη βάση για νέες δυνατότητες. Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό, όπου ο Φρόντ εισάγει τον παράγοντα του ρυθμού στο φαινόμενο της απώθησης, είναι η λεγόμενη «αλλοίωση της σεξουαλικότητας» στον άνθρωπο σε σχέση με τα ζώα. Την απώλεια, δηλαδή, του περιοδικού χαρακτήρα της σεξουαλικής διεγερσιμότητας, που ως γνωστόν χαρακτηρίζει τη σεξουαλικότητα των ζώων. Ενώ λοιπόν ένας φυσικός και λειτουργικός ρυθμός (πράξη του ζευγαρώματος) εξαφανίζεται, συγχρόνως αναδύεται κάπου αλλού ένας διαφορετικός τύπος αλληλουχίας, που παραμένει ακατανόητος, όσο δεν ανατρέχουμε σε μηχανισμούς, όπως αυτοί της απώθησης, της ανάμνησης, της επεξεργασίας, του μεθύτερου βιώματος.

Παραμένει η διατύπωση του Φρόντ κατά την έναρξη των μεταψυχολογικών του ερευνών το 1895: «Θα πρέπει, να υπάρχει κάποιο άλλο χαρακτηριστικό της σεξουαλικής παράστασης το οποίο να εξηγεί, γιατί είναι μόνον οι σεξουαλικές παραστάσεις αυτές, που απωθούνται».

Όσον αφορά την επιθετική ενόρμηση, ο Φρόντ (1920) θεωρούσε, ότι είναι ανεξάρτητο ενορμητικό συστατικό της ψυχικής ζωής, το οποίο είχε αναγνωριστεί πολύ καιρό πριν και είχε γίνει αντικείμενο ειδικής μελέτης.

Οι εκδηλώσεις της επιθετικής ενόρμησης δείχνουν την ίδια ικανότητα για καθήλωση και παλινδρόμηση και την ίδια μετάβαση από τη στοματική στην πρωκτική και στη φαλλική φάση. Δηλαδή, οι επιθετικές ορμές του βρέφους είναι ικανές να αποφορτιστούν με στοματική δραστηριότητα, όπως τα δάγκωμα, κ.ο.κ.

Η σχέση όμως, ανάμεσα στην επιθετική ενόρμηση και στα διάφορα μέρη του σώματος δεν είναι τόσο στενή, όπως η σχέση στην περίπτωση της σεξουαλικής ενόρμησης. Η σεξουαλική ενόρμηση είναι πολύ βαθύτερα συνδεδεμένη με τις ερωτογόνες ζώνες του σώματός του, απ' ότι είναι η επιθετική ενόρμηση με τα ίδια ή άλλα μέρη του σώματος. Ίσως, αυτή η διάκριση να μην ισχύει για την στοματική φάση. Είναι λίγα αυτά που χρησιμοποιεί ένα βρέφος λίγων μηνών εκτός από το στόμα του και θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι σωστά οι στοματικές δραστηριότητες είναι η κύρια διέξοδος για την επιθετική ενόρμηση(δάγκωμα), αλλά και για τη σεξουαλική του(πιπίλιμα, άγγιγμα με το στόμα).

Είναι επίσης ενδιαφέρον, ότι το ζήτημα της συσχέτισης της επιθετικής ενόρμησης με την ευχαρίστηση φαίνεται να είναι ακόμη αμφίβολο. Εν τούτοις, δεν υπάρχει αμφιβολία για τη σχέση ανάμεσα στη σεξουαλική ενόρμηση και την ευχαρίστηση. Η ικανοποίηση της σεξουαλικής ενόρμησης σημαίνει όχι μια αδιάφορη ανακούφιση της έντασης, αλλά μια ανακούφιση ευχαρίστησης. Το γεγονός, βέβαια, ότι η ευχαρίστηση μπορεί να εμποδιστεί ή να αντικατασταθεί από ενοχή, ντροπή, ή αηδία σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν αλλοιώνει την άποψη που αφορά την αρχική σχέση μεταξύ σεξουαλικότητας και ευχαρίστησης. Αλλά τίθεται ένα ερώτημα: Αν, δηλαδή, η ανακούφιση της επιθετικής ενόρμησης (η αποφόρτιση της επιθετικής έντασης) προκαλεί επίσης ευχαρίστηση. Ο Φρόυντ(1920) πίστευε πως όχι.

1. 4 Το όνειρο

Η μελέτη των ονείρων καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στην ψυχανάλυση. Η *Ερμηνευτική των Ονείρων* (Φρόυντ, 1900) υπήρξε επαναστατική και μνημειώδης προσφορά στην ψυχανάλυση, όσο η *Καταγωγή των Ειδών* για τη βιολογία, μισόν

αιώνα νωρίτερα. Ο ίδιος ο Φρόυντ το 1931, στον πρόλογο της τρίτης έκδοσης της μετάφρασης της Ερμηνευτικής των Ονείρων, αναφέρει ότι: «Περιέχει, ακόμη και κατά τη σημερινή μου κρίση, ότι πιο αξιόλογο και σημαντικό είχα την καλή τύχη να κάνω. Εμπνεύσεις σαν κι αυτήν τυχάνουν μόνο μια φορά στη ζωή του ανθρώπου». Ο Φρόυντ ενδιαφέρθηκε για τα όνειρα στην επιστημονική του πορεία, κατά την αναζήτηση της αιτιολογίας των νευρώσεων. Συγκεκριμένα, δεν αναζητά να κατανοήσει τα νευρωτικά συμπτώματα, αλλά να εξηγήσει τις αιτίες τους. Το όνειρο, ως ψυχικό φαινόμενο αφορά όλους, όχι μόνο τους νευρωτικούς. Για τον Φρόυντ, το όνειρο απέκτησε θεωρητική αξία μοντέλου ψυχαναλυτικής ερμηνείας των συμπτωμάτων καθώς και της θεραπείας τους.

Σε κανένα άλλο φαινόμενο της φυσιολογικής ψυχικής ζωής, όσο στο όνειρο, δεν αποκαλύπτονται τόσο ξεκάθαρα, τόσα πολλά και σημαντικά στοιχεία για τις ασυνείδητες λειτουργίες του ψυχισμού. Τα όνειρα, πράγματι, είναι η βασιλική οδός πρόσβασης στο Ασυνείδητο. Η μελέτη των ονείρων δεν οδηγεί απλά στην κατανόηση των ασυνείδητων ψυχικών διαδικασιών, αλλά πιο συγκεκριμένα οδηγούν σε εκείνα τα ψυχικά στοιχεία, τα οποία έχουν απωθηθεί ή έχουν αποκλειστεί από τη Συνείδηση. Εφόσον αυτό είναι το τμήμα του Εκείνου, το οποίο έχει αποκλειστεί από τη Συνείδηση και το οποίο εμπλέκεται στις παθολογικές διαδικασίες, οι οποίες προκαλούν τις νευρώσεις καθώς και άλλες ψυχικές διαταραχές, γίνεται εύκολα κατανοητό, ότι το χαρακτηριστικό των ονείρων αποτελεί ακόμη έναν πολύ σημαντικό λόγο για την ξεχωριστή θέση την οποία καταλαμβάνουν στην ψυχανάλυση.

Ο Φρόυντ στην ερμηνευτική των ονείρων δεν αναφέρεται μόνο στο όνειρο, αλλά και στην αυτοανάλυσή του, όπου διαφαίνεται η επιθυμία του για γνώση, η οποία και τον διακινεί προς μελέτη και έρευνα. Από την ανάλυση των ονείρων του ανακαλύπτει το οιδιπόδειο, τη θεωρία της φαντασίωσης και αργότερα την παιδική σεξουαλικότητα. Η ερμηνεία των ονείρων γίνεται ο τόπος, όπου συναντιούνται οι προσωπικές του εμπειρίες, η σχέση του με το Ασυνείδητο και η θεωρητική τεκμηρίωση η οποία πηγάζει από αυτήν. Η επιθυμία του Φρόυντ, η προσωπική του

εμπλοκή, η διακαής αναζήτηση της αλήθειας, δίνουν την κατεύθυνση προς το Ασυνείδητο και βρίσκονται στο επίκεντρο της ψυχαναλυτικής διαδικασίας.

Η ψυχαναλυτική θεωρία των ονείρων μπορεί, συνοπτικά, να διατυπωθεί ως ακολούθως. Η υποκειμενική εμπειρία, η οποία εμφανίζεται στη Συνείδηση κατά τη διάρκεια του ύπνου και η οποία μετά την αφύπνιση αναφέρεται από το υποκείμενο ως όνειρο, είναι μόνο το τελικό αποτέλεσμα μιας ασυνείδητης ψυχικής δραστηριότητας κατά τη διάρκεια του ύπνου, η οποία εξαιτίας της φύσης και της έντασής της απειλεί, να διακόψει τον ίδιο τον ύπνο. Αντί να ξυπνήσει αυτός που κοιμάται, ονειρεύεται. Η συνειδητή εμπειρία κατά τη διάρκεια του ύπνου, την οποία αυτός που κοιμάται μπορεί να θυμάται ή να μην θυμάται μετά την αφύπνιση, ονομάζεται *έκδηλο όνειρο (manifest dream)*. Τα διάφορα στοιχεία του αναφέρονται ως *το περιεχόμενο του έκδηλου ονείρου (manifest dream content)*. Τις ασυνείδητες σκέψεις και επιθυμίες, οι οποίες απειλούν να ξυπνήσουν αυτόν που κοιμάται τις ονομάζουμε *λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου (latent dream content)*. Τις ασυνείδητες ψυχικές διεργασίες, από τις οποίες το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου μεταμορφώνεται σε έκδηλο όνειρο, τις ονομάζουμε *ονειρική διεργασία (dream work)*.

Λέγοντας *όνειρο*, σύμφωνα με την ψυχαναλυτική ορολογία, ορίζουμε το συνολικό φαινόμενο, του οποίου το λανθάνον περιεχόμενο, η ονειρική διεργασία και το έκδηλο όνειρο είναι τα ξεχωριστά μέρη τα οποία το αποτελούν.

Τα συστατικά μέρη του ονείρου, τα οποία θέτουν σε ενέργεια τη διαδικασία του ονείρου, δηλαδή το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου, είναι τρία.

Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις νυκτερινές αισθητηριακές εντυπώσεις. Οι εντυπώσεις αυτές, συνεχώς ερεθίζουν τα αισθητήρια όργανα κατά τη διάρκεια του ύπνου και μερικές φορές κάποιες από αυτές παίρνουν μέρος στην έναρξη ενός ονείρου, οπότε διαμορφώνουν μέρος του λανθάνοντος περιεχομένου του. Οι περισσότερες από αυτές αισθητήριες εντυπώσεις δεν ενοχλούν τον ύπνο, ακόμη κι όταν συμμετέχουν στο όνειρο. Επίσης, η πλειονότητα των παρορμήσεων από την αισθητηριακή μας συσκευή δεν ασκούν κάποια διακριτή επίδραση στο νου μας κατά

τη διάρκεια του ύπνου. Αυτό συμβαίνει ακόμη και για αισθήσεις, οι οποίες στην κατάσταση εγρήγορσης θα μπορούσαν να αξιολογηθούν ως έντονες.

Η δεύτερη κατηγορία του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου περιλαμβάνει σκέψεις και ιδέες, που συνδέονται με τις δραστηριότητες και τις προκαταλήψεις της καθημερινής εν εγρηγόρσει ζωής του ονειρευόμενου και οι οποίες παραμένουν ασυνείδητα ενεργές στο νου του, κατά τη διάρκεια του ύπνου. Εξαιτίας της συνεχιζόμενης δραστηριότητάς τους τείνουν να ξυπνήσουν αυτόν που κοιμάται, με τον ίδιο τρόπο που ενεργούν τα πιστικά αισθητηριακά ερεθίσματα. Αν εκείνος που κοιμάται ονειρευτεί, αντί να ξυπνήσει, αυτές οι σκέψεις και οι ιδέες δρουν ως μέρος του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου.

Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει μια ή περισσότερες ενορμητικές ώσεις του Εκείνο, οι οποίες, τουλάχιστον στην πρωταρχική μορφή τους, αποκλείονται από τους μηχανισμούς άμυνας του Εγώ από τη Συνείδηση ή από μια άμεση ικανοποίησή τους στη διάρκεια της εγρήγορσης. Αυτό αποτελεί μέρος του Εκείνο, το οποίο ο Φρόυντ(1923)³⁶ ονόμασε «το απωθημένο» στη μονογραφία του πάνω στη δομική υπόθεση της ψυχικής συσκευής. Αργότερα όμως, ο Φρόυντ υποστήριξε την άποψη ότι, δηλαδή η απώθηση δεν είναι ο μόνος μηχανισμός άμυνας που χρησιμοποιεί το Εγώ εναντίον των ενορμητικών ώσεων του Εκείνο, οι οποίες είναι ανεπίτρεπτες στο Συνειδητό. Εν τούτοις, ο αρχικός όρος «το απωθημένο» συνεχίζει να ορίζει στην τρέχουσα χρήση αυτό το μέρος του Εκείνο. Όπως γίνεται αντιληπτό, η τρίτη κατηγορία του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου ικανοποιεί σε κάθε ιδιαίτερο όνειρο, μια ενορμητική ώση ή ώσεις από το απωθημένο μέρος του Εκείνο. Όπως είναι γνωστό, οι περισσότερο σημαντικοί μηχανισμοί άμυνας του Εγώ είναι εκείνοι, που εγκαθιδρύονται στη διάρκεια της προοιδιπόδειας και οιδιπόδειας φάσης της ζωής του παιδιού. Από αυτό συνεπάγεται, ότι οι παρορμήσεις του Εκείνο, από εκείνα τα πρώιμα χρόνια, αποτελούν το κύριο περιεχόμενο του απωθημένου. Επομένως, εκείνο το τμήμα του λανθάνοντος

³⁶ S. Freud(1923-1925): *The Ego and the Id and Other Works*, (p.28-59), Vo X IX. The Standard Edition, London 2001.

ονειρικού περιεχομένου, το οποίο προέρχεται από το απωθημένο, συνίσταται από επιθυμίες οι οποίες προέρχονται από την πρώιμη παιδική ηλικία.

Ο Φρόυντ (1933)³⁷ υποστήριξε κατηγορηματικά, ότι το ουσιώδες τμήμα του λανθάνοντος περιεχομένου είναι αυτό που προέρχεται από το απωθημένο. Αυτό είναι το μέρος, που συνεισφέρει το μεγαλύτερο μερίδιο της ψυχικής ενέργειας η οποία είναι αναγκαία για το όνειρο και επιπλέον, χωρίς τη συμμετοχή του δεν μπορεί να υπάρχει όνειρο. Ένας νυκτερινός αισθητηριακός ερεθισμός, όσο έντονος κι αν είναι, πρέπει σύμφωνα πάντα με το Φρόυντ να εξασφαλίσει τη βοήθεια μιας ή περισσότερων επιθυμιών από το απωθημένο, πριν μπορέσει να δημιουργήσει ένα όνειρο. Το ίδιο συμβαίνει και με τις έγνοιες της ζωής, άσχετα με το πόσο πιεστικά μπορεί να διεκδικούν την προσοχή και το ενδιαφέρον εκείνου που κοιμάται.

Η σχέση ανάμεσα στο λανθάνον ονειρικό περιεχόμενο και το έκδηλο όνειρο είναι η ακόλουθη: Ανάλογα με το όνειρο, αυτή η σχέση μπορεί να είναι πολύ απλή ή πολύ περίπλοκη. Αλλά υπάρχει ένα στοιχείο, το οποίο είναι σταθερό. Το λανθάνον περιεχόμενο είναι ασυνείδητο, ενώ το έκδηλο περιεχόμενο είναι συνειδητό. Η πιο απλή δυνατή σχέση ανάμεσα στα δύο είναι, ότι το λανθάνον περιεχόμενο γίνεται συνειδητό.

Η διαδικασία του ονείρου είναι στην ουσία μια διαδικασία ικανοποίησης στη φαντασίωσή μας, μιας ενορμητικής ώσης του Εκείνο. Έτσι μπορούμε να καταλάβουμε, πώς συμβαίνει ένα όνειρο να μπορεί να κάνει αυτόν που κοιμάται να συνεχίζει να κοιμάται, αντί να ξυπνήσει από μια ενοχλητική, ασυνείδητη ψυχική δραστηριότητα. Αυτό συμβαίνει, διότι η ενοχλητική επιθυμία ή ενορμητική ώση του Εκείνο, η οποία κανονικά μορφοποιεί ένα τμήμα του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου, ικανοποιείται στη φαντασίωση και μ' αυτόν τον τρόπο χάνει ένα μέρος από την επιτακτικότητά της και έτσι χάνει τη δύναμή της, να ξυπνήσει αυτόν που κοιμάται.

³⁷ S. Freud(1932-1936): *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis and Other Works*, (p.57-80), Vo XXII. The Standard Edition, London 2001.

Εφόσον η κινητικότητα μπλοκάρεται στην κατάσταση του ύπνου, η φαντασίωση χρησιμοποιείται ως υποκατάστατο. Διαφορετικά, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι η επένδυση(κάθεξη) στα στοιχεία του Εκείνο στο λανθάνον περιεχόμενο ενεργοποιεί την ψυχική συσκευή να ξεκινήσει την ονειρική διεργασία, πετυχαίνοντας με αυτόν τον τρόπο μερική αποφόρτιση μέσω της φαντασιωσικής εικόνας του ονείρου, η οποία ικανοποιεί τις επιθυμίες μας και η οποία συνιστά το έκδηλο όνειρο. Διαφορετικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το γεγονός, κατά το οποίο το έκδηλο όνειρο είναι κανονικά η εκπλήρωση μιας επιθυμίας, οφείλεται στη φύση του λανθάνοντος περιεχομένου το οποίο είναι ο εισηγητής του ονείρου, καθώς επίσης και η πρωταρχική του πηγή ψυχικής ενέργειας. Το στοιχείο του Εκείνο, το οποίο πιέζει σταθερά για ικανοποίηση, εφόσον αυτή είναι ακριβώς η φύση των ενορμήσεων, των οποίων είναι προϊόν. Αυτό που συμβαίνει σ' ένα όνειρο είναι, ότι μερική ικανοποίηση επιτυγχάνεται μέσω της φαντασίωσης, αφού πλήρης ικανοποίηση μέσω της κατάλληλης δράσης καθίσταται αδύνατη, εξαιτίας της κατάστασης του ύπνου.

Στα όνειρα της πρώιμης παιδικής ηλικίας το λανθάνον ονειρικό περιεχόμενο προκαλεί, μέσω της ονειρικής διεργασίας, ένα έκδηλο όνειρο το οποίο είναι μια φαντασίωση ικανοποίησης της ενορμητικής ώσης ή επιθυμίας, η οποία συνιστά το λανθάνον περιεχόμενο. Αυτή η φαντασίωση βιώνεται από αυτόν που ονειρεύεται με τη μορφή των αισθητηριακών εντυπώσεων. Η ίδια σχέση ανάμεσα στο λανθάνον και στο έκδηλο ονειρικό περιεχόμενο, μερικές φορές βρίσκεται σε ένα όνειρο της μεταγενέστερης ζωής. Αυτά τα όνειρα μοιάζουν πολύ με τα όνειρα της πρώιμης παιδικής ηλικίας. Όμως, είναι συχνότερη η περίπτωση το έκδηλο περιεχόμενο ενός ονείρου της μεταγενέστερης ζωής να είναι η μεταμφιεσμένη και η παραμορφωμένη εκδοχή μιας φαντασιωσικής εκπλήρωσης μιας επιθυμίας, η οποία βιώνεται κυρίως ως οπτική εικόνα, ή ως μια σειρά από οπτικές εικόνες. Η μεταμφίεση και η παραμόρφωση αυτή είναι τόσο εκτεταμένες μερικές φορές, ώστε πραγματικά είναι δύσκολο να αναγνωρίσει κανείς την πλευρά του έκδηλου περιεχομένου του ονείρου, η οποία εκπληρώνει μια επιθυμία. Άλλες φορές, η μεταμφίεση και η παραμόρφωση

είναι παρούσες σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε το έκδηλο όνειρο να βιώνεται ως τρομακτικό και ανεπιθύμητο, παρά να διατηρεί τον ευχάριστο χαρακτήρα που θα περιμέναμε να έχει μια φαντασίωση η οποία εκπληρώνει μια επιθυμία.

Ο Λακάν³⁸ σχετικά για τη μετάθεση και το έργο του ονείρου ως μετωνυμικής διεργασίας αναφέρει: «Τα στοιχεία του ονείρου, κατά τη διαδικασία του έργου του, δεν έχουν πάντα υποστεί συμπύκνωση. Το μεγαλύτερο μέρος του λανθάνοντος υλικού μπορεί κάποιες φορές να αναπαρίσταται φανερά. Ωστόσο, με εξαίρεση τα παιδικά όνειρα, το λανθάνον υλικό δεν αναπαρίσταται, έτσι όπως είναι. Στην αναπαράστασή του ενέχεται μια αντιστροφή αξιών. Πρόκειται στην κυριολεξία για μετάθεση αξιών, που θα επιφέρει μια μετάθεση νοήματος. Στα <παράλογα> όνειρα, η μετάθεση της αξίας είναι συχνά ολοκληρωτική. Η ουσία του λανθάνοντος υλικού εμφανίζεται εντελώς ασήμαντη».

Με βάση αυτό το δεδομένο, αναγνωρίζουμε σ' έναν τέτοιο μηχανισμό την ίδια την απεικόνιση της μετωνυμικής διεργασίας. Πράγματι, η αναπαράσταση της ουσίας, ως στοιχείου δευτερεύοντος, είναι αναπαράσταση του όλου, από το μέρος. Είναι εξ ίσου ανάλογη με την αναπαράσταση του περιεχομένου από το περιέχον, της αιτίας από το αποτέλεσμα, δηλαδή με τις κλασικές περιπτώσεις μορφών μετωνυμίας, όπου ένα σημαίνει εκφράζει ένα άλλο με το οποίο βρίσκεται σε συνάφεια. Αν μέσα στο όνειρο αυτό, που φανερώνεται ως δευτερεύον, εκφράζεται το πρωταρχικό λανθάνον μέσω μιας μετωνυμικής κατασκευής, η σχέση συνάφειας ανάμεσα στα σημαίνοντα δεν εμφανίζεται ποτέ τόσο άμεσα προφανής, όσο στις μετωνυμικές επεξεργασίες της γλώσσας. Αυτή η σχέση συνάφειας δεν μπορεί να έλθει στο φως, παρά μέσω των συνειρμών.

Η ονειρική διεργασία είναι αυτή που δημιουργεί τη μεταμφίεση και την παραμόρφωση, οι οποίες αποτελούν εξέχοντα χαρακτηριστικά των έκδηλων ονείρων της ύστερης παιδικής ηλικίας και της ενήλικης ζωής.

Ο Φρόυντ απέδειξε, ότι σε σχέση με την ονειρική διεργασία υπάρχουν δύο κύριοι παράγοντες και ένας βοηθητικός. Ο πρώτος κύριος παράγοντας, ο οποίος

³⁸ J. Lacan(1957-1958): *Séminaire Livre V, Les formations de l' inconscient*. Ed. Du Seuil, Paris.

αποτελεί την ίδια την ουσία της ονειρικής διεργασίας, είναι ότι αποτελεί μετάφραση στη γλώσσα της πρωτογενούς διαδικασίας των τμημάτων εκείνων του λανθάνοντος περιεχομένου, τα οποία δεν εκφράζονται ακόμη στη γλώσσα αυτή, ακολουθούμενη από μια συμπύκνωση όλων των στοιχείων του λανθάνοντος περιεχομένου σε μια φανταστική εκπλήρωση μιας επιθυμίας. Ο δεύτερος κύριος παράγοντας συνίσταται στις αμυντικές λειτουργίες του Εγώ, οι οποίες εξασκούν σημαντική επίδραση στη διαδικασία της μετάφρασης και της δημιουργίας της φαντασίωσης, μια επίδραση την οποία ο Φρόυντ παρομοίασε με εκείνη μιας *λογοκρισίας* με απέραντες δυνάμεις, για να καταπνίξει ανεπιθύμητα άρθρα. Τον τρίτο παράγοντα, ο Φρόυντ τον ονόμασε *δευτερεύουσα αναθεώρηση*.

Κατά τη μελέτη των παραγόντων αυτών παρατηρούμε, ότι η ονειρική διεργασία συνίσταται στη μετάφραση στη γλώσσα της πρωτογενούς διαδικασίας σκέψης, εκείνου του μέρους του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου, το οποίο εκφράζεται σύμφωνα με τις δευτερογενείς διαδικασίες. Αυτό περιλαμβάνει τις έγνοιες και τα ενδιαφέροντα της καθημερινής ζωής. Επιπλέον, όπως υποστήριξε ο Φρόυντ, η μετάφραση αυτή συμβαίνει με έναν ορισμένο τρόπο. Υπάρχει μια εκτίμηση για τη δυνατότητα να εκφραστεί το αποτέλεσμα της μετάφρασης σε μια μορφή πλαστικής, οπτικής εικόνας. Αυτή η εκτίμηση για πλαστική αναπαραστατικότητα αντιστοιχεί στο γεγονός, κατά το οποίο το έκδηλο ονειρικό περιεχόμενο συνίσταται κυρίως σε τέτοιες εικόνες. Μια παρόμοια εκτίμηση για την πλαστική αναπαραστατικότητα βιώνεται συνειδητά, σε μερικές δραστηριότητες της φυσιολογικής ζωής σε εγρήγορση.

Μια άλλη θεώρηση, που επηρεάζει αυτήν τη διαδικασία μετάφρασης, κατά την ονειρική διεργασία, είναι η φύση των λανθανόντων ονειρικών στοιχείων τα οποία είναι ήδη σε γλώσσα πρωτογενούς διεργασίας, δηλαδή οι αναμνήσεις, οι εικόνες και οι φαντασιώσεις, οι οποίες συνδέονται με την επιθυμία ή την ενόρμηση από το απωθημένο. Η ονειρική διεργασία τείνει να μεταφράζει τους τρέχοντες προβληματισμούς της εν εγρηγόρσει ζωής σε όρους ή εικόνες, οι οποίες βρίσκονται σε μια όσο το δυνατόν στενότερη σχέση με το υλικό, το οποίο συνδέεται ή

σχετίζεται με το απωθημένο. Παράλληλα, η ονειρική διεργασία επιλέγει από διάφορες φαντασιώσεις ικανοποίησης, οι οποίες συνδέονται με την απωθημένη ενόρμηση εκείνη, η οποία μπορεί να συνδυαστεί καλύτερα με τους μεταφρασμένους καθημερινούς προβληματισμούς της ζωής. Σύμφωνα με τις παραπάνω διεργασίες είναι φανερό, ότι μια και μοναδική εικόνα στο όνειρο μπορεί να αναπαριστά ταυτόχρονα πολλά στοιχεία του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου. Από αυτά προκύπτει, ότι μια μοναδική εικόνα είναι δυνατό να αναπαριστά ταυτόχρονα κάποια λανθάνοντα στοιχεία του ονείρου. Το φαινόμενο αυτό ο Φρόυντ το ονόμασε «*συμπύκνωση*», κατάσταση που σημαίνει ότι το έκδηλο όνειρο είναι μια πολύ συμπυκνωμένη εκδοχή από σκέψεις, αισθήσεις και επιθυμίες, οι οποίες αποτελούν το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου. Το έκδηλο όνειρο δεν υπόκειται σε περιορισμό. Είναι το τελικό αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που στοχεύει στη φαντασιακή ικανοποίηση μιας επιθυμίας ή στην εκφόρτιση αρκετής ψυχικής ενέργειας, που συνδέεται με το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου, ώστε να εμποδίσει αυτό το περιεχόμενο να ξυπνήσει το άτομο.

Ο δεύτερος από τους κύριους παράγοντες, που συμμετέχουν στην ονειρική διεργασία, παίζει τον πιο σπουδαίο ρόλο στη μεταμφίεση του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου, καθώς και στην κατανόηση του έκδηλου ονείρου. Αυτός ο δεύτερος παράγοντας ανήκει στη λειτουργία των αμυντικών μηχανισμών του Εγώ, την οποία ο Φρόυντ ονόμασε *λογοκριτή ονείρων*.

Για την κατανόηση της λειτουργίας των μηχανισμών άμυνας του Εγώ, στη διαδικασία του σχηματισμού του έκδηλου ονείρου, πρέπει πρώτα να δεχθούμε ότι επηρεάζει τα διάφορα μέρη του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου. Το μέρος του λανθάνοντος περιεχομένου που συνίσταται σε νυκτερινές αισθήσεις, κανονικά δεν υπόκειται τις αμυντικές λειτουργίες του Εγώ, εκτός αν θεωρήσουμε ότι το Εγώ αποπειράται να αρνηθεί όλες τις αισθήσεις ως συνέπεια της επιθυμίας του να κοιμηθεί. Ωστόσο, δεν είμαστε βέβαιοι αν η στάση αυτού που κοιμάται προς τις νυκτερινές αισθήσεις είναι ένας μηχανισμός άμυνας.

Σε αντίθεση προς τις νυκτερινές αισθήσεις, το μέρος του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου, το οποίο συνίσταται από επιθυμίες ή ενορμητικές ώσεις από το απωθημένο, βρίσκει αντίθετους τους μηχανισμούς άμυνας του Εγώ. Έτσι γίνεται κατανοητό ότι, οι μηχανισμοί άμυνας του Εγώ τείνουν να εναντιώνονται στην εμφάνιση αυτού του μέρους του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου στο συνειδητό, έκδηλο όνειρο, εφόσον εναντιώνονται μόνιμα στην εμφάνισή του στη συνείδηση. Η αντίθεση των μηχανισμών άμυνας του Εγώ προς αυτό το μέρος του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου είναι κυρίως υπεύθυνη για το γεγονός, ότι το έκδηλο όνειρο είναι τόσο συχνά ακατανόητο.

Το υπόλοιπο μέρος του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου, δηλαδή οι τρέχουσες έγνοιες της εν εγρηγόρσει ζωής, καταλαμβάνει μια σημαντική θέση στους μηχανισμούς άμυνας του Εγώ. Πολλές από τις ανησυχίες της εν εγρηγόρσει ζωής είναι αβλαβείς για το Εγώ, εκτός αν αποτελούν πιθανές ενοχλήσεις του ύπνου. Μερικές θεωρούνται από το Εγώ ευχάριστες και επιθυμητές. Ωστόσο, υπάρχουν άλλες τρέχουσες έγνοιες, που είναι δυσάρεστες στο Εγώ ως πηγές, είτε άγχους είτε ενοχής. Στη διάρκεια του ύπνου, οι μηχανισμοί άμυνας του Εγώ αποπειρώνται να αποκλείσουν αυτές τις πηγές δυσαρέσκειας από τη Συνείδηση.

Οι άμυνες του Εγώ εναντιώνονται έντονα κατά την είσοδο στη Συνείδηση του μέρους του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου, το οποίο προέρχεται από το απωθημένο και εναντιώνονται περισσότερο ή λιγότερο έντονα, σε διάφορες έγνοιες οι οποίες είναι επίσης μέρος του λανθάνοντος περιεχομένου. Οι ασυνειδητες σκέψεις, προσπάθειες και αισθήσεις τις οποίες ονομάζουμε *λανθάνον περιεχόμενο* του ονείρου, πετυχαίνουν στην πραγματικότητα να επιβάλλουν τον τρόπο τους στη Συνείδηση, όπου εμφανίζονται ως έκδηλο όνειρο. Το Εγώ δεν μπορεί να το εμποδίσει, αλλά να επηρεάσει την ονειρική διεργασία έτσι, ώστε το έκδηλο όνειρο να είναι διαστρεβλωμένο, με αποτέλεσμα να μην είναι αναγνωρίσιμο και συνεπώς ακατανόητο. Επομένως, το ακατανόητο των έκδηλων ονείρων δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός, ότι εκφράζονται στη γλώσσα της πρωτογενούς διαδικασίας, χωρίς

προσοχή στην κατανόηση. Ο μείζων λόγος για το μη κατανοητό τους περιεχόμενο είναι, ότι οι μηχανισμοί άμυνας του Εγώ το καθιστούν έτσι.

Ο Φρόυντ ονόμασε το έκδηλο όνειρο «*σχηματισμό συμβιβασμού*» και με αυτό εννοούσε, ότι τα ποικίλα στοιχεία τα οποία μπορούν να θεωρηθούν συμβιβασμοί ανάμεσα στις αντικρουόμενες δυνάμεις του λανθάνοντος περιεχομένου, αφενός και σε εκείνες των μηχανισμών άμυνας του Εγώ, αφετέρου. Έτσι, ένα νευρωτικό σύμπτωμα μοιάζει με έναν σχηματισμό συμβιβασμού ανάμεσα σε ένα στοιχείο του απωθημένου και τους μηχανισμούς άμυνας του Εγώ. Υπάρχει ποικιλία «*σχηματισμών συμβιβασμού*», οι οποίοι είναι δυνατοί ανάμεσα στην άμυνα και στο λανθάνον περιεχόμενο. Αξίζει τον κόπο να αναφερθούν κάποιοι από αυτούς. Αρχικά, γεγονότα τα οποία ανήκουν στο λανθάνον περιεχόμενο, μπορεί να εμφανισθούν σε ξεχωριστά μέρη του έκδηλου ονείρου.

Ένα άλλο συνηθισμένο φαινόμενο «*συμβιβασμού*» είναι, ότι ένα ή ακόμη και όλα τα τμήματα του έκδηλου ονείρου είναι πολύ ασαφή. Ο Φρόυντ τόνισε, ότι αυτό δείχνει την μεγάλη αντίθεση των αμυνών προς το αντίστοιχο στοιχείο ή στοιχεία του λανθάνοντος ονείρου.

Οι συμπάθειες ή τα συναισθήματα, τα οποία ανήκουν στο λανθάνον ονειρικό περιεχόμενο, υπόκεινται επίσης σε μια πληθώρα μεταλλαγών από την ονειρική διεργασία. Το συναίσθημα μπορεί να εμφανισθεί με πολύ ελαττωμένη ένταση ή με αλλοιωμένη μορφή. Ενδέχεται, επίσης, το συναίσθημα το οποίο ανήκει στο λανθάνον ονειρικό περιεχόμενο, να μπορεί να αναπαρασταθεί στο έκδηλο όνειρο με το αντίθετό του. Το μίσος, δηλαδή μπορεί να εμφανισθεί ως αγάπη, η λύπη ως χαρά κ.ο.κ. Τέτοιες αλλαγές αντιπροσωπεύουν ένα «*συμβιβασμό*», με τη σημασία που έδωσε ο Φρόυντ, ανάμεσα στο Εγώ και στο λανθάνον περιεχόμενο, εισάγοντας ένα τεράστιο στοιχείο μεταμφίεσης μέσα στο έκδηλο όνειρο.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι καμιά συζήτηση για συναισθήματα στα όνειρα δεν θα ήταν πλήρης, αν δεν συμπεριλάμβανε το ιδιαίτερο συναίσθημα του άγχους. Υπάρχει μια κατηγορία ονείρων στα οποία το άγχος είναι ένα εξέχον χαρακτηριστικό του έκδηλου περιεχομένου. Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία τα όνειρα αυτά

ονομάζονται συνήθως *όνειρα άγχους*. Στην μη αναλυτική βιβλιογραφία, τα πιο οξεία από αυτά αναφέρονται ως εφιάλτες. Η πιο ειτεταμένη ψυχαναλυτική μελέτη του εφιάλτη έγινε από τον Jones (1931). Γενικά μπορούμε να πούμε για τα όνειρα άγχους, ότι δείχνουν μια αποτυχία των αμυντικών λειτουργιών του Εγώ. Αυτό που συμβαίνει είναι ένα στοιχείο από το λανθάνον ονειρικό περιεχόμενο να πετυχαίνει παρά τις προσπάθειες των αμυνών του Εγώ, να επιβάλει τον τρόπο του στη συνείδηση, δηλαδή στο έκδηλο ονειρικό περιεχόμενο με μια μορφή, η οποία είναι πολύ άμεση ή πολύ αναγνωρίσιμη για να την ανεχθεί το Εγώ. Η συνέπεια είναι ότι το Εγώ αντιδρά με άγχος. Όπως έδειξε ο Jones, οι οιδιπόδειες φαντασιώσεις εμφανίζονται στο έκδηλο περιεχόμενο του κλασικού εφιάλτη, με σχετικά λίγη μεταμφίεση και η σεξουαλική ικανοποίηση και ο τρόμος συχνά είναι παρόντα στοιχεία στο Συνειδητό ή στο έκδηλο τμήμα τέτοιων ονείρων.

Υπάρχει μια άλλη κατηγορία ονείρων, που σχετίζεται στενά με τα όνειρα άγχους και τα οποία συχνά αναφέρονται ως *όνειρα τιμωρίας*. Στα όνειρα αυτά, όπως και σε πολλά άλλα, το Εγώ προσδοκεί αισθήματα καταδίκης από το Υπερεγώ, αν το τμήμα του λανθάνοντος ονειρικού περιεχομένου το οποίο προέρχεται από το απωθημένο έβρισκε μια πολύ άμεση έκφραση στο έκδηλο όνειρο. Επομένως, οι άμυνες του Εγώ αντιτίθενται στην ανάδυση αυτού του μέρους του λανθάνοντος περιεχομένου, το οποίο πάλι δεν είναι διαφορετικό από αυτό που συμβαίνει στα περισσότερα όνειρα. Ωστόσο, το αποτέλεσμα στα λεγόμενα όνειρα τιμωρίας είναι ότι το έκδηλο όνειρο, αντί να εκφράσει μια περισσότερο ή λιγότερο μεταμφιεσμένη φαντασίωση της εκπλήρωσης μιας απωθημένης επιθυμίας, εκφράζει μια περισσότερο ή λιγότερο μεταμφιεσμένη φαντασίωση τιμωρίας για τη συγκεκριμένη επιθυμία, σίγουρα ένας πολύ ασυνήθιστος συμβιβασμός ανάμεσα στο Εγώ, το Εκείνο και το Υπερεγώ.

Όπως αναφέρθηκε, στα όνειρα μια ασυνείδητη επιθυμία ή ενόρμηση από το απωθημένο εμφανίζεται στη Συνείδηση, αν και περισσότερο ή λιγότερο μεταμφιεσμένη, ως φαντασιακή εικόνα που εκπληρώνει μια επιθυμία η οποία συνιστά το έκδηλο όνειρο. Τώρα αυτό είναι ακριβώς, που δεν μπορεί να κάνει μια

ενόρμηση η οποία ανήκει στο απωθημένο. Δηλαδή, το «απωθημένο» έχει ορισθεί ως μια περιοχή, που περιλαμβάνει εκείνες τις ενορμήσεις του Εγώ με τις άμεσα συνδεδεμένες φαντασιώσεις, αναμνήσεις, κ.ο.κ., τις οποίες οι άμυνες του Εγώ αποκλείουν μόνιμα από την άμεση πρόσβαση στη Συνείδηση. Ύστερα από όλα αυτά, γεννιέται το ερώτημα, δηλαδή πώς μπορεί το απωθημένο να εμφανισθεί στη Συνείδηση μέσω του ονείρου;

Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα βρίσκεται στην ψυχολογία του ύπνου (Φρόυντ, 1916)³⁹. Στη διάρκεια του ύπνου, επειδή το μονοπάτι προς την κινητικότητα είναι αποκλεισμένο, η ισχύς των αμυνών του Εγώ είναι σημαντικά ελαττωμένη. Εκτός αυτού, ο Φρόυντ υπέθεσε ότι η επένδυση(κάθεξη) των ενορμήσεων στη διευθέτηση του απωθημένου, δηλαδή η δύναμη με την οποία το πιέζουν να γίνει συνειδητό, δεν μειώνεται σημαντικά κατά τη διάρκεια του ύπνου. Έτσι ο ύπνος τείνει να προκαλεί μια αποδυνάμωση των αμυνών μπροστά στο απωθημένο, με αποτέλεσμα το απωθημένο υλικό να έχει μια καλύτερη ευκαιρία να γίνει συνειδητό στη διάρκεια του ύπνου, απ' ότι κατά την εγρήγορση. Πράγματι, ένα στοιχείο του απωθημένου έχει μεγαλύτερη πιθανότητα να γίνει συνειδητό κατά τη διάρκεια του ύπνου, από ότι κατά την εγρήγορση. Αλλά σε πολλά όνειρα, οι μηχανισμοί άμυνας του Εγώ εισάγουν ή επιβάλλουν τόσο μεγάλου βαθμού παραμόρφωση και μεταμφίεση στη διάρκεια της ονειρικής διεργασίας, ώστε η πρόσβαση του απωθημένου στο Συνειδητό δύσκολα είναι άμεση σε εκείνες τις περιπτώσεις. Αντίθετα, κάτω από ορισμένες συνθήκες, στοιχεία του απωθημένου μπορούν να καταφέρουν άμεση πρόσβαση στο Συνειδητό κατά την εγρήγορση. Γενικά, το απωθημένο θα εμφανισθεί σε ένα έκδηλο όνειρο πιο άμεσα, απ' όσο είναι ικανό να κάνει στη συνειδητή σκέψη ή στη συμπεριφορά της εγρήγορσης.

Υπάρχει ακόμη μια διαδικασία, πολύ λιγότερο σημαντική από τις δύο που έχουν αναφερθεί, η οποία συνεισφέρει στην τελική μορφή του έκδηλου ονείρου. Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι είναι η τελική φάση της ονειρικής

³⁹ S. Freud(1914-1916): *On the History of Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*, (p.180-189), Vo XIV. The Standard Edition, London 2001.

διεργασίας, αν και ο Φρόυντ (1933)⁴⁰ προτίμησε να τη διαχωρίσει. Αποιάλεσε αυτήν την τελική φάση *δευτερεύουσα αναθεώρηση*. Μ' αυτό εννοούσε τις απόπειρες εκ μέρους του Εγώ, να στοιχειοθετήσει το έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου σε μια ομοιότητα λογικής και συνοχής. Οι απόπειρες του Εγώ προκειμένου να κάνει το έκδηλο όνειρο «ευαίσθητο» με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, όπως προσπαθεί να «βρει νόημα» σε οποιαδήποτε εντύπωση, εμπίπτει στο πεδίο του.

Είναι γεγονός ότι το έκδηλο όνειρο σε ένα καθαρά περιγραφικό επίπεδο, το οποίο αποτελεί και το πιο τυπικό χαρακτηριστικό του, συνίσταται κυρίως από οπτικές εντυπώσεις. Δεύτερες σε συχνότητα, μετά τις οπτικές αισθητηριακές εμπειρίες στο έκδηλο όνειρο, έρχονται οι ακουστικές και περιστασιακά οποιοδήποτε από τα υπόλοιπα είδη των αισθήσεων μπορεί να εμφανισθεί σ' αυτό.

Στην πρώτη διατύπωση της ψυχολογίας του ονείρου, ο Φρόυντ (1900)⁴¹ ερμήνευσε τα χαρακτηριστικά του έκδηλου ονείρου και τα ανήγαγε στην τοπογραφική θεωρία της ψυχικής συσκευής. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η φυσιολογική πορεία της ψυχικής αποφόρτισης ξεκινά από το αντιληπτικό άκρο της συσκευής και καταλήγει στο κινητικό, όπου η εμπλεκόμενη ψυχική ενέργεια απελευθερώνεται μέσα από τη δράση. Η διατύπωση αυτή βασίζεται πάνω στο μοντέλο του αντανάκλαστικού τόξου, όπου η πορεία της νευρικής παρόρμησης ξεκινά από το αισθητήριο όργανο, περνάει από τους κεντρικούς νευρώνες και βγαίνει μέσα από το κινητικό μονοπάτι. Ο Φρόυντ πρότεινε, ότι εφόσον η κινητική αποφόρτιση μπλοκάρεται κατά τη διάρκεια του ύπνου, το μονοπάτι που ακολουθεί η ψυχική ενέργεια του ονείρου μέσα από την ψυχική συσκευή αναγκαστικά αντιστρέφεται, με αποτέλεσμα να δραστηριοποιείται το αντιληπτικό άκρο της συσκευής κατά τη διαδικασία της αποφόρτισης και επομένως μια αισθητηριακή εικόνα εμφανίζεται στη Συνείδηση ακριβώς, όπως συμβαίνει όταν το αισθητηριακό μας σύστημα ενεργοποιείται από ένα εξωτερικό ερέθισμα. Για αυτόν το λόγο,

⁴⁰ S. Freud(1932-1936): *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis and Other Works*,(139-157), Vo XXII. The Standard Edition, London 2001.

⁴¹ S. Freud(1900): *The Interpretation of Dreams(First Part)*, (p.75-92), Vo IV. The Standard Edition, London 2001.

σύμφωνα με την αρχική εξήγηση του Φρόυντ, μια αισθητηριακή εικόνα σε ένα έκδηλο όνειρο παρουσιάζεται τόσο αληθινή σ' αυτόν που ονειρεύεται.

Με όρους της σύγχρονης ψυχαναλυτικής θεωρίας της ψυχικής συσκευής, δηλαδή της δομικής υπόθεσης, θα έπρεπε να διατυπώσουμε την εξήγηση για το γεγονός, ότι το έκδηλο όνειρο είναι στην ουσία μια ψευδαίσθηση περίπου ως εξής : Κατά τη διάρκεια του ύπνου, πολλές από τις λειτουργίες του εγώ αναστέλλονται. Αυτό, που είναι σημαντικό, είναι ότι κατά τη διάρκεια του ύπνου συμβαίνει μια σημαντική εξασθένηση της ικανότητας του Εγώ να ελέγξει την πραγματικότητα, δηλαδή της ικανότητας να ξεχωρίσει ανάμεσα σε εσωτερικά και σε εξωτερικά ερεθίσματα. Επιπλέον, συμβαίνει μια παλινδρόμηση της λειτουργίας του Εγώ σε ένα επίπεδο χαρακτηριστικό της πολύ πρώιμης ζωής. Η σκέψη, δηλαδή βρίσκεται στον τόπο της πρωτογενούς παρά της δευτερογενούς διαδικασίας, είναι προλεκτική και συνίσταται γενικά σε αισθητηριακές εικόνες οι οποίες είναι κυρίως οπτικές. Ίσως η απώλεια του ελέγχου της πραγματικότητας να είναι απλώς μια συνέπεια αυτής της μεγάλης εμβέλειας παλινδρόμησης του Εγώ, η οποία συμβαίνει κατά τη διάρκεια του ύπνου. Κατά τη διάρκεια του ύπνου υπάρχει και μια τάση, να εκφράζεται η σκέψη με προλεκτικές γενικά οπτικές εικόνες και μια ανικανότητα εκ μέρους του Εγώ, να αναγνωρίσει ότι αυτές οι εικόνες προέρχονται από εσωτερικά μάλλον, παρά από εξωτερικά ερεθίσματα. Αποτέλεσμα όλων αυτών των παραγόντων είναι το έκδηλο όνειρο, να αποτελεί ουσιαστικά μια οπτική ψευδαίσθηση.

Ένα γεγονός, που επιχειρηματολογεί υπέρ της εξήγησης η οποία βασίζεται στη δομική υπόθεση, σε αντίθεση με την απλούστερη εξήγηση η οποία βασίζεται στην τοπογραφική υπόθεση, είναι η εξής: Κατά τη διάρκεια πολλών ονείρων, η ικανότητα για έλεγχο της πραγματικότητας δεν χάνεται εντελώς. Το άτομο που ονειρεύεται έχει επίγνωση σε κάποια έκταση, ακόμη κι όταν ονειρεύεται, ότι αυτό που βιώνει δεν είναι πραγματικό, ή ότι είναι μόνο όνειρο. Μια τέτοια μερική διατήρηση του ελέγχου της πραγματικότητας είναι δύσκολο να συμβιβαστεί με την εξήγηση η οποία βασίζεται στην τοπογραφική υπόθεση. Είναι εντούτοις εντελώς συμβατή με εκείνη που βασίζεται στη δομική υπόθεση.

Όσον αφορά στην ερμηνεία των ονείρων, ο Φρόντ διαπίστωσε τα όρια της ερμηνείας τους από τη στιγμή, που η *ερμηνεία* τίθεται σε λειτουργία εντός της θεραπείας. Σε καμιά περίπτωση η ερμηνεία δεν είναι δυνατόν να αποσπαστεί από την αναλυτική διαδικασία. Οι συνειρμοί, το υλικό που αναδύεται, η εξέλιξη της θεραπείας είναι το μόνο δείγμα επαλήθευσής της.

Ο Φρόντ επισημαίνει επίσης τους κινδύνους μιας πρόωγης ερμηνείας. Υπάρχουν όνειρα, που αποδίδουν συμπυκνωμένα όλη τη νύκτωρ του υποκειμένου. Τα όνειρα μερικές φορές πάνε πιο γρήγορα από την ανάλυση. Η ερμηνεία τους δεν βοηθάει τη θεραπεία, αν δεν είναι η κατάλληλη στιγμή κατανόησής τους. Επίσης, μια υπερβολική ονειρική παραγωγή σε μια θεραπεία μπορεί, να δηλώνει μια αντίσταση σ' αυτήν. Τα όνειρα, που εξαπατούν ή τα *όνειρα θεραπείας*, δεν πρέπει να ερμηνεύονται.

Η τομή, που πραγματοποιεί η φροϋδική τοποθέτηση για την ερμηνεία των ονείρων, είναι ότι την ερμηνεία την επιφορτίζεται ο ίδιος αυτός που ονειρεύεται. Το όνειρο έχει μια «σημασία» και είναι «η εκπλήρωση μιας επιθυμίας», σημειώνει ο Φρόντ. Επίσης, θέτει δύο κεντρικές τοποθετήσεις που δίνουν το πλαίσιο του συνόλου της επεξεργασίας του για το όνειρο. Από τη μια, ο δημιουργός του ονείρου μπορεί και να το ερμηνεύσει (ελεύθεροι συνειρμοί, τεχνική) και από την άλλη, η θεωρητική αναφορά που στοιχειοθετεί τη θέση, ότι το όνειρο είναι η εκπλήρωση μιας επιθυμίας.

Όσον αφορά στην τεχνική, δεν υπάρχει εξωτερικός εγγυητής της ερμηνείας, δεν υπάρχει μεταγλώσσα. Το υποκείμενο μέσα στο όνειρο βρίσκεται διχασμένο, λέει ο Φρόντ, μιλάει μέσω των ελεύθερων συνειρμών, αλλά δεν ξέρει τί λέει.

Όσον αφορά στα όνειρα, των οποίων το περιεχόμενο είναι οδυνηρό και δεν φαίνεται να εκπληρώνουν μια επιθυμία, ο Φρόντ αντιτίνει τη διάκριση μεταξύ έκδηλου και λανθάνοντος περιεχομένου. Για το λανθάνον περιεχόμενο ισχύει πάντοτε η θέση της εκπλήρωσης της επιθυμίας. Η επιθυμία μπορεί να έχει θέση μιας ανικανοποίητης επιθυμίας. Αυτό συμβαίνει διότι, λόγω της λογοκρισίας, το όνειρο υφίσταται μια παραμόρφωση. Πρόκειται για τη διεργασία του ονείρου, για

την οποία ο Φρόντ ανέλυσε τέσσερις κύριους μηχανισμούς: Τη *συμπύκνωση*, τη *μετάθεση*, την *ικανότητα για απεικόνιση* και τη *δευτερογενή επεξεργασία*. Η διεργασία του ονείρου στα τραυματικά όνειρα μπορεί να αποτύχει. Έτσι παραμένει ένα τμήμα του το οποίο είναι μη συμβολοποιημένο και το οποίο δεν αναπαρίσταται στο Ασυνείδητο. Ο Φρόντ συνάντησε αυτό το «όριο» στο σημείο, όπου συναντά δυσκολία η ερμηνεία του ονείρου. Αναφέρει δε ότι: «Στα πιο καλά ερμηνευμένα όνειρα αναγκάζεται κανείς συχνά, να αφήνει ένα σημείο σκοτεινό, διότι κατά την ερμηνεία αντιλαμβάνεται ότι από εκεί αρχίζει ένα κουβάρι ονειρικών ιδεών, που δεν εννοεί να ξεμπερδευτεί, αλλά και δεν έχει προσφέρει καμιά συμβολή στο ονειρικό περιεχόμενο. Κάθε όνειρο έχει έναν ομφαλό μέσω του οποίου επικοινωνεί κανείς με το άγνωστο».

Αυτό, που αντιτίθεται στην ερμηνεία του ονείρου, παίζει ρόλο και στο σχηματισμό του. Το όριο της ερμηνείας αντιστοιχεί στο όριο της κωδικοποίησής του. Το όριο του ερμηνεύσιμου είναι το όριο του συμβολοποιήσιμου. Υπάρχει ένα σημείο, όπου η επιθυμία δεν είναι αρθρωσίμη.

Η επιθυμία δηλαδή βρίσκεται σε δύο περιοχές. Είναι η εκπλήρωσή της μέσα στο όνειρο και η επιθυμία, που προκαλεί το όνειρο στο ενδιάμεσο, η διεργασία του ονείρου. Η ουσία του ονείρου είναι η διεργασία αυτού. Η παραμόρφωση που υφίσταται μια σκέψη, την οποία το Προσυνείδητό χρησιμοποίησε λεκτικά και η οποία στο έκδηλο περιεχόμενο καταλήγει να είναι γρίφος. Η διεργασία του ονείρου δεν σκέφτεται, δεν λογαριάζει, δεν κρίνει, αλλά περιορίζεται στην εργασία του μετασχηματισμού. Πρόκειται για μια διεργασία κωδικοποίησης, η οποία ρυθμίζεται από την αρχή της ευχαρίστησης. Η διεργασία του ονείρου αρχίζει την στιγμή που κινητοποιείται μια ασυνείδητη επιθυμία. Η ερμηνεία του ονείρου έχει ως στόχο την ανάσχυση της ασυνείδητης επιθυμίας. Η ερμηνεία του ονείρου, γράφει ο Φρόντ, συνίσταται στον καθορισμό της σημασίας του. Η δε σημασία του είναι η ασυνείδητη επιθυμία. Το όνειρο ερμηνεύει την ασυνείδητη επιθυμία. Η *επιθυμία* εκπληρώνεται μέσω της παραμόρφωσης (διεργασία του ονείρου). Στηρίζεται δηλαδή στη σημαίνουσα αναπαράσταση, τη λεκτική σχηματοποίηση και τις διασυνδέσεις της.

Το όνειρο συνήθως ενέχει μια ερμηνεία. Η έννοια της επι-ερμηνείας (Überdeutung), την οποία ανέφερε επίσης ο Φρόυντ, στηρίζει αυτή τη θέση, εφόσον μια σημασία, μια εκπλήρωση επιθυμίας μπορεί να επικαλύπτει μια άλλη, ή άλλες εκπληρώσεις επιθυμίας μπορούν να συνδέονται η μία με την άλλη, μέχρι να συναντήσει κανείς στο βάθος μια εκπλήρωση επιθυμίας της πρώτης παιδικής ηλικίας.

Εν τούτοις, υπογραμμίζει ο Φρόυντ, παραμένει αναπάντητο, γιατί το Ασυνείδητο στον ύπνο δεν μπορεί να προσφέρει τίποτε άλλο από την κινητήρια δύναμη για τη εκπλήρωση μιας επιθυμίας. Έχουμε την ενορμητική τάση για την ικανοποίηση μιας επιθυμίας, αλλά δεν ξέρουμε από πού προέρχεται η επιθυμία. Για την απάντηση καταφεύγει στο ψυχικό όργανο και δημιουργεί μια θεωρία, σχετικά με το πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος ψυχισμός. Εντοπίζει ένα σημείο «μυθικό» της συγκρότησης της επιθυμίας. Έτσι, διακρίνει δύο φάσεις για τη «μυθική» γένεση της επιθυμίας. Στην πρώτη φάση, έχουμε την ανάδυση μιας εσωτερικής διέγερσης (με πρότυπο την ανάγκη για τροφή). Η διέγερση αυτή, η οποία προκαλεί αύξηση της έντασης στο ψυχικό όργανο και ως επακόλουθο δυσαρέσκεια, καταγράφεται ως μνημονικό ίχνος. Η ικανοποίησή της προέρχεται από το εξωτερικό περιβάλλον, μέσω της «ειδικής δράσης» και συνδέεται με την αντίληψη του αντικειμένου που την προσφέρει. Η αντίληψη αυτή καταγράφεται ως μνημονικό ίχνος. Όταν εμφανίζεται και πάλι η ανάγκη, το ψυχικό όργανο επενδύει όχι την ικανοποίηση, αλλά την μνημονική εικόνα που είχε συνδεθεί με την πρωταρχική ικανοποίηση. Αυτό συνοπτικά είναι η *επιθυμία*. Η διακίνηση δηλαδή, προς την ανεύρεση ενός ίχνους. Με αυτόν τον τρόπο ο Φρόυντ, εντοπίζει την παιδική επιθυμία η οποία αποτελεί ανεξάντλητο απόθεμα για την παραγωγή των ονείρων. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Στο Ασυνείδητο τίποτε δεν τελειώνει, τίποτε δεν παύεται, τίποτε δεν ξεχνιέται».

Η θεωρία, η οποία παρέχει τις βάσεις για τον καθορισμό του Ασυνείδητου, στηρίζεται στην κίνηση προς την ανεύρεση μιας χαμένης ικανοποίησης. Το Ασυνείδητο διακατέχεται από μια επιθυμία, που έχει ως στόχο να ξαναβρεί την πρωταρχική ικανοποίηση. Το αντικείμενο το οποίο βρίσκει είναι πάντοτε δομικά

αναντίστοιχο σε σχέση με το χαμένο αντικείμενο. Η συνάντηση υπολείπεται πάντοτε από την προσμονή αυτού, που θα μπορούσε να βρεθεί. Γι' αυτό το Ασυνείδητο συνεχώς επαναλαμβάνει.

Στον Λακάν, η διάσταση της επιθυμίας εμφανίζεται αυτονόητα συνδεδεμένη με την έλλειψη, που δεν μπορεί να ικανοποιηθεί από κανένα πραγματικό αντικείμενο. Άρα, το αντικείμενο της ορμής δεν μπορεί να είναι, παρά ένα *μετωνυμικό* αντικείμενο του αντικειμένου της ίδιας της επιθυμίας. Αυτή είναι η συλλογιστική, που ο Λακάν⁴² αναπτύσσει σχετικά με την φροϋδική έννοια της ορμής και που επιτρέπει την αποσαφήνιση της έννοιας της επιθυμίας και τη θεμελίωση της δυναμικής της στο πλαίσιο της σχέσης της με τον Άλλον.

1. 5 Από την ύπνωση στον ελεύθερο συνειρμό

Με το έργο του «*Μελέτες επάνω στην υστερία*» ο Φρόντ μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες για τις αρχικές μορφές της θεραπευτικής του τεχνικής προσέγγισης. Κατά τη διάρκεια των ιατρικών του σπουδών ο Φρόντ είχε εκπαιδευθεί στην ανατομία, στη φυσιολογία και στη συνέχεια εκπαιδεύτηκε στη νευρολογία και στην ψυχιατρική. Το 1885 πήγε στο Παρίσι, για να παρακολουθήσει τα μαθήματα του Jean –Martin Charcot, στη Salpêtrière. Εκεί, παρακολουθεί τις εκδηλώσεις της υστερίας, τα αποτελέσματα του υπνωτισμού και της υποβολής. Ο Charcot τον εντυπωσιάζει πολύ. Του προτείνει, να μεταφράσει τις διαλέξεις του και ο Φρόντ το δέχεται. Το 1889 πηγαίνει στο Nancy, για να παρακολουθήσει τα μαθήματα του Hippolyte Bernheim και του Liebault. Εκεί, απέκτησε εμπειρία επάνω στην τεχνική της ύπνωσης στις περιπτώσεις υστερίας. Η τεχνική αυτή του έδωσε τις πρώτες ψυχοθεραπευτικές εμπειρίες.

Η ψυχοθεραπευτική παρέμβαση του Φρόντ την χρονική διάρκεια, που παρουσιάζεται στο «*Μελέτες επάνω στην υστερία*», είχε ένα χαρακτηριστικό «κάθαρσης», χρησιμοποιώντας την ύπνωση ως ερευνητικό και θεραπευτικό μέσο.

⁴² J. Lacan(1968-1969): *Séminaire, Livre XVI, D' un Autre à l' autre, Ed. du Seuil, Paris.*

Η ύπνωση αρχικά χρησιμοποιήθηκε για τη διερεύνηση της Συνείδησης του ασθενούς, εστιάζοντας την προσοχή στην ικανότητα που έχει ο ασθενής, να θυμηθεί γεγονότα του παρελθόντος, κυρίως τα τραυματικά. Σ' ένα επόμενο στάδιο ασκείται στον ασθενή κάποιο είδος διορθωτικής παρέμβασης, όπου με την χρησιμοποίηση ορθολογιστικών επιχειρημάτων επιδιώκεται η εξουδετέρωση των δυσάρεστων και «αδικαιολόγητων» συναισθημάτων, συνοδὰ στοιχεία φαντασιακών αναπαραστάσεων.

Σε μια επόμενη φάση, ο Φρόντ εγκαταλείπει την ύπνωση και επιτρέπει στους ασθενείς του, να επιλέγουν οι ίδιοι τα θέματα για τα οποία θέλουν να μιλήσουν. Από την περίοδο αυτή, εγκαινιάζεται η είσοδος των «ελεύθερων συνειρμών» στην ψυχοθεραπευτική συνεδρία. Αν και η εγκατάλειψη της ύπνωσης έγινε κυρίως για λόγους θεραπευτικής ανεπάρκειας, εν τούτοις άφησε κάποια στοιχεία στην φροϋδική τεχνική.

Ο ρόλος του ψυχαναλυτή κατέχει θέση ισχύος, μια θέση κύρους απέναντι στον ασθενή, η οποία όμως διασφαλίζεται από το ψυχαναλυτικό πλαίσιο, το οποίο αποτελείται από συστατικά (αναλυτικό ντιβάνι, μη ορατή θέση του ψυχαναλυτή), κανόνες και αρχές, που όλα μαζί απαρτίζουν την *ψυχαναλυτική διαδικασία*.

Με την παρουσία των «ελεύθερων συνειρμών», ο ψυχαναλυτής Φρόντ παύει να είναι εκείνος, που διευθύνει τη θεραπεία και γίνεται ο «εγγυητής» της διαδικασίας η οποία λειτουργεί με «αυτόνομο» τρόπο, αλλά με την υποστήριξη κανόνων οι οποίοι τη ρυθμίζουν. Το κύρος και η ισχύς, που διέθετε ο Φρόντ κατά την άσκηση της ύπνωσης, μετατρέπονται σε ουδέτερο κύρος που προέρχεται από την ψυχαναλυτική διαδικασία. Εν τούτοις, ο Φρόντ κατέχει ένα σημαντικό ρόλο, ο οποίος του επιτρέπει να έχει κάποια επιβλητική επίδραση στον εκάστοτε ασθενή του, παρά την σιωπή και την μη ορατή θέση, από πλευράς του ασθενή.

Η μετατόπιση αυτή πραγματώνεται σ' έναν άξονα, μεταξύ του ψυχαναλυτή και του ψυχαναλυόμενου. Η εξέλιξη, που σημειώνεται, συνοδεύεται από μια αποστασιοποίηση στο σωματικό επίπεδο, ανάμεσα δηλαδή στον ψυχαναλυτή και στον ψυχαναλυόμενο, με επιπτώσεις άμεσες στο συμβολικό επίπεδο, εκεί όπου ακριβώς συμβαίνει η ανταλλαγή μεταξύ των δύο αυτών προσώπων.

Από την στιγμή λοιπόν, κατά την οποία ο ψυχαναλυτής παραιτείται από την θέση ελέγχου του ψυχαναλυόμενου, δημιουργούνται οι συνθήκες για την ανάδυση του ως υποκειμένου, ως ψυχαναλυόμενου, δηλαδή με την έννοια του «αυτοαναλυόμενου».

Ο ψυχαναλυτής οφείλει να τηρεί μια στάση «ουδετερότητας». Με αυτόν τον τρόπο λειτουργώντας, παρέχει την ελευθερία επιλογής στον αναλυόμενο, χωρίς να αποβλέπει στην δημιουργία ενός «ισχυρού Εγώ», που πιθανόν να αποκτούσε από την ταύτισή του με τον ψυχαναλυτή. Σύμφωνα με το Λακιάν, «το Εγώ δεν είναι παρά μια εικόνα, ένας τύπος καθαρής παραγνώρισης». Το Εγώ δηλαδή, είναι της τάξεως του φαντασιακού, αλλά αυτό που έχει ουσιαστικό ρόλο κατά την διάρκεια μιας ανάλυσης, είναι το συμβολικό, από την στιγμή που το υποκείμενο φέρεται από το λόγο (και πριν ακόμη έρθει στον κόσμο). Για να ελευθερωθεί ο λόγος του υποκειμένου, σύμφωνα με το Λακιάν, τον εισάγουμε στη γλώσσα της επιθυμίας του, δηλαδή στην πρώτη γλώσσα μέσα στην οποία, πέρα απ' ότι μας λέει για τον εαυτό του, μας μιλάει ήδη εν αγνοία του και πρώτα απ' όλα μέσα από τα σύμβολα του συμπτώματός του. Η ευθύνη του αναλυτή, κάθε φορά που επεμβαίνει με το λόγο, είναι είτε να αναγνωρίσει, είτε να αναιρέσει το υποκείμενο ως τέτοιο.

Συμπερασματικά, μια ανάλυση δεν μπορεί να λάβει χώρα παρά σύμφωνα με μια ηθική, που εκφράζεται μέσα από μια πρακτική, η οποία αποβλέπει στο να επιτρέψει στον αναλυόμενο να τοποθετηθεί απέναντι στο σύμπτωμά του και να το διευθετήσει. Το θεραπευτικό μέρος, υπογραμμίζει ο Φρόυντ, δεν εξυπηρετεί καθόλου την έκβαση μιας ανάλυσης.

1.6 Η αναπαράσταση

Η αναπαράσταση καλύπτει όλο το φάσμα του ψυχικού μηχανισμού. Στον όρο αναπαράσταση αναγνωρίζουμε την απουσία (έλλειψη), απαραίτητο στοιχείο της ανα-παράστασης, τη μνημονική εικόνα, η οποία παρουσιάζεται στο νου(ψυχή) μέσω ενός άλλου αντικειμένου, όμοιου ή ανάλογου. Δηλαδή, μέσω ενός *υποκατάστατου* αντικειμένου. Η «*ψυχική αναπαράσταση*» είναι ένα δεδομένο, που υποδομείται στο

ζωντανό σώμα και το οποίο στηρίζεται σ' ένα προγραμματισμό απαραίτητο για την επιβίωση. Εξηγείται δε, μέχρι ενός βιο-χρονολογικού σημείου από το άμεσο περιβάλλον (υλική και συναισθηματική εξάρτηση), λόγω της μακράς διάρκειας του νεογνού. Στη συνέχεια υποδέχεται μια αυτονομία που απομακρύνει από τη σωματική λειτουργία, την ψυχική αναπαράσταση, κρατώντας ψυχικά μια σχέση με τη μορφολογική κυρίως εξέλιξη του σώματος.

Στο έργο του Φρόυντ διαπιστώνουμε, ότι το ερώτημα για την αναπαράσταση δεν τίθεται σ' όλη του την πληρότητα. Η μετατροπή της στοιχειώδους ενόρμησης, η κατεύθυνση της ενεργειακής ποσότητας, διοχετεύεται στον ψυχισμό υπό τη μορφή της αναπαράστασης (Σχεδίασμα, 1895). Επιπλέον, ο Φρόυντ είναι αρκετά αμφιθυμικός ως προς το συναίσθημα. Επίσης στο «Σχεδίασμα»⁴³ (1895) και στο κεφάλαιο «Διαταραχές της σκέψης προκληθείσες από το συναίσθημα», γράφει: «Η καθημερινή εμπειρία μας μαθαίνει ότι η παραγωγή του συναισθήματος εμποδίζει τη φυσιολογική εκτύλιξη της σκέψης με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους... Η συναισθηματική αντίδραση μας υπενθυμίζει μίαν ανεμπόδιστη πρωτογενή διεργασία... η πραγματοποίηση της συναισθηματικής εκφόρτισης εντείνει την αναπαράσταση, που την προκάλεσε».

Το συναίσθημα, για τον Φρόυντ, δεν αναδύεται μόνο του, αλλά προκαλείται από μια αναπαράσταση. Αυτό δεν τον εμποδίζει να θεωρεί το συναίσθημα σαν ενοχλητικό, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «Το επενδεδυμένο Εγώ έχει σαν πρωταρχική λειτουργία να απομακρύνει κάθε διεργασία, που εμπλέκει καινούργια συναισθήματα και να ελαττώνει τα εγκατεστημένα συναισθήματα. Γι' αυτό, όταν υπάρχει συναίσθημα, παρατηρούμε μια επίσπευση και μια εκλογή ανάλογη μ' αυτές των πρωτογενών διεργασιών. Το καλύτερο μέσο που διαθέτει το Εγώ, για να αποκλείσει την περαιτέρω διεργασία, είναι ο μηχανισμός της προσοχής».

⁴³ S. Freud(1886-1899): *Pre-Psycho-Analytic Publications and Unpublished Drafts*, (p.177-280), Vol 1. The Standard Edition, London 2001.

Οι συνδέσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς διεργασίας είναι απαραίτητες. Η έκλυση όμως του συναισθήματος και ο τρόπος της αναπαράστασης θέτει ακόμη ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα.

Για τον Φρόυντ η καθεαυτή λειτουργία του ψυχικού μηχανισμού αρχίζει με την πρωτογενή (primitive) ψευδαίσθηση. Πρώτη αναπαράσταση, που ισοδυναμεί με «το αντιληπτό και το φορτισμένο συναισθηματικά αντικείμενο στην απουσία του».

Από την εποχή του Φρόυντ μέχρι σήμερα, αυτές οι ιδέες έχουν εξελιχτεί. Η εισβολή του σώματος, οι ψυχο-σωματικές διαταραχές στην ευρύτερη έννοιά τους, η αδυναμία ανάλυσης ορισμένων επιπέδων του ψυχισμού, ή αντίθετα, η προσπάθεια να αναλυθούν όλα τα επίπεδα (M. Klein) υποχρεώνουν τη σύγχρονη ψυχανάλυση να αντιμετωπίσει το πρόβλημα των ορίων της αναπαράστασης και τα όρια των δυνατοτήτων της ψυχαναλυτικής θεραπείας. Η ίδια προβληματική μας αναγκάζει να δημιουργούμε καινούργιους νοσογραφικούς όρους στην ψυχανάλυση, όπως η «διάκλειση» (forclusion) του Λακάν, οι «συμβολικές εξισώσεις» της H. Segal, οι «προ-έννοιες» (préconceptions) του Bion, η «κατάρρευση» (break down) του Winnicott, η «μηχανική σκέψη» (pensée opératoire) των P. Marty και M. De M' Uzan, η «αρνητική ψευδαίσθηση» και τα «παθήματα» (pathèmes) του A. Green, οι «νευρώσεις προς μεταβίβαση» (σε αντίθεση των «νευρώσεων μεταβιβάσεως» του Φρόυντ) του S. Lebonici, η «έλλειψη του σημαίνοντος της έλλειψης» του G. Rosolato. Τέλος, «το αναφερόμενο αντικείμενο» (N. Νικολαΐδης)⁴⁴.

Στους όρους αυτούς διακρίνεται μια τάση προστασίας ή βιασμού του ψυχικού μηχανισμού, ενώ παράλληλα διαγράφονται δύο ακραίες τάσεις: Μεταξύ των «βαθιών» ερμηνειών των οπαδών της M. Klein που ισχυρίζονται ότι μπορούν να ερμηνεύσουν και την πιο αρχέγονη αναπαράσταση και εκείνης της άποψης των «ψυχοσωματιστών» της παρισινής σχολής, που προτείνουν ερμηνευτική διακριτικότητα, φοβούμενοι την πρόκληση ψυχικής αλλά και σωματικής «αιμορραγίας» στην περίπτωση ερμηνειών χωρίς διάκριση.

⁴⁴ Νικολαΐδης, Ν. (1986): *Η αναπαράσταση. Ψυχαναλυτικό δοκίμιο*, (σελ. 58-81) Εκδ. Ράππα, Αθήνα.

Ο όρος «αναφερόμενο» παραμένει στη γραμμή της εξέλιξης του γλωσσικού συστήματος. Το αναφερόμενο παριστάνει το αδιανόητο (ασύλληπτο) «αντικείμενο», σε αντίθεση με το σημαίνον που αναπαριστά την πολυσημιατική αναπαράσταση.

Με το αντικείμενο και την περίοδο του «αναφερόμενου» περιχαράσσεται ο χώρος(χρόνος) της ακραίας παλινδρόμησης, ή της αντι-εξελικτικής αποδιοργάνωσης, όπου το άτομο μη μπορώντας να αναπαρασταθεί ψυχικά, αντιδρά μέσω της σωματικής οδού, ή με αρχέγονο άγχος που δηλώνει την απουσία κάθε αμυντικής οργάνωσης και την απειλή της ενότητας του Εγώ (Winnicott). Με την περίοδο του «αναφερόμενου», ή ύπαρξη των βαθιών παλινδρομήσεων ή αποδιοργάνωσης, το άτομο ξαναζεί ένα χώρο και ένα χρόνο μιας περιόδου της ζωής του, που ήταν η πρώτη και όπου η αναπαράσταση του αντικειμένου, η πιο στοιχειώδης δεν είχε ακόμη συγκροτηθεί, διότι σύμφωνα με τον R. Diatkine (1957): «Η έννοια της απώλειας του αντικειμένου προϋποθέτει μια συνέχεια της επιθυμίας». Την διάρκεια της περιόδου αυτής, το πρώτο αναφερόμενο αντικείμενο δεν συλλαμβάνεται από το νεογνό ως αντικείμενο που έχει χαρακτηριστικά, διότι όπως λέει ο Rosolato (1978): «Υπάρχουν πρωτο-σημαίνοντα που δεν μπορούν ποτέ να αναδυθούν και δεν φτάνουν ποτέ να ενσωματωθούν από τον ψυχισμό του παιδιού».

Τελικά το «αναφερόμενο» είναι ένα ιδιότυπο αντικείμενο χωρίς έννοια και χωρίς ονομασία. Ένα «αντικείμενο» που δεν μπορεί να υποσταθεί από την ψευδαίσθηση. Συνεπώς, χωρίς αξία άμυνας δεν μπορεί να υποκαταστήσει, παρά μόνο τον εαυτό του. Δηλαδή, η παρουσία του αναφερόμενου δεν αναπαριστά έναν κρίκο συνέχειας, αλλά μια ρήξη, μια μη-έννοια(το α-σημαίνον), προκαλώντας την έκλυση μιας μη «περιτοιχισμένης» συναισθηματικής ποσότητας, η οποία δεν αφήνεται να συνδεθεί με μια αναπαράσταση. Προκαλεί δηλαδή, μια αναπαράσταση με τη μορφή μιας συγκεκριμένης αντιληπτικής λειτουργίας, η οποία δεν μπορεί να αναπαρασταθεί, διότι ο σύνδεσμος μεταξύ υποκειμένου και αναφερόμενου είναι μόνον φυσικός (χωρίς συναισθηματική φόρτιση).

Η φαλλική αναπαράσταση, σαν πρωταρχικό σημαίνον διαδεχόμενο την πρωταρχική αναπαράσταση και συγχρόνως μεταβιβάζοντας ένα προ-γλωσσικό

σύστημα, κόβει τη δυαδική σχέση, ενεργώντας ως σήμα αποχωρισμού. Ταυτόχρονα, η φαλλική αναπαράσταση προκαλεί και καλύπτει το κενό της «έλλειψης του είναι», ως συνέπεια του αποχωρισμού από τη μητρική συμβίωση. Η φαλλική αναπαράσταση κόβει και επιτρέπει ταυτόχρονα. Κάνει πιθανή τη σχέση. Έτσι το φαλλικό σύμβολο γίνεται η ενωτική παύλα μητέρας–παιδιού, που τοποθετείται εναντίον κάθε εξελικτικής απόσυρσης.

Το ψυχαναλυτικό σημαίνον, περιέχοντας και εκφράζοντας το αντικείμενο της επιθυμίας, ανοίγει το δρόμο της ιστορικότητας του υποκειμένου και έτσι διαφοροποιείται από το σημαίνον του de Saussure, το οποίο είναι απλή φωνητική υποδομή. Έτσι το ψυχαναλυτικό σημαίνον είναι ένας τρόπος αναπαράστασης, που έχει σαν σημείο έναρξης μια σωματική απεικόνιση και μια ενορμητική έκφραση και σαν ρόλο τη δόμηση του περιεχομένου αντικειμένου της επιθυμίας.

1.7 Γλώσσα και Ομιλία

Το γλωσσικό σύστημα και η γραφή είναι αναπόσπαστα στοιχεία της κλινικής και της ψυχαναλυτικής θεωρίας από την εποχή του Φρόυντ. Ο Λακάν, ωστόσο, πήρε την πρωτοβουλία της αξιοποίησης της γλώσσας, απαραίτητο και πρωταρχικό μέσο της θεραπευτικής ομιλίας. Θα ορίσει το νόμο του λόγου ως κοινωνικό κανόνα. Δίνω, δηλαδή τον λόγο μου είναι εκείνο που συνεπάγεται η τάξη του Νόμου. Η συμβολική τάξη εννοούμενη ως τάξη του Νόμου, δηλαδή ως τάξη της εξ επιγαμίας συγγένειας και της ονοματοθεσίας, καθώς και τάξη του βασισμένου συμφώνου στον λόγο, θα ονομασθεί «τάξη της γλώσσας». Αυτό σημαίνει ότι δεν νοείται εκτός γλώσσας. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη μαζί της. Η γλώσσα οφείλει να εκληφθεί ως η «κατεξοχή» συμβολική λειτουργία. Ο Ρομάν Γιάκομπσον⁴⁵ τονίζοντας την αρχή της πρωτοκαθεθρίας της γλώσσας αναφέρει: «Δεν υπάρχει ισότητα μεταξύ των διαφορετικών σημειωτικών συστημάτων. Το πλέον σημαντικό σημειωτικό σύστημα, η βάση όλων των υπολοίπων, είναι η ίδια η γλώσσα. Η γλώσσα είναι πραγματικά τα

⁴⁵ Jakobson, R. (1963). “Le langage commun des linguistes et des anthropologues” στο *Essais de linguistique générale, Minuit, Paris*.

ίδια τα θεμέλια του πολιτισμού. Ως προς τη γλώσσα, όλα τα άλλα συστήματα συμβόλων είναι δευτερεύοντα ή παράγωγα».

Υπάρχει πλήρης ταύτιση μεταξύ συμβολικής τάξης και γλώσσας. Συνεπώς «μιλάω» συνίσταται στη συγκατάθεση στη συμβολική τάξη. Σημαίνει ότι εγγράφομαι στο νόμο της συγγένειας, φέρω ένα όνομα. Με την έννοια αυτή, δεν υπάρχει ανώνυμο ομιλείν, δεν υπάρχει άνθρωπος χωρίς επώνυμο. Δεν υπάρχει ομιλία που να μην υφίσταται ως πράξη ομιλούντος. Με αυτή τη διπλή σκοπιά, μιλάω σημαίνει αναλαμβάνω την γλωσσική μου πραγματικότητα. Ο Λακάν⁴⁶ το «ομιλ-όν», δηλαδή την συμβολική οντότητα που συνιστά τον άνθρωπο, την αποκαλεί «είναι-προς-θάνατο». Το σύμβολο, η λέξη, σύμφωνα με τον Χέγκελ, είναι ο φόνος του πράγματος. Στην συνέχεια ο Λακάν μεταφράζει την πλήρη υποταγή του πράγματος σε ένα σημαίνον. Συνεπώς το σημαίνον αποτελεί τη μοναδική του πραγματικότητα: Το έμβιο υποτάσσεται στο όνομα, ο οργανισμός στο υποκείμενο, το πράγμα στη λέξη. Μιλάω σημαίνει ότι επωμίζομαι αυτήν την απονέκρωση. Η ψυχανάλυση την αποκαλεί ευνουχισμό. Η πραγμάτωση του υποκειμένου, ο οποίος τίθεται ως στόχος της ανάλυσης, αποτελεί την ανάλυση του ευνουχισμού, δηλαδή του προς-θάνατο-είναι του. Με τον τρόπο αυτό προκύπτει η συγκατάθεση του ομιλ-όντος στην επιθυμία. Πρόκειται για διαιωνιζόμενη επιθυμία, σύμφωνα πάντα με τον Λακάν, ως γεννημένη από τον «φόνος του πράγματος» τον οποίο επιτελεί το σύμβολο, αδυνατεί στο εξής να ξαναφτάσει το σύμβολο. Πρόκειται για επιθυμία καταδικασμένη στο επ' άπειρον επιθυμείν. Αιώνια επιθυμία ως καθαρή επίπτωση του συμβολικού.

Από την άλλη πλευρά, η βαθμίδα του υποκειμένου της ομιλίας γίνεται αντιληπτή ως εγγεγραμμένου στην ίδια τη δομή της γλώσσας. Το υποκείμενο που υποδεικνύει η λεξιλογική μορφή της προσωπικής αντωνυμίας «εγώ», είναι ακριβώς μια βαθμίδα εκφοράς. Υποδεικνύει δηλαδή, εκείνον που μιλά ως ομιλούντα, ως υποκείμενο της γλωσσικής πράξης, χωρίς προκαθορισμένη ατομικότητα και

⁴⁶ Λακάν, Ζ., (1966/ 2005) : *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*. Μτφ. Ν. Λινάρδου-Μπλανσέ, Ρ. Μπλανσέ, Εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα.

ανεξάρτητα από κάθε ψυχολογική εσωτερικότητα. Πρόκειται, σύμφωνα με τον Μπενβενίστ⁴⁷, για «βαθμίδα λόγου».

Η είσοδος του παιδιού στη γλώσσα συνίσταται στη διαδικασία ανάληψης εκ μέρους του της βαθμίδας εκφοράς που συνιστά το εγώ. Ο Λακάν⁴⁸ αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η στιγμή κατά την οποία η επιθυμία εξανθρωπίζεται είναι επίσης η στιγμή κατά την οποία το υποκείμενο γεννιέται στη γλώσσα».

Η γραφή είναι ένα είδος σωματικού προτύπου της γλώσσας. Ο γλωσσικός πυρήνας δεν είναι παρά μια λογοποιούμενη «εγγραφή» των αναπαραστάσεων των πραγμάτων, δηλαδή μια «δυνητική γραφή». Με την έννοια αυτή, η γλώσσα θα είναι μια «χαλκογράφηση», πάνω στα ίχνη μιας εγγραφής. Ίχνη κατ' εξοχήν σωματικά: Οι πρώτες μιμικές εκφράσεις, οι χειρονομίες, η στάση και η διάσταση, που παίρνει το σώμα του νεογνού σε σχέση με το σώμα της μητέρας. Αυτά τα ίχνη-εγγραφές, σαν συμβολική μήτρα του υποκειμένου(σώμα), θα μορφοποιήσουν τις μελλοντικές εκφράσεις του γλωσσικού συστήματος: Τη γλώσσα και τη γραφή.

Επομένως, η γλώσσα, η λέξη, σαν βασικά εργαλεία για την ψυχανάλυση οφείλουν να ακολουθούν την εσωτερική λογική της ανάπτυξής τους, που μπορούμε να την βρούμε μέσα στην εξέλιξη της ψυχαναλυτικής εμπειρίας.

Η ομιλία αρχίζει με τη συμβολική έκφραση των εικόνων – πραγμάτων και των στοιχειωδών εννοιών, παράλληλα ή εναλλακτικά με τις γλωσσικές εκφράσεις (χειρονομίες, μιμική, κ.α.). Η αυτονομία της ομιλίας από την εικόνα αρχίζει από τη στιγμή κατά την οποία το υποκείμενο αποκτά την ικανότητα της αφηρημένης σκέψης(συνέπεια της απόκτησης της συμβολικής αξίας των λέξεων). Αυτό συμπίπτει με την περίοδο κατά την οποία μια φαντασίωση, που πραγματοποιεί μια πολύπλοκη συμπύκνωση αναπαραστάσεων των πραγμάτων, οφείλει να βασισθεί σε στοιχεία με πολλές σημασίες και όχι σε μια απλή εικόνα, η οποία αδυνατεί να τα εκφράσει.

⁴⁷ Benveniste, É. (1974). *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris.

⁴⁸ Lacan, J. (1966). "Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse", *Écrits*, Éd. Du Seuil, Paris.

1.8 Μεταβίβαση

Με τον όρο «μεταβίβαση» εννοούμε όλες εκείνες τις θυμικές τάσεις, που βιώνει ο ψυχαναλυόμενος στη σχέση του με τον αναλυτή, τάσεις που δεν δημιουργήθηκαν από την αντικειμενική αναλυτική κατάσταση, αλλά έχουν την πηγή τους στις πρώιμες αντικειμενότητες σχέσεις (σχέσεις του υποκειμένου προς το αντικείμενο), οι οποίες τώρα απλά αναμοχλεύονται κάτω από την επίδραση της ψυχαναγκαστικής επανάληψης.

Ο Φρόυντ στην περίπτωση του ονείρου μιλάει για «μεταβίβαση» ή για «σκέψεις εκ μεταβιβάσεως», υποδεικνύοντας έναν τύπο μετάθεσης, η οποία επιτρέπει στην ασυνείδητη επιθυμία να εκδηλώνεται και να μεταμφιέζεται, χρησιμοποιώντας το υλικό που παρέχουν τα προσυνειδητά ημερήσια κατάλοιπα. Στις «Μελέτες για την υστερία»(1895) ο Φρόυντ προσπαθεί να εξηγήσει με τον ίδιο τρόπο περιπτώσεις, όπου οι ασθενείς μετέφεραν στο πρόσωπο του γιατρού ασυνείδητες αναπαραστάσεις τους: «Το περιεχόμενο της επιθυμίας αναδυόταν στη Συνείδηση της ασθενούς, χωρίς να συνδέεται με την ανάμνηση των συγκυριών, που το περιέβαλαν στο παρελθόν. Η επιθυμία αυτή συνδεόταν στη συνέχεια, εξ αιτίας της καταναγκαστικής τάσης για συσχέτιση που κυριαρχούσε στη Συνείδηση, με το άτομο που απασχολούσε δικαιολογημένα τη σκέψη της ασθενούς, με αποτέλεσμα να αφυπνίζεται το ίδιο συναίσθημα που είχε στο παρελθόν ωθήσει την ασθενή, να απορρίψει αυτή την επιθυμία ως απαγορευμένη».

Αρχικά, η μεταβίβαση συνιστούσε για τον Φρόυντ μια ειδική περίπτωση μετάθεσης συναισθήματος από μια αναπαράσταση σε μια άλλη. Ο λόγος, για τον οποίο το πρόσωπο του αναλυτή επιλέγεται περισσότερο από κάθε άλλο, είναι γιατί αφ' ενός συνιστά ένα είδος συνεχώς διαθέσιμου και αφ' ετέρου αυτός ο τύπος μεταβίβασης ευνοεί την αντίσταση, αφού πρέπει να γίνει σ' εκείνο το άτομο προς το οποίο στοχεύει.

Ο Φρόυντ ανακάλυψε, πως οι σχέσεις του ατόμου με τις γονεϊκές του εικόνες είναι σχέσεις οι οποίες αναβιώνουν στη μεταβίβαση με την έντονη ενορμητική

αμφιθυμία, που τις χαρακτηρίζει. Έτσι, διακρίνει δύο είδη μεταβίβασης: Τη θετική και την αρνητική, μια μεταβίβαση τρυφερών και μια εχθρικών συναισθημάτων.

Σχετικά με τη μεταβίβαση κατά την αγωγή πρέπει να σημειωθεί, ότι αυτή ταξινομήθηκε μεταξύ των σημαντικότερων «εμποδίων» για την αναμνημόνευση του απωθημένου υλικού. Η διεργασία της μεταβίβασης προς τον αναλυτή εκλύεται τη στιγμή ακριβώς της ανάδυσης σημαντικών απωθημένων, τα οποία κινδυνεύουν έτσι να αποκαλυφθούν. Μ' αυτήν την έννοια, η μεταβίβαση ειλαμβάνεται ως μια μορφή άμυνας «άμυνα μεταβίβασης» και συγχρόνως σηματοδοτεί την άμεση προσέγγιση σε κάποια ασυνείδητη σύγκρουση.

Η αντίσταση μεταβίβασης αντιμετωπίζεται από τον Φρόυντ σαν μέρος των αντιστάσεων του εγώ στο μέτρο, που καθώς αντιστέκεται στην αναμνημόνευση, ανανεώνει στα πλαίσια της δεδομένης κατάστασης τη δράση της απώθησης. Ο ψυχαναγκασμός επανάληψης περιγράφεται, ως αντίσταση του ψυχικού συστήματος Αυτό.

Η επανάληψη στη μεταβίβαση παρελθουσών εμπειριών, των στάσεων δηλαδή απέναντι στους γονείς, δεν θα πρέπει να εκληφθεί με στενά πραγματιστικό τρόπο. Δεν πρέπει να θεωρηθεί, ότι η επαναφορά στην παρούσα κατάσταση αφορά μόνον σχέσεις πραγματικές, διότι αφ' ενός εκείνο που μεταβιβάζεται είναι ουσιαστικά η βαθύτερη ψυχική πραγματικότητα, οι ασυνείδητες δηλαδή επιθυμίες και φαντασιώσεις και αφ' ετέρου οι μεταβιβαστικές εκδηλώσεις δεν συνιστούν κάποιο είδος ακριβούς επανάληψης, εκείνο που μεταβιβάζεται, αλλά περισσότερο συμβολικά του ισοδύναμα.

Η μεταβίβαση εν τέλει χαρακτηρίζεται από την παρουσία του παρελθόντος. Είναι μια δραστική παρουσία, μια εκ νέου παραγωγή. Περιλαμβάνει ένα δημιουργικό στοιχείο. Η μεταβίβαση αποδεικνύεται ως μια πηγή μυθικών επινοήσεων. Το υποκείμενο υποτίθεται ότι επαναλαμβάνει μια διεκδίκηση, μιαν ανάγκη. Πρόκειται όμως για μιαν ανάγκη που είναι «από καιρού ξεπερασμένη». Έτσι, το υποκείμενο φαίνεται να επινοεί, να πλάθει κάτι μέσω της μεταβίβασης. Σύμφωνα με τον Λακάν υπάρχει κάτι στην επανάληψη που είναι προορισμένο να

ακουσθεί. Είναι μια επιθυμία που μας καταλαμβάνει χωρίς να το ξέρουμε, επειδή η επιθυμία είναι επιθυμία του Άλλου. Η λειτουργία της επιθυμίας του αναλυτή είναι το ελατήριο και συγχρόνως ο άξονας της μεταβίβασης.

1.9 Κατασκευές στην ψυχανάλυση

Το έργο του Φρόυντ: «Κατασκευές στην ψυχανάλυση» (1937)⁴⁹ θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συνέχεια του «Πέραν από την αρχή της ευχαρίστησης» (1920), ως ένδειξη μιας αλλαγής τεχνικής, όπου πρωταρχικό ρόλο παίρνουν οι κατασκευές, σε αντίθεση με την ερμηνεία η οποία τροφοδοτεί με σημασία το σύμπτωμα. Ο Φρόυντ στο άρθρο του: «Ανάλυση με τέλος και δίχως τέλος» (1937) αναπτύσσει τις δυσκολίες τις οποίες συναντά, όσον αφορά στο τέλος της ανάλυσης. Διαπιστώνει, ότι ο αναλυόμενος δεν θέλει να μιλήσει για τη φαντασίωσή του.

Στο έργο του αυτό, ο Φρόυντ ξαναγυρίζει στις πηγές της έμπνευσής του επαναλαμβάνοντας: «Ο ασθενής υποφέρει από τις μνήμες του». Οι μνήμες χρονολογούνται πριν την εμφάνιση του λόγου. Ξεκινώντας από το μοντέλο της υστερικής νεύρωσης, ο Φρόυντ λέει ότι ο σκοπός της ψυχαναλυτικής θεραπείας είναι, να αρθούν οι απωθήσεις και να έλθουν στη μνήμη τα βασικά παθογόνα βιώματα της παιδικής ηλικίας, μαζί με τα συνοδά συναισθήματα, ώστε να υποστούν μια νέα επεξεργασία από την ενήλικη σκοπιά.

Ο αναλυόμενος συμβάλλει σ' αυτή τη διαδικασία με τους συνειρμούς, τα όνειρα και με τα συναισθήματά του. Η συνεισφορά του αναλυτή έγκειται στο ότι, χρησιμοποιώντας τα στοιχεία τα οποία του παρέχει ο αναλυόμενος, αναπλάθει τα παθογόνα βιώματα του παρελθόντος και τα προτείνει ως εξήγηση των τωρινών δυσκολιών του.

Παρομοιάζει ο Φρόυντ τη συμβολή του ψυχαναλυτή με τη δραστηριότητα του αρχαιολόγου, ο οποίος από τα λίγα στοιχεία που βρίσκει στις ανασκαφές του, προσπαθεί να αναπλάσει την πιστή εικόνα των ξεχασμένων χρόνων. Ο ψυχαναλυτής, σε αντίθεση με τον αρχαιολόγο, δεν έχει ως στόχο να προσδιορίσει την ακριβή

⁴⁹ S. Freud(1937-1939): *Moses and Monotheism, An Outline of Psycho-Analysis and Other Works*, (p.157-253), Vol XXIII. The Standard Edition, London 2001.

ηλικία κάθε ευρήματος. Αυτό συμβαίνει, διότι το ψυχικό αντικείμενο είναι ζωντανό και κατά συνέπεια εν κινήσει, ενώ το αρχαιολογικό αντικείμενο είναι κατεστραμμένο. Υπάρχει επιπλέον μια βασική διαφορά μεταξύ του ψυχαναλυτή και του αρχαιολόγου. Ο αναλυόμενος διαθέτει, ακόμα και αν βρίσκονται στο ασυνείδητο, όλα τα στοιχεία που χρειάζονται για την ανακατασκευή.

Σύμφωνα επίσης με τον Φρόυντ η ανακατασκευή για τον αρχαιολόγο αποτελεί τον τελικό σκοπό της δραστηριότητάς του. Στην ανάλυση η ανακατασκευή είναι μόνο μια προεργασία με την έννοια, ότι γίνεται σταδιακά. Επίσης συμπληρώνει, ότι στην ανάλυση δεν αναφερόμαστε στον όρο κατασκευή, διότι συνήθως ομιλούμε για ερμηνείες και για την επίδρασή τους. Η ερμηνεία έχει να κάνει με ένα μεμονωμένο στοιχείο του υλικού, ενώ η κατασκευή με ένα κομμάτι της λησμονημένης ιστορίας του αναλυόμενου.

Ο Φρόυντ αναφέρεται σ' αυτό του το κείμενο σε τρεις διαφορετικές έννοιες, χωρίς εν τούτοις να τις διαφοροποιεί επαρκώς. Πρώτον, σε ένα ιδιαίτερο τύπο ερμηνείας, τις γενετικές ερμηνείες. Δεύτερον, σε έναν ιδιαίτερο τύπο «κατασκευών», δηλαδή εκείνες που αναφέρονται σε παιδικά βιώματα και τρίτον, τις αναπλάσεις. Τις δύο τελευταίες έννοιες τις διαχωρίζει εμμέσως, όταν αναφέρεται στο κείμενο σε μια ατελή και σε μια εκτενή κατασκευή.

Ως γενετική ερμηνεία ορίζεται εκείνο το είδος της ερμηνείας, που έχει σκοπό την αναγωγή μιας ασυνείδητης σύγκρουσης στα γενετικά της στοιχεία. Η γενετική κατασκευή, δηλαδή ως μια υπόθεση που αναφέρεται σε ένα κομμάτι της λησμονημένης ιστορίας του αναλυόμενου και η ανάπλαση, ως η εκτενής συγκέντρωση στοιχείων των βιωμάτων της παιδικής ηλικίας, μαζί με τα συνοδά συναισθήματα και τις φαντασιώσεις. Η γενετική κατασκευή είναι προϊόν ενός ατόμου (αναλυτή ή αναλυόμενου ή επόπτη) και αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της ανάπλασης (Greenacre, 1975).

Η ανάπλαση, κατά την Greenacre, στηρίζεται συνήθως σε κατασκευές και είναι βασικό τμήμα μιας συνεχούς διαδικασίας που διαρκεί όσο η ανάλυση.

Ο Φρόντλ τη θεωρεί, ως τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο τμήμα της δουλειάς που αναλογεί στον αναλυόμενο και σε εκείνο, που αναλογεί στον αναλυτή. Τονίζει δε, ότι η ανάπλαση αποτελεί μια ουσιαστική συμβολή του ψυχαναλυτή στην ψυχαναλυτική διαδικασία. Οι αναπλάσεις διευκολύνουν την ανεύρεση παιδικών βιωμάτων, μέσω της βοήθειας των ονείρων, των συνειρμών και των φαντασιώσεων. Άλλοι, μεταγενέστεροι συγγραφείς προσθέτουν και άλλους παράγοντες όπως: Την μεταβίβαση, τις φαντασιώσεις του αναλυόμενου, τη συμπεριφορά του καθώς επίσης και τις γνώσεις, τις οποίες έχει ο ψυχαναλυτής από την ζωή του αναλυόμενου.

Μια εκτενής ή πλήρης ανάπλαση αναφέρεται στις εσωτερικές συγκρούσεις, στις ενορμήσεις (στοματική, πρωκτική, κ.α.), στα εξελικτικά στάδια του Εγώ, στις αντικειμενότερες σχέσεις και στα συναισθήματα.

Υπάρχει επίσης μία ακόμη κατάταξη των ανακατασκευών, σύμφωνα με τον Μ. Khan, η οποία είναι η εξής:

1^{ον}) Ανάπλαση της ιστορίας των μηχανισμών άμυνας για όλες τις φάσεις της εξέλιξης.

2^{ον}) Ανάπλαση των φάσεων της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης και του σχηματισμού των τριών ψυχικών δομών: Εγώ, Υπερεγώ, Εκείνο.

3^{ον}) Ανάπλαση των ειδικών σχέσεων του αναλυόμενου με τους γονείς του, από την προ-οιδιποδειακή μέχρι την οιδιποδειακή φάση, συμπεριλαμβανομένων των ενδοβολών και των ταυτίσεων.

4^{ον}) Ανάπλαση της πρώιμης φάσης της κοινωνικοποίησης.

Επίσης χαρακτηριστικά στοιχεία για τις αναπλάσεις είναι η αμεσότητα και η ορθότητα. Ο Φρόντλ αναφέρει, ότι η ορθότητα γίνεται κατανοητή από την αντίδραση του αναλυόμενου και από το αίσθημα αποκάλυψης-βεβαιότητας στον ψυχαναλυτή, το οποίο σε κάθε ερμηνεία παίζει σημαντικό ρόλο.

Η χρονική στιγμή της ανάπλασης, δηλαδή το σημείο σχηματισμού μιας ανάπλασης, έχει να κάνει με το αν έχει υπάρξει κάποια εποπτεία της ζωής του αναλυόμενου, των σχέσεών του με τα κοντινότερα πρόσωπα, καθώς και η ύπαρξη εξέλιξης και αναγνώρισης της μεταβιβαστικής νεύρωσης. Ο ψυχαναλυτής οφείλει να

έχει γνώση των σημαντικών γεγονότων (τραυματικών ή μη), τα οποία συνέβησαν στην παιδική ηλικία. Πολύ σημαντική θεωρείται η εναισθητική κατανόηση (empathy ή empathic understanding), διότι αφορά την χρονική στιγμή της αναφοράς των αναπλάσεων, ούτως ώστε να μπορέσουν να αγγίξουν τον αναλυόμενο με τον χαρακτήρα της αμεσότητας. Διαφορετικά, αποκτάται γνώση χωρίς να υπάρχει ψυχική κινητοποίηση. Βέβαια, σε ορισμένες καταστάσεις επιδιώκεται η κινητοποίηση των νοητικών ικανοτήτων (σε περιόδους συναισθηματικού κατακλυσμού), ούτως ώστε να επανακτηθεί ο έλεγχος του ψυχισμού. Αυτό είναι δυνατόν να επιτευχθεί με την βοήθεια των αναπλάσεων.

Στις αναπλάσεις, η μνήμη είναι ένα ιδιαίτερο στοιχείο με μεγάλη σημασία. Όσον αφορά στον ψυχαναλυτή, η επιλεκτικότητα του υλικού που παρέχεται από τον αναλυόμενο έχει να κάνει, είτε με τα θεωρητικά του ενδιαφέροντα, είτε με τα προσωπικά του βιώματα, είτε με ορισμένα ανεξερεύνητα τμήματα του ψυχισμού του (σκοτεινές κηλίδες). Οι καταστάσεις αυτές θα μπορούσαν να επιδράσουν στην επιλογή του υλικού, που θα χρησιμοποιηθεί για μια ανάπλαση, αγνοώντας άλλα σημαντικά στοιχεία που αφορούν στον αναλυόμενο. Όσον αφορά στον αναλυόμενο, μια κατάσταση «διαταραχής» της μνήμης είναι ο λεγόμενος «προσωπικός μύθος» (Kris,1956). Ο αναλυόμενος, δηλαδή νομίζει ότι θυμάται κάτι από την παιδική του ηλικία, αλλά αυτό είναι παρασκευάσμα της φαντασίας του και προέρχεται από καταστάσεις, οι οποίες συνιστούν τον οικογενειακό μύθο.

Ένα άλλο σημαντικό συστατικό στοιχείο των αναπλάσεων είναι η «επικαλυπτική ανάμνηση» η οποία αφορά τις παιδικές αναμνήσεις, φαινομενικά ασήμαντες, αλλά ουσιαστικά σημαντικές. Η ανάλυση αυτών οδηγεί σε παιδικές εμπειρίες ιδιαίτερης σημασίας και σε ασυνείδητες φαντασιώσεις.

Η σημαντικότητα της διεργασίας της ανάπλασης είναι μεγάλη, γιατί μας κατευθύνει προς την πρωταρχική παθογόνο εμπειρία και μας θεμελιώνει μια αιτιατή σχέση μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Επίσης συμμετέχουν στην μείωση των αντιστάσεων, εξηγούν τα σημαντικότερα παθογενετικά συμπτώματα, βοηθούν στην κατανόηση της αρνητικής επίδρασης των προβλημάτων της ψυχικής

πραγματικότητας και ενισχύουν τις μνημονικές διεργασίες, ώστε να εντοπισθούν και να συμπληρωθούν «τα μνημονικά κενά». Από αυτήν την αναδόμηση του εσωτερικού κόσμου του αναλυόμενου, με τις συνδετικές και οργανωτικές λειτουργίες του Εγώ, συμπεραίνουμε ότι οι αναπλάσεις έχουν ως απώτερο σκοπό την *συνειδητοποίηση*. Αυτή η διεργασία εμπεριέχει δυναμικά και γενετικά στοιχεία της ψυχικής δομής.

Τα δυναμικά στοιχεία έχουν να κάνουν με αυτό, που διαδραματίζεται μεταξύ της σχέσης του αναλυόμενου και του ψυχαναλυτή, δηλαδή τη μεταβίβαση. Ωστόσο, η ανάπλαση είναι μια συνθετική δραστηριότητα και η σχέση της με τη μεταβίβαση είναι διαλεκτική. Κάθε ερμηνεία της μεταβίβασης οδηγεί σε αναπλάσεις, οι οποίες διαφωτίζουν τη μεταβίβαση.

Τα γενετικά στοιχεία αφορούν στη σχέση των αναπλάσεων με τις γενετικές ερμηνείες. Με τις ερμηνείες αυτές αναφερόμαστε σε ένα μεμονωμένο στοιχείο της παιδικής ηλικίας του αναλυόμενου, επιτρέποντάς του να ζήσει τις εσωτερικές εμπειρίες σαν μια συνέχεια στο χρόνο. Επίσης, ένα άλλο χαρακτηριστικό της γενετικής ερμηνείας είναι η προσπάθεια, να ξαναφέρει στην επιφάνεια κάτι που δεν έχει αναγνωρισθεί, παρότι υπάρχει, ενώ η ανάπλαση συμπληρώνει κάποιο κενό.

Οι κατασκευές χρησιμοποιούνται από τον Φρόντ σε δύο επίπεδα: Εκείνο, που αφορά στην κλινική περίπτωση (ατομικό) και εκείνο που αφορά στην ιστορία του είδους(καθολικό). Πρέπει να σημειωθεί, ότι η οντογένεση και η φυλογένεση τον απασχόλησαν σοβαρά, οδηγώντας τον συνεχώς να βρίσκει τα σημεία συνάντησής τους.

Το ερώτημα της αιτιότητας, ιστορικής, προϊστορικής, αρχαϊκής κληρονομιάς ή αλήθειας των γεγονότων αποκτά μεγάλη σημασία στην ανάλυση του «ανθρώπου με τους λύκους». Σ' αυτό το κείμενο όλη η ανάλυση είναι μια κατασκευή η οποία βασίζεται στις πρωταρχικές φαντασιώσεις –πρωταρχική σκηνή, σαγήνη, απειλή του ευνουχισμού. Το μέλημα και η μεθοδολογική επιμονή του Φρόντ βρίσκει το γεγονός πίσω από τη φαντασίωση, χωρίς να αποκλείει τη φυλογενετική κληρονομικότητα.

Στο «Τοτέμ και Ταμπού» (1913), πιο σύγχρονη παρουσίαση του «ανθρώπου με τους λύκους», είναι η κατασκευή του δεύτερου μύθου του πατέρα, όπου γίνεται ανασύνταξη της πρωταρχικής συλλογικής σκηνης του φόνου του πατέρα και την οποία ο Φρόυντ την θεωρεί πραγματική.

1.10 Σύμπτωμα και φαντασίωση

Ο Φρόυντ ορίζει ως σύμπτωμα το υποκατάστατο μιας ενορμητικής ικανοποίησης, που δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας της απώθησης. Το σύμπτωμα, δηλαδή, ικανοποιεί την ενόρμηση. Στην «Ερμηνεία των ονείρων» αναφέρεται ότι το σύμπτωμα όπως το όνειρο, οι γλωσσικές παραδρομές και οι παραπραξίες, είναι μορφώματα του Ασυνειδήτου και η ερμηνεία τους αποκρυπτογραφείται μέσα από τους ελεύθερους συνειρμούς, δηλαδή το ατέρμονο ζετύλιγμα της αλυσίδας των σημαινόντων. Δεχόμενοι τα ανωτέρω, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει τέλος στην ανάλυση, δεν υπάρχει τέλος στη σημασία. Ο Λακάν υποστήριζε, ότι η σημασία οδηγεί στη μη σημασία, ή το σημαίνον δεν είναι η σημασία. Το σύμπτωμα λύνεται ολόκληρο με τη ανάλυση της γλώσσας, γιατί το ίδιο είναι δομημένο σαν γλώσσα, της οποίας η ομιλία οφείλει να απελευθερωθεί. Το σύμπτωμα είναι μια επιστροφή της αλήθειας. Ερμηνεύεται μέσα στην τάξη του σημαινόντος, που δεν έχει νόημα παρά στη σχέση του μ' ένα άλλο σημαινόν.

Το σύμπτωμα τελικά ικανοποιεί, παρά τις διαμαρτυρίες και τα παράπονα του αναλυόμενου και το ταυτόχρονο ζετύλιγμα της αλυσίδας των σημαινόντων.

Το σύμπτωμα θα δομηθεί, όπως η μεταφορά. Με αυτόν τον τρόπο, το σύμπτωμα είναι προϊόν μιας σημαίνουσας υποκατάστασης της απωθημένης σκηνης. Η επανάληψη ενός παρόμοιου τραυματικού γεγονότος, θα θέσει σε κίνηση τη διεργασία της υποκατάστασης. Η ομοιότητα, εν τούτοις, ανάμεσα στα δύο σημαινόντα στοιχεία, που ενέχονται στη μεταφορά, δεν είναι άμεσα εμφανής. Γι' αυτό εμφανίζεται και το ακατανόητο του συμπτώματος. Η ομοιότητα γίνεται προφανής μετά από επίμονους συνειρμούς, που επικαλούνται την παρουσία πολλαπλών ενδιάμεσων στοιχείων αναγκαίων στη διεργασία της μεταφορικής υποκατάστασης.

Ίδιον της ασυνείδητης δραστηριότητας είναι η χρησιμοποίηση αυτών των στοιχείων, διαφορετικής προέλευσης, έτσι ώστε η έκφραση της απωθημένης επιθυμίας να είναι αδύνατη. Όμως τα στοιχεία αυτά, που τονίζουν την οργάνωση του συμπτώματος, διατηρούν κοινά χαρακτηριστικά. Τα στοιχεία αυτά της ομοιότητας αρκούν για τη διαμόρφωση του συμπτώματος, το οποίο θα συσταθεί από αλληπάλληλες διαστρωματώσεις. Το σύμπτωμα τελικά αποτελεί μια συμπληρωματική τεκμηρίωση της θέσης του «*Ασυνείδητου δομημένου σαν γλώσσα*». Σαν βασική της απόδειξη έχουμε τον μηχανισμό της μεταφοράς του Ονόματος του Πατέρα.

Ένα άλλο στοιχείο, που προκαλεί επίσης ικανοποίηση, αλλά για το οποίο ο αναλυόμενος μιλάει με δυσκολία στην ανάλυση του, είναι η φαντασίωση.

Ο Φρόντ στο πλαίσιο της φαντασίωσης τοποθετεί και το άγχος ευνουχισμού. Τοποθετεί, δηλαδή, τη φαντασίωση ως πρόδρομο του συμπτώματος και προσπαθώντας να κάνει τη σύνδεση φαντασίωσης-συμπτώματος αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής: «Η διαδικασία αυτή-κατακερματισμού και ανασύνθεσης σικηρών, τις οποίες το υποκείμενο έχει δει και ακούσει-καθιστά αδύνατη την ανακάλυψη της πρωταρχικής σύνδεσης μεταξύ τους. Ο σχηματισμός των φαντασιώσεων αυτού του είδους καταλήγει σε μια παύση του μνημονικού συμπτώματος. Αντίθετα, υπάρχει παραγωγή ασυνείδητων μυθοπλασιών οι οποίες διέφυγαν της άμυνας. Στην περίπτωση κατά την οποία μια τέτοια φαντασίωση ισχυροποιείται σε βαθμό, ώστε να πιέσει για να βρει πρόσβαση στο Συνείδητό, απωθείται και ένα σύμπτωμα σχηματίζεται εξ αναδρομής στη φαντασιωσική ιδέα προς τις αναμνήσεις, που τη συνθέτουν». Από αυτά συμπεραίνουμε την αδυναμία της ανακάλυψης της πρωταρχικής σύνδεσης και επίσης το γεγονός, ότι ο σχηματισμός της φαντασίωσης είναι μια κατασκευή, στην οποία εμπεριέχεται η «ει των υστέρων» έννοια, από υλικό που έχει ιδωθεί και ακουστεί και που σκοπός της είναι η πραγματοποίηση της επιθυμίας.

Ο Φρόντ πίσω από το πραγματικό γεγονός, που επιδιώκει να βρει, τοποθετεί χρονικά τη οργάνωση του «οιδιποδείου». Η συνάρθρωση, δηλαδή του πραγματικού

γεγονότος δια μέσου της φαντασίωσης, με τον μύθο του πατέρα. Δηλαδή, το σημείο της αντίστασης στην ανάμνηση και η άρση της απώθησης αναφέρεται, ότι το πραγματικό γεγονός είναι «κάτι» της τάξεως του πραγματικού, το οποίο βρίσκεται πίσω από τη φαντασίωση.

Ο Λακιάν αναφέρει: «Οι ασυνείδητες φαντασιώσεις, είτε ήταν ανέκδοτες ασυνείδητες, δηλαδή σχηματίστηκαν στο Ασυνείδητο, είτε υπήρξαν άλλοτε συνειδητές φαντασιώσεις και στη συνέχεια ξεχάστηκαν σκόπιμα, μετέπεσαν στο Ασυνείδητο λόγω της απώθησης».

Η ασυνείδητη φαντασίωση έχει πολύ σημαντική σχέση με τη σεξουαλική ζωή. Αυτό προκύπτει από το γεγονός δηλαδή, ότι είναι ταυτόσημη με τη φαντασίωση, την οποία το άτομο χρησιμοποίησε κατά τη διάρκεια κάποιας περιόδου αυτο-ερωτικής ικανοποίησης, προκειμένου να προσποιηθεί την σεξουαλική ικανοποίηση.

Τα στάδια σχηματισμού της φαντασίωσης περιγράφονται ως εξής: 1^ο) Αυτο-ερωτική ικανοποίηση χωρίς περιεχόμενο αναπαράστασης, 2^ο) η ίδια αυτο-ερωτική ικανοποίηση με σύνδεση με μια φαντασίωση που καταλήγει στην πράξη της ικανοποίησης, 3^ο) αποποίηση της πράξης με διατήρηση της φαντασίωσης, 4^ο) απώθηση της φαντασίωσης, που στη συνέχεια πραγματώνεται ως υστερική κρίση, είτε παραμένοντας ίδια, είτε τροποποιημένη και προσαρμοσμένη στις νέες συνθήκες του περιβάλλοντος και 5^ο) η φαντασίωση μπορεί να επανεγκαθιδρύσει την πράξη της ικανοποίησης, που της ανήκε και που είχε φαινομενικά χάσει.

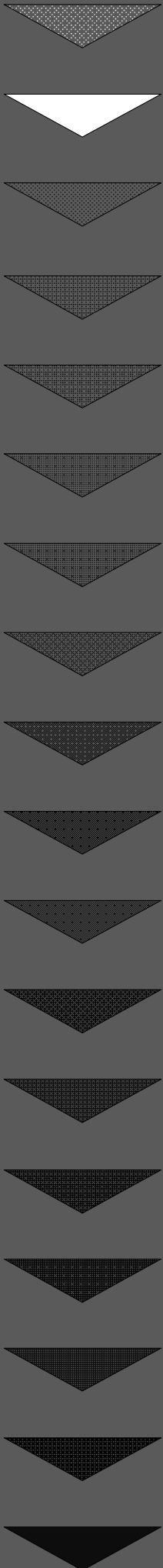
Η φαντασίωση, σύμφωνα με κάποιους ψυχαναλυτές, είναι ένα μοντάζ με αφετηρία το σημαίνον και στόχο την υπεξείρεση ευχαρίστησης σε σχέση με ένα σημείο που το υποκείμενο το ξεπερνά τελείως. Η φαντασίωση επαναφέρει το πέραν της αρχής της ευχαρίστησης, στην αρχή της ευχαρίστησης. Δηλαδή προσφέρει μια κάλυψη της απόλαυσης. Παράλληλα συνιστά μια οριοθέτηση της επιθυμίας, δηλαδή κάλυψη του ευνουχισμού.

Το σημαντικότερο είναι η σύνθεση μεταξύ της αυτο-ερωτικής ικανοποίησης, χωρίς περιεχόμενο αναπαράστασης και της απώθησης με συνθετικό κρίκο τη φαντασίωση. Η φαντασίωση, σύμφωνα με το Φρόυντ, είναι η σύνθεση των δύο

αυτών (ετερογενών) στοιχείων. Η αυτο-ερωτική ικανοποίηση, χωρίς περιεχόμενο αναπαράστασης, είναι ανάλογη με την έννοια του «κενού στον ψυχισμό». Σημαίνει, δηλαδή, ότι η λίμπιντο που προέρχεται από αναμνήσεις δεν καταλήγει να αναπαρίσταται στον ψυχισμό. Στο σημείο αυτό, ο Φρόυντ υποστηρίζει ότι πρέπει να υπάρχει στην ίδια την σεξουαλικότητα μια ανεξάρτητη πηγή αποδέσμευσης δυσαρέσκειας. Δηλαδή, κάτι το δυσάρεστο στην ίδια την σεξουαλικότητα, που δεν είναι δυνατόν να απορροφηθεί από την αρχή της ευχαρίστησης.

Η έννοια της *«πρωταρχικής ψευδαισθητικής ικανοποίησης»* είναι μια κατασκευή του Φρόυντ, που εξηγεί το Ασυνείδητο το οποίο εργάζεται βάσει της μετάθεσης και της συμπύκνωσης, της μεταφοράς και της μετωνυμίας. Δηλαδή, το Ασυνείδητο παρουσιάζεται ως δομή και ως επιθυμία. Η έννοια της ψευδαισθητικής ικανοποίησης είναι το μοντέλο το οποίο εξηγεί, πώς η πρώτη ικανοποίηση από ένα αντικείμενο της εξωτερικής πραγματικότητας εγγράφεται σαν μνημονικό ίχνος, σαν αναπαράσταση. Το ψυχικό όργανο, δηλαδή, ικανοποιεί την επιθυμία στις αναπαραστάσεις, στα μνημονικά ίχνη και όχι στα αντικείμενα της εξωτερικής πραγματικότητας.

Ο Φρόυντ αναφέρει επίσης ότι εκείνο, το οποίο οδηγεί το ψυχικό όργανο στο να εγκαταλείψει την ψευδαισθητική ικανοποίηση, είναι οι απαιτήσεις των εσωτερικών οργάνων. Με αυτόν τον τρόπο, το ψυχικό όργανο οδηγείται προς την εξωτερική πραγματικότητα. Αυτή είναι και η αιτία της ανάπτυξης των αισθήσεων οι οποίες αρχικά ήταν στραμμένες προς τα μέσα, στη συνέχεια στρέφονται προς τα έξω. Είναι φανερό, ότι η αρχή της πραγματικότητας δεν πηγαίνει στη θέση της αρχής της ευχαρίστησης. Ουσιαστικά, η αντικατάσταση της αρχής της ευχαρίστησης από την αρχή της πραγματικότητας δεν εμπεριέχει καμιά παραίτηση από την αρχή της ευχαρίστησης, αλλά μόνο μια προφύλαξη (διάσωση) της. Η πραγματικότητα είναι μια μεγάλη πορεία στην υπηρεσία της απόλαυσης. Φαντασίωση και πραγματικότητα εργάζονται για την απόλαυση.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ : ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

2. ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Μία από τις σπουδαιότερες νοητικές εξελίξεις των πρόσφατων δεκαετιών είναι η δημιουργία ενός νέου διεπιστημονικού πεδίου, γνωστού με το όνομα *Γνωσιακή Επιστήμη*. Ερευνητές από την Ψυχολογία, τη Φιλοσοφία, τη Γλωσσολογία, την Επιστήμη των Ηλεκτρονικών Υπολογιστών, την Κοινωνική Αθροπολογία και τη Νευροεπιστήμη έθεσαν τα ίδια ερωτήματα για τη φύση του ανθρώπινου νου και διαπίστωσαν, ότι είχαν διατυπώσει συμπληρωματικές μεθόδους διερεύνησης. Η Γνωσιακή Επιστήμη, ως επιστήμη του νου, ασχολείται με τις *γνωστικές διαδικασίες*, οι οποίες έχουν σχέση με την αισθητηριακή αντίληψη και με τη γνώση⁵⁰. Συνεπώς, η Γνωσιακή Επιστήμη⁵¹ είναι η επιστήμη του νου, απαιτεί δε συνεργασία των προαναφερομένων επιστημών για τη δημιουργία υπολογιστικών μοντέλων της ανθρώπινης νόησης. Οι γνωσιακοί επιστήμονες επιδιώκουν να κατανοήσουν διαδικασίες όπως: Η αισθητηριακή αντίληψη, η σκέψη, η μνήμη, η γλώσσα, η μάθηση και άλλα ψυχονοητικά φαινόμενα. Στην έρευνά τους περιλαμβάνεται η παρατήρηση παιδιών, ο προγραμματισμός ηλεκτρονικών υπολογιστών για την επίλυση πολύπλοκων προβλημάτων, η μελέτη των αρχών λειτουργίας των νευρωνικών κυκλωμάτων του εγκεφάλου, η ανάλυση της γλώσσας προκειμένου, να εξηγηθεί η λειτουργική σημασία των εσωτερικών διαδικασιών, κ.α.

⁵⁰ Γνώση, (σύμφωνα με τον Γ. Παπαγούνο στο βιβλίο, *Το πρόβλημα της γνώσης: Μέθοδοι και αντικείμενο των επιστημών*, Εκδ: Παπαζήση) ονομάζουμε τις περιγραφές, τις ερμηνείες, τους τρόπους εξήγησης των φαινομένων, των αντικειμένων, των οντοτήτων, των γεγονότων. Η συνεχής αυτή σύγκρουση μεθόδων παραγωγής αυτής της γνώσης, επέβαλε μια ταξινόμηση προκειμένου να καταστεί σαφής ο τρόπος, οι συνθήκες και οι όροι αντιπαράθεσης. ..Διακρίνεται η εμπειρική γνώση, η εννοιακή γνώση και εξ αποκαλύψεως γνώση...Η φιλοσοφική θεώρηση δεν αφορά μόνο στην κατάταξη της γνώσης που προέρχεται από τη φιλοσοφία, αλλά επεκτείνεται σε όλες τις δραστηριότητες οι οποίες διεκδικούν το χαρακτηρισμό τους ως «γνωστικές», όπως είναι τα π.χ. τα μαθηματικά, η χημεία κ. ο. κ. Η συμβολή της φιλοσοφίας στο πρόβλημα δεν είναι η ταξινόμηση των τύπων γνώσης σύμφωνα με την προέλευσή τους, αλλά η διαπίστωση της αντίφασης ανάμεσα στη συγχρονική βεβαιότητα και τη διαχρονική αβεβαιότητα του οποιουδήποτε γνωσιακού ισχυρισμού από οποιαδήποτε πηγή κι αν προέρχεται.

⁵¹ Όσον αφορά στις ορολογίες «γνωστική» και «γνωσιακή», λαμβάνοντας υπ' όψη και την παραπάνω υποσημείωση, αναφέρεται ως *γνωστική ψυχολογία* η πειραματική διερεύνηση των νοητικών διεργασιών της αντίληψης, προσοχής, μνήμης, σκέψης, γλώσσας και μάθησης, ενώ ως *γνωσιακή επιστήμη* η διεπιστημονική διερεύνηση της φύσης της γνώσης, της οργάνωσης και της ανάπτυξής της, των επιμέρους στοιχείων και της χρήσης της. Βλ. Σ. Βοσνιάδου (2001), *Εισαγωγή στην ψυχολογία*, τόμος Α', Gutenberg, σελ.32-36.

2.1 Η Γνωσιακή άποψη

Οι γνωσιακοί επιστήμονες θεωρούν το νου ως πολύπλοκο σύστημα, το οποίο δέχεται, αποθηκεύει, αποκτά, μετασχηματίζει και διαβιβάζει πληροφορίες. Οι πράξεις, οι οποίες εκτελούνται βάσει πληροφοριών ονομάζονται υπολογισμοί ή *διεργασίες πληροφοριών*, η δε αντίστοιχη άποψη για το νου ονομάζεται *υπολογιστική άποψη επεξεργασίας πληροφοριών*. Η γνωσιακή άποψη ανέκυψε από μερικές πολύ φυσικές απορίες. Στο ιστορικό ξεκίνημα της γνωσιακής επιστήμης συμπεριλαμβάνεται το ενδιαφέρον των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων για τον παραγωγικό συλλογισμό, δηλαδή, για τη διεργασία κατά την οποία δεχόμαστε πληροφορίες ως αληθείς και εξάγουμε περαιτέρω πληροφορίες, όσες παράγονται κατά λογική ακολουθία από τις αφετηριακές παραδοχές. Ο Αριστοτέλης στη θεωρία του για το συλλογισμό έδειξε, ότι τα παραγωγικά ορθά επιχειρήματα, παράγονται σύμφωνα με ορισμένα γενικά συλλογιστικά σχήματα. Η εκμάθηση του παραγωγικού συλλογισμού είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως εκμάθηση μιας διεργασίας χειρισμού πληροφοριών, που μ' αυτήν αναγνωρίζονται και παράγονται ορθές μορφές επιχειρημάτων. Τον 17^ο αιώνα οι φιλόσοφοι Λάιμπνιτς και Χόμπς υποστήριζαν, ότι η σκέψη γενικά είναι ένα είδος υπολογισμού με αριθμητικές πληροφορίες. Σήμερα γλωσσολόγοι και φιλόσοφοι εξακολουθούν να μελετούν τις λογικές ιδιότητες της γλώσσας, γνωσιακοί ψυχολόγοι συγκρίνουν τις πραγματικές συλλογιστικές διεργασίες των ανθρώπων με τα εξιδανικευμένα συστήματα, όσα επινοούν φιλόσοφοι και μαθηματικοί. Ερευνητές στο πεδίο της τεχνητής νοημοσύνης καταρτίζουν προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών ικανά, να εκτελούν λογικούς συλλογισμούς. Οι άνθρωποι γενικά κάνουν πολλά. Ανά πάσα στιγμή προσλαμβάνουν, αποθηκεύουν, ανακαλούν, μετασχηματίζουν, διαβιβάζουν πληροφορίες και δρουν βασισμένοι σε πληροφορίες. Η γνώση των ανθρώπων, που σχετίζεται με τα γενικά χαρακτηριστικά της επεξεργασίας των πληροφοριών, παρέχει μια ενδιαφέρουσα προοπτική θεώρησης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Η γνώση αυτή έχει καθοριστική σημασία, όταν αντιμέτωποι με το νοητικό δυναμικό

των ηλεκτρονικών υπολογιστών, θέτουμε το ερώτημα, ποιες θα ήταν οι δυνατότητές τους, αλλά και ποια τα όρια των δυνατοτήτων τους.

2.2 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών

Γενικά κατανοούμε μια διεργασία χειρισμού πληροφοριών, όταν κατανοούμε, ποια είναι η σημασία της ή ποιο σκοπό εξυπηρετεί. Τυπικά, οι διεργασίες χειρισμού πληροφοριών επιτρέπουν σε έμβιους οργανισμούς ή σε συστήματα, να ανταποκριθούν με τρόπο συστηματικό σε ένα ευρύ φάσμα περιβαλλοντικών συνθηκών. Οι αποκρίσεις είναι προσανατολισμένες σε ένα στόχο. Χαρακτηριστική ιδιότητα των διεργασιών χειρισμού πληροφοριών είναι, ότι έχουν νόημα. Θεωρείται η πληροφορία, μέσα στο σύστημα ως κάτι που αφορά τον κόσμο, κάτι που έχει περιεχόμενο, σημασία, νόημα. Οι ιδιότητες αυτές με περιεχόμενο ονομάζονται *σημασιολογικές* ή *προθετικές ιδιότητες*. Η κατανόηση μιας διεργασίας χειρισμού πληροφοριών περιλαμβάνει απολογισμό του περιεχομένου όποιας πληροφορίας γίνεται αντικείμενο χειρισμού, καθώς και απολογισμό της ικανότητας της διεργασίας να χρησιμοποιεί την εκάστοτε πληροφορία προς εξυπηρέτηση ορισμένων σκοπών.

Αν μια ανάλυση αφορά στη δομή του περιβάλλοντος του συστήματος, τις πληροφορίες που διαθέτει το σύστημα και τους σκοπούς, το οποίο μπορεί να ικανοποιήσει, τότε μπορεί να ονομαστεί *σημασιολογική ανάλυση*, θεωρία ικανότητας, ανάλυση στο γνωστικό επίπεδο, ή *οικολογική θεωρία*. Διαθέτοντας την ικανότητα με την βοήθεια διαφόρων μεθόδων να ανακαλύπτουμε τις πίστεις και τους σκοπούς των άλλων, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η ανάλυση του ανθρώπινου νου στο γνωστικό επίπεδο, δεν είναι ίσως σημαντικό πρόβλημα. Ωστόσο έχει βρεθεί, ότι σε αρκετά σημαντικές καταστάσεις, η επίγνωση όσων πληροφοριών κατέχουμε είναι περιορισμένη ή μερικές φορές παραπλανητική. Παράδειγμα των περιορισμών της επίγνωσης είναι η κρίση, σχετικά με το πόσο απέχει από εμάς ένα αντικείμενο μέσα στο οπτικό μας πεδίο. Στην επιστημονική έρευνα, την σχετική με την όραση, έχει σημασία να γνωρίζουμε πόσο ακριβείς είναι οι κρίσεις για το βάθος του οπτικού πεδίου, αν τις επηρεάζει η οικειότητα με το αντικείμενο, αν εξαρτώνται από την

παρουσία άλλων αντικειμένων στο οπτικό πεδίο ή αν εξαρτώνται από την ορατότητα του οπτικού υποβάθρου. Σε τέτοια ερωτήματα δεν μπορούμε να απαντήσουμε απλά συμβουλευόμενοι την οπτική μας επίγνωση. Απαιτούνται προσεκτικές εργαστηριακές μελέτες καθώς και μελέτες του οπτικού περιβάλλοντος. Με την μελέτη του περιβάλλοντος μπορούμε να βρούμε, ότι η παρουσία άλλων αντικειμένων στο οπτικό πεδίο μπορεί να δίνει πληροφορίες για το βάθος. Έτσι ένα πλησιέστερο αντικείμενο μπορεί να αποκρύπτει μερικά ένα πιο απομακρυσμένο, γιατί παρεμβάλλεται και ανακόπτει το φως το οποίο ανακλάται από το πιο απομακρυσμένο αντικείμενο. Συνεπώς, η απόκρυψη είναι σήμα σχετικό με το οπτικό βάθος. Θα μπορούσε να μελετηθεί στο εργαστήριο, αν οι κρίσεις για το βάθος χρησιμοποιούν πληροφορίες από την απόκρυψη και αν συμβαίνει αυτό, τίθεται το ερώτημα, πώς, δηλαδή, οι πληροφορίες αυτές αλληλεπιδρούν με άλλες πληροφορίες σχετικές με το βάθος.

2.3 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών είναι αναπαραστατικές

Για να χαρακτηρίσουμε μια ανάλυση στο γνωστικό επίπεδο υπάρχει η έννοια *αναπαράσταση*. Όταν μια πληροφορία εμφανίζεται σε υπολογισμό πρέπει να αναπαρίσταται με κάποιο τρόπο. Για να γίνει κατανοητό τι είναι υπολογισμός, απαιτείται, αρχικά, η κατανόηση του πώς αναπαριστάται η πληροφορία.

2.4 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών μπορούν να περιγραφούν μορφοτυπικά

Η έννοια αυτή προκύπτει μετά από ανάλυση της έννοιας του αλγόριθμου. Ένας αλγόριθμος ορίζεται ακριβώς με αναφορά σε διεργασίες, που εκτελούν πράξεις σε αναπαράστασεις. Οι διεργασίες, εντούτοις, δεν εκτελούν πράξεις στο πεδίο που αναπαρίστανται. Δεν ορίζονται με αναφορά στο νόημα των αναπαράστασεων. Το νόημα το φέρει ξεχωριστά η σημασιολογική απεικόνιση, η οποία ορίζεται από την αναπαράσταση στο αναπαριστώμενο πεδίο. Ένας αλγόριθμος είναι μορφοτυπική διεργασία ή μορφοτυπικό σύστημα, επειδή ορίζεται με αναφορά στη μορφή της αναπαράστασης και όχι με αναφορά στο νόημά της. Πρόκειται, δηλαδή, για χειρισμό μορφοτυπικών σχημάτων οργάνωσης στην αναπαράσταση.

Η κατανόηση της μορφοτυπικής φύσης των διεργασιών επεξεργασίας πληροφοριών οδηγεί σε δύο επιπλέον παρατηρήσεις: 1^ο) Οι αλγόριθμοι μπορούν να εφαρμόζονται, χωρίς γνώση ανώτερης τάξης για το νόημά τους. Επομένως, οι αλγόριθμοι είναι δυνατόν να εκτελούνται από φυσικά συστήματα, δηλαδή, συστήματα βιολογικά ή μηχανικά. Η αντίληψη αυτή είναι ένα από τα διανοητικά θεμέλια της επιστήμης των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της υπόθεσης, ότι η επιστημονική κατανόηση του νου είναι δυνατή. 2^ο) Η μορφοτυπική ανάλυση μιας διεργασίας επεξεργασίας πληροφοριών παρέχει πειστική απόδειξη ότι, δηλαδή, κατανοούμε την εσωτερική λειτουργία της. Επειδή δεν αναφέρεται στο νόημα των διεργασιών, η αλγοριθμική ανάλυση μιας διεργασίας δείχνει, πως εκτελείται, χωρίς να στηρίζεται στην κατανόηση του νοήματός της.

Συμπερασματικά, οι επιστήμονες οι οποίοι ασχολούνται με τη γνωσιακή επιστήμη, προσεγγίζουν τις διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών διακρίνοντας αφενός τις μορφοτυπικές πράξεις των συμβόλων, αφετέρου τις αναπαραστατικές σχέσεις ανάμεσα στα σύμβολα και στο τι αυτά αντιπροσωπεύουν. Η συνειδητοποίηση ότι, δηλαδή, ένας οργανισμός ή μια μηχανή είναι δυνατόν να παράγουν συμπεριφορά εφοδιασμένη με νόημα, εκτελώντας μορφοτυπικές πράξεις πάνω σε συμβολικές δομές, οι οποίες έχουν αναπαραστατική σχέση με τον κόσμο, είναι μια σημαντική επινόηση της γνωσιακής επιστήμης.

2.5 Η Γνωσιακή Επιστήμη είναι βασική Επιστήμη

Μία άλλη παρατήρηση σχετικά με την άποψη επεξεργασίας πληροφοριών είναι, ότι οι επιστήμονες, οι οποίοι ασχολούνται με τη Γνωσιακή Επιστήμη, χρησιμοποιούν έννοιες στοχεύοντας σε βασική επιστημονική γνώση. Επιδιώκουν, δηλαδή, οι επιστήμονες αυτοί να ανακαλύψουν πολύ γενικές και επεξηγηματικές θεμελιώδεις αρχές της επεξεργασίας πληροφοριών. Ο στόχος αυτός έρχεται σε σύγκρουση με την ποικιλία, που παρατηρείται στην ανθρώπινη νόηση και στην συμπεριφορά.

2.6 Οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών είναι δυνατόν να αναλυθούν σε πολλά επίπεδα

Η διάκριση ανάμεσα στη μελέτη της ικανότητας ή της γνώσης ενός συστήματος και στη μελέτη των μορφοτυπικών διεργασιών επεξεργασίας πληροφοριών, που παρουσιάζονται στο σύστημα, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως διάκριση ανάμεσα σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Η μορφοτυπική ανάλυση θεωρείται κατώτερο επίπεδο ανάλυσης. Η ανάλυση της σημασιολογικής απεικόνισης, η οποία σχετίζει τις τυπικές αναπαραστάσεις με το εικάστοτε αναπαριστώμενο πεδίο, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως γέφυρα μεταξύ του μορφοτυπικού και του γνωστικού επιπέδου. Η ανάλυση της σημασιολογικής απεικόνισης εξηγεί, γιατί ένα μορφοτυπικό σύστημα εκτελεί με επιτυχία κάποια ικανότητα. Η μορφοτυπική ανάλυση μπορεί να θεωρηθεί ως βαθύτερη από την ανάλυση στο γνωστικό επίπεδο, εντούτοις, δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη γνωσιακή. Κάθε επίπεδο ανάλυσης συμβάλλει με τις δικές του αντιλήψεις στην ολική εικόνα.

Η χρήση πολλαπλών επιπέδων ανάλυσης για τη μελέτη νοημών συστημάτων σφραγίζει την προσέγγιση της γνωσιακής επιστήμης. Η έρευνα ενός θέματος μπορεί να εστιάζεται άλλοτε σε ένα και άλλοτε σε άλλο επίπεδο ανάλυσης. Τα ευρήματα σε ένα επίπεδο μπορεί να επηρεάσουν την κατανόηση σε άλλα επίπεδα. Στόχος είναι να δημιουργηθεί μια πιο διεισδυτική και ολοκληρωμένη εικόνα των γνωσιακών διεργασιών σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης.

2.7 Οι Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές στη Γνωσιακή Επιστήμη

Η ανάπτυξη της Επιστήμης των Ηλεκτρονικών Υπολογιστών έχει επιταχύνει την ανάπτυξη της Γνωσιακής Επιστήμης. Υπάρχει, δηλαδή, η τάση να χρησιμοποιούνται οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές μεταφορικά, προκειμένου να χαρακτηριστεί κάθε είδους επεξεργασίας πληροφοριών. Η μεταφορά συχνά είναι χρήσιμη, ενδέχεται όμως σε μερικές περιπτώσεις να είναι και παραπλανητική.

Γενικά, υπάρχει αναλογία μεταξύ των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του ανθρώπινου νου. Το γεγονός, ότι οι διεργασίες επεξεργασίας πληροφοριών είναι ανεξάρτητες από τη φυσική εκτέλεσή τους, έχει πολλές ομοιότητες με τη διάκριση

ανάμεσα στο λογισμικό(software) και στο υλικό(hardware) των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Οι σύγχρονοι υπολογιστές και το σύγχρονο λογισμικό, ως συγκεκριμένα παραδείγματα συστημάτων και διεργασιών επεξεργασίας πληροφοριών, διευκολύνουν την κατανόηση της γνωσιακής επιστήμης. Εν τούτοις, οι υπολογιστές χρειάζονται ακόμη αρκετό χρόνο έως ότου, να μπορέσουν να δείξουν μερικές εντυπωσιακές πλευρές του ανθρώπινου γνωσιακού δυναμικού, όπως είναι η μάθηση της γλώσσας, η επίλυση προβλημάτων, κ.α. Επομένως, είναι παραπλανητικό να θεωρείται πως η μεταφορική χρήση των υπολογιστών σημαίνει, ότι τα προγράμματα υπολογιστών, οι γλώσσες προγραμματισμού και το υλικό, όπως τουλάχιστον είναι σήμερα, συνιστούν καλά παραδείγματα ανθρώπινων γνωστικών διεργασιών.

Σήμερα διεξάγεται έρευνα σε νέες γενιές λογισμικού και υλικού, προκειμένου να προαχθεί η νοημοσύνη των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Η έρευνα αυτή περιλαμβάνει το μέρος της επιστήμης των ηλεκτρονικών υπολογιστών, το οποίο καλείται *τεχνητή νοημοσύνη (TN)*. Η Γνωσιακή Επιστήμη και η τεχνική νοημοσύνη αλληλεπικαλύπτονται σε σημαντικό βαθμό. Πολλοί ερευνητές της TN προσπαθούν να κατασκευάσουν προγράμματα για ηλεκτρονικούς υπολογιστές, έχοντας ως παράδειγμα την ανθρώπινη νοημοσύνη. Από αυτήν αντλούν πληροφορίες σχετικά με την ανθρώπινη επεξεργασία πληροφοριών.

Έχουν γίνει επίσης προσπάθειες από ερευνητές της TN, προκειμένου να προγραμματίσουν συστήματα ικανά να κατανοούν τη γλώσσα, να επιλύουν προβλήματα, κ.α., οδηγώντας με αυτά σε νέες υποθέσεις για τις ανθρώπινες γνωσιακές ικανότητες.

Η τεχνική νοημοσύνη, αλληλεπιδρώντας με άλλους γνωσιακούς επιστημονικούς κλάδους, παρέχει μια ισχυρή εναλλακτική μεθοδολογία για τη διερεύνηση και τον έλεγχο γνωσιακών θεωριών.

2.8 Γνωστική Νευροεπιστήμη

Η Νευροεπιστήμη, η σύγχρονη *Επιστήμη του εγκεφάλου*, αναπτύχθηκε κυρίως τα τελευταία είκοσι χρόνια λόγω της σύγκλισης προς τα προβλήματα της

λειτουργίας του εγκεφάλου αριετών ανεξάρτητων επιστημονικών κλάδων, όπως είναι η νευροανατομία, η ηλεκτροφυσιολογία, η αναπτυξιακή βιολογία και η κυτταρική βιολογία. Η Γνωστική Νευροεπιστήμη αποτελεί μια σύνθεση, μια προσπάθεια να δημιουργηθεί μια σύγχρονη επιστήμη του νου με τη σύγκλιση της Γνωστικής Ψυχολογίας και της Νευροεπιστήμης.

Σκοπός της Γνωστικής Νευροεπιστήμης, από τη σκοπιά της κυτταρικής βιολογίας, είναι η εξέταση όλων των κλασικών, φιλοσοφικών και ψυχολογικών ερωτημάτων για τις νοητικές λειτουργίες.

Η κατανόηση των κύριων λειτουργικών συστημάτων του εγκεφάλου (αισθητικού και κινητικού συστήματος, καθώς και του συστήματος κινητοποίησης και εκείνου της προσοχής) βασίζεται σε μια αναγωγική προσέγγιση, βάσει της οποίας οι νοητικές λειτουργίες είναι απόρροια των βιολογικών ιδιοτήτων των νευρικών κυττάρων και των διασυνδέσεών τους. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η νόηση είναι ένα σύνολο λειτουργιών, τις οποίες εκτελεί ο εγκέφαλος, ένα όργανο επεξεργασίας πληροφοριών, που είναι ισχυρό εξ αιτίας της πολυπλοκότητάς του, η οποία οφείλεται στον τεράστιο αριθμό, στην ποικιλία και στις αλληλεπιδράσεις των νευρικών κυττάρων του, δηλαδή, στις βασικές του μονάδες.

2.8.1 Νευρικά κύτταρα και γνωστική λειτουργία

Ο εγκέφαλος, όπως είναι γνωστό, αποτελείται από εκατό δισεκατομμύρια κύτταρα. Σύμφωνα με κυτταρικές μελέτες, οι νευρώνες διαφορετικών περιοχών του νευρικού συστήματος είναι όμοιοι. Εκείνο, που διαφοροποιεί μια περιοχή από την άλλη και κατ' επέκταση έναν εγκέφαλο από τον άλλο, είναι ο τρόπος αλληλοσύνδεσής τους.

Διαφορετικοί τρόποι αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον υφίστανται επεξεργασία εν παραλλήλω από διαφορετικά αισθητικά συστήματα. Οι υποδοχείς κάθε συστήματος, αρχικά αναλύουν την πληροφορία του ερεθίσματος. Επακολουθεί στη συνέχεια ανάλυση των πληροφοριών αυτών από το σύστοιχο αισθητικό σύστημα και μεταφορά των πληροφοριών σε συγκεκριμένες οδούς και περιοχές του εγκεφάλου. Αυτή η σταθερή μεταφορά πληροφοριών μεταφράζεται σε μια

φαινομενικά συνεχή ροή ενοποιημένων αντιλήψεων. Η εμφάνιση των αντιλήψεών μας, ως άμεσων και ακριβών εικόνων του κόσμου, είναι μια αντιληπτική πλάνη.

Ο εγκέφαλος κατορθώνει όλα αυτά, διότι τα νευρικά του κύτταρα συνδέονται μεταξύ τους με ακριβή και συστηματικό τρόπο. Παρ' ότι οι συνδέσεις είναι ακριβείς σε κάθε εγκέφαλο, δεν είναι ακριβώς οι ίδιες σε όλους τους ανθρώπους. Οι συνδέσεις μεταξύ των κυττάρων μπορεί να αλλάζουν εξ' αιτίας της δραστηριότητας και της μάθησης. Η λειτουργία των συνδέσεων μεταξύ των νευρικών κυττάρων τροποποιείται με την εμπειρία.

Για να γίνει κατανοητό, πώς τα γεγονότα στα επιμέρους κύτταρα οδηγούν στη γνωστική λειτουργία, ακολούθησε ένας συνδυασμός μεθόδων (κυτταρικής βιολογίας, νευροεπιστήμης συστημάτων, απεικόνισης του εγκεφάλου, γνωστικής ψυχολογίας, συμπεριφορικής νευρολογίας και επιστήμης των υπολογιστών) με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας σύνθετης προσέγγισης της Γνωστικής Νευροεπιστήμης η οποία αποβλέπει στην κατανόηση των νευρικών μηχανισμών, που προικαλούν τη συμπεριφορά.

2.8.2 Η Γνωστική Νευροεπιστήμη βασίζεται σε πέντε κύριες προσεγγίσεις

Κύριος στόχος της γνωστικής Νευροεπιστήμης είναι η μελέτη των εσωτερικών αντιπροσωπεύσεων των νοητικών γεγονότων.

Η Γνωστική Νευροεπιστήμη προέκυψε από πέντε κύριες τεχνικές και από εννοιολογικές εξελίξεις. *Πρώτον*, στις δεκαετίες του 1960-1970, αναπτύχθηκαν τεχνικές για την εξέταση της δραστηριότητας επιμέρους κυττάρων στον εγκέφαλο πρωτεύοντων, γεγονός το οποίο έκανε δυνατή τη μελέτη των διεργασιών της αντίληψης και της κίνησης στο κυτταρικό επίπεδο. *Δεύτερον*, κυτταρικές μελέτες οδήγησαν στη διαπίστωση, ότι ακόμη και σύνθετες γνωστικές διεργασίες (π.χ. η προσοχή, η λήψη αποφάσεων) έχουν σχέση με τον τύπο εκφόρτισης επιμέρους κυττάρων σε συγκεκριμένες περιοχές του εγκεφάλου. *Τρίτον*, οι πρόοδοι στη νευροβιολογία των συστημάτων και στη γνωστική ψυχολογία προκάλεσε το ενδιαφέρον για τη συμπεριφορική νευρολογία. Η νευρική βάση της γνωστικής λειτουργίας, ως γνωστόν αρχίζει με τοπικές δραστηριότητες στον εγκέφαλο και κατά

συνέπεια πολλές γνώσεις προέκυψαν από τη μελέτη βλαβών του φλοιού. Οι μελέτες αυτές δείχνουν, ότι σε κάθε γνωστικό σύστημα υπάρχουν πολλές ανεξάρτητες μονάδες επεξεργασίας πληροφοριών. *Τέταρτον*, με την ανάπτυξη των τεχνικών απεικόνισης –της τομογραφίας εκπομπής ποζιτρονίων(PET), της απεικόνισης μαγνητικού συντονισμού(MRI), της μαγνητικής ηλεκτροεγκεφαλογραφίας και των τασεοευαίσθητων χρωστικών- είναι εφικτός ο συσχετισμός των μεταβολών της δραστηριότητας των νευρικών πληθυσμών με συγκεκριμένες νοητικές διεργασίες στον ζωντανό εγκέφαλο του ανθρώπου. *Πέμπτον*, η επιστήμη των υπολογιστών συνέβαλλε με δύο τρόπους στη Γνωστική Νευροεπιστήμη: 1^ο) Με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών έγινε δυνατή η τυποποίηση της δραστηριότητας μεγάλων πληθυσμών νευρώνων. Επίσης με την ανάλυση των κυκλωμάτων κατανοούμε τις ιδιότητες του δικτύου, οι οποίες αν και εξαρτώνται από τις ιδιότητες των επιμέρους νευρώνων του δικτύου, δεν είναι απαραίτητο να είναι ίδιες ή όμοιες με τις κυτταρικές ιδιότητες. Η χρήση των υπολογιστών βοηθάει να δημιουργήσουμε μοντέλα μεγάλων νευρωνικών δικτύων. 2^ο) Οι γνωστικές διεργασίες είναι, περίπου, ανάλογες με τα προγράμματα υπολογιστών, διότι πρόκειται για επεξεργασία, μετασχηματισμό, αποθήκευση και επανάκτηση πληροφοριών. Συνεπώς, η επιστήμη των ηλεκτρονικών υπολογιστών μας παρέχει μια «γλώσσα», η οποία είναι δυνητικά χρήσιμη για την ανάλυση γεγονότων που αφορούν τη γνωστική λειτουργία.

2.9 Γνωστική Ψυχολογία

Βασικό γνώρισμα της Γνωστικής Ψυχολογίας είναι ότι εστιάζεται στις εσωτερικές νοητικές διεργασίες, για να εξηγήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Δεν περιορίζεται, δηλαδή, στην αναφορά των εξωτερικών ερεθισμάτων του περιβάλλοντος, αλλά υποθέτει ότι οι πληροφορίες του περιβάλλοντος υποβάλλονται σε επεξεργασία από τον εγκέφαλο μέσω των γνωστικών διαδικασιών, όπως είναι η αντίληψη, η μνήμη, η σκέψη και η προσοχή. Θεμελιώδης άποψη της Γνωστικής Επιστήμης είναι, ότι τα συστήματα τα προικισμένα με νοημοσύνη δεν είναι ομοιογενή. Τα συστήματα αυτά πρέπει να τα συγκροτούν αλληλοσυνεργαζόμενα λειτουργικά υποσυστήματα, ώστε να επιτυγχάνεται η επεξεργασία πληροφοριών.

Την άποψη αυτή την στηρίζουν πορίσματα της Γνωστικής Ψυχολογίας και ανακαλύψεις, ότι δηλαδή ο εγκέφαλος περιέχει πολλές εξειδικευμένες περιοχές. Αυτήν τη θεμελιώδη άποψη την στηρίζουν επίσης προσπάθειες ειδικών επιστημόνων κατασκευής νοημόνων συσκευών. Οι σχεδιαστές ηλεκτρονικών υπολογιστών και οι ερευνητές στο πεδίο της ΤΝ έχουν βρει, ότι τα μηχανήματα και τα προγράμμάτα τους πρέπει να έχουν πλούσια δομή, προκειμένου να επιτυγχάνεται ισχυρή επεξεργασία πληροφοριών.

Οι γνωστικοί ψυχολόγοι θεωρούν το νου ως ένα σημαντικό σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών, πολύ ισχυρό στις περισσότερες περιστάσεις αλλά και εκπληκτικά περιορισμένο σε άλλες. Πιστεύουν επίσης πως ο τρόπος, με τον οποίο ένας οργανισμός αποκτά πληροφορίες από το περιβάλλον, εξαρτάται από τρεις βασικές ικανότητες: 1^ο) Την ικανότητα αναπαράστασης του περιβάλλοντος. 2^ο) Την ικανότητα του χειρισμού και την ικανότητα αλλαγών αυτών των αναπαραστάσεων και 3^ο) την ικανότητα αξιοποίησης των αποτελεσμάτων της γνωσιακής διαδικασίας.

Συμπερασματικά, οι γνωσιακοί ψυχολόγοι θεωρούν το νου ως ένα σύστημα που οικοδομεί και χειρίζεται σύμβολα. Προσπαθούν να καταλάβουν, πώς αναπαριστώνται και χρησιμοποιούνται τα σύμβολα αυτά και πώς σχετίζονται με την ανθρώπινη νοητική δραστηριότητα.

2.9.1 Θεώρηση της γνωσιακής αρχιτεκτονικής

Αντιλήψεις από την καθημερινή ζωή, αποδείξεις σχετικά με τον εγκέφαλο και από εξειδικευμένες εργαστηριακές μελέτες συμφωνούν μεταξύ τους σε μεγάλο βαθμό, όσον αφορά ορισμένες συνιστώσες του γνωσιακού συστήματος. Οι άνθρωποι είναι δυνατόν, να δέχονται πληροφορίες μέσω των αισθήσεων, να σιέπτονται και να αναλαμβάνουν σωματική δράση με την συμμετοχή των εικουσίων μυϊκών κινήσεων. Μπορούμε να υποθέσουμε το ανθρώπινο σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών, ότι αποτελείται από ένα κεντρικό νοητικό σύστημα ικανό να προσλαμβάνει από τα αισθητικά συστήματα πληροφορίες για τον κόσμο και να δίνει εντολές για κίνηση στο κινητικό σύστημα. Επιπλέον, η γλώσσα έχει μεγάλο και βιολογικά μοναδικό

ρόλο στο ανθρώπινο γνωσιακό σύστημα. Έτσι, οι αισθητηριακές πληροφορίες αρχικά καταγράφονται και στην συνέχεια υφίστανται διαδοχικά επεξεργασίες και μετασχηματισμούς. Βέβαια, δεν είναι εύκολο να εντοπισθεί, πού τελειώνει η αισθητηριακή ή η αντιληπτική επεξεργασία και που αρχίζει η κεντρική, ή ποιο μέρος του μετασχηματισμού από την αισθητηριακή εισροή στην κινητική εκροή πρέπει να ονομασθεί κεντρικό. Με το ίδιο σκεπτικό, τα όρια ανάμεσα στο γλωσσικό σύστημα και στο αισθητηριακό, στο κινητικό και σε άλλα κεντρικά συστήματα, δεν είναι τελείως σαφή.

2.9.2 Συστήματα εισροών και εκροών

Κάθε συνιστώσα της γνωσιακής αρχιτεκτονικής έχει τις δικές της ιδιαίτερες λειτουργίες. Η πρώτη λειτουργία του αισθητικού συστήματος είναι η μεταφορά φυσικής ενέργειας που προσπίπτει στο σώμα σε μορφή τέτοια, ώστε να είναι δυνατή η χρήση της από τις γνωσιακές διεργασίες. Στο επίπεδο της φυσικής ανάλυσης η εισερχόμενη φυσική ενέργεια μετασχηματίζεται σε ηλεκτροχημική δραστηριότητα σε εξειδικευμένα νευρικά κύτταρα, που ονομάζονται υποδοχείς. Στο μορφοτυπικό επίπεδο ανάλυσης, αυτή η ηλεκτροχημική δραστηριότητα μπορεί να θεωρηθεί ως πολύπλοκος κώδικας που αναπαριστά πληροφορίες, οι οποίες περιέχονται στην εισερχόμενη φυσική ενέργεια. Τυπικά, η αρχική κωδικοποίηση πρέπει να μετασχηματισθεί με ποικίλους τρόπους, ώστε να παράγει την αναπαράσταση της χρησιμότερης πληροφορίας. Τα αισθητήρια συστήματα έχουν πολύπλοκη αρχιτεκτονική για να διευθετήσουν την αρχική μεταφορά και την περαιτέρω επεξεργασία των αισθητικών εισροών. Η εξειδίκευση των αισθητηριακών συστημάτων παρέχει ένα πρότυπο του χαρακτήρα των υποσυστημάτων (σπονδυλωτός χαρακτήρας) της γνωσιακής αρχιτεκτονικής (Fodor, 1983). Σημαντικό χαρακτηριστικό της τοποθέτησης αυτής είναι, ότι τα αισθητηριακά συστήματα είναι πληροφορικά στεγανά (ενθυλακωμένα). Τα συστήματα εισροών θεωρείται, ότι παρέχουν με μεγάλη ταχύτητα αξιόπιστες πληροφορίες στις κεντρικές διεργασίες. Επίσης υποστηρίζεται, ότι η δομή και η λειτουργία τους, είναι γενετικά προσδιορισμένες και ότι ουσιαστικά δεν μπορούν να τροποποιηθούν.

Ο Fodor (1983) ισχυρίζεται, ότι η αρχική επεξεργασία της προφορικής γλωσσικής εισροής είναι και αυτή σπονδυλωτή.

2.9.3 Κεντρικά συστήματα

Υποθέτουμε, ότι τα αισθητηριακά και τα γλωσσικά συστήματα μπορούν να δώσουν στις κεντρικές διεργασίες, εισροές εφοδιασμένες με νόημα. Επίσης το κινητικό σύστημα ανταποκρίνεται με αξιόπιστο τρόπο σε κινητικές εντολές, που προέρχονται από κεντρικές διεργασίες, δίνοντας στο σώμα την κατάλληλη κίνηση. Εφόσον το κεντρικό σύστημα έχει κατάλληλες εισροές και ειροές, τίθεται το ερώτημα, πώς είναι οργανωμένο, ώστε να διειπεραιώνει τις σχετιές με αυτό γνωσιακές διεργασίες.

Αρχικά αναφέροντας μερικές ικανότητες του κεντρικού γνωσιακού συστήματος θα μπορούσαμε να πούμε, ότι σιεπτόμαστε και από γνωστά γεγονότα βγάζουμε νέα συμπεράσματα. Μπορούμε να επιλύουμε προβλήματα, να σχεδιάζουμε τη δράση μας και να αξιοποιούμε σχέδια δράσης κ.λ.π. Η νοητική μας ικανότητα είναι αρκετά ευέλικτη. Τη νοητική δραστηριότητα τη χαρακτηρίζει ένα σημείο, στο οποίο εσιιάζεται η προσοχή. Εξαιτίας της προσοχής, η σκέψη μένει προσηλωμένη στον εκάστοτε στόχο. Αυτή είναι η θετική πλευρά της προσοχής. Η αρνητική της πλευρά είναι η περιορισμένη χωρητικότητα. Η σκέψη δεν αντλεί πληροφορίες μόνο από την τρέχουσα αντιληπτική εισροή, αλλά και από εισροές από τη μνήμη. Η ανθρώπινη μνήμη δεν είναι αλάθητη. Δείχνει ωστόσο σχετικά απειρίοριστη τόσο σε χωρητικότητα, όσο και στην ικανότητα να παρέχει πληροφορίες σημαντικές για τις εκάστοτε νοητικές διεργασίες. Διαθέτουμε επίσης την ικανότητα να μαθαίνουμε. Τη γνώση που υπάρχει στη μνήμη την αποκτούμε με τη μάθηση. Έχουμε την ικανότητα, όσο ζούμε, να αποκτούμε πολλές γνωσιακές, αισθητηριακές και κινητικές δεξιότητες.

Οι κεντρικές διεργασίες φαίνεται να έχουν πολύπλοκη αρχιτεκτονική. Η μελέτη της αρχιτεκτονικής αυτής άρχισε το 1950 και τη δεκαετία του 1980 έφτασε σε μια ώριμη άποψη. Η άποψη αυτή ονομάζεται *κλασική* (Fodor, Pylyshyn, 1988). Υπάρχουν και άλλες αρχιτεκτονικές απόψεις με επίσης κλασικό χαρακτήρα, αλλά με

κάποιες διαφορές μεταξύ τους (Anderson 1983, Newell 1990, Simon 1990). Οι προτάσεις της γνωσιακής αρχιτεκτονικής που αναδείχθηκαν την δεκαετία του 1970 είναι γνωστές ως: *Συνδεσιακή θεωρία, παράλληλα κατανεμημένη επεξεργασία, τεχνητά νευρωνικά δίκτυα.*

2.9.4 Φυσικά συμβολικά συστήματα

Για την κλασική άποψη της γνωσιακής αρχιτεκτονικής σημαντική υπόθεση είναι, ότι οι κεντρικές διεργασίες του ανθρώπινου νου συγκροτούν ένα υπολογιστικό σύστημα, δηλαδή ένα *φυσικό συμβολικό σύστημα* (Newell 1980, Newell, Rosenbloom & Laird 1989). Οι γνωσιακές διεργασίες μπορούν να αναλυθούν ως μορφοτυπικές διεργασίες χειρισμού συμβόλων. Οι διεργασίες αυτές υφίστανται σημασιολογική ερμηνεία που εξηγεί ότι έχουν νόημα και προσαρμοστικότητα στο περιβάλλον. Το συμβολικό σύστημα είναι φυσικό σύστημα, διότι οι μορφοτυπικές διεργασίες εκτελούνται σε συγκεκριμένο φυσικό μέσο, τον εγκέφαλο.

2.9.5 Αναπαράσταση

Για αιώνες οι φιλόσοφοι, οι γλωσσολόγοι και οι ψυχολόγοι έχουν προβληματιστεί σχετικά με το πώς οργανώνουμε και παρουσιάζουμε τον κόσμο που βρίσκεται *«μέσα στο κεφάλι μας»*. Μια αναπαράσταση είναι μια οποιαδήποτε σημειολογία ή ένα σημάδι ή μια σειρά συμβόλων που ανα-παριστάνει κάτι σε μας. Δηλαδή την απουσία αυτού του πράγματος. Η νοητική αναπαράσταση ασχολείται με το «τι» και με το «πώς» της αναπαράστασης στο νου. Ο Ραϊνίο (1986) πρότεινε, ότι το πρόβλημα της νοητικής αναπαράστασης θα μπορούσε να ήταν το πιο δύσκολο πρόβλημα και για την επίλυσή του, θα ήταν αναγκαία η συνδρομή πολλών επιστημών.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαν να γίνουν διάφορες διακρίσεις ανάμεσα στις αναπαραστάσεις. Θα μπορούσε να γίνει μια πλατιά διάκριση ανάμεσα στις «εξωτερικές» αναπαραστάσεις της καθημερινής ζωής (π.χ. η γραφή, οι εικόνες και τα διαγράμματα) και τις «εσωτερικές» νοητικές μας αναπαραστάσεις. Οι νοητικές αναπαραστάσεις θα μπορούσαν να ιδωθούν από δύο κύριες προοπτικές: Τις «συμβολικές» και τις «αναλογικές» αναπαραστάσεις. Ωστόσο με την ανάδυση του συνδετισμού (connectionism) οι θεωρητικοί έχουν προτείνει την έννοια των

υποσυμβολικών, νοητικών αναπαραστάσεων. Αυτές είναι «κατανεμημένες αναπαραστάσεις», αποθηκευμένες ως πρότυπα ενεργοποίησης στα συνδεσμικά δίκτυα.

Μια αναπαράσταση είναι μια σημειολογία, ή ένα σημείο, ή μια σειρά συμβόλων που ανα-παριστάνει κάτι σε μας. Δηλαδή παίρνει τη θέση για κάτι, όταν αυτό το κάτι απουσιάζει. Συνήθως το πράγμα αυτό είναι μια άποψη του εξωτερικού κόσμου, ή ένα αντικείμενο της φαντασίας μας (δηλ. του εσωτερικού μας κόσμου). Οι εξωτερικές αναπαραστάσεις λαμβάνουν πολλές και διαφορετικές μορφές: Χάρτες, πίνακες, αντίγραφα, γραπτός λόγος κ.λ.π.. Ωστόσο σε γενικές γραμμές οι αναπαραστάσεις είναι, είτε έγγραφες σημειολογίες(συνήθως λέξεις), ή γραφικές σημειολογίες(εικόνες) αναπαραστάσεων. Και οι δύο αυτές αναπαραστάσεις έχουν ένα κρίσιμο χαρακτηριστικό που είναι κοινό σε όλες τις αναπαραστάσεις: Απεικονίζουν μόνο *ορισμένες* πλευρές του κόσμου.

Ωστόσο οι λέξεις και τα διαγράμματα διαφέρουν από μια σημαντική άποψη: Το διάγραμμα έχει μια «πλησιέστερη» σχέση με τον κόσμο, σε σύγκριση με τη γλωσσική περιγραφή. Το διάγραμμα μας πληροφορεί για την σχετικά χωρική θέση. Αν χρειαζόταν η γλωσσική αναπαράσταση να περιλάβει την πληροφορία αυτή, θα έπρεπε να εισάγουμε αριετές επιπρόσθετες προτάσεις.

Οι εικόνες και τα διαγράμματα είναι «πλησιέστερα» στον κόσμο, επειδή η δομή τους είναι παρόμοια με τη δομή του κόσμου. Σε αυτήν τη δομική ομοιότητα συνήθως αποδίδεται ο όρος *αναλογική*.

Τυπικά οι γλωσσικές περιγραφές δεν έχουν αυτήν την αναλογική ιδιότητα, δεδομένου ότι η σχέση ανάμεσα στο γλωσσικό σύμβολο και σε αυτό το οποίο απεικονίζει είναι αυθαίρετη (de Saussure, 1960). Ακόμα και οι λέξεις, που φαίνεται να μοιάζουν στον ήχο τον οποίο αναπαριστούν, είναι στην πραγματικότητα αυθαίρετες όπως αυτό τεκμηριώνεται από την αποτυχία τους να χρησιμοποιούνται στην καθημερινή γλώσσα.

2.10 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Όλες οι επιστήμες ήταν κλάδοι της Φιλοσοφίας. Μία επιστήμη γεννιέται, όταν αποκόπτεται από τον κορμό της Φιλοσοφίας και αρχίζουν να την καλλιεργούν ειδικοί. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν η Φυσική, η Βιολογία και η Χημεία, οι οποίες αρχικά ήταν κλάδοι της Φιλοσοφίας. Η Γνωσιακή Επιστήμη και οι επιμέρους επιστήμες, οι οποίες την αποτελούν (Ψυχολογία, Γλωσσολογία, Νευροεπιστήμη, Επιστήμη των Υπολογιστών) είναι νέες επιστήμες. Κάθε μία από αυτές έχει αναδυθεί από τη Φιλοσοφία, τον τελευταίο αιώνα. Η Ψυχολογία δημιουργήθηκε ως ανεξάρτητη επιστήμη τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Η Νευροεπιστήμη εμφανίσθηκε περίπου την ίδια εποχή, όμως η πραγματική της πρόοδος και ανάπτυξη σημειώθηκε πρόσφατα. Η Γλωσσολογία εμφανίσθηκε στη δεκαετία του 1920 και εξακολουθεί να βρίσκεται σε συνεχή πορεία αυτονομησης, καθώς ορισμένοι τομείς της, ιδιαίτερα εκείνοι, οι οποίοι σχετίζονται με τη λογική και τη σημασιολογία, εμπιμπουν στην επικράτεια της Φιλοσοφίας. Η επιστήμη των ηλεκτρονικών υπολογιστών είναι νεότερη όλων των ανωτέρω. Ως επιστημονικός κλάδος συγκροτήθηκε το 1950 περίπου, έχοντας εντούτοις ως βάση τα Μαθηματικά.

2. 10.1 Ιστορική αναδρομή

Η Γνωσιακή Επιστήμη είναι νεότερη από όλους τους προαναφερόμενους επιστημονικούς κλάδους οι οποίοι την αποτελούν. Η ηλικία της χρονολογείται λίγες μόνο δεκαετίες. Σε μεγάλο βαθμό αυτή η ίδια διαπλέκεται με τις φιλοσοφικές της καταβολές. Οι καταβολές αυτές βρίσκονται στον 17^ο αιώνα. Τότε άρχισαν έντονες συζητήσεις για την σχέση ανάμεσα στην ψυχή και στο σώμα, την σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και στη νόηση, την σχέση ανάμεσα στην σκέψη και στην αισθητική αντίληψη. Επίσης δημιουργήθηκαν ερωτήματα για τη φύση της ψυχής καθώς και για το αν οι σκέψεις είναι έμφυτες ή επίκτητες. Την εποχή αυτή ξεχώρισαν δύο φιλόσοφοι ως προπάτορες της γνωσιακής προσέγγισης, ο Καρτέσιος και ο Θωμάς Χόμπς.

Σύμφωνα με τον Καρτέσιο, η γνώση μας για τον εξωτερικό κόσμο διαμεσολαβείται από νοητικά αντικείμενα, τις αναπαραστάσεις, που αντιπροσωπεύουν πράγματα του εξωτερικού κόσμου. Η σκέψη δηλαδή, φαίνεται πάντοτε με το χειρισμό αναπαραστάσεων, μέσω συμπερασμάτων ή μέσω άλλων νοητικών διεργασιών. Όπως έχουν υποστηρίξει πολλοί στοχαστές, η γνώση μας για τον κόσμο συνίσταται στην ικανότητα να εκτελούμε ορισμένες πράξεις και αυτό δεν φαίνεται καθόλου με το χειρισμό εσωτερικών συμβόλων. Πολλοί σύγχρονοι του Καρτέσιου είχαν άλλο τρόπο να σκέπτονται τις αναπαραστάσεις. Τις θεωρούσαν ως νοητικές εικόνες των πραγμάτων που αναπαριστούν. Μια άλλη εκδοχή είναι, να θεωρούνται οι αναπαραστάσεις ως προτάσεις σε μιαν εσωτερική γλώσσα του νου, ίσως και στη μητρική γλώσσα του ομιλητή. Η εκδοχή αυτή άσκησε μεγάλη επιρροή στη συνέχεια. Ο ισχυρισμός, ότι οι νοητικές λειτουργίες είναι αναπαραστάσιμες, είναι ενδιαφέρων κυρίως για τις συνέπειές του, όπως είχε προβλέψει ο Καρτέσιος. Οι προειτάσεις συνέβαλαν στο να δημιουργηθεί όχι μόνον όλη η μεταγενέστερη φιλοσοφική σκέψη σχετικά με το νου, αλλά και η σύγχρονη Γνωσιακή Επιστήμη.

Η πρώτη συνέπεια, όπως παρατήρησε ο Καρτέσιος, ήταν ότι οι αναπαραστάσεις δεν έχουν αναγκαστικά σύνδεση με ότι αναπαριστούν. Είναι γεγονός, ότι οι αναπαραστάσεις τείνουν να έχουν συνεπή και συστηματική σχέση με ότι αναπαριστούν. Με αυτό το τρόπο, έχουν την ικανότητα να επιτελούν τη λειτουργία τους, να καθοδηγούν τις δραστηριότητές μας στον πραγματικό κόσμο. Ωστόσο, ο Καρτέσιος, άφηγε να εννοηθεί, ότι θα ήταν δυνατόν να έχουμε τις ίδιες αναπαραστάσεις, όσες δηλαδή έχουμε τώρα, ακόμη και αν δεν υπήρχε εξωτερικός κόσμος. Η πρόβλεψη είναι, ότι η ύπαρξη αναπαραστάσεων δεν εγγυάται κατ' ανάγκη, ότι υπάρχει το εκάστοτε αναπαριστώμενο αντικείμενο. Η θέση αυτή έδωσε το έναυσμα σε μία σκεπτικιστική ανησυχία και η πρόβλεψη αυτή του Καρτέσιου ονομάζεται *αναπαραστατικός σκεπτικισμός*.

Η δεύτερη ενδιαφέρουσα συνέπεια της άποψης του Καρτέσιου είναι, ότι μπορεί να μελετήσει κάποιος τις νοητικές λειτουργίες, χωρίς να ενδιαφέρεται για την πραγματικότητα την οποία υποτίθεται ότι αναπαριστούν και εννοούν αυτές (οι

νοητικές λειτουργίες). Σύμφωνα με την άποψη αυτή, το αντικείμενο της μελέτης είναι η φύση και οι αλληλοσυσχετίσεις συμβόλων και διεργασιών, που ειδικώνονται στο εσωτερικό του νου. Τα σύμβολα και οι αναπαραστάσεις, θα παρέμεναν αναλλοίωτα, έστω και αν δεν υπήρχε τίποτε άλλο εκτός από το νου. Το θέμα δεν είναι ότι, στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει τίποτε άλλο εκτός από το νου -άποψη γνωστή ως σολιψισμός-, αλλά κάτι το διαφορετικό. Δηλαδή για να συμπεράνουμε όλα όσα είναι επιστημονικώς ενδιαφέροντα σχετικά με τον νου, το μόνο που χρειάζεται είναι η μελέτη του νου. Για το λόγο αυτό, η άποψη αυτή ονομάζεται *μεθοδολογικός σολιψισμός*.

Από την αναπαραστατική θεωρία του νου, ο Καρτέσιος συνήγαγε το τρίτο συμπέρασμα, δηλαδή ο νους και το σώμα είναι δύο πράγματα εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους. Η άποψη αυτή, η πιο γνωστή θέση του Καρτέσιου, ονομάζεται *καρτεσιανός διϊσμός*. Ο διϊσμός είναι η πεποίθηση, ότι υπάρχει μία φασματική ψυχική ουσία και η ουσία αυτή διαποτίζει το σώμα μας, με έναν μυστηριώδη (μη χωρικό) τρόπο και έτσι εξασφαλίζει τη λειτουργία του σώματός μας. Ο καρτεσιανός διϊσμός μπορεί να γίνει κατανοητός με περισσότερο σύνθετο τρόπο. Δηλαδή, με την διερεύνηση της ταυτότητας (φύσης) των νοητικών λειτουργιών, π.χ. οι σκέψεις, οι νοερές εικόνες, εξαρτώνται από το τι αναπαριστούν. Αυτή είναι η βασική κατανόηση της αναπαραστατικής θεωρίας του νου. Οι νοητικές καταστάσεις αναπαριστούν, ότι αναπαριστούν, εξαιτίας της επεξεργασίας που υφίστανται στο νου. Έτσι πολύ διαφορετικά είδη καταστάσεων (εγκεφαλικές καταστάσεις, καταστάσεις ηλεκτρονικών υπολογιστών, ήχοι κ.λ.π.), είναι δυνατόν να αναπαριστούν το ίδιο πράγμα.

Οι τρεις αυτές θέσεις της αναπαραστατικής θεωρίας για το νου (ο αναπαραστατικός σκεπτικισμός, ο μεθοδολογικός σολιψισμός και ο καρτεσιανός διϊσμός) έχουν ασκήσει μεγάλη επιρροή στην ιστορία των απόψεων των σχετικών με το νου. Και οι τρεις θέσεις εκπροσωπούνται ως ένα βαθμό στη σύγχρονη Γνωσιακή Επιστήμη.

Ο Χόμπς εισήγαγε μία ενδιαφέρουσα άποψη, διαφορετική ωστόσο από εκείνη του Καρτέσιου. Πρότεινε λοιπόν, ότι κάθε συλλογισμός δεν είναι τίποτε άλλο παρά συλλογισμός. Μπορούμε να κατανοήσουμε τη σιέψη ως ένα είδος υπολογισμού, συχνά ασυνείδητου, το οποίο χρησιμοποιεί μορφοτυπικές πράξεις πάνω σε σύμβολα αποθηκευμένα στο νου.

Οι νοητικές καταστάσεις και διεργασίες δεν πρέπει να θεωρούνται μόνο, ως ένα είδος αυτόνομου αναπαραστατικού συστήματος. Στην πραγματικότητα νοητικές καταστάσεις και διεργασίες πρέπει, να θεωρούνται ως μαθηματικά (ή ως γλωσσικά και ως μορφοτυπικά) αντικείμενα. Όταν σκεπτόμαστε οι πράξεις, όσες εκτελεί ο νους, πρέπει να θεωρηθούν ως υπολογισμοί.

Αυτές οι θέσεις της φιλοσοφίας του 19^{ου} αιώνα περιέχουν τις βάσεις της σύγχρονης Γνωσιακής Επιστήμης.

Τους επόμενους τρεις αιώνες η καρτεσιανή προσέγγιση της Φιλοσοφίας του Νου, άλλοτε επικράτησε και άλλοτε αμφισβητήθηκε. Στα τέλη του τέλη 19^{ου} αιώνα, από τη Φιλοσοφία του Νου γεννήθηκε η Ψυχολογία. Η πρώτη Ψυχολογία (ενδοσκοπική ψυχολογία) είχε κυρίως καρτεσιανό προσανατολισμό. Σύντομα όμως, πήρε τη θέση της ο συμπεριφορισμός, μία ψυχολογική σχολή με αντικαρτεσιανή θέση. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 συνέβη μία σημαντική εξέλιξη. Τον συμπεριφορισμό τον διαδέχθηκε η Γνωστική Ψυχολογία. Στην ψυχολογία αυτή λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η υπολογιστική εκδοχή της αναπαραστατικής θεωρίας του νου.

Την εποχή αυτή η Φιλοσοφία επανήλθε στην κατεύθυνση του Καρτέσιου και του Χόμπς, η Γλωσσολογία (στην καρτεσιανή μορφή κατά Chomsky) άρχισε να αναδεικνύεται σε ενδιαφέρουσα επιστήμη. Η επιστήμη των Ηλεκτρονικών Υπολογιστών αναδύθηκε σε συγκροτημένο επιστημονικό κλάδο. Με κίνητρο το όραμα του Καρτέσιου και του Χόμπς σχετικά με το νου ως υπολογιστικό μηχανισμό, που εκτελεί πράξεις πάνω σε αναπαραστάσεις. Η επιστήμη των Ηλεκτρονικών Υπολογιστών έθεσε ως στόχο την Τεχνητή Νοημοσύνη. Αυτή ήταν η πρώτη σύλληψη για τη Γνωσιακή Επιστήμη.

2.10.2 Ο Ηλεκτρονικός Υπολογιστής και η Γνωσιακή Επιστήμη

Η Επιστήμη των Υπολογιστών έδειξε στους επιστήμονες της Γνωσιακής Επιστήμης, ότι είναι εφικτό να εξηγηθεί η συμπεριφορά πολύπλοκων συστημάτων, χωρίς να προϋποτίθεται η εξήγηση της νοημοσύνης των συστατικών τους. Αρκεί η έννοια του συστήματος επεξεργασίας πληροφοριών και το υπολογιστικό υπόδειγμα εξήγησης. Το υπόδειγμα αυτό έδειξε, ότι το νόημα είναι δυνατόν να αναλυθεί με αναφορά σε λειτουργικά ερμηνευμένες καταστάσεις φυσικών συστημάτων. Οι Newell και Simon το ονόμασαν *φυσικό συμβολικό σύστημα*. Αυτές οι θέσεις οδήγησαν σε ένα φυσιοκρατικό υπόδειγμα σχέσης νου και σώματος, με την έννοια ότι αυτό το υπόδειγμα δεν θέτει ως προϋπόθεση τον οντολογικό δυϊσμό. Αποφεύγει τις παγίδες του συμπεριφορισμού και δεν ανάγει το νοητικό σε φυσικό.

Οι υπολογιστές επεξεργάζονται σύμβολα. Τα σύμβολα έχουν διττή φύση. Αφενός, είναι φυσικά αντικείμενα, αφετέρου αντιπροσωπεύουν άλλα αντικείμενα εκτός από τον εαυτό τους. Ο υπολογιστής επεξεργάζεται τα σύμβολα σύμφωνα με κανόνες. Το νόημα των συμβόλων συνδέεται άρρηκτα με τους κανόνες αυτούς. Εντούτοις, ο υπολογιστής δεν είναι ανάγκη να γνωρίζει το νόημα των συμβόλων. Εκτελεί πράξεις επί των συμβόλων με διεργασίες που εξαρτώνται μόνο από τα φυσικά χαρακτηριστικά των συμβόλων. Το βασικότερο ζήτημα είναι, το πώς θα επιτευχθεί κατάλληλη αντιστοιχία μεταξύ των φυσικών και των νοηματικών (σημασιολογικών) χαρακτηριστικών των συμβόλων, των κανόνων και της μηχανής, η οποία τα χρησιμοποιεί. Τα συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών κωδικοποιούν πληροφορίες σχετικές με τον κόσμο, εκτελούν πράξεις για τις πληροφορίες αυτές με τρόπο, που έχει νόημα και δομούνται ως σύνολα οργανωμένα λειτουργικά, τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Ο ψηφιακός υπολογιστής προσέφερε στην Γνωσιακή Επιστήμη ένα θεωρητικό μοντέλο της σχέσης νου και σώματος. Το μοντέλο αυτό δεν είναι ούτε δυϊστικό, ούτε αναγωγιστικό. Η έννοια, γνωστή ως *λειτουργισμός*, υποστηρίζει ότι οι νοητικές καταστάσεις δεν είναι τίποτε άλλο παρά φυσικές καταστάσεις οι οποίες περιγράφονται λειτουργικά. Η ίδια φυσική κατάσταση σε συστήματα οργανωμένα

με διαφορετικό τρόπο ενδέχεται, να παράγει διαφορετικές νοητικές καταστάσεις. Η ίδια νοητική κατάσταση είναι δυνατόν, να πραγματώνεται με πολύ διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικά φυσικά συστήματα. Αυτό ισχύει στην περίπτωση των υπολογιστών.

Τα συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών χαρακτηρίζονται από το ιεραρχικό είδος λειτουργικής οργάνωσης. Τα μέρη του συστήματος, οι λειτουργίες τους και οι τρόποι με τους οποίους συνδέονται μεταξύ τους, χαρακτηρίζονται προθετικά, δηλαδή, με αναφορά στις αναπαραστατικές ιδιότητές τους. Το λειτουργικό επίπεδο είναι ένα σημαντικό γνώρισμα των συστημάτων επεξεργασίας πληροφοριών. Δεν έχει δηλαδή σημασία, από τι φυσικό υλικό είναι κατασκευασμένα τα συστατικά μέρη, αρκεί να παράγουν τις ορθές εκροές για κάθε εισροή. Κάθε λειτουργία και επομένως κάθε διάταξη χαρακτηρίζεται προθετικά. Η ουσία των συστημάτων επεξεργασίας πληροφοριών συνίσταται από ένα σύστημα αναπαραστάσεων και χειριστών αναπαραστάσεων, το οποίο αναλύεται προθετικά. Η Γνωσιακή Επιστήμη είναι μία απόπειρα κατανόησης του νου, ως ένα τέτοιο σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών.

Οι ψυχολογικές καταστάσεις ενδεχομένως να μην μπορούν, να αναχθούν σε φυσικές καταστάσεις, εφόσον διαφορετικές φυσικές καταστάσεις ενδέχεται να συσχετίζονται με την ίδια ψυχολογική κατάσταση και αντίστροφα. Αυτό δεν συνεπάγεται τον οντολογικό δυϊσμό. Κάθε επιμέρους ψυχολογική κατάσταση είναι μία επιμέρους φυσική κατάσταση. Αλλά κανένας τύπος ψυχολογικής κατάστασης δεν είναι τύπος φυσικής κατάστασης και αντίστροφα. Αυτό σημαίνει, ότι οποιαδήποτε επιμέρους ψυχολογική κατάσταση ή διεργασία δεν είναι αναγκαστικά οντολογικά αδιευκρίνιστη. Είναι απλά μία επιμέρους φυσική κατάσταση ή διεργασία.

Με τους παραπάνω περιγραφέντες τρόπους, ο ψηφιακός ηλεκτρονικός υπολογιστής διευκόλυνε τη μετάβαση από το συμπεριφορισμό στη Γνωσιακή Επιστήμη.

2.10.3 Η δομή της Γνωσιακής Επιστήμης

Η Γνωστική Ψυχολογία αποπειράται να διευκρινίσει τη φύση των πληροφοριακών διεργασιών, που διαμεσολαβούν τη σχέση ανάμεσα στο νευρωνικό βιοϋλικό (wetware) από τη μια και στιςπίστεις και στις άλλες συνειδητές καταστάσεις, από την άλλη.

Με βάση την προσέγγιση αυτή διατυπώνονται θεωρητικές υποθέσεις σχετικά με το μέσο στο οποίο αναπαρίστανται και εκτελούνται όλες αυτές οι πληροφοριακές διεργασίες. Η υπόθεση του φυσικού συμβολικού συστήματος ταυτίζει την επεξεργασία πληροφοριών με την επεξεργασία συμβόλων. Σύμφωνα με αυτήν την υπόθεση η επεξεργασία των συμβόλων συνυφίνεται με δομημένες αναπαραστάσεις και πράξεις ευαίσθητες στη δομή. Ο Fodor (1975,1987) επέκτεινε την άποψη αυτή και υποστηρίζει, ότι υπάρχει μία εσωτερική, έμφυτη γλώσσα του νου. Με τη γλώσσα αυτή όλοι οι άνθρωποι αναπαριστούν εσωτερικά τον κόσμο. Άλλοι ερευνητές εμπνευσμένοι από τα συνδεσιακά μοντέλα υποστηρίζουν, ότι η επεξεργασία πληροφοριών στους ανθρώπους ενδεχομένως να μη συνυφίνεται με υπολογισμούς επί συμβόλων, παρότι είναι δυνατόν να μιμείται τέτοιου είδους επεξεργασία (Churchland 1989, Smolensky 1988).

Το γεγονός, ότι το σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών εκλαμβάνεται ως υπόδειγμα για το νου, είναι σαφές γιατί η τεχνική νοημοσύνη έχει τόσο κεντρικό ρόλο στη Γνωσιακή Επιστήμη. Η Τεχνική Νοημοσύνη όταν μελετά συγκεκριμένα προγράμματα, τα οποία εκτελούνται από μηχανές, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως πεδίο πειραματισμού σχετικά με γνωσιακά υποδείγματα του νου. Ο πειραματισμός αυτός θα μπορούσε να μας βοηθήσει, να υποθέσουμε τη δομή των ανθρώπινων προγραμμάτων.

2.10.4 Οντολογία

Η οντολογία του νου είναι η μελέτη της φύσης των ψυχολογικών καταστάσεων και διεργασιών και της σχέσης τους με φυσικές καταστάσεις και διεργασίες. Θα εξετασθούν τέσσερα οντολογικά προβλήματα σε σχέση με τη Γνωσιακή Επιστήμη. Πρώτα, θα εξετασθεί η εκδοχή του προβλήματος της Γνωσιακής Επιστήμης, όσον

αφορά στις σχέσεις νου-σώματος. Πώς δηλαδή εξειδικεύεται η σχέση ανάμεσα στα ψυχολογικά και στα φυσικά συμβάντα σε αναπαραστατικά συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών, όπως οι άνθρωποι και οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές. *Δεύτερον*, θα εξετασθούν πώς πρέπει να ερμηνεύονται οι θεωρίες για την ανθρώπινη νοημοσύνη, όσες επικαλούνται την επεξεργασία πληροφοριών. *Τρίτον*, θα διατυπωθούν ειδικά ερωτήματα για τη φύση ορισμένων ψυχολογικών καταστάσεων (πίστεις, επιθυμίες, κ.λ.π.). *Τέταρτον*, θα διατυπωθούν ερωτήματα της Γνωσιακής Επιστήμης για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος.

2.10.5 Λειτουργισμός

Η μηχανή Turing είναι ένα απλό είδος υπολογιστικής μηχανής. Η μηχανή Turing περιλαμβάνει τα ακόλουθα μέρη:

1^ο) Μία ταινία χωρισμένη σε διακριτά κελιά. Σε κάθε κελί είναι γραμμένος ένας μόνο χαρακτήρας (συνήθως 0 ή 1).

2^ο) Έναν μηχανισμό ανάγνωσης (γραφής) ικανό: α) Να διαβάξει όποιον χαρακτήρα είναι γραμμένος στα κελιά της ταινίας, β) να γράφει ένα νέο χαρακτήρα και γ) να κινείται κατά ένα κελί προς τα δεξιά ή τα αριστερά.

3^ο) Έναν πεπερασμένο κατάλογο εσωτερικών καταστάσεων, στις οποίες είναι δυνατόν να βρίσκεται η μηχανή.

4^ο) Έναν πίνακα μηχανής τέτοιον ώστε, για κάθε δυνατή κατάσταση της μηχανής και για κάθε χαρακτήρα που μπορεί να σαρώνει η μηχανή όταν βρίσκεται σε μία κατάσταση, να προσδιορίζεται από τον πίνακα: α) Ποιο χαρακτήρα πρέπει να γράφει στην ταινία, β) προς ποια κατεύθυνση πρέπει να κινηθεί αφού γράφει το χαρακτήρα και γ) σε ποια κατάσταση πρέπει να μεταβεί.

Η μηχανή Turing, αν και απλή ως προς τις εργασίες που μπορεί να επιτελέσει, είναι η ισχυρότερη δυνατή υπολογιστική διάταξη. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι οποιαδήποτε υπολογιστική διεργασία μπορεί να τελεστεί με μηχανή Turing και είναι απολύτως βέβαιο ότι αν ένας υπολογισμός μπορεί να τελεστεί με ψηφιακό υπολογιστή, τότε μπορεί και να τελεστεί με μηχανή Turing. Υπάρχει επιπλέον η

καθολική μηχανή Turing. Αυτή είναι ικανή να λαμβάνει ως εισροή μία κωδικοποιημένη εκδοχή άλλων μηχανών Turing και να εξομοιώνει τη συμπεριφορά τους. Η καθολική μηχανή διαθέτει όλη την υπολογιστική ισχύ οποιασδήποτε υπολογιστικής μηχανής.

Πώς σχετίζονται οι μηχανές Turing με τη σχέση ανάμεσα στις νοητικές καταστάσεις επεξεργασίας πληροφοριών και στις βιολογικές εγκεφαλικές καταστάσεις; Η μηχανή Turing έχει δώσει στη Γνωσιακή Επιστήμη ένα σημαντικό υπόδειγμα για το ποια μπορεί να είναι αυτή η σχέση και για το ποια θα μπορούσε να είναι η φύση των νοητικών καταστάσεων.

Λειτουργισμός είναι ο γενικός όρος, που δηλώνει όσες θεωρίες εμπνέονται από αυτό το υπόδειγμα και σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό πραγματώνονται στη Γνωσιακή Επιστήμη. Διακρίνουμε τον μηχανικό λειτουργισμό, τον ψυχολειτουργισμό και το γενικό λειτουργισμό.

Ο μηχανικός λειτουργισμός υιοθετεί το πιο απλό υπόδειγμα μηχανής Turing, σε ότι αφορά τη σχέση των ψυχολογικών με τις βιολογικές καταστάσεις. Οι οπαδοί του μηχανικού λειτουργισμού δέχονται, ότι η μηχανή Turing είναι φυσικό σύστημα και ταυτόχρονα αφηρημένη υπολογιστική διάταξη. Όταν βρίσκεται σε ορισμένη φυσική κατάσταση, βρίσκεται και σε ορισμένη κατάσταση μηχανής εκτελώντας ορισμένο υπολογισμό.

Ο μηχανικός λειτουργισμός υποστηρίζει, ότι το ίδιο μπορεί να συμβαίνει και στον άνθρωπο. Οι μηχανές Turing, όπως και οι άνθρωποι, είναι φυσικά συστήματα. Αν στο φυσικό επίπεδο εφαρμόζουμε συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών, όπως υποστηρίζει η Γνωσιακή Επιστήμη, τότε είμαστε λειτουργικά ισοδύναμα με μία μηχανή Turing. Για να βρίσκεται μια μηχανή Turing σε ορισμένη κατάσταση μηχανής (δηλαδή ανάλογο ψυχολογικής κατάστασης), πρέπει να βρίσκεται σε ορισμένη λειτουργικά ερμηνεύσιμη φυσική κατάσταση. Με αυτόν τον τρόπο, εμείς οι άνθρωποι βρισκόμαστε σε ορισμένη ψυχολογική κατάσταση, όταν βρισκόμαστε σε ορισμένη λειτουργικά ερμηνεύσιμη φυσική κατάσταση (σε μία βιολογική κατάσταση του κεντρικού νευρικού συστήματος). Επομένως, στην περίπτωση του

ανθρώπου, οι νευρωνικές καταστάσεις πρέπει να θεωρηθούν ως καταστάσεις μηχανής και μετά ως ψυχολογικές καταστάσεις. Έργο της Γνωσιακής Επιστήμης, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, είναι να ανακαλύψει τον πίνακα μηχανής που χαρακτηρίζει τις μηχανές όσες πραγματοποιούν οι άνθρωποι (Putman 1960).

Για τον μηχανικό λειτουργισμό, όσον αφορά την ψυχολογική φύση των νοητικών διεργασιών, το σημαντικότερο δεν είναι η εικάστοτε φυσική κατάσταση, αλλά ο υπολογιστικός της ρόλος στο σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών. Ο μηχανισμός λειτουργισμός, δηλαδή, παρέχει ένα θεωρητικό μοντέλο του πώς άνθρωποι και κατάλληλα προγραμματισμένοι ψηφιακοί υπολογιστές, θα μπορούσαν να έχουν τις ίδιες ψυχολογικές καταστάσεις και διεργασίες, επειδή πραγματοποιούν, πιθανόν με διαφορετικά φυσικά μέσα, τον ίδιο πίνακα μηχανής.

2.10.6 Ψυχολειτουργισμός

Ψυχολειτουργισμός ονομάζεται η θέση κατά την οποία ανάμεσα στις ψυχολογικές καταστάσεις και στον κάθε άνθρωπο υπάρχει η ίδια αναλογία με αυτήν, που υπάρχει ανάμεσα στις υπολογιστικές καταστάσεις μίας μηχανής Turing και στη μηχανή. Ο ψυχολειτουργισμός, αντίθετα από το μηχανικό λειτουργισμό, στηρίζεται σε δύο γενικές υποθέσεις. Η πρώτη δέχεται, ότι η κλάση των ανθρώπινων ψυχολογικών καταστάσεων, που καλύπτουν οι θεωρίες μας, δεν είναι φραγμένη. Η δεύτερη, αφορά τα κριτήρια τα οποία πρέπει να εισαχθούν προκειμένου να αποδοθούν οι ψυχολογικές καταστάσεις σε ανθρώπους ή μηχανές. Οι ψυχολειτουργιστές υποστηρίζουν, ότι οι ψυχολογικές καταστάσεις έχουν με τους φορείς σχέση ανάλογη με τη σχέση που έχουν οι υπολογιστικές καταστάσεις με τις αντίστοιχες μηχανές Turing. Αυτή η άποψη είναι ένας φιλελεύθερος και απλός τρόπος εφαρμογής της μηχανής Turing, ως μεταφορικό παράδειγμα, στην προσπάθεια κατανόησης της φύσης των νοητικών καταστάσεων.

2.10.7 Γενικός λειτουργισμός

Ο μηχανικός λειτουργισμός και ο ψυχολειτουργισμός αναπτύσσουν την ίδια θεωρία του λειτουργισμού χρησιμοποιώντας τη μηχανή Turing, ως βασικό μοντέλο.

Το μοντέλο όμως αυτό δεν είναι το αντιπροσωπευτικό γνώρισμα της λειτουργιστικής προσέγγισης. Ο πραγματικός πυρήνας της προσέγγισης αυτής είναι η θεώρηση, ότι οι ψυχολογικοί όροι, π.χ. μνήμη, αντίληψη, επιθυμία, κ.λ.π. δεν είναι αναγκαίο να θεωρούνται ως συντομογραφία των νευροφυσιολογικών ή των συμπεριφορικών περιγραφών.

Ο λειτουργισμός συμφωνεί με τον συμπεριφορισμό στο ότι οι συνδέσεις ανάμεσα στις ψυχολογικές καταστάσεις από την μία και τις εισροές και τις εκροές από την άλλη έχουν μεγάλη σημασία όσον αφορά στη φύση αυτών των καταστάσεων. Επίσης, συμφωνεί στο ότι οι ψυχολογικές καταστάσεις είναι ανεξάρτητες από τις συγκεκριμένες φυσικές πραγματοποιήσεις τους σε συγκεκριμένους οργανισμούς ή μηχανές. Ο λειτουργισμός συμφωνεί επίσης και με την θεωρία της ταύτισης στο ότι είναι σημαντικό, να εξετάζεται το εσωτερικό του οργανισμού και οι σχέσεις μεταξύ των εσωτερικών καταστάσεων, όταν αποδίδονται ψυχολογικές ιδιότητες στις σύστοιχες φυσικές. Όμως διαφέρει ο λειτουργισμός από το συμπεριφορισμό και από τη θεωρία της ταύτισης, στο ότι προτείνει ως σωστό τρόπο κατανόησης της σχέσης σώματος-νου, τη θεωρία της ταύτισης δειγμάτων. Ότι δηλαδή, συγκεκριμένα επιμέρους ψυχολογικά γεγονότα πρέπει να ταυτίζονται με δείγματα φυσικών γεγονότων. Ο συμπεριφορισμός και η θεωρία της ταύτισης υπερασπίζονται την ισχυρότερη θεωρία της ταύτισης τύπων, σύμφωνα με την οποία κάθε τύπος ψυχολογικού γεγονότος ταυτίζεται με έναν τύπο φυσικού ή συμπεριφορικού γεγονότος.

Ο γενικός λειτουργισμός μπορεί να αρνηθεί ότι η α ή η β ψυχολογική κατάσταση πρέπει, να ταυτίζεται με τη γ ή τη δ υπολογιστική κατάσταση ή κατάσταση μηχανής Turing, που χρησιμοποιεί ως υπόδειγμα το νου. Επιτρέπει όμως, να ταυτίζονται δείγματα ψυχολογικών καταστάσεων με δείγματα φυσικών καταστάσεων σύμφωνα με το α ή το β σχήμα ταύτισης, χωρίς να δεσμεύονται υπέρ του ενός ή του άλλου σχήματος. Ο γενικός λειτουργισμός συμφωνεί με τους άλλους λειτουργισμούς στο ότι όποιο και αν είναι το σχήμα πρέπει, να αποδίδει προσοχή στο λειτουργικό ρόλο που έχει η εκάστοτε ψυχολογική κατάσταση του

εξεταζόμενου σχήματος. Σε γενικές γραμμές, ο γενικός λειτουργισμός δέχεται όλες τις γενικές θέσεις του λειτουργισμού, ενώ δεν δεσμεύεται υπέρ καμίας εκδοχής όσον αφορά την απεικόνιση του ψυχολογικού στο φυσικό.

Κατά την οντολογική διερεύνηση εξετάζονται επιπλέον δύο ευρείες κατηγορίες ψυχολογικών καταστάσεων. Πρώτα, θα γίνει αναφορά στις προτασιακές στάσεις όπως η επιθυμία, η πίστη, η ελπίδα και ο φόβος. Οι καταστάσεις αυτές έχουν ως περιεχόμενο προτάσεις ή βεβαιωτικές κρίσεις σχετικές με τον κόσμο. Η Γνωστική Επιστήμη ενδιαφέρεται για τις προτασιακές στάσεις, επειδή είναι σχεσιακές. Δεύτερον, θα εξετασθούν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος (qualia), δηλαδή, ο βιωματικός χαρακτήρας των ψυχολογικών καταστάσεων. Η Γνωστική Επιστήμη ενδιαφέρεται επίσης και για αυτές τις καταστάσεις, επειδή είναι μη σχεσιακές.

2.10.8 Προτασιακές στάσεις

Η Γνωστική Επιστήμη ασχολείται με τις προτασιακές στάσεις επειδή ενδιαφέρεται να εξηγήσει τις γνωσιακές διεργασίες και τις γνωσιακές καταστάσεις των ανθρώπων, καθώς και άλλων νοημών συστημάτων επεξεργασίας πληροφοριών. Οι άνθρωποι έχουν ή φαίνεται να έχουν προτασιακές στάσεις. Η Γνωστική Επιστήμη οφείλει να εξηγήσει, γιατί έχουμε τέτοιου είδους καταστάσεις. Προς το παρόν, βέβαια, δεν είναι σαφές αν οι προτασιακές στάσεις θα εξακολουθούν να υπάρχουν με αναγνωρίσιμη μορφή σε μία ολοκληρωμένη Ψυχολογία. Ούτε είναι σαφή τα μελλοντικά όρια του πεδίου της Γνωστικής Επιστήμης. Έτσι οι θεωρητικές απόψεις της Γνωστικής Επιστήμης για τη θέση των προτασιακών στάσεων ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό. Η φιλοσοφική θεωρητική θέση των προτασιακών στάσεων μπορεί, να συμβάλει σημαντικά, ώστε να χαρακτηριστούν τα όρια και η φύση της προσπάθειας της Γνωστικής Επιστήμης. Η έννοια αυτής της προσπάθειας έγκειται στο ότι η φιλοσοφική θέση οριοθετεί τη φύση και το φάσμα των φαινομένων, τα οποία προσφέρονται ως αντικείμενα της μελέτης της Γνωστικής Επιστήμης. Επίσης στο ότι σχεδιάζει αδρά, ποια μορφή θα

πρέπει να έχει μία θεωρία, ώστε να καλύπτει μερικά αυτές τις καταστάσεις και τις διεργασίες.

Οι προτασιακές στάσεις(πίστεις) είναι για αρκετούς λόγους προβληματικές. Το κεντρικό πρόβλημα είναι ότι πρέπει να ταυτίζονται και να ομαδοποιούνται κατά το περιεχόμενό τους, αλλά ουσιαστικές δυσκολίες, τόσο επιστημονικές όσο και του κοινού νου, εμποδίζουν κάτι τέτοιο. Έχει διαπιστωθεί ότι οι προτασιακές στάσεις έχουν διαφορετικές σχέσεις συγκρινόμενες με άλλες προτασιακές στάσεις, με άλλες κατ' αίσθηση εισροές και με άλλες συμπεριφορικές εκροές, κ.ο.κ. Σύμφωνα με οποιαδήποτε λειτουργιστική εξήγηση, πρόκειται για διαφορετικές προτασιακές στάσεις. Επομένως αν στόχος της Γνωσιακής Επιστήμης είναι να πραγματοποιήσει το όραμα μίας λειτουργιστικής εξήγησης του νου ως συστήματος επεξεργασίας πληροφοριών και αν στόχος είναι στο πλαίσιο του σχήματος αυτού να εξηγήσει τις προτασιακές στάσεις-θεωρώντας ότι οι στάσεις αυτές δεν ταξινομούνται κατά το περιεχόμενο, αλλά κατά το λειτουργικό ρόλο τους στην εσωτερική οικονομία του συστήματος επεξεργασίας πληροφοριών-τίθεται το ερώτημα, πώς, δηλαδή, μπορεί να το πετύχει αυτό η Γνωσιακή Επιστήμη.

Η θεωρητική προσέγγιση, που επιχειρεί να ταυτίσει τις προτασιακές στάσεις με εσωτερικές καταστάσεις επεξεργασίας πληροφοριών ονομάζεται *ατομοκρατία*. Διακρίνουμε δύο τύπους ατομοκρατίας. Τον *μεθοδολογικό σολιψισμό*(Fodor 1980, Putnam 1875, Stich 1983) και τη *φυσιοκρατική ατομοκρατία*.

Ο *μεθοδολογικός σολιψισμός* ως μεταφυσική θέση βεβαιώνει, ότι δεν υπάρχει τίποτε έξω από το νου. Η κεντρική ιδέα είναι, ότι μπορούμε να μελετήσουμε τις νοητικές διεργασίες και καταστάσεις, χωρίς να λάβουμε υπόψη τον εξωτερικό κόσμο που αναπαριστούν οι καταστάσεις και οι διεργασίες. Ο μεθοδολογικός σολιψισμός δεν αρνείται, ότι υπάρχει εξωτερικός κόσμος, αλλά ισχυρίζεται, ότι για τους σκοπούς της Γνωσιακής Επιστήμης είναι δυνατόν να τον αγνοήσουμε. Για να γίνει αυτό, πρέπει να περιορίσουμε το πεδίο της Γνωσιακής Επιστήμης και να εξετάσουμε μόνο μορφοτυπικές (υπολογιστικά χαρακτηριζόμενες) πράξεις επί μορφοτυπιών (χαρακτηριζόμενων μόνο με αναφορά στο σχήμα τους) δειγμάτων

συμβόλων, ή καταστάσεων του οργανισμού ή του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ο μεθοδολογικός σολιψισμός έχει ως αφορμή την παρατήρηση, ότι τα συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών έχουν πρόσβαση στον κόσμο, μόνο μέσω των προτασιακών τους στάσεων. Όσες επεξεργασίες επιτελεί το σύστημα δεν είναι δυνατόν να είναι ευαίσθητες στις ερμηνείες, οι οποίες αποδίδονται στις εσωτερικές του καταστάσεις. Τα συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών επεξεργάζονται πληροφορίες εκτελώντας, σύμφωνα με φυσικά προσδιορισμένους κανόνες, πράξεις επί συμβόλων που είναι στερημένα νόηματος. Οι πράξεις των συστημάτων αυτών γίνονται επεξεργασία πληροφοριών επειδή είναι δυνατόν, εμείς να ερμηνεύσουμε τα σύμβολα, τις καταστάσεις και τις διεργασίες, ως εφοδιασμένα με νόημα, βάσει όσων γνωρίζουμε για την αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον τους.

Ένα επιχείρημα υπέρ του μεθοδολογικού σολιψισμού διατύπωσε ο Stich (1983), το οποίο βασίζεται στην αρχή της αυτονομίας. Σύμφωνα με αυτήν την αρχή, στο υλικό της γνωσιακής εξήγησης περιλαμβάνονται μόνον όσες καταστάσεις και διεργασίες πραγματοποιούνται εξ ολοκλήρου μέσα στα φυσικά όρια του οργανισμού.

Πολλοί οπαδοί της Γνωσιακής Επιστήμης, κυρίως γλωσσολόγοι, επιστήμονες των ηλεκτρονικών υπολογιστών και φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι οι νοητικές καταστάσεις είναι ανερμήνευτες καταστάσεις επεξεργασίας πληροφοριών και ότι στο πλαίσιο της Γνωσιακής Επιστήμης προσδιορίζονται και εξηγούνται, χωρίς αναφορά στο περιεχόμενό τους. Αποκτούν περιεχόμενο επειδή εμείς τις ερμηνεύουμε βασισμένοι στο πώς οι καταστάσεις αυτές και ο οργανισμός ή η μηχανή, όπου ανήκουν, υπάρχουν μέσα στον κόσμο. Μερικοί άλλοι επιστήμονες (Pylyshyn 1980, McGinn 1990, Bach 1982) προτείνουν, ότι πρέπει να συνεκτιμηθεί το νόημα των εσωτερικών καταστάσεων με μεγαλύτερη προσοχή, από εκείνη που δίνει ο μεθοδολογικός σολιψισμός. Οι επιστήμονες αυτοί συμφωνούν με τους υποστηρικτές του μεθοδολογικού σολιψισμού, στο ότι οι προτασιακές στάσεις είναι εσωτερικές καταστάσεις επεξεργασίας πληροφοριών του ατόμου, αλλά αρνούνται ότι μπορεί, να προσδιορισθεί η ταυτότητά τους και να εξηγηθούν χωρίς να κοιτάζουμε πέρα από

το άτομο. Έτσι η μεθοδολογία που προτείνουν είναι ένα είδος φυσιοκρατίας, στο ότι υπολογίζεται η κατάσταση του οργανισμού μέσα στη φύση και η σχέση του με αυτήν είναι ωστόσο ατομοκρατική, ως προς το ότι εξακολουθεί να θεωρεί τις ίδιες τις καταστάσεις ως εντοπισμένες μέσα στα όρια του ατόμου.

Φυσιοκρατική ατομοκρατία. Ο Pylyshyn (1980) επεσήμανε, ότι ορισμένα είδη εξήγησης ίσως είναι δύσκολο να διατυπωθούν αν η Γνωσιακή Επιστήμη θεωρηθεί ως μεθοδολογικά σολιψιστική.

Η κεντρική ιδέα της θέσης του Pylyshyn είναι, ότι μία καλή εξήγηση της συμπεριφοράς που έχει ως αίτιο προτασιακές στάσεις πρέπει, να εξηγεί πώς οι εκάστοτε προτασιακές στάσεις συνδέονται με τη συμπεριφορά και με τις καταστάσεις που τις παράγουν. Αν η θεωρία χαρακτηρίζει τις προτασιακές στάσεις ως ανερμήνευτα σύμβολα και αν η προτασιακή στάση χαρακτηρίζεται ως ανερμήνευτη διεργασία μέσα στον φορέα της εκάστοτε προτασιακής στάσης, τότε η θεωρία δεν είναι δυνατόν να εξηγεί πώς οι προτασιακές στάσεις συνδέονται με τη συμπεριφορά ή με τα ερεθίσματα. Η φυσιοκρατική ατομοκρατία βγάζει το συμπέρασμα, ότι σε μία γνωσιακή θεωρία, η ταυτότητα των εσωτερικών καταστάσεων επεξεργασίας πληροφοριών, πρέπει να προσδιορίζεται από το περιεχόμενο των καταστάσεων, όχι μόνο με άλλες γνωσιακές καταστάσεις και διεργασίες, αλλά και με το περιβάλλον του οργανισμού.

Μη ατομοκρατικές αντιλήψεις. Η μη ατομοκρατική θεωρία οδηγεί τη φυσιοκρατική αντίληψη ένα βήμα πιο πέρα. Συμφωνεί ότι, για την εξειδίκευση της φύσης των προτασιακών στάσεων, είναι αναγκαία η αναφορά στο περιεχόμενό τους. Επίσης είναι αδύνατον να αναφερθεί το περιεχόμενο οποιασδήποτε προτασιακής στάσης χωρίς να ληφθεί υπόψη ο εξωτερικός κόσμος, τα αίτια της εκάστοτε προτασιακής στάσης και το νόημα των λέξεων που χρησιμοποιεί ο ομιλητής, όταν διατυπώνει την προτασιακή του στάση. Οι οπαδοί της μη ατομοκρατικής αντίληψης συμπεραίνουν ακόμα, ότι η προτασιακή στάση μπορεί να είναι ένα φυσικό φαινόμενο και ενδεχομένως να υπάρχει σχέση ανάμεσα σε έναν οργανισμό ή μία μηχανή και στον κόσμο και όχι απλώς κατάσταση του οργανισμού ή της μηχανής.

Από τις αναφερθείσες θεωρίες φαίνεται, ότι η ίδια η φύση των προτασιακών στάσεων ως καταστάσεων που συνδέουν τον οργανισμό με τον κόσμο, τους δίνει διττό χαρακτήρα. Από τη μια, για να εμφανίζονται στην εσωτερική επεξεργασία πληροφοριών, πρέπει αναγκαστικά να θεωρηθούν με τρόπο ατομοκρατικό. Από την άλλη, για να έχουν περιεχόμενο, φαίνεται να είναι αναγκαστικά σχεσιακές. Αν νοηθούν χωρίς περιεχόμενο, μοιάζει να μην έχουν εξηγητική ισχύ. Αν νοηθούν χωρίς αυτόνομη εσωτερική ύπαρξη, μοιάζουν ψυχολογικά και υπολογιστικά αδρανείς. Έτσι προτάθηκε το συμπέρασμα, ότι από αυτές τις αλληλοσυγκρουόμενες θεωρίες ως έννοιες, οιπίστεις και οι προτασιακές στάσεις γενικά, δεν έχουν εσωτερική συνοχή. Διαφορετικά, παρά τις δοξασίες ότι οι άνθρωποι έχουμεπίστεις, ελπίδες και φόβους, στην πραγματικότητα δεν βρισκόμαστε ποτέ σε οποιαδήποτε από τις καταστάσεις αυτές, γιατί απλά δεν υπάρχουν καν προτασιακές στάσεις. Καθήκον της Γνωσιακής Επιστήμης είναι να κατασκευάσει την ιδέα του συστήματος επεξεργασίας πληροφοριών έτσι, ώστε να μη συνυφίνεται με καταστάσεις, όπως η πίστη. Την άποψη αυτή έχουν αναπτύξει οι Stich (1983), Ramsey, Garon (1991), P. S. Churchland (1986), P.M. Churchland (1984).

2.10.9 Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος

Τα δυσεπίλυτα προβλήματα, όσα θέτουν οι προτασιακές στάσεις, απορρέουν από τον σχεσιακό τους χαρακτήρα. Είναι πολύ ενδιαφέρον, ότι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος θεωρούνται προβληματικά, επειδή δεν έχουν σχεσιακό χαρακτήρα.

Η λέξη *qualia* (πληθ. *qualia*), στα ελληνικά ποιόν, δηλώνει τον «βιωματικό» χαρακτήρα των νοητικών καταστάσεων, το «αίσθημα» που συνοδεύει το βίωμα των νοητικών καταστάσεων. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά, όσα συνήθως συνοδεύουν κάθε συγκεκριμένη λειτουργικά χαρακτηριζόμενη κατάσταση, είναι εννοιολογικά χωριστά από την κατάσταση αυτή.

Μερικές ψυχολογικές καταστάσεις δεν έχουν εγγενή ποιοτικό χαρακτήρα. Γενικά, οι προτασιακές στάσεις φαίνεται να μην έχουν ποιοτικό χαρακτήρα. Ενώ οι αντιληπτικές καταστάσεις και τα συναισθήματα έχουν ποιοτικό χαρακτήρα. Βέβαια

προκύπτουν πολλά ερωτήματα. Οι διαθέσεις και τα συναισθήματα είναι ποιοτικά, επειδή συνυφάνονται με κάποιου είδους αντιληπτικές καταστάσεις, ή έχουν δικιά τους ποιοτικά χαρακτηριστικά; Έχουν όλες οι αντιληπτικές καταστάσεις συνοδά ποιοτικά χαρακτηριστικά ή μερικά είδη αντιληπτικών καταστάσεων δεν έχουν ποιοτικό χαρακτήρα;

Η βασική διαφορά ανάμεσα στις ποιοτικές καταστάσεις και στις προτασιακές στάσεις είναι, ότι οι στάσεις πάντοτε συνυπάρχουν με μία σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο τους και στο αντικείμενο της εκάστοτε στάσης. Επιπλέον ο ποιοτικός χαρακτήρας μίας αντιληπτικής κατάστασης μοιάζει να είναι μοναδική ιδιότητα της κατάστασης αυτής, δηλαδή, ένα απλό γεγονός σχετικό με την κατάσταση του νου, ένα γεγονός που δεν φαίνεται σε σχέση ανάμεσα στο νου και σε κάτι άλλο. Μερικοί επιστήμονες ισχυρίζονται, ότι και οι προτασιακές στάσεις είναι μοναδικές ιδιότητες ατόμων (Quine 1960, Sellars 1968), ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι δεν είναι μοναδικές (Fodor 1978, Stich 1968).

Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος εγείρουν ένα ειδικό πρόβλημα για τη Γνωσιακή Επιστήμη. Το πρόβλημα είναι ότι:

1^ο) Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος είναι ψυχολογικά φαινόμενα και μάλιστα ουσιώδη σε πολλές ψυχολογικές καταστάσεις και έτσι εμπίπτουν στο πεδίο, που οφείλει να καλύψει η Γνωσιακή Επιστήμη.

2^ο) Αντίθετα από τις προτασιακές στάσεις, που επιδέχονται λειτουργιστική σχεσιακή εξήγηση, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ψυχολογικών καταστάσεων είναι μοναδικά, εγγενή γνωρίσματα των καταστάσεων αυτών και όχι λειτουργικά κατηγορήματα. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι είναι δυνατόν να υπάρξουν συστήματα που λειτουργικά ταυτίζονται το ένα με το άλλο και τέτοια, ώστε το ένα να έχει βιώματα με ποιοτικούς χαρακτήρες και το άλλο να μην έχει. Αυτό ονομάζεται πρόβλημα απουσίας ποιοτικών χαρακτηριστικών. Επομένως, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος δεν επιδέχονται λειτουργικό ορισμό. Επίσης μερικές καταστάσεις με λειτουργικό χαρακτήρα δεν είναι λειτουργικές καταστάσεις. Άρα, δεν είναι λειτουργικές όλες οι ανθρώπινες ψυχολογικές

καταστάσεις. Κατά συνέπεια, ο λειτουργισμός δεν είναι επαρκής ως θεωρητική εξήγηση του νου και η Γνωστική Επιστήμη αντιμετωπίζει σοβαρό πρόβλημα. Οι επιστήμονες της Γνωστικής Επιστήμης, οι οποίοι υποστηρίζουν τον λειτουργισμό, διαθέτουν δύο γενικές στρατηγικές για να απαντήσουν στην ένσταση που εστιάζεται στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος. Αφενός, μπορούν να αρνηθούν, ότι η Γνωστική Επιστήμη οφείλει να ασχολείται με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του βιώματος. Αφετέρου, μπορούν να αντιμετωπίσουν το επιχείρημα απευθείας και να δείξουν, ότι τα προτεινόμενα ως αντιπαραδείγματα, στην πραγματικότητα δεν είναι, είτε επειδή δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν, είτε επειδή το βίωμα τους έχει ποιοτικά χαρακτηριστικά.

2.10.10 Το πρόβλημα της γνωστικής αναπαράστασης

Το πρόβλημα αυτό ασχολείται με το πώς πρέπει να αναπαρίστανται μεγάλες ποσότητες γνώσης, ώστε να είναι δυνατόν να κινητοποιούνται για να κατευθύνουν τη συμπεριφορά και την κατανόηση και την παραγωγή της γλώσσας.

Η Τεχνητή Νοημοσύνη (ΤΝ) κατέχει κεντρική θέση στη Γνωστική Επιστήμη, επειδή πραγματοποιείται σ' αυτήν το υπολογιστικό υπόδειγμα της γνώσης και επειδή χρησιμεύει ως πεδίο δοκιμασίας του εγχειρήματος αυτού. Αν ήταν δυνατόν να κατασκευαστούν νοήμονα συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών πάνω σε ψηφιακά θεμέλια, αυτό θα έδειχνε ότι τα ψηφιακά συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών μπορούν να είναι νοήμονα. Αυτό θα το συνιστούσε ισχυρό επιχείρημα υπέρ της άποψης, ότι δηλαδή οι άνθρωποι είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν ως συστήματα αυτού του είδους. Επιπρόσθετα, αν η κατασκευή νοημών ψηφιακών συστημάτων αποδεικνυόταν αδύνατη, ή αν προέκυπταν σοβαρές δυσκολίες στα θέματα αρχής, αυτό θα αποτελούσε ισχυρό τεκμήριο ότι η Γνωστική Επιστήμη ακολουθεί λάθος δρόμο. Ανάμεσα στις ισχυρότερες δοκιμασίες για ένα σύστημα ΤΝ είναι η ικανότητά του να κατανοεί τη φυσική γλώσσα. Η κατανόηση της φυσικής γλώσσας απαιτεί τεράστιες ποσότητες γνώσης και είναι σημαντικό, ότι η γνώση πρέπει να οργανώνεται, έτσι ώστε το σύστημα να μπορεί να αντλεί γρήγορα,

την κατάλληλη στιγμή, από το ορθό τμήμα του γνωστικού αποθέματος, ότι χρειάζεται για να κατανοήσει το κείμενο που διαβάζει ή ακούει.

Μερικοί επιστήμονες υποστηρίζουν, ότι η αναγνώριση γραμμάτων, λέξεων, ή οικείων αντικειμένων επιτυγχάνεται ευκολότερα με συνδεδασμένα παρά με κλασικά συστήματα. Για επίλυση αυτών των προβλημάτων, ίσως δεν απαιτείται να έχει αποθηκευτεί μεγάλος αριθμός προτάσεων ή κανόνων. Αντ' αυτού, απαιτείται ένα καλά συντονισμένο δίκτυο ικανό να απεικονίζει με αξιόπιστο τρόπο οργανωμένα συστήματα ερεθισμάτων σε δράσεις. Ενδεχομένως, χάρη σε ένα καλά ρυθμισμένο γνωστικό –νευρωνικό συνδεδασικό δίκτυο, οι άνθρωποι απεικονίζουν αξιόπιστα και χωρίς να στηρίζονται σε προτασιακή γνώση ή σε κανόνες συναγωγής. Ενδεχομένως μεγάλο μέρος της γνώσης μας να είναι έτσι. Αυτό θα αντιπροσώπευε μία ριζικά διαφορετική προσέγγιση του τί και του πώς γνωρίζουμε.

Το πρόβλημα, πώς πραγματικά αναπαριστούμε τα πολλά πληροφοριακά στοιχεία, τα οποία αναπαριστούμε σχετικά με τον κόσμο, ώστε να είναι δυνατόν να βρισκόμαστε ακριβώς ό,τι θέλουμε, όταν το θέλουμε, παραμένει ακόμα άλυτο. Είναι ένα από τα καιρία προβλήματα της Γνωστικής Επιστήμης.

2.10.11 Τελεστική, αποφαντική και σιωπηρή γνώση

Η γνωσιολογία διακρίνει το «γνωρίζω πώς» από «το γνωρίζω ότι». Μεγάλο μέρος της γνώσης μας, κωδικοποιείται με τρόπο αποφαντικό, εφόσον ενεργοποιούμε μεγάλο μέρος της γνώσης σε ελεγχόμενες διεργασίες. Με παρόμοιο τρόπο τα είδη αυτοματιών δεξιοτήτων, τύπου παραγωγής, αναδεικνύονται σε καταστάσεις όπου «η γνώση του πώς» είναι ο πιο ενδεδειγμένος χαρακτηρισμός της γνώσης.

Ο Ryle(1949) υποστήριξε, ότι η τελεστική γνώση είναι πιο θεμελιώδης από την αποφαντική. Δηλαδή, όλη η αποφαντική γνώση προϋποθέτει τελεστική γνώση, αλλά όχι αντίστροφα. Ειδικά, πολλές δραστηριότητες από όσες απαιτούν νοημοσύνη, όπως η ανάγνωση, η επίλυση προβλημάτων, η χρήση της μητρικής γλώσσας κ.λ.π., καθοδηγούνται κυρίως από τελεστική, παρά από αποφαντική γνώση. Ο Ryle διατύπωσε ένα επιχείρημα ενάντια στο λεγόμενο «νοοκρατικό μύθο», σύμφωνα με

τον οποίο, για να κάνουμε οτιδήποτε με νοήμονα τρόπο, πρέπει να μας καθοδηγεί μια εσωτερικά αναπαριστώμενη αποφαντική γνώση. Υποστήριξε, δηλαδή, ότι η άποψη αυτή οδηγεί αναγκαστικά σε μία επ' άπειρον αναδρομή δεδομένων με αποφαντικές δομές. Επομένως, το να κάνουμε οτιδήποτε με τρόπο νοήμονα, ισοδυναμεί με το να το κάνουμε με τρόπο καθοδηγούμενο από αποφαντική γνώση. Τότε το να χρησιμοποιούμε με τρόπο νοήμονα τις αποφαντικές αναπαραστάσεις, όσες σχετίζονται με την ελάχιστη νοήμονα εργασία, θα απαιτούσε να χρησιμοποιούμε αποφαντική γνώση σχετική με το ποια πληροφορία πρέπει να χρησιμοποιήσουμε, πώς να τη χρησιμοποιήσουμε και η χρήση αυτής της αποφαντικής γνώσης με τρόπο νοήμονα, θα απαιτούσε μία περαιτέρω αποφαντική δομή δεδομένων. Η κεντρική ιδέα αυτού του επιχειρήματος δεν είναι, ότι δεν υπάρχει αποφαντική γνώση, ούτε ότι τη νοήμονα συμπεριφορά συχνά δεν την καθοδηγεί αποφαντική γνώση. Ωστόσο, η κεντρική ιδέα είναι άλλη. Ότι δηλαδή, η γνώση αυτή δεν είναι δυνατόν να είναι τελείως αποφαντική. Σε κάποιο σημείο, οι αποφαντικές αναπαραστάσεις πρέπει να εδράζονται στη γνώση του πώς αυτές χρησιμοποιούνται. Δεδομένου, ότι η γνώση αυτή δεν είναι δυνατόν να είναι αποφαντική, με την απειλή της επ' άπειρον αναδρομής, κάθε αποφαντική γνώση προϋποθέτει τη γνώση του πώς αποκτούμε πρόσβαση και πώς χρησιμοποιούμε τη γνώση αυτή, ενώ η τελεστική γνώση δεν προϋποθέτει αποφαντική γνώση. Άρα, η τελεστική γνώση είναι το πιο θεμελιώδες είδος γνώσης.

Συμπερασματικά, όταν εξετάζεται το ζήτημα της γνωσιακής αναπαράστασης, πρέπει να χρησιμοποιείται κατάλληλο μείγμα από τελεστικές και αποφαντικές στρατηγικές προς αναπαράσταση της αναγκαίας γνώσης. Ακόμη και αν επιλυθεί το πρόβλημα του πώς αναπαριστάται η γνώση, που αφορά στον «μικρόκοσμο», δεν θίγεται το ευρύτερο και θεμελιώτερο πρόβλημα του πώς αναπαριστώνται και οργανώνονται μεγάλες ποσότητες πληροφοριών, όσες είναι αναγκαίες για την «πλοήγηση» μέσα σε έναν κόσμο, που αντιστέκεται στις απόπειρες ταξινόμησής του. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι, όταν γνωρίζουμε κάτι, είτε πρόκειται για «γνώση

πώς», είτε για «γνώση ότι», δεν έχουμε συνειδητή γνώση. Αναπαριστούμε απλά, τις σχετικές πληροφορίες έτσι ώστε να είναι προσιτές για επεξεργασία.

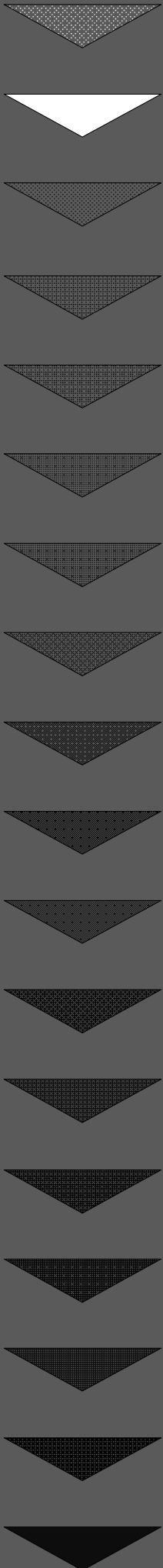
2.10.12 Γλωσσική γνώση

Υπάρχουν δύο ενδιαφέροντες γνωσιολογικοί ισχυρισμοί για τη γλωσσική και ειδικά για τη συντακτική γνώση. 1^ο) Ότι δεν έχουμε συνειδητή πρόσβαση στους συντακτικούς κανόνες γλώσσας και συχνά τους παραβιάζουμε, αλλά κατά κάποιον τρόπο τους γνωρίζουμε. 2^ο) Η γνώση ορισμένων καθολικών συντακτικών αρχών και παραμέτρων είναι έμφυτη.

Η σιωπηρή γνώση έχει νόημα, εφόσον οι μόνοι λόγοι, για να βεβαιώσουμε ότι ένα σύνολο από κανόνες αναπαριστάται σιωπηρά σε ένα σύστημα, είναι ότι το σύστημα πάντοτε τους τηρεί. Η διατύπωση των κανόνων από το σύστημα δεν συγκαταλέγεται στα διαθέσιμα τεκμήρια και επιπλέον, δεν τηρούμε πάντοτε τους κανόνες της γραμματικής. Στα ανωτέρω τίθεται ο παρακάτω προβληματισμός. Εφόσον οι μόνοι λόγοι να αποδώσουμε σε ένα σύστημα σιωπηρή γνώση είναι, ότι τους τηρεί και εφόσον δεν τηρούμε πάντα τους κανόνες της γραμματικής, γιατί λέγεται ότι γνωρίζουμε τους κανόνες σιωπηρά;

Απάντηση δίνεται μέσω της διάκρισης σε γλωσσική ικανότητα και γλωσσική επιτέλεση. Η γλωσσική επιτέλεση αφορά στην εικάστοτε γλωσσική συμπεριφορά. Εξαρτάται δε από πολλούς παράγοντες, εντελώς άσχετους από τη γλωσσική γνώση ή τη Γνωσιακή Επιστήμη. Η γλωσσική ικανότητα περιγράφει το τι είμαστε ικανοί να κάνουμε, σε ιδανικές συνθήκες, με τη γλωσσική μας γνώση. Το έργο της γλωσσικής θεωρίας είναι να εξηγήσει την ιδεώδη συμπεριφορά (γλωσσική ικανότητα) και όχι τις αποκλίσεις, όσες είναι αποτέλεσμα τυχαίων παραγόντων. Αν έργο μας είναι να εξηγήσουμε την γλωσσική ικανότητα και αν η καλύτερη εξήγηση της γλωσσικής ικανότητας συνυπάρχει με την ιδέα, ότι ακολουθούμε ένα πολύ δομημένο από κανόνες τρόπο, τότε φαίνεται να είμαστε αναγκασμένοι να συμπεράνουμε, ότι τους κανόνες αυτούς τους αναπαριστούμε με τρόπο που επιτρέπουν να κατευθύνουμε ανάλογα τη συμπεριφορά μας. Αυτό υποβάλλει την άποψη, ότι τους γνωρίζουμε σιωπηρά, αν και ουσιαστικά είμαστε ανίκανοι να πούμε ποιοι ακριβώς είναι οι

κανόνες. Η απάντηση στο ερώτημα, ποιος δηλαδή τρόπος αναπαράστασης της γλωσσικής γνώσης θα αποδειχτεί ως ο πιο αποτελεσματικός, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από άλλα γεγονότα, άγνωστα σήμερα, γεγονότα σχετικά με τη δομή του ανθρώπινου συστήματος επεξεργασίας πληροφοριών. Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν ακολουθούμε ακριβώς τη γραμματική και ότι δεν μπορούμε να την εκφράσουμε, με κανένα τρόπο δεν ανατρέπει τη βεβαίωση, ότι τη γνωρίζουμε σιωπηρά.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

3. ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Κατά τη διάρκεια των περασμένων δεκαετιών δημιουργήθηκε μεγάλος προβληματισμός και διαφωνίες στο ψυχαναλυτικό πεδίο αναφορικά με την κατάσταση της βασικής ψυχαναλυτικής θεωρίας για το νου, σχετικά με το αν η Μεταψυχολογία είναι ζωντανή ή νεκρή και ακόμα για το αν η Ψυχανάλυση χρειάζεται τελικά μια επεξηγηματική θεωρία. Κατά την ίδια περίοδο προέκυψε μια μετατόπιση στην επιστημονική Ψυχολογία στην οποία αποδόθηκε ο όρος «γνωστική ή γνωσιακή επανάσταση», η οποία άλλαξε τον τρόπο κατανόησης των νοητικών λειτουργιών. Τα δύο πεδία έχουν παραμείνει μέχρι τώρα απομακρυσμένα: Η Γνωσιακή Επιστήμη προσπαθεί να αναπτύξει μια θεωρία της γλώσσας και της σκέψης, μη λαμβάνοντας υπόψη ουσιαστικά το συναίσθημα. Η Ψυχανάλυση προσπαθεί να προκαλέσει μιαν αλλαγή στο συναίσθημα και στη σκέψη, πρωτίστως διαμέσου της χρήσης της γλώσσας, δίχως τη δημιουργία μιας γενικής θεωρίας για το νου. Ωστόσο απαιτείται σύγκλιση των δύο πεδίων που πιθανόν θα αναδείξει κάποιες ταυτίσεις. Η μετατόπιση του παραδείγματος στη Γνωσιακή Ψυχολογία έχει τη δυνατότητα της αλλαγής του τρόπου με τον οποίο κατανοούμε ψυχαναλυτικές έννοιες και είμαστε σε θέση να τις μελετήσουμε. Η Ψυχανάλυση με τη σειρά της έχει πολλά να προσφέρει στην Γνωστική Ψυχολογία, σε τομείς τόσο περιεχομένου όσο και μεθόδων.

Το επιστημονικό πνεύμα της Ψυχανάλυσης⁵² συνίσταται στο ότι η Ψυχανάλυση ακολουθεί την αρχή της αιτιότητας, ότι δηλαδή τίποτε δεν συμβαίνει χωρίς λόγο. Υπάρχει ένας λόγος για καθετί. Στην Ψυχανάλυση η εν λόγω αρχή ωθείται στα άκρα. Η παρουσία του ψυχαναλυτή «εγγυάται» μια τέτοια ομολογία πίστεως, την οποία οι ψυχαναλυτές εκμαιεύουν από τον ασθενή και η οποία είναι απαραίτητη. Ο ψυχαναλυτής κάνει τον ασθενή να πιστεύει ότι καθετί έχει μία αιτία. Ανεξάρτητα από το πώς ερμηνεύει κανείς τον κώδικα, βιολογικά ή όχι, η αιτιολογική

⁵² «...Ο ίδιος ο Freud θαυμάζει μόνο την «επιστήμη». Είναι αυτονόητο όμως πίσω από κάθε «επιστήμη» ελλοχεύει μια υπόρρητη ή ρητή μεταφυσική. Έτσι, η ψυχανάλυση οδηγείται επιτήδεια προς τη μελέτη των «νόμων λειτουργίας του ψυχικού μηχανισμού»...Ο Freud σκέπτεται αρχικά μέσα στον ιατρικό ορίζοντα και κάθε ιατρική υπάρχει μόνο μέσω της διάκρισης του «φυσιολογικού» (normal) από το «παθολογικό»...». (Από το βιβλίο του Κ. Καστοριάδη(1991), *Τα σταυροδρόμια του λαβυρίνθου*, Εκδ. Ύψιλον, σελ.143).

προσέγγιση είναι ουσιαστική. Ο λόγος αυτός υποδεικνύει ότι η Ψυχανάλυση⁵³ ενυπάρχει σε ένα επιστημονικό περιβάλλον, όπου η αιτία έχει την δέουσα σημασία.

Από την πρώτη συνεδρία, όταν ένας ασθενής προσέρχεται να δει έναν αναλυτή, η αιτία είναι παρούσα. Ο ασθενής έχει «προερμηνεύσει» τα συμπτώματά του. Υποψιάζεται ότι κάτι που ζει και τον ταλαιπωρεί, είναι διαφορετικό από αυτό που φαίνεται. Υπάρχει κάτι της τάξεως του «δεν γνωρίζω». Παράλληλα ο ασθενής υποθέτει ότι υπάρχει κάτι να μάθει, κάτι το οποίο μπορεί να γίνει γνωστό διαμέσου της ομιλίας και της γλώσσας. Ο ασθενής απευθύνεται σε κάποιον ο οποίος δεν πρόκειται να παρέμβει στο σώμα του με διάφορες μεθόδους, αλλά σε κάποιον ο οποίος πρόκειται να του ζητήσει να μιλήσει σχετικά με ότι δεν ξέρει, δεν γνωρίζει. Η Ψυχανάλυση επομένως συνίσταται στο ότι κάποιος οδηγείται να μιλήσει για ότι δεν ξέρει. Ο οδηγός του υποκειμένου στην Ψυχανάλυση είναι ουσιαστικά το «δεν ξέρω». Ο αναλυτής οφείλει από την πλευρά του να διατηρήσει τον αναλυόμενο σε αυτήν τη θέση. Το «δεν ξέρω» θα μπορούσε να αποτελεί το νόημα του Ασυνειδήτου. Αυτό το νόημα εγκαθιδρύει τον ψυχαναλυτή.

Το κύριο ζητούμενο στην αναλυτική εμπειρία είναι η καθ'υπόθεσιν γνώση, η γνώση αυτή που υποτίθεται ότι υπάρχει κάπου και καθιστά ικανό τον αναλυτή να κρατήσει το υποκείμενο εντός μιας συνθήκης λόγου, χωρίς αυτό να ξέρει τι λέει και όπου κάποια γνώση που υπάρχει κάπου, θα μπορούσε να σημαίνει κάτι άλλο ή θα μπορούσε να σημαίνει κάτι. Ο αναλυτής πρέπει να διατηρεί τον εαυτό του σε αυτήν τη θέση, όπου τα λόγια που εκμαιεύει από τον ασθενή συνιστούν στην υποθετική γνώση, η οποία γνώση αποτελεί το νόημα του Ασυνειδήτου και ως τέτοια συνιστά το θεμελιώδες υπόβαθρο της μεταβίβασης⁵⁴.

⁵³ «Η μεγάλη σημασία, που έχει στη φροϊδική θεωρία το Ασυνείδητο, επιτρέπει τη μονολεκτική κατονομασία της Ψυχανάλυσεως ως «επιστήμης» του Ασυνειδήτου. Αυτή λοιπόν η «επιστήμη» συνδέει στενά τη λειτουργία της θεωρίας με την πρακτική της, έτσι ώστε να μην μπορεί να θεωρηθεί (τουλάχιστον πρωτογενώς) η ψυχανάλυση χωρίς τη συνεχή και αμφοτεροβαρή διείσδυση πρακτικής και θεωρίας. Η μεθοδολογία της πρακτικής, μέσα από το χειρισμό *μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης*, εκφράζεται εξειδικευμένα με την ερμηνεία, η οποία με τη σειρά της τροφοδοτείται και τροφοδοτεί τη θεωρία. Στο επίπεδο αυτό, το θεωρητικό, ο Φρόιντ καθόρισε μια βασική μεθοδολογική απαίτηση: την πλήρη *μεταψυχολογική* περιγραφή κάθε ψυχαναλυτικής έννοιας, δηλαδή τη σύνθεση και των τριών απόψεων: της *δυναμικής*, της *οικονομικής* και της *τοπικής*...». (Από το βιβλίο του Θ. Τζαβάρα(2005) «Ψυχανάλεκτα», Εκδ. Νήσος, σελ.58)

⁵⁴ Συμφωνώντας με τον Θ. Τζαβάρα:«...Στο πιο στενό πλαίσιο της δυαδικής σχέσης, η διαχείριση των μεταβιβαστικών δυναμικών προσκρούει σχεδόν πάντα στη σαγήνη, για Ψυχαναλυτή και Ψυχαναλυόμενο, της Υποβολής και της Ύπνωσης, με δύο λόγια της συναισθηματικής και κατά προέκταση Γνωστικής

Ο αναλυτής αρχικά είναι ο υποκινητής του λόγου και επιπλέον ο εγγυητής της αναλυτικής εργασίας. Η εγγύηση αυτή αποτελεί μια θεμελιώδη θέση εφόσον συγκροτεί εκείνο που ο αναλυτής απαιτεί από τον ασθενή, τον ελεύθερο συνειρμό: «Πείτε οτιδήποτε, μην επιλέγετε...». Η θέση του αναλυτή και του Ασυνειδήτου είναι διαρκώς παρούσα στον τρόπο με τον οποίο λέει στον ασθενή πώς να παραδοθεί στον ελεύθερο συνειρμό. Ο αναλυτής είναι εκεί για να εγγυηθεί ότι αυτά τα λόγια είναι σημαντικά, είναι στην πραγματικότητα απόλυτα καθορισμένα, έχουν μία αιτία. Παράλληλα ο αναλυτής χαρακτηρίζεται από κάποιο βαθμό επιφυλακτικότητας, βρίσκεται σε κίνδυνο. Αναφέρεται στον ασθενή για τον οποίο νοιώθει ότι τον κατανοεί και ο οποίος ασθενής ξαναβιώνει μεταμφιεσμένες εμπειρίες του παρελθόντος. Αυτό που συνιστά ειδοποιό διαφορά της αναλυτικής συνεδρίας, του χρόνου της συνεδρίας, είναι η παρουσία του αναλυτή καθώς ταυτίζεται με το ειτός χρόνου του Ασυνειδήτου. Ο χρόνος του αναλυόμενου διέπεται από το «όχι ακόμη», «δεν ξέρω ακόμη», ενώ ο χρόνος του αναλυτή διέπεται από το «ήδη εκεί», από την ήδη παρούσα γνώση, γεγονός το οποίο αποσπά τον λόγο από τον χρόνο που παρέρχεται, μετατρέπει τον λόγο σε εγγεγραμμένη γνώση. Για το λόγο αυτό χαρακτηρίζεται το Ασυνείδητο ως τόπος του Άλλου, ο οποίος μεταφράζει το ειτός χρόνου του Ασυνειδήτου με όρους χώρου.

Η ερμηνεία καθιερώνει μία σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και στο προδρομικό παρόν. Εγκαθιστά δηλαδή η ερμηνεία μία σύνδεση ανάμεσα στο ειτός χρόνου του Ασυνειδήτου, στο οριστικό παρελθόν του, στην εσαεί εγγραφή του και στο παρόν του αναλυόμενου. Με τον τρόπο αυτό λειτουργεί μέσω της παραπομπής του λόγου στη γραφή. Η ουσία της ερμηνείας βασίζεται στην ομοφωνία, δηλαδή στο γεγονός ότι η ίδια φράση όταν είναι γραμμένη μπορεί να λάβει δύο διαφορετικές σημασίες από την ομιλία. Με αυτήν την έννοια η ερμηνεία αποτελεί μία διόρθωση της ανάγνωσης που επιτελεί το υποκείμενο που υποτίθεται ότι ξέρει. Η ερμηνεία⁵⁵

εξάρτησης ενός δυνάμει «ασθενεστέρου» από ένα θέσει «ισχυρότερο». Γι' αυτό το status της Ερμηνείας μπορεί να κατέχει κεντρική θέση και στην Ψυχαναλυτική Πρακτική αλλά και στη σχέση της Ψυχανάλυσης με τη Θεωρία της Γνώσης». (από το βιβλίο του, *Ψυχανάλεκτα*, Εκδ. Νήσος, 2005, σελ. 73).

49 «...Η Ερμηνεία είναι η ουσιαστική (και μόνη άλλωστε μέθοδος) που επιτρέπει στα εν Ψυχανάλυση Υποκείμενα να αποκτήσουν τη Γνώση του Αντικειμένου της Ψυχανάλυσης, του Ασυνειδήτου. ...Μπορούμε να περιγράψουμε τις ακόλουθες περιπτώσεις: α) Η Ερμηνεία η άποψη του Ψυχαναλυτή περί της Υγείας,

υποθέτει ότι η ίδια η ομιλία είναι μία ανάγνωση και υποθέτει επίσης ότι επαναφέρει την ομιλία στο «πρωτότυπο κείμενο».

Στην Ψυχανάλυση παραμένουμε εντός του λόγου, όσων δηλαδή το υποκείμενο-αναλυόμενος μας λέει. Στην πραγματικότητα όλοι οι αναλυτές δρουν με αυτόν τον τρόπο. Οι συνέπειες αυτού είναι ότι το υποκείμενικό ζήτημα που διακυβεύεται στα λόγια του ασθενούς δεν είναι προαπορισμένο, αλλά συγκροτείται κατά τη διάρκεια της ανάλυσης. Η ασυνείδητη γνώση πρόκειται να τροποποιηθεί κατά τη θεραπεία.

Το πρόβλημα με τη στάση πρότυπο του ασθενούς είναι ότι οι σκοποί της Ψυχανάλυσης είναι μοναδικοί και διαφορετικοί από οποιαδήποτε άλλη μορφή θεραπείας. Στη βέλτιστη των περιπτώσεων, ο στόχος του ασθενούς είναι *να αλλάξει, να γνωρίσει τον εαυτό του, όχι να αλλαχθεί*. Υπάρχει μια σύγκρουση, που είναι εγγενής με τη θεραπεία, ανάμεσα στις διαδικασίες της αυτό-κατευθυνόμενης ανίχνευσης αφενός και της ανάγκης για συμμόρφωση και εμπιστοσύνη αφετέρου. Η απουσία της θεωρίας επιβαρύνει το πρόβλημα αυτό κατά ένα κρίσιμο τρόπο. Ο ασθενής θα πρέπει να εργαστεί αρχικά βάση της εμπιστοσύνης και θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανοήσει τις αιτίες για τις διαδικασίες και τις διατυπώσεις του αναλυτή αργότερα. Στην ισχύουσα κατάσταση του πεδίου εφαρμογής, το πραγματικό πρόβλημα είναι, ότι θα πρέπει να συνεχίσει να εργάζεται βάση της εμπιστοσύνης καθ' όλη τη διάρκεια της θεραπείας. Η θεραπεία βασίζεται στην αποδοχή διαδικασιών και κανόνων⁵⁶ η λογική των οποίων δεν μπορεί να εξηγηθεί με συνοχή,

Ασθένειας και Ιστορίας του «αρρώστου του». Η δέκτη Γνώση του Ασυνείδητου του Ψυχαναλυομένου...β) Η ερμηνεία είναι το μέρος, το «κομμάτι» της ψυχαναλυτικής θεωρίας που εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη περίπτωση, στο δεδομένο σύμπτωμα ή στην υποτιθέμενη άμεση ανάγκη...Η δυσκολία στη συνάρθρωση Θεωρίας και (κλινικής) Πρακτικής της Ψυχανάλυσης, στοιχειοθετεί την αδυναμία της να είναι όντως μία θεωρία (της) Γνώσης και την αναδεικνύει Θεωρία της Άγνοιας...γ) Η Ερμηνεία (δεν μπορεί παρά να είναι) είναι η Συνάντηση μεταξύ μιας «υποθέσεως εργασίας» για το Ασυνείδητο υλικό ενός Ψυχαναλυομένου, που παραγνωρίζει με την Αναγνώρισή του από έναν Ψυχαναλυτή. Με άλλα λόγια, η «αξία» μιας Ερμηνείας δεν προσμετράται με το πόσο συμφωνεί με την Ψυχαναλυτική Θεωρία, αλλά με το βαθμό επίγνωσης που επιτυγχάνει για τα εν Ψυχαναλύσει Υποκείμενα. Κατ' αυτή λοιπόν τη έννοια, το ψυχαναλυτικό διάβημα και ενέργημα, ως προς τη γνωσιακή τουλάχιστον διάσταση, είναι μία συνεχής επανατροφοδοτούμενη δι-γνωσιακή διεργασία...». (Από το βιβλίο του Θ.Τζαβάρια (2005), *Ψυχανάλεκτη*, Εκδ. Νήσος, σελ. 72-75).

⁵⁶ «...Μια Ψυχαναλυτική θεραπεία όμως διαδραματίζεται μέσα σε ένα πλαίσιο και υπό το κράτος κάποιων κανόνων (όπως σαφώς υπαινίσσεται το παράθεμα του Φρόντ στα Πέντε Μαθήματα...). Η σταθερότητα του πλαισίου, της διάρκειας της συνεδρίας, η σταθερή συμφωνία για την αμοιβή κ.λ.π. αποτελούν «τεχνικές» προϋποθέσεις, έτσι ώστε ο Βασικός Κανόνας της Ψυχανάλυσης, ο Κανόνας του Ελεύθερου Συνειρμού, δύναται να λειτουργήσει ικανοποιητικά. Σε αυτό το σημείο παρεμβαίνει αναμφισβήτητα ένας «γνωστικός»

επειδή δεν είναι κατανοητή. Το συναισθηματικό κλίμα που υποστηρίζει τη θεραπευτική προσέγγιση θα πρέπει να είναι τέτοιο, ώστε οι συστηματικές αποδείξεις να μην θεωρούνται αναγκαστικές για τη διατήρηση της πεποίθησης της αποτελεσματικότητας των διαδικασιών που χρησιμοποιούνται.

Η εμμονή του ασθενούς στους κανόνες για την απουσία επαρκούς εξήγησης και αποδείξεων θα εξαρτηθεί σε κάποιο βαθμό από τα δικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα, καθώς επίσης και από την διαπραγμάτευση των διαδικασιών στη διμερή σχέση. Οι ασθενείς μπορούν να εγκαταλείψουν τη θεραπεία ή να παραμείνουν σε αυτήν, εξαιτίας των χαρακτηριστικών τους γνωρισμάτων. Ορισμένοι ασθενείς θα χαθούν λόγω της απροθυμίας τους να αναστείλουν την ανεξάρτητη, λογική εκτίμηση της διαδικασίας της θεραπείας, όπως ορισμένοι θα χαθούν λόγω της απροθυμίας τους να ανοίξουν επίπονα ή απειλητικά αισθήματα. Άλλοι θα διατηρηθούν μέσω της ικανότητας τους να εδραιώσουν τις δικές τους διαδικασίες εκτίμησης και της ικανοποίησης σε αυτές. Ακόμη άλλοι μπορεί να παραμείνουν λόγω της προθυμίας και της επιθυμίας τους να συμμορφωθούν στις αρχές και στους κανόνες της θεραπείας. Σε όλες τις περιπτώσεις, η επιθυμία για αποδείξεις και εξηγήσεις θα συνυπάρχει και θα αλληλεπιδρά με τις ικανοποιήσεις ή τις απειλές που συνεπάγονται στη σχέση και στη γενική, αμυντική πρόθεση αποφυγής συναισθηματικής εμπλοκής.

Η σύγκρουση ανάμεσα στη συμμόρφωση και στην αυτονομία, η ανάγκη για την άρνηση αυτής της σύγκρουσης και οι συνέπειες της άρνησης, αναμένεται να υφίστανται (ή να έχουν υπάρξει για κάποιο χρόνο), όχι μόνο για τον ασθενή που η ίδια η ζωή του εμπλέκεται, αλλά επίσης και για τον αναλυτή, που είναι υπεύθυνος για τη ζωή των άλλων και που θα πρέπει να πιστεύει σε αυτό που κάνει. Υπάρχει μια τεράστια ποικιλία στην κλινική πρακτική σήμερα, αναφορικά με το βαθμό στον

συντελεστής, που πράγματι διαθέτει ένας Ψυχαναλυτής. Ένα know how. Αυτό όμως που το διαφοροποιεί από τον Ψυχαναλυόμενο, και αυτό επειδή κάθε Ψυχαναλυτής έχει προγενέστερα ψυχαναλυθεί, είναι η σχέση του με την παραγνώριση των Ασυνείδητων δυναμικών, που βρίσκονται εν δράσει σε κάθε Ψυχαναλυτική Σχέση (και σε κάθε Ανθρώπινη Σχέση). Με άλλα λόγια, ο Ψυχαναλυτής γνωρίζει την ύπαρξη της Μεταβίβασης-(Αντι-μεταβίβασης) και καλείται να την αντιμετωπίσει, να τη διαχειριστεί και, τέλος, να την Ερμηνεύσει...». (Βλ. *Το πρόβλημα της γνώσης: Μέθοδοι και Αντικείμενο των Επιστημών*, Διεπιστημονική Προσέγγιση, εισαγ.-επιμ. Γ. Παπαγούνος, Εκδ. Παπαζήση, Τζαβάρας, Θ.: Είναι η Ψυχανάλυση θεωρία Γνώσης;, σελ.49-61).

οποίο οι κλασικές διαδικασίες ακολουθούνται ή εγκαταλείπονται. Είναι πιθανόν ο βασικός κανόνας να είναι ένα άκαμπτο και ξεπερασμένο δόγμα, που χρειάζεται μερική ή ολική αναθεώρηση. Είναι πιθανόν επίσης να είναι ο πυρήνας της ψυχαναλυτικής διαδικασίας, όπως πολλοί αναλυτές συνεχίζουν να υποστηρίζουν ή όλες οι πιθανότητες να είναι μερικώς ορθές.

Η Ψυχανάλυση είναι μια πολύ εντροπής εμπειρία, που προσφέρει μια ειδική και ικανοποιητική προσωπική σχέση σε αμφότερους τους συμμετέχοντες και μια μοναδική εμπειρία συνεργατικής αυτό-ανίχνευσης. Καθώς προχωράει η θεραπεία, ο ασθενής που είχε την εμπειρία αυτή και που γνωρίζει πως έχει βοηθηθεί, αναμένεται να συνταχθεί με τον αναλυτή που εμπλέκεται στη διαδικασία αυτή. Είναι πεπεισμένος για την αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης εκδοχής της ψυχανάλυσης η οποία έχει εφαρμοστεί. Είναι δύσκολη η αναγνώριση ότι, δηλαδή η πεποίθηση αυτή προκύπτει δίχως να έχουν παραχθεί ισχύουσες εμπειρικές αποδείξεις. Οι εμπειρίες αντίληψης και μεταμόρφωσης που προκύπτουν μέσα στο πλαίσιο της σχέσης και για αμφότερους τους συμμετέχοντες στη σχέση, δεν αποτελούν αποδείξεις με την επιστημονική έννοια. Η πίστη σε μια ερμηνεία μπορεί να προέρχεται από αιτίες, εκτός αυτής της ακρίβειας. Ίσως το περισσότερο που θα μπορούσε να επιτευχθεί στον τομέα αυτό, στην παρούσα κατάσταση του πεδίου εφαρμογής, είναι η αναγνώριση και η αποδοχή ότι οι επιστημονικές αποδείξεις δεν υφίστανται και δεν είναι διαθέσιμες. Οποιοσδήποτε αποδείξεις υπάρχουν, προέρχονται από τον ίδιο τον συμμετέχοντα και μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνον για αυτόν. Είναι δηλαδή ενικές-μοναδικές.

Όλα αυτά έχουν σοβαρή σπουδαιότητα όχι μόνο για τη ζωή του ασθενούς, αλλά επίσης για την υγεία του πεδίου εφαρμογής. Άσχετα από τη βάση των πεποιθήσεων ενός ατόμου σχετικά με την αποτελεσματικότητα της δικής του θεραπείας, η πεποίθηση αυτή δεν μπορεί να κοινοποιηθεί άμεσα σε άλλους που δεν είχαν οι ίδιοι υποστεί τις επιδράσεις της.

3.1 Η Ψυχαναλυτική θεωρία, το διανοητικό πνεύμα της εποχής, γέφυρα προς τη Γνωσιακή επιστήμη

Υπάρχει μια άλλη πιο γενική πολιτισμική αξία στο εγχείρημα της ανάπτυξης της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Τα προβλήματα της Μεταψυχολογίας επεκτείνονται πέραν του ψυχαναλυτικού τομέα, επηρεάζοντας γενικότερα τον τρόπο σκέψης. Στους τομείς σκέψης που είναι κεντρικοί στην τρέχουσα κοσμοθεωρία, συμπεριλαμβάνονται η θεωρία της εξέλιξης, του Μαρξισμού και της σχετικότητας, όπου ο κάθε τομέας σκέψης σχετίζεται με την Ψυχανάλυση με διαφορετικό τρόπο δομικού μετασχηματισμού. Υπάρχουν αλλαγές στην κατανόηση για τη βασική μορφολογία των οργανισμών, αλλαγές στην κατανόηση για τις οικονομικές και τις πολιτικές δομές της κοινωνίας, καθώς επίσης και αλλαγές στην κατανόηση για τις θεμελιώδεις δομές του χρόνου και του χώρου. Η Ψυχανάλυση ενδιαφέρεται για τις αλλαγές στην κατανόηση του ατόμου, σχετικά με τη νοητική και τη συναισθηματική του κατάσταση και προσθέτει τη μοναδική και ισχυρή αξίωση, ότι δηλαδή τα ανθρώπινα όντα έχουν τη δυνατότητα βελτίωσης του εαυτού τους. Τα από πολιτισμικής άποψης ενδιαφέροντα ψυχαναλυτικά θέματα της αυτό-κατευθυνόμενης αναδόμησης μέσα σε ένα διαπροσωπικό πλαίσιο είναι εγγενώς σχετικά με την ψυχαναλυτική θεραπευτική αντιμετώπιση. Ωστόσο, οι έννοιες της Ψυχανάλυσης έχουν θεωρηθεί από τους τομείς της Φιλολογίας και της Φιλοσοφίας σε μεγάλο βαθμό, ως ανεξάρτητες από την ψυχολογική και τη θεραπευτική τους βάση.

Η ίδια η Ψυχανάλυση έχει διέλθει μέσα από πολλούς μετασχηματισμούς κατά τη διάρκεια του πρώτου της αιώνα. Ωστόσο (η Ψυχανάλυση) επιμένει να ασχολείται με την έννοια των γεγονότων παρά με την εξωτερική τους μορφή. Η αλλαγή η οποία επιδιώκεται, είναι αλλαγή στις έννοιες και στα συναισθήματα καθώς αυτά επηρεάζουν τα συμπτώματα και τις συμπεριφορές και όχι μόνο αλλαγή στα ίδια τα συμπτώματα. Η έμφαση που δίνεται στην έννοια, με κανένα τρόπο δεν καθιστά αναγκαία την παραίτηση από το επιστημονικό πεδίο εφαρμογής. Η επιστημονική μελέτη των εσωτερικών, υποκειμενικών γεγονότων – νοητικές αναπαραστάσεις και διεργασίες – είναι η καθημερινή εργασία του πεδίου εφαρμογής της Γνωσιακής

Επιστήμης. Αυτό που χρειάζεται να κάνουμε είναι ουσιαστικά, αυτό που προσπαθούσε ο Freud, να κατασκευάσουμε ένα θεωρητικό πλαίσιο για την εξαγωγή συμπερασμάτων από τις εξωτερικές παρατηρήσεις για τα υποκειμενικά γεγονότα, που θα μπορούσαν να είναι συνειδητά ή ασυνείδητα. Οι τεχνικές για παρόμοιες εξαγωγές συμπερασμάτων υφίστανται σήμερα στο πεδίο δράσης της Γνωσιακής Επιστήμης, με τρόπο που δεν ήταν διαθέσιμες στον Freud.

Η Ψυχανάλυση έχει πολλά χαρακτηριστικά μιας Γνωστικής Ψυχολογίας και τα είχε αυτά από τις αρχές της, πολύ πριν την αποκαλούμενη «γνωσιακή επανάσταση» (Neisser, 1967).

Οι ψυχαναλυτές, όπως και οι γνωσιακοί επιστήμονες, εξάγουν συμπεράσματα από τη γλώσσα-λόγο και την συμπεριφορά, καθώς και από άλλους πιθανούς να παρατηρηθούν δείκτες, τις εσωτερικές αναπαραστάσεις και διεργασίες, στο πλαίσιο μιας γενικής θεωρίας του ψυχικού μηχανισμού. Αυτή είναι η βασική φύση της εργασίας και στις δύο επιστήμες. Αυτή ήταν και η κατανόηση του Freud για την αναγνώριση της ανάγκης για ένα θεωρητικό μοντέλο του ψυχικού μηχανισμού ως το αναγκαίο πλαίσιο για μια παρόμοια εξαγωγή συμπερασμάτων, με την ίδια έννοια που οι γνωστικοί ψυχολόγοι εφαρμόζουν τα νοητικά μοντέλα σήμερα:

«Υποθέτουμε ότι η διανοητική ζωή είναι η λειτουργία ενός μηχανισμού στον οποίο αποδίδουμε τα χαρακτηριστικά, ότι δηλαδή επεκτείνεται στο χώρο και ότι αποτελείται από διάφορα τμήματα τα οποία φανταζόμαστε, ωσάν να μοιάζουν με ένα τηλεσκόπιο ή μικροσκόπιο ή κάτι αυτού του είδους. Άσχετα από ορισμένες προηγούμενες προσπάθειες προς την ίδια κατεύθυνση, η συνεπής επινόηση μιας έννοιας, όπως αυτή είναι ένας επιστημονικός νεωτερισμός...» (Freud, 1940, σελ. 145).

Ο Freud είδε με σαφήνεια τη γενική επιστημονική ισχύ της νέας αυτής προσέγγισης:

«Ενώ η Ψυχολογία της Συνείδησης δεν προχώρησε ποτέ πιο πέρα από τις επιμέρους λειτουργίες που ήταν σαφώς εξαρτημένες από κάτι άλλο, που ισχυριζόταν πως το ψυχικό είναι Ασυνείδητο από μόνο του, έκανε δυνατόν ώστε η Ψυχολογία να

πάρει τη θέση της ως μια Φυσική Επιστήμη, όπως οποιαδήποτε άλλη. Οι διεργασίες με τις οποίες ασχολείται είναι από μόνες τους τόσο αδύναμες να αναγνωριστούν, όσο είναι αυτές με τις οποίες ασχολούνται οι άλλες Επιστήμες, αυτές της Χημείας ή της Φυσικής για παράδειγμα. Αλλά είναι δυνατή η καθιέρωση των νόμων στους οποίους υπακούν και η παρακολούθηση των αμοιβαίων σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων τους, αδιατάρακτα και σε μεγάλη ένταση – με άλλα λόγια-, να φτάσει κάποιος σε αυτό που περιγράφεται ως μια «κατανόηση» του πεδίου των εν λόγω φυσικών φαινομένων» (Freud,1940, σελ. 158).

Η έννοια της νοητικής διεργασίας που μπορεί να μην είναι προσβάσιμη στην αντίληψη, η εξαγωγή συμπερασμάτων από μια παρόμοια νοητική διεργασία από γεγονότα, τα οποία θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε και η ανάπτυξη αφηρημένων θεωρητικών μοντέλων, βάσει αρχών δανεισμένων από άλλους επιστημονικούς τομείς, είναι όλα κεντρικές έννοιες της Γνωσιακής Επιστήμης, που ήταν στοιχεία της συνεισφοράς του Freud. Ωστόσο, η Ψυχανάλυση αγνοείται σε μεγάλο βαθμό από την επιστημονική Ψυχολογία σήμερα. Στην εισαγωγική επισκόπηση του πεδίου δράσης της Γνωσιακής Επιστήμης, οι Simon και Kaplan αναφέρουν:

«Αν θα θέλαμε να κατανοήσουμε την Γνωσιακή Επιστήμη, θα πρέπει να γνωρίζουμε ποιες επιστήμες έχουν συνεισφέρει στη συγκρότησή της (Norman, 1981). Μεταξύ αυτών θα πρέπει οπωσδήποτε να περιλάβουμε την Πειραματική και την Γνωστική Ψυχολογία, την Τεχνητή Νοημοσύνη (εντός της επιστήμης της πληροφορικής), τη Γλωσσολογία, τη Φιλοσοφία (ειδικά τη λογική και την επιστημολογία), τη Νευροεπιστήμη και ορισμένες άλλες (Ανθρωπολογία, οικονομική και η κοινωνική Ψυχολογία)» (1989, σελ. 3).

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι η Ψυχανάλυση απουσιάζει από τον κατάλογο αυτό.

Στον αιώνα που πέρασε από τότε που ο Freud εισήγαγε την Μεταψυχολογία του, οι τομείς της Ακαδημαϊκής Ψυχολογίας και της Ψυχανάλυσης έχουν ακολουθήσει διαφορετικές πορείες. Η Ψυχανάλυση έχει διδαχθεί σε μεγάλο βαθμό

στα δικά της ιδρύματα και σε άλλα κλινικά προγράμματα, αποκομμένη από τη γενική επιστημονική έρευνα. Η Μεταψυχολογία δεν υπήρξε αντικείμενο εμπειρικής εκτίμησης και ανάπτυξης της θεωρίας της, που είναι αναγκαίο για έναν επιστημονικό κλάδο. Οι αναλυτές εξαρτώνται πρωτίστως από την «ψυχαναλυτική μέθοδο» - ή από κάποια εκδοχή αυτής - όπως αυτή ασκείται στην ατομική τους κλινική εργασία.

Ενώ το γενικό εγχείρημα το να εξάγει κάποιος, δηλαδή, συμπεράσματα από την παρατήρηση των υποκειμενικών⁵⁷ αναπαραστάσεων ή εννοιών είναι το έργο της Ψυχανάλυσης, οι επιστημονικοί περιορισμοί, που είναι αναγκαίοι για την εκτέλεση της εν λόγω εξαγωγής συμπερασμάτων, δεν είναι ενσωματωμένοι στην ψυχαναλυτική μέθοδο. Ο τύπος της συστηματικής εξαγωγής συμπερασμάτων, που εφαρμόζεται στη Γνωσιακή Επιστήμη και σε όλες τις σύγχρονες Επιστήμες, απαιτεί σαφείς ορισμούς που περιορίζουν την σημασία των θεωριών, τους αντίστοιχους κανόνες χαρτογράφησης των υποθετικών δομών, τις μεταβλητές που μεσολαβούν στα γεγονότα τα οποία παρατηρούνται, καθώς και τους τρόπους εκτίμησης της αξιοπιστίας της παρατήρησης. Ο καθένας από τους δείκτες στους οποίους βασίζονται οι αναλυτές, ώστε να είναι σε θέση να βγάλουν συμπεράσματα σχετικά με τις συνειδητές και τις ασυνειδητές λειτουργίες των αναλυομένων, θα πρέπει και να επιβεβαιώνεται ανεξάρτητα από τις υποτιθέμενες σημασίες. Οι έννοιες της Μεταψυχολογίας δεν εκπληρώνουν και δεν μπορούν να αρχίσουν να εκπληρώνουν τους εν λόγω περιορισμούς. Η επιστημονική ανάπτυξη της ψυχαναλυτικής θεωρίας, τόσο ως δομή του μηχανισμού που ενυπάρχει κάτω από την παθολογία, όσο και η φύση της αλλαγής, έχει εμπλακεί με την απομόνωση της από την επιστημονική έρευνα.

Στην άλλη όψη αυτού του μεγάλου χάσματος, η σύγχρονη Γνωσιακή Επιστήμη είναι υποβαθμισμένη λόγω της αποτυχίας της να αναγνωρίσει τις ψυχαναλυτικές της

⁵⁷ Σύμφωνα με τον Α. Μπαλά(από το βιβλίο του, *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, Εκδ. Εξάντας, 2004,σελ.153-159):«...Η ψυχανάλυση είναι η επιστήμη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, ενώ όλα τα φαινόμενα που εντάσσονται στο αντικείμενό της είναι φαινόμενα ενικά...Φαινόμενα ενικά σημαίνει ακριβώς φαινόμενα που δεν επαναλαμβάνονται, φαινόμενα που είναι μοναδικά. Η δυσκολία να σκεφτούμε πως συνδέονται οι καθολικοί νόμοι που έχει ανάγκη κάθε εγχείρημα που προσβλέπει στον τίτλο της επιστήμης με φαινόμενα ενικά είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη δυσκολία που συναντάμε όταν προσπαθούμε να σκεφτούμε τι θα συνιστούσε πείραμα σε μια τέτοια περίπτωση. Γιατί προφανώς σε μια τέτοια περίπτωση το πείραμα δεν μπορεί να επαναληφθεί...».

ρίζες. Οι περιορισμοί του κύριου κορμού του γνωστικού τομέα καθιστούν τα αποτελέσματα υπό αμφισβήτηση, με τρόπο που έχει σοβαρές συνέπειες. Η Αναδημαϊκή Ψυχολογία προσπάθησε να μελετήσει τις νοητικές διεργασίες χωρίς την πλήρη αναγνώριση της αλληλεπίδρασης τους με τις αντίστοιχες συναισθηματικές και σωματικές διεργασίες. Επίσης παρέλειψε να αναγνωρίσει την ισχύ του διαπροσωπικού πλαισίου στην αντίληψη και στη συμπεριφορά. Οι Yuille (1986), Neisser (1976) και άλλοι έχουν υπογραμμίσει την ανικανότητα των πειραματικών παραδειγμάτων να μελετήσουν τα γεγονότα, όπως αυτά συμβαίνουν φυσιολογικά και επεσήμαναν τις παραμορφωμένες απόψεις των ψυχολογικών διεργασιών που προκύπτουν. Η ψυχαναλυτική εμπειρία παρέχει δυνητικά ένα μοναδικό πλαίσιο για τη συστηματική μελέτη της αλληλεπίδρασης της γνώσης, της γλώσσας, της φυσιολογίας και του συναισθήματος, καθώς αυτό αναπτύσσεται μέσα σε ένα διαπροσωπικό πλαίσιο. Επίσης η ψυχαναλυτική θεωρία και πράξη παρέχουν έναν πλούσιο όγκο γνώσης, που θα μπορούσε να συνεισφέρει στην ανάπτυξη της θεωρίας και στη διατύπωση υποθέσεων. Η απομόνωση των δύο αυτών τομέων-Ψυχανάλυσης και Γνωσιακής επιστήμης-βλάπτει ουσιαστικά και τις δύο. Οι δυνατότητες της ψυχαναλυτικής εμπειρίας, ως ένα νατουραλιστικό πλαίσιο έρευνας, παραμένουν ανεκπλήρωτες, όπως επίσης και οι δυνατότητες της ψυχαναλυτικής θεωρίας ως ένα συστατικό μέρος μιας γενικής θεωρίας του νου.

3. 2 Η Επιστήμη της Συναισθηματικής Νοημοσύνης

Η Ψυχανάλυση ξεκίνησε ως μια θεωρία του νου και πιστεύεται ότι χρειάζεται να επιστρέψει στο πλαίσιο της σύγχρονης επιστήμης. Η Γνωσιακή Επιστήμη όπως έχει σήμερα, δεν είναι σε θέση να παράσχει το θεωρητικό πλαίσιο που επιδιώκεται. Οι Simon και Karlan (1989) ορίζουν τη Γνωσιακή Επιστήμη ως τη «μελέτη της νοημοσύνης και των νοημών συστημάτων, με ειδική αναφορά στη νοήμονα συμπεριφορά ως υπολογισμό». Το πεδίο της Γνωσιακής Επιστήμης σχετίζεται με δύο τάξεις νοημών συστημάτων, τους ζωντανούς οργανισμούς και τους υπολογιστές:

«Παρότι δεν έχει προταθεί ένας πραγματικά ικανοποιητικός ορισμός της νοημοσύνης, είμαστε ικανοί να κρίνουμε πότε παρατηρείται νοημοσύνη στους συνανθρώπους μας. Λέμε πως οι άνθρωποι συμπεριφέρονται με νοήμονα τρόπο, όταν επιλέγουν τρόπους δράσης που είναι σχετικοί με την επίτευξη των σκοπών τους, όταν απαντούν με ειρμό στις ερωτήσεις που τους υποβάλλονται, όταν λύνουν προβλήματα μικρότερης ή μεγαλύτερης δυσκολίας, ή όταν δημιουργούν ή σχεδιάζουν κάτι χρήσιμο, όμορφο ή καινοτόμο. Εφαρμόζουμε τον μοναδικό όρο «νοημοσύνη» σε αυτήν τη σειρά των ποικίλων δραστηριοτήτων επειδή αναμένουμε πως μια κοινή σειρά υποκειμενικών διεργασιών εμπλέκεται στην εκτέλεση των δραστηριοτήτων αυτών» (Simon & Kaplan, 1989, σελ.1).

Από την προοπτική της Ψυχανάλυσης ο ορισμός αυτός, που έχει εφαρμογή στους υπολογιστές καθώς και στους ζωντανούς οργανισμούς, αφήνει πολλά που είναι σημαντικά στην ανθρώπινη γνώση και συμπεριφορά εκτός υπολογισμού. Για να παρασχεθεί μια επαρκής εξήγηση των γνωστικών λειτουργιών και αιόμα των λειτουργιών που οι Simon και Kaplan απαριθμούν παραπάνω –ο εντοπισμός των «σκοπών» και των συμπεριφορών που είναι σχετικές με αυτούς -οι θεωρίες της Γνωσιακής Επιστήμης θα πρέπει να επεξεταθούν, ώστε να περιλάβουν τη μελέτη της *συναισθηματικής νοημοσύνης* και των συστημάτων που κατέχουν τη λειτουργία αυτή.

Η εστίαση στη συναισθηματική νοημοσύνη μας οδηγεί στο να επικεντρωθούμε στους κρίσιμους τρόπους, στους οποίους οι ζωντανοί οργανισμοί και οι υπολογιστές είναι διαφορετικοί, καθώς επίσης και στις διεργασίες που μοιράζονται. Οι Fodor και Pylshyn (1988) αποδέχονται ότι οι διαφορές ανάμεσα στο μηχάνημα του υπολογιστή και στο «μηχάνημα» των ανθρώπινων συστημάτων μπορεί να έχουν συνέπειες για τις νοητικές λειτουργίες του οργανισμού:

«Είναι εμφανές ότι η συμπεριφορά του εγκεφάλου και ως εκ τούτου η συμπεριφορά ενός οργανισμού, καθορίζεται όχι απλά από το λογικό μηχάνημα που περιγράφεται από το νου, αλλά επίσης από το πρωτοπλασματικό μηχάνημα στο οποίο πραγματοποιείται η λογική»(σελ. 59).

Αναγνωρίζουν ότι το πρωτοπλασματικό μηχάνημα (το σώμα) και όχι μόνο το λειτουργικό(ο νους), καθορίζει τις νοητικές λειτουργίες και τη συμπεριφορά. Ωστόσο, δεν βλέπουν το μηχάνημα του πρωτοπλάσματος να περιορίζει ή να αλληλεπιδρά με το καθαυτό λογικό μηχάνημα. Αντιθέτως, σκοπός του ψυχαναλυτικού μοντέλου είναι, ότι πρέπει να λάβει υπόψη την επίδραση των σωματικών λειτουργιών στις αισθητηριακές, αντιληπτικές και γλωσσικές λειτουργίες, καθώς επίσης και για τις αντίστροφες επιδράσεις.

Η ανάπτυξη ενός μοντέλου, που θα περιγράφει τη συναισθηματική νοημοσύνη, γίνεται ακόμη πιο κρίσιμη όταν ασχολούμαστε με σκοπούς για τους οποίους το άτομο δεν είναι ενήμερο. Έτσι, θα είμαστε σε θέση να διακρίνουμε καταστάσεις αποτυχίας στη λειτουργία της ανθρώπινης νοημοσύνης, από καταστάσεις στις οποίες το άτομο στην πραγματικότητα επιτυγχάνει να εκπληρώσει *μη-αναγνωρισμένους* σκοπούς. Οι Simon και Kaplan προτείνουν το γενικό τους ορισμό, παρότι «δεν προτείνεται ένας πραγματικά ικανοποιητικός ορισμός για τη νοημοσύνη» (1989, σελ.1). Προτείνεται η επέκταση του ορισμού αυτού γνωρίζοντας ότι οι ορισμοί για το συναίσθημα είναι μη-ικανοποιητικοί, παρότι έχουν γίνει σημαντικοί πρόοδοι στον τομέα αυτό.

3.3 Τα Αφηρημένα Μοντέλα του Freud

Σύμφωνα με τον Freud στο έργο του “Σχεδιάσμα” (1940), το επιστημονικό πρόβλημα για την Ψυχανάλυση είναι το ίδιο όπως εκείνο και των άλλων επιστημών. Πέρα από τις ποιότητες που μπορούμε να αντιληφθούμε, βρίσκεται η πραγματικότητα που θα παραμένει πάντοτε «αδύνατη να αναγνωριστεί». Στην Ψυχανάλυση όπως και στη Φυσική αναπτύσσουμε μεθόδους για την εξαγωγή συμπερασμάτων από λειτουργίες που μπορούμε να αναγνωρίσουμε(το Συνειδητό) και από άλλες, που δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε(το Ασυνειδητό). Ο Freud δόμησε τα μοντέλα του για τον ψυχικό μηχανισμό ως το «νοητικό ικρίωμα» για την επιστημονική γνώση αυτής της ουσιαστικά μη δυνάμενης να αναγνωριστεί

εσωτερικής πραγματικότητας. Στη διάρκεια του έργου του πρότεινε δύο μείζονα μοντέλα της ψυχικής δομής.

Στο «τοπογραφικό μοντέλο» (Freud 1885a, 1900, 1915), ο ψυχικός μηχανισμός διαιρείται σε «περιοχές» ή συστήματα, με βάση την προσβασιμότητα των νοητικών-ψυχικών λειτουργιών στο Συνειδητό. Όλες οι νοητικές λειτουργίες, συμπεριλαμβανομένης και της κατανομής της «ενέργειας», προσδιορίζονται από αυτόν τον διαχωρισμό. Το Ασυνείδητο χαρακτηρίζεται από την πρωτογενή διαδικασία της σιέψης. Τα ασυνείδητα νοητικά περιεχόμενα είναι μη-λεκτικά και λειτουργούν σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή της ικανοποίησης των επιθυμιών, της επίτευξης ευχαρίστησης και της αποφυγής και της δυσαρέσκειας, με τη μείωση της έντασης των ενορμητικών απαιτήσεων. Οι καθέξεις (επενδύσεις), που υπόκεινται στην πρωτογενή διαδικασία, πιέζουν συνεχώς για εκτόνωση. Έχουν υψηλή κινητικότητα, δηλαδή μετατοπίζονται και συμπυκνώνονται εύκολα. Η ψυχική ενεργοποίηση στο Προσυνειδητό σύστημα λειτουργεί σύμφωνα με τη δευτερογενή διαδικασία. Έτσι, η ενέργεια της μπορεί να δεσμευτεί και η εκτόνωση να καθυστερήσει σύμφωνα με την αρχή της πραγματικότητας και τα περιεχόμενα της είναι συνειδητά, ή μπορεί εύκολα να γίνουν συνειδητά.

Υπάρχει σύγκρουση μεταξύ των δυνάμεων των δύο αυτών συστημάτων. Το Ασυνείδητο που πιέζει προς την κατεύθυνση της εκτόνωσης και το Συνειδητό που λειτουργεί για να την καθυστερήσει. Οι κατεσταλμένες διεγερτικές διαδικασίες, οι οποίες προέρχονται από τις ενορμήσεις, εκδηλώνονται στα νευρωτικά σύμπτωμα.

Στην ανάπτυξη, η ρηματική έκφραση λειτουργεί για να δεσμεύσει την ενέργεια και να καθυστερήσει την εκτόνωση. Στη θεραπεία, η ρηματική αυτή έκφραση έχει τη δύναμη να αντιστρέψει την λειτουργία της καταστολής και να οδηγήσει στη μείωση των συμπτωμάτων. Ένα ίχνος μνήμης από το Ασυνείδητο για να γίνει Προσυνειδητό, θα πρέπει να αυξήσει την κάθεξη(επένδυση) του και να ενωθεί με ένα αντίστοιχο ίχνος λέξης. Μια ερμηνεία ή μια στίξη, που ο αναλυτής θα μπορούσε να προσφέρει στον ασθενή, αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια για το γέμισμα των χασμάτων σε αυτό που είναι ή που θα μπορούσε να γίνει Συνειδητό.

«Η Ψυχανάλυση δεν μπορεί να ακολουθήσει άλλη διαδρομή από το να φέρει τα ασυνείδητα κάτω από την κυριαρχία των προσυνειδητών»(Freud, 1900,σελ. 617).

Ο Freud (1923) ανέπτυξε τη δομική θεωρία ως αναγνώριση των συγκρούσεων στο τοπογραφικό μοντέλο, καθώς και την αποτυχία του να ερμηνεύσει επαρκώς τις κλινικές παρατηρήσεις. Στη δομική θεωρία, ο ψυχικός μηχανισμός διαιρείται σε παράγοντες, που προσδιορίζονται από τις σχέσεις τους με τις εσωτερικές ενορμητικές δυνάμεις και την εξωτερική πραγματικότητα, παρά σε συστήματα που προσδιορίζονται από ποιότητες του νου (Freud, 1923). Η δομική θεωρία δίνει έμφαση στις επιθετικές καθώς και στις ενορμητικές τάσεις και εστιάζεται στη λειτουργία των ασυνείδητων αμυνών και στην επίδραση της σύγκρουσης ανάμεσα στους παράγοντες του νου. Οι δύο μείζονες παράγοντες του ψυχικού μηχανισμού, το Εκείνο (id) και το Εγώ, αντανακλούν την αλληλεπίδραση ανάμεσα στις απαιτήσεις του εσωτερικού κόσμου, των ενορμήσεων και του εξωτερικού κόσμου(του περιβάλλοντος) στο οποίο το άτομο προσπαθεί να προσαρμοστεί. Το Υπερεγώ διαχωρίζει αυτές τις λειτουργίες που συνεπάγονται ιδεώδεις φιλοδοξίες ή ηθικές απαγορεύσεις, από άλλες λειτουργίες του Εγώ.

Το δομικό μοντέλο απομακρύνεται από την τοπογραφική άποψη των ποιοτήτων του νου ως καθοριστικών παραγόντων των μορφών της σκέψης και με τον τρόπο αυτό αποκλείει την αναγκαία αντιστοιχία του Ασυνείδητου με την πρωτογενή διαδικασία και τους μη-λεκτικούς τρόπους. Από την άποψη της οργάνωσης του ψυχικού μηχανισμού αυτή είναι μια κρίσιμη αλλαγή. Η θεραπεία δίνει έμφαση στην ανάλυση των αμυνών που εμπλέκονται με την ανάκτηση του ασυνείδητου υλικού παρά με την ανάκτηση των μνημών αυτών καθ'αυτών (Freud, 1933, σελ.80).

3. 4 Η θεωρία της ενέργειας

Παρότι το πρώτο τοπογραφικό και το δεύτερο δομικό μοντέλο διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους, είναι και οι δύο θεωρίες κατανομής ενέργειας στον ψυχικό μηχανισμό και μοιράζονται τις προϋποθέσεις του συστήματος αυτού. Υποθέτουν και οι δύο, πως οι ψυχικές ενέργειες προέρχονται από σωματικές πηγές, δηλαδή από τις

ενορμήσεις. Ο ψυχικός μηχανισμός είναι ανενεργός μέχρι την στιγμή που θα δεχθεί κάποιο ερέθισμα. Επίσης εικάζεται ότι η συσσώρευση της ενορμητικής δραστηριότητας παράγει δυσαρέσκεια και η ψυχική δραστηριότητα κινείται προς την κατεύθυνση της μείωσης της εν λόγω ενορμητικής δραστηριότητας, εκτονώνοντας ή δεσμεύοντάς την. Υποθέτουν και οι δύο, πως η γλώσσα συνδέεται με τη δέσμευση της ενέργειας και ότι οι μη-λεκτικές λειτουργίες συνδέονται με τα περισσότερα πρωτόγονα συστατικά στοιχεία του μηχανισμού: Στο τοπογραφικό μοντέλο με το Ασυνείδητο και στο δομικό μοντέλο με το Εκείνο, ενώ και στις δύο περιπτώσεις με την πρωτογενή διαδικασία της σκέψης.

Στην τελική περιληπτική του δήλωση, ο Freud αναγνώρισε ορισμένες από τις ασυνέπειες και ασάφειες που ήταν εγγενείς στο βασικό του σύστημα και τη σύνδεση ανάμεσα στην ευχαρίστηση και στην εκτόνωση η οποία προκύπτει:

«Η θεώρηση ότι η αρχή της ευχαρίστησης απαιτεί μια μείωση και τελικά, ίσως την εξαφάνιση των εντάσεων των ενορμητικών αναγκών (δηλαδή, της *Nirbána*) οδηγεί στις ακόμα μη-εκτιμημένες σχέσεις ανάμεσα στην αρχή της ευχαρίστησης και στις δύο αρχέγονες δυνάμεις, την ενόρμηση του έρωτα και του θανάτου» (Freud, 1940, σελ. 198).

Ο Freud υπέθεσε πως τα προβλήματα αυτά θα μπορούσαν δυνητικά να λυθούν χωρίς την αλλαγή των βασικών προτάσεων της θεωρίας. Έτσι, πρότεινε πως μπορεί να μην ήταν τα επίπεδα ενέργειας αυτά καθαυτά, αλλά τα ρυθμιστικά σχήματα της ροής της ενέργειας που υποκινούν την ψυχική δραστηριότητα. Παρότι δεν αποκήρυξε ποτέ τη θεωρία της ενέργειας, αναγνώρισε τα προβλήματά της:

«Υποθέτουμε, όπως οι άλλες φυσικές επιστήμες μας έχουν οδηγήσει να αναμένουμε, ότι στην νοητική ζωή λειτουργεί κάποιου είδους ενέργεια. Αλλά δεν έχουμε αποδείξεις για αυτήν την υπόθεση από αναλογίες με άλλες μορφές ενέργειας. Φαίνεται να αναγνωρίζουμε πως η νευρωνική ή η ψυχική ενέργεια προκύπτει με δύο μορφές, η μια ελεύθερα κινητή και μια άλλη, συγκριτικά δεσμευμένη. Μιλάμε για καθέξεις και υπέρ-καθέξεις του ψυχικού υλικού και ακόμη τολμάμε να υποθέτουμε πως μια υπέρ-κάθεξη προκαλεί ένα είδος σύνθεσης διαφορετικών λειτουργιών, μιας

σύνθεσης στην πορεία της οποίας η ελεύθερη ενέργεια μετασχηματίζεται σε δεσμευμένη ενέργεια. Πέρα από αυτό δεν έχουμε προχωρήσει» (Freud,1940, σελ. 163-164).

Οι βασικές προτάσεις της θεωρίας της ενέργειας, ως ένα φυσικό μοντέλο που εφαρμόζεται στα έμβια συστήματα, έχουν ευρέως αμφισβητηθεί στη βιολογική και στην ψυχοβιολογική έρευνα. Το μοντέλο ενέργειας είναι θεμελιακά μια θεωρία ροής ενέργειας σε ένα κλειστό σύστημα, που ο ανθρώπινος οργανισμός σαφώς δεν είναι (von Bertalanffy, 1950). Οι έμβιοι οργανισμοί χαρακτηρίζονται από ποικίλες προσλήψεις ερεθισμάτων και εκδηλώσεων δραστηριότητας, όχι από αντανάκλαση μιας σταθερής ποσότητας ενέργειας. Όπως σημειώνει ο Holt (1985): «Με την έλευση των απόψεων περί ανοικτού συστήματος, τα κύρια επιχειρήματα για την επικράτηση της οικονομικής άποψης (της ποσοτικής αντιμετώπισης των ενεργειών) καταρρέουν»(σελ. 134).

Ένας μεγάλος όγκος αποδείξεων που ανασκευάζει το μοντέλο ενέργειας με τους ίδιους του τους όρους, όπως έχει εφαρμογή στα βιολογικά συστήματα, έχει εξεταστεί από τους Holt (1989) και Eagle (1984). Υπάρχουν σημαντικές αποδείξεις, οι οποίες αναφέρουν ότι οι οργανισμοί είναι συνεχώς ενεργοί, παρότι ενεργοποιούνται ως απάντηση σε εξωτερικά ερεθίσματα ή σε εσωτερικές ανάγκες. Έχουν εντοπισθεί εγγενή θετικά κίνητρα καθώς επίσης και αρνητικές κινητοποιήσεις που στοχεύουν στη μείωση του πόνου και της έντασης. Τα ζώα και ο άνθρωπος υποκινούνται από την περιέργεια. Κινητοποιούνται προκειμένου να παρευρίσκονται κοντά σε μέλη του δικού τους είδους και ακόμα να μειώσουν την ένταση που προέρχεται από ενορμητικές ή από επιθετικές τάσεις. Η ευχαρίστηση, σε διάκριση από τη μείωση της έντασης, έχει αποδειχθεί πως είναι ένας ανεξάρτητος υποκινήτης. Έχουν εντοπιστεί συγκεκριμένα σημεία του εγκεφάλου, ο ερεθισμός των οποίων προκαλεί μια επαρκή ενεργοποίηση, σε άλλοτε άλλο βαθμό(Olds, 1958).

Το σημαντικότερο πρόβλημα με τη θεωρία της ενέργειας δεν είναι, ότι έχει ανασκευαστεί ως μια θεωρία σχετική με τη λειτουργία των φυσικών ή των

βιολογικών συστημάτων. Τα βαθύτερα προβλήματα είναι, *πρώτον* ότι το επίπεδο εξήγησης του μοντέλου ενέργειας είναι ασαφές ανάμεσα στο φυσιολογικό και στο ψυχολογικό επίπεδο και *δεύτερον* ότι οι προτάσεις της θεωρίας δεν έχουν συστηματικά εκτιμηθεί σε κανένα από τα επίπεδα. Στην περίπτωση που η ενέργεια ορίζεται ως κάποια πραγματικά μετρήσιμη σωματική ποσότητα, τότε οι δομές της θα πρέπει να οριστούν και οι προτάσεις της να δοκιμαστούν με τους όρους αυτούς. Στην περίπτωση που η Μεταψυχολογία θεωρηθεί ως μια αφηρημένη ψυχολογική θεωρία σχετική με την κατανομή της ψυχικής ενέργειας, τότε χρειαζόμαστε συστηματικούς ορισμούς της δομής της ενέργειας, την αρχή της σταθερότητας, τις θεωρίες του κινήτρου, της ενόρμησης, μέσα στο ψυχολογικό πλαίσιο και κανόνες συστηματικής αντιστοιχίας, που θα παρέχουν τη δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων από δεδομένα τα οποία μπορούν να παρατηρηθούν.

Τα μειονεκτήματα της θεωρίας της ενέργειας, ως ένα μοντέλο του ψυχικού μηχανισμού, είναι σαφή. Το μοντέλο ενέργειας δεν έχει ποτέ συστηματικά διατυπωθεί ως μια συγκροτημένη υπόθεση αναφορικά με τις λειτουργίες ενός ψυχολογικού – όχι ενός φυσιολογικού – συστήματος. Η θεωρητική κατάσταση των απόψεων όπως αυτές της ενόρμησης, της λίμπιντο, της κάθεξης (επένδυσης) και της υπέρ-κάθεξης (υπέρ-επένδυσης) μπορεί να είναι ως αρχές ισοδύναμες ως προς τις θεωρητικές απόψεις των φυσικών επιστημών, όπως είναι η δύναμη, η μάζα και η έλξη, όπως ακριβώς ισχυρίστηκε ο Freud. Ωστόσο, οι μεταψυχολογικές έννοιες δεν έχουν ούτε καν προσεγγίσει το επίπεδο της συστηματοποίησης, της συνοχής του ορισμού και της αντιστοιχίας προς τα μέτρα που μπορούν να παρατηρηθούν, μέτρα τα οποία είναι χαρακτηριστικά των θεωριών των φυσικών επιστημών, όπως είναι η δύναμη, η μάζα και η έλξη. Κάτω από το πρίσμα της έλλειψης συνοχής της Μεταψυχολογίας καθώς επίσης της εμφανούς ανασκευής των αρχών της ενέργειας, οι Klein (1976), Holt (1976b), Gill (1976) και άλλοι έχουν εισηγηθεί την απόρριψη των θεωριών της ενέργειας και της ενόρμησης, καθώς και άλλων κεντρικών εννοιών της Μεταψυχολογίας.

3. 5 Ο διϊσμός στην σκέψη του Freud

Στην τελική του περιληπτική διατύπωση, ο Freud (1940) αναγνώρισε τα προβλήματα που άφησε άλυτα στις δύο τοπογραφίες του, τα προβλήματα της θεωρίας της ενέργειας και τις επιπτώσεις της μετατόπισης από τη σταθερότητα στη «Νιρβάννα» και την άλυτη σχέση ανάμεσα στις ποιότητες και στους παράγοντες του νου. Διαμέσου όλων αυτών των ασυνεπειών και των προβλημάτων παραμένει ένα κομμάτι σταθερού εδάφους, ένα «γεγονός».

«Πίσω από όλες αυτές τις αβεβαιότητες, ωστόσο, βρίσκεται ένα νέο γεγονός, την ανακάλυψη του οποίου την οφείλουμε στην ψυχαναλυτική έρευνα. Έχουμε βρει πως οι διαδικασίες στο Ασυνείδητο ή στο Εκείνο υπακούν σε διαφορετικούς νόμους από αυτούς που υπακούν στο Προσυνειδητό. Ονομάζουμε τους νόμους αυτούς στο σύνολο τους «πρωτογενή διαδικασία», σε αντίθεση προς την «δευτερογενή διαδικασία», που καθοδηγεί την πορεία των γεγονότων στο Προσυνειδητό και στο Εγώ. Στην κατάληξη, συνεπώς, η μελέτη των ψυχικών ποιοτήτων έχει αποδειχθεί πως δεν είναι άκαρπη» (Freud, 1940,σελ. 164).

Η ανακάλυψη των δύο αυτών διαφορετικών τρόπων σκέψης, της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας, συνδέεται άμεσα με τις ποιότητες παρά με τα συστατικά του νου. Οι νοητικές ποιότητες ανακτούν στην συνέχεια τον κεντρικό συστηματικό τους ρόλο.

Ο Freud (1937a) επικαλείται το ίδιο βασικό επιχείρημα, όταν αντιμετωπίζει το κεντρικό ερώτημα για το πώς η Ψυχανάλυση μπορεί να δαμάσει την ενόρμηση:

«Δηλαδή, η ενόρμηση φέρεται απόλυτα σε αρμονία με το Εγώ, γίνεται διαθέσιμη σε όλες τις επιρροές των άλλων ροπών στο Εγώ και δεν επιδιώκει πλέον να ακολουθήσει το δικό της δρόμο της ικανοποίησης. Αν θα μας ρωτούσαν με ποιες μεθόδους και τρόπους επιτυγχάνεται το αποτέλεσμα αυτό, δεν θα ήταν εύκολο να βρεθεί μια απάντηση...Η Μεταψυχολογία της Μάγισσας. Δίχως μεταψυχολογική υπόθεση και θεωρία – ήμουν έτοιμος να πω «φαντασίωση» - δε θα κάναμε ούτε ένα βήμα μπρος. Δυστυχώς, εδώ όπως και αλλού, το τι η Μάγισσα μας αποκαλύπτει δεν είναι ούτε πολύ σαφές ούτε πολύ λεπτομερειακό. Έχουμε μόνο μια μοναδική

ένδειξη για να ξεινήσουμε – αν και είναι μια ένδειξη μεγάλης αξίας – ονομαστικά, η αντίθεση ανάμεσα στην πρωτογενή και τη δευτερογενή διαδικασία»(σελ. 225).

Εδώ, όπως και αλλού, επανέρχεται για μια ακόμη φορά στην ανακάλυψη την οποία είδε ως την πρώτη μείζονα ανακάλυψη: «Την πλέον πολύτιμη όλων μου των ανακαλύψεων που υπήρξα πολύ ευτυχής να κάνω» (Freud, 1932, από τον πρόλογο της τρίτης Αγγλικής έκδοσης του έργου: «Η Ερμηνεία των Ονείρων»).

Ο δυϊσμός της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας της σκέψης θεωρείται από πολλούς ψυχαναλυτικούς θεωρητικούς, ως η πλέον πρωτότυπη και θεμελιακή ιδέα του Freud και ως κεντρική σε μια ψυχαναλυτική ερμηνεία του μηχανισμού του νου (Jones, 1953, McLaughlin, 1978). Η ψυχολογική θεωρία που αποτυγχάνει να ερμηνεύσει τη θεμελιακή αυτή διχοτομία, δεν μπορεί να έχει εφαρμογή στις ψυχαναλυτικές θεωρίες. Οι μείζονες αναπτυξιακές θεωρίες των Piaget και Bruner έχουν αποτύχει από την άποψη αυτή, όπως έχει σημειώσει ο Noy (1979):

«Σχεδόν όλες οι σύγχρονες γνωσιακές θεωρίες προσεγγίζουν τη γνώση ως ένα μονοδιάστατο σύστημα και την ανάπτυξη του ως μια γραμμική διαδικασία που προχωρεί κατά μήκος μιας μοναδικής αναπτυξιακής γραμμής. Είναι γεγονός παρότι η Ψυχανάλυση έχει επανειλημμένα προσπαθήσει να αφομοιώσει μέρος ή αρκετές από αυτές τις θεωρίες ...δεν κατάφερε ποτέ να υιοθετήσει οποιαδήποτε από αυτές στο σύνολο της. Η έννοια της πρωτογενούς και δευτερογενούς διαδικασίας είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στην ψυχαναλυτική θεωρία, ώστε οποιαδήποτε αναπτυξιακή θεωρία που δεν θεωρεί τη γνώση ως να αποτελείται από δύο συστήματα, μορφές, επίπεδα – ή τουλάχιστον, ως ένα συνεχές που να εκτείνεται ανάμεσα σε δύο κέντρα οργάνωσης – δεν μπορεί ποτέ να ενσωματωθεί στην ψυχαναλυτική μεταψυχολογία...»(σελ.170).

Ενώ η διάκριση ανάμεσα στην πρωτογενή και στη δευτερογενή διαδικασία είναι κεντρική σε ένα ψυχαναλυτικό μοντέλο, το θεωρητικό έδαφος παραμένει να απέχει πολύ από το να είναι σταθερό. Η διατύπωση του Freud για την πρωτογενή και τη δευτερογενή διαδικασία ήταν ριζωμένη σε έννοιες σχετικές με την ενέργεια και κατά συνέπεια διατηρεί όλες τις δυσκολίες αυτής της θεωρητικής βάσης. Η

πρωτογενής διαδικασία, όπως χαρακτηρίζεται από μετατοπιζόμενη ή αδέσμευτη κάθεξη(επένδυση), παρέχει τη νοητική βάση για άμεση εκτόνωση ορμής στην υπηρεσία της αρχής της ευχαρίστησης.

Η δέσμευση και η ουδετεροποίηση της ενέργειας παρέχει τη δυνατότητα της εστίασης στην καθυστερημένη εκτόνωση και στην πραγματικότητα της δευτερογενούς διαδικασίας. Σε ένα τυπικό ή δομικό μάλλον παρά δυναμικό ή οικονομικό επίπεδο, ο Freud περιέγραψε την πρωτογενή διαδικασία ως να λειτουργεί με μηχανισμούς, όπως αυτούς της συμπύκνωσης, της μετατόπισης, της αναπαράστασης και του συμβολισμού, ενώ η δευτερογενής διαδικασία λειτουργεί με τους μηχανισμούς της λεκτικής, λογικής σκέψης.

Στο τοπογραφικό μοντέλο, η πρωτογενής διαδικασία σχετίζεται με το Ασυνείδητο και η δευτερογενής διαδικασία με το Προσυνείδητο και το Συνείδητο. Στη δομική θεωρία, η πρωτογενής διαδικασία θεωρήθηκε ως ο τρόπος λειτουργίας του Εκείνου και η δευτερογενής διαδικασία, ως ο τρόπος λειτουργίας του Εγώ. Η δομική θεωρία ορίζει τις απόψεις της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας με τους όρους της κινητικότητας της κάθεξης(επένδυσης), χωρίς σύνδεση με τις ποιότητες του νου. Εδώ, οι φαντασιώσεις, οι ονειροπολήσεις, τα όνειρα περιγράφονται όλα με όρους επιλεκτικής και εναλλασσόμενης παλινδρόμησης του Εγώ, του Υπερεγώ και της αμοιβαίας αλληλεπίδρασης μεταξύ των δυνάμεων του Εκείνου, του Εγώ και του Υπερεγώ. Σε αντίθεση προς το τοπογραφικό μοντέλο, η δραστηριότητα της φαντασίωσης θεωρείται συνεχής καθόλη την διάρκεια της νοητικής ζωής (Arlow, 1969). Ενώ η ρύθμιση της εκτόνωσης της κάθεξης(επένδυσης) θεωρείται ως μια λειτουργία του Εγώ, η αντιστοιχία της είναι συγκεχυμένη, στο ότι σχήματα της ταχείας εκτόνωσης των καθέξεων(επενδύσεων) μπορεί πιθανόν να χαρακτηρίζουν τη λειτουργία του Εκείνου, του Εγώ και του Υπερεγώ (Arlow & Brenner, 1964).

Ο Gill (1967) γνωστοποίησε μιαν «ασάφεια», ότι δηλαδή η πρωτογενής διαδικασία χαρακτηρίζεται, αφενός ως πρωτότυπος τρόπος της νοητικής λειτουργίας που διέπεται από την αρχή της ευχαρίστησης και αφετέρου

παρακινείται από την άμυνα, η οποία προκύπτει από την επίδραση της καταστολής στην λεκτική σκέψη. Αυτό σχετίζεται με τη διάκριση που σημείωσε ο Fenichel (1945) μεταξύ του «αρχαϊκού συμβολισμού ως μέρος της προ-λογικής σκέψης» και της παραδοσιακής ψυχαναλυτικής αντίληψης του συμβολισμού ως μιας «παραμόρφωσης με τρόπο που εκφράζει μια κατεσταλμένη άποψη διαμέσου ενός συνειδητού συμβόλου»(σελ.48).

Ο Loewald (1988) αναφέρει ότι η ασάφεια που σημειώθηκε από τον Gill, θα μπορούσε να λυθεί με την εισαγωγή της έννοιας της παλινδρόμησης: «Η πρωτογενής διαδικασία είναι πρωτογενής επειδή είναι η πρώτη και η περισσότερο πρωτόγονη. Η άμυνα-καταστολή οδηγεί σε μια παλινδρόμηση αυτού του παλιού τρόπου νοητικής λειτουργίας. Δεν δημιουργεί πρωτογενή διαδικασία(σελ.243). Η νοητική ενεργοποίηση της πρωτογενής διαδικασίας είναι «μονιστική, αδιαφοροποίητη, μη-διακριτική» η οποία μεταφέρει μια ομοιόμορφη πυκνότητα»(σελ.258). Η διαφοροποίηση αυτής της «μονιστικής, καθολικής, αδόμετης μοναδικότητας» συμβαίνει διαμέσου της ένωσης της αναπαράστασης-πράγματος και της αντίστοιχης αναπαράστασης-λέξης, που το ορίζει ως «μια πράξη συν-πρόκλησης γνώσης» [*con-scire*](σελ.261). Το πεδίο της αναπαράστασης είναι μη-διαφοροποιημένο πριν από την ένωση του πράγματος με τις αναπαραστάσεις λέξεων: «Το να σκεφτεί κάποιος με όρους στοιχείων ή συστατικών μερών μιας εμπειρίας ή μιας πράξης είναι σαν να αναφέρει μια σκέψη δευτερογενούς διαδικασίας»(σελ.258).

Η έννοια της παλινδρόμησης στην υπηρεσία του Εγώ (Kris, 1936) προϋποθέτει μια παρόμοια θεώρηση των μη-λεκτικών αναπαραστάσεων, η οποία επίσης είναι ριζωμένη στις οικονομικές αντιλήψεις της Μεταψυχολογίας. Έτσι, η μη-λεκτική νοητική εγρήγορση της πρωτογενούς διαδικασίας συνεπάγεται ένα «πρωτογονισμό των λειτουργιών του Εγώ» με βάση την «κινητή εκτόνωση ενέργειας». Σε ορισμένες περιπτώσεις, το Εγώ έχει την ικανότητα να ρυθμίσει την παλινδρόμηση και να τη χρησιμοποιήσει μάλλον, παρά να αναλωθεί από αυτήν. Έτσι, οι αναπαραστάσεις μπορεί να παρέχουν μια ερμηνεία για εξαιρετικές

επιδόσεις στα Μαθηματικά, στην Επιστήμη και στην Τέχνη. Ωστόσο, οι προωθημένες μορφές σκέψης κατά κάποιο τρόπο συνεχίζουν να παραμένουν μέσα στα όρια της παλινδρομικής πρωτογενούς διαδικασίας, σε αντίθεση με τις μορφές λογικής που συνδέονται με τη σκέψη της δευτερογενούς διαδικασίας.

Οι ασάφειες, που είναι εγγενείς στο ψυχαναλυτικό μοντέλο, αναδύονται σε όλες αυτές τις διατυπώσεις. Ενώ αναγνωρίζουν το ρόλο των αναπαραστάσεων στην νοητική-ψυχική ζωή, οι Kris και Loewald διατηρούν επίσης τη μεταψυχολογική άποψη αναφορικά με την παλινδρομική πρωτόγονη φύση της μη-λεκτικής σκέψης. Σε ένα γενικό επίπεδο, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε για το αν τα προωθημένα και δημιουργικά επιτεύγματα στην επιστήμη και στις τέχνες, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως παλινδρόμηση.

Η εξήγηση των φαινόμενων, όπως αυτών των ασυνείδητων φαντασιώσεων και των ονειροπολήσεων, υπήρξε ένα πρόβλημα της Μεταψυχολογίας καθ' όλη την έκταση της ιστορίας της. Αιόμη και το 1915, ο Freud ήγειρε ένα βασικό ερώτημα αναφορικά με την κατάσταση και το ρόλο των ασυνείδητων φαντασιώσεων:

«Μεταξύ των παραγώνων των *ασυνείδητων* ενορμητικών παρορμήσεων... υπάρχουν ορισμένα που ενώνουν στους εαυτούς τους, χαρακτήρες ενός αντίθετου είδους. Αφενός, είναι πολύ οργανωμένα, ελεύθερα από αντιφατικότητα, έχουν αποκτήσει Συνείδηση και θα μπορούσαν δύσκολα να διακριθούν κατά την κρίση μας από τους σχηματισμούς του συστήματος αυτού. Αφετέρου, είναι ασυνείδητα και στερούνται της δυνατότητας τους να γίνουν συνειδητά. Έτσι, *ποιοτικά* ανήκουν στο σύστημα των *προ-συνειδητών*, αλλά στην πραγματικότητα στα *ασυνείδητα*»(σελ.190-191).

Όπως σημειώνει ο Arlow (1969), η θεώρηση αυτών των ασυνειδητών αρχικά συνείφερε στην αμφισβήτηση εκ μέρους του Freud της προσβασιμότητας στο Συνειδητό, ως μια βάση για την διαφοροποίηση των ψυχικών συστημάτων και με τον τρόπο αυτό εξέφρασε μια άποψη της δομικής υπόθεσης. Ωστόσο, οι ασάφειες αναφορικά με την κατάσταση των οργανωμένων φαντασιώσεων και η δυσκολία της σύλληψης των ασυνείδητων φαντασιώσεων, ονείρων και άλλων φαινόμενων της

νοητικής ενεργοποίησης της πρωτογενούς διαδικασίας παραμένει επίσης στο πεδίο του δομικού μοντέλου.

Στους όρους της Μεταψυχολογίας, η απεικόνιση νοητικών λειτουργιών σε οργανωμένη μορφή, που συνεπάγεται καθυστέρηση εκτόνωσης, είναι η περιοχή της σκέψης δευτερογενούς διαδικασίας. Είναι αντιφατικό να ισχυριστεί κάποιος ότι η ασυνείδητη φαντασίωση μπορεί να απεικονιστεί με τέτοια μορφή. Ο Arlow (1969) συνεπής με τον Freud (1915) αναφέρει ότι οι ασυνείδητες φαντασιώσεις μπορεί επίσης να περιλαμβάνουν στοιχεία με σταθερές λεκτικές έννοιες. Κατά την εξέταση αυτών ο Arlow, αναφέρει:

«Έτσι, θα φαινόταν πως οι ασυνείδητες φαντασιώσεις ντροπιάζουν τη μεθοδολογία μας. Οι αποδείξεις είναι σαφείς για το ότι παρόμοιες φαντασιώσεις υφίστανται, αλλά πού ακριβώς κάποιος θα μπορούσε να τις τοποθετήσει στο αντιληπτικό μας πλαίσιο αναφοράς; Ποια είναι η φύση τους και σε ποια μορφή υφίστανται;»(1969, σελ.4).

3. 6 Εναλλακτικές απόψεις της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας

Ορισμένοι συγγραφείς προσπάθησαν να διατηρήσουν τις αρχές της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας, ενώ διαχώρισαν τις αρχές αυτές από τις ασυνέπειες της Μεταψυχολογίας, ορίζοντας αυτές με νέους τρόπους. Ο Noy (1969, 1973) υποστηρίζει ότι η πρωτογενής διαδικασία δε θα πρέπει να γίνει αντιληπτή, ως να αντιπροσωπεύει ένα κατώτερο αναπτυξιακό επίπεδο σε σχέση με την δευτερογενή διαδικασία: «Αμφότερες οι ομάδες διαδικασιών θα πρέπει να θεωρηθούν ως εξίσου αναπτυγμένες, δομημένες, εκλεπτυσμένες και αποτελεσματικές» (Noy, 1979, σελ.172). Σύμφωνα με τον Noy, η πρωτογενής και η δευτερογενής διαδικασία διαφέρουν μόνο στους τρόπους οργάνωσής τους, που υποδηλώνουν τις διαφορές στις λειτουργίες που εκτελούνται σε κάθε μια από τις διαδικασίες. Η δευτερογενής διαδικασία χειρίζεται την αντίληψη, τη δράση και την επικοινωνία με τον έξω κόσμο και χαρακτηρίζεται ως προσανατολισμένη στην

πραγματικότητα. Η πρωτογενής διαδικασία χειρίζεται λειτουργίες σχετικές με τη ρύθμιση και την ολοκλήρωση του εαυτού μας και χαρακτηρίζεται ως εγωκεντρική. Ο Noy επίσης επιχειρηματολογεί, πως ο χαρακτηρισμός της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας, ως ξεχωριστούς αλλά εξίσου καλά αναπτυγμένους τρόπους, υποστηρίζεται από πρόσφατη έρευνα σχετική με τη εγκεφαλική πλαγίωση.

Ο McLaughlin (1978), όπως και ο Noy, απορρίπτει την άποψη της πρωτογενούς διαδικασίας ως πρωτόγονης και αρχαϊκής. Σύμφωνα με τον McLaughlin, η πρωτογενής διαδικασία υπόκειται σε «μια αναπτυξιακή πρόοδο που προϋπάρχει, μετά συνυπάρχει και στη συνέχεια αναμιγνύεται με τη δευτερογενή διαδικασία...» (σελ. 238). Η ανάπτυξη αμφότερων των τρόπων της σκέψης συνεχίζουν καθόλη τη διάρκεια της ζωής, κάτι που υποδηλώνεται σε μεγάλη ποικιλία σύνθετων, μη-λεκτικών λειτουργιών. Ο McLaughlin προτείνει ότι η σκέψη της πρωτογενούς διαδικασίας σε μεγάλο βαθμό εντοπίζεται στο υπολειπόμενο ημισφαίριο, συνήθως το δεξί ημισφαίριο, σε δεξιόχειρες ενήλικες και συνδέει την πρωτογενή διαδικασία, με τις δημιουργικές, μη-λεκτικές λειτουργίες της μουσικής, της τέχνης, την δεξιότητα στην κινητική συμπεριφορά όλων των ειδών, όπως στον αθλητισμό και στον χορό. Προτείνει επίσης μια σχέση της περιφερικής όρασης με την πρωτογενή διαδικασία και της κεντρικής όρασης με την δευτερογενή διαδικασία.

Σε μια προσπάθεια για τη συστηματοποίηση της θεωρίας της πρωτογενούς διαδικασίας, ο Holt (1976) απέρριψε τη διατύπωση την σχετική με την ενέργεια και χαρακτήρισε την πρωτογενή διαδικασία με όρους του σκοπού εκπλήρωσης επιθυμιών και των κανονικών ιδιοτήτων της σκέψης. Η πρωτογενής διαδικασία δεν συνεπάγεται μια μη-διαφοροποιημένη μορφή γνώσης. Αντί γι' αυτό θα πρέπει να κατανοηθεί «ως ένα ειδικό σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών», «έναν τύπο ή σύστημα σκέψης, με αυτιστικές ή μαγικές ιδιότητες καθώς επίσης και ιδιότητες επιθυμίας» (σελ. 267). Η οργάνωση μιας παρόμοιας σκέψης προϋποθέτει τη λειτουργία σταθερών δομών και «θα πρέπει να είναι το προϊόν ανάπτυξης»:

«Όταν ο Freud πρότεινε τη ριζοσπαστική άποψη για το ότι τα όνειρα, τα νευρωτικά και τα ψυχωτικά συμπτώματα και άλλες παρόμοιες πρωτόγονες και φαινομενικά ακατανόητες μορφές σκέψης και συμπεριφοράς θα μπορούσαν να ερμηνευτούν, έθεσε τη νέα του θεωρία της πρωτογενούς διαδικασίας αντιμέτωπη με την επικρατούσα άποψη για το ότι παρόμοια φαινόμενα ήταν ουσιαστικά τυχαία, στοχαστικά και ουσιαστικά άνευ σημασίας. Η άποψη του Freud δεν ήταν μόνον ότι ο ντετερμινισμός θα πρέπει να υποτίθεται πως έχει εφαρμογή σε όλες τις πτυχές της Ψυχολογίας, αλλά ότι η λειτουργία του Ασυνείδητου ή του Εκείνου ήταν κάτι σαν μια αρχαία, απόκρυφη γλώσσα. Η γραμματική της ήταν παράξενη και όμως δεν ακολουθούσε κανόνες που εκείνος θα μπορούσε να διατυπώσει και με τη βοήθεια ενός συμβολικού λεξικού σχετικά με το λεξιλόγιο της, μας έμαθε να τη μεταφράζουμε ώστε να εξαχθεί κάποιο νόημα μέσα από αυτό που άλλοι είχαν θεωρήσει εγγενώς παράλογο (σελ. 278-279)».

Ο Holt ανέπτυξε ένα σύστημα για την εμπειρική εξέταση των συμπεριφορικών και δομικών πλευρών της πρωτογενούς διαδικασίας, με τη χρήση απαντήσεων Rorschach, δηλαδή ως ειδηλώσεις αυτού του τρόπου σκέψης.

Η ψυχαναλυτική θεωρία αξιώνει μια σχέση ανάμεσα στις καταστάσεις που σχετίζονται με τις ανεκπλήρωτες επιθυμίες και τα δομικά χαρακτηριστικά της σκέψης της πρωτογενούς διαδικασίας, όπως αυτά της συμπύκνωσης και της μετατόπισης. Στο έργο του Holt, μια σχέση ανάμεσα στις καταστάσεις τις σχετιές με τις επιθυμίες επιβεβαιώθηκε από ένα μεγάλο δείγμα απαντήσεων Rorschach. Σε περαιτέρω εξέταση αυτών των ευρημάτων, με τη χρήση τεχνικών ανάλυσης παραγόντων, η κατηγορία του περιεχομένου των επιθυμιών βρέθηκε να συμπεριλαμβάνει όχι μόνο τις περισσότερο πρωτόγονες, ακατέργαστες μορφές ασυνείδητων επιθυμιών, που κάποιος κανονικά θα ανέμενε να είναι κατεσταλμένες, αλλά επίσης και περισσότερο επεξεργασμένες μορφές, που θα μπορούσαν καλύτερα να κατηγοριοποιηθούν με όρους δευτερογενούς διαδικασίας.

Ο Gill (1967) σημείωσε επίσης πως πλευρές μετατόπισης και συμπύκνωσης μπορεί να προκύψουν με περιεχόμενα δευτερογενούς διαδικασίας, καθώς και με αυτά της πρωτογενούς.

Η σχέση που αξιώνεται από την ψυχαναλυτική θεωρία ανάμεσα στις επιθυμίες και στα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της σκέψης δεν έχει υποστηριχθεί από τα αποτελέσματα του Holt. Στην έρευνα του, βρήκε μορφές σκέψης που δεν εμπίπτουν στις κατηγορίες ούτε της πρωτογενούς ή της δευτερογενούς διαδικασίας, δηλαδή εκεί που τα πρωτόγονα περιεχόμενα επιθυμιών δεν συμπίπτουν με τα δομικά χαρακτηριστικά της σκέψης της πρωτογενούς διαδικασίας, βρέθηκαν μιτές μορφές σκέψης. Όπως προτείνει ο Holt, φαίνεται να απαιτείται μια νέα τυπολογία.

Μετά τις προσπάθειες της έρευνας του ο Holt (1976b) τελικά οδηγήθηκε σε ένα αρνητικό συμπέρασμα αναφορικά με τη βιωσιμότητα του κατασκευάσματος της νοητικής ενεργοποίησης της πρωτογενούς διαδικασίας.

Έτσι, παραμένουμε αντιμέτωποι με ένα θεμελιακό και δυσάρεστο πρόβλημα. Από την μια πλευρά, οι θεωρίες της πρωτογενούς και της δευτερογενούς διαδικασίας θεωρούνται ευρέως ως κεντρικές για το ψυχαναλυτικό μοντέλο. Από την άλλη πλευρά, οι θεωρίες αυτές θεωρούνται ασαφείς και ασύνδετες, ατελείς και ελλιπείς.

3. 7 Η Μεταψυχολογία, η Κλινική Θεωρία και η Ψυχαναλυτική Μέθοδος

Πριν από αρκετές δεκαετίες, οι Rapaport (1960), Holt (1962), Klein (1976) και άλλοι καταπιάστηκαν με την προσπάθεια της συστηματοποίησης της Μεταψυχολογίας. Επεχείρησαν να κατανοήσουν το Φροϋδικό κείμενο έτσι ώστε «η ακαθόριστη έννοια του να γίνει στη συνέχεια σαφής» (Holt, 1962) και τελικά να διατυπώσουν προτάσεις που θα μπορούσαν να δοκιμαστούν εμπειρικά, λαμβάνοντας σοβαρά τους επιστημονικούς ισχυρισμούς του Freud. Το γενικό καταληκτικό συμπέρασμα, μετά από την προσπάθεια αυτή, ήταν ότι ούτε η δομική οργάνωση ούτε οι δυναμικές αρχές της Μεταψυχολογίας δεν επιβεβαίωσαν την προσπάθεια της επιστημονικής θεωρίας.

Σύμφωνα με τους Klein (1970, 1973, 1976) και Gill (1976), το αφηρημένο επεξηγηματικό επίπεδο της Μεταψυχολογίας θα πρέπει να εγκαταλειφθεί και η κλινική θεωρία, που εστιάζεται επάνω σε ερωτήματα έννοιας και πρόθεσης, θα πρέπει να αναπτυχθεί σε ένα αυτάρκες και συστηματικό πλαίσιο. Ο Gill (1976) υποστήριξε ότι η Ψυχανάλυση θα πρέπει να κατηγοριοποιηθεί όχι ως μια Φυσική Επιστήμη, αλλά ως μια Επιστήμη που έχει διαφορετικό πλαίσιο, ως μια «Επιστήμη έννοιας». Ωστόσο, ο Holt υποστήριξε ότι: «Η κλινική θεωρία και η Μεταψυχολογία ήταν πολύ περισσότερο αλληλένδετες και ότι δεν υπήρχε κάποιος απλός ή σαφής τρόπος για την παραγωγή μιας σειράς από αποσπάσματα των συγγραμμάτων του Freud που θα έδιναν στην κλινική θεωρία συγκεκριμένη έκθεση»(σελ.327).

Οι κεντρικές απόψεις της ψυχαναλυτικής θεωρίας, η αρχή της ασυνείδητης ψυχικής ενεργοποίησης, οι διαδικασίες της καταστολής, της άμυνας, της σύγκρουσης, της δομικής αλλαγής, η πρωτογενής και η δευτερογενής διαδικασία της σκέψης και η αρχή της ψυχικής δυναμικής ορίζονται όλες μέσα στο ενεργειακό πλαίσιο της Μεταψυχολογίας, ή διαφορετικά όλες παραμένουν χωρίς ορισμό και χωρίς έννοια. Στην απουσία ενός εναλλακτικού επεξηγηματικού πλαισίου, οι δομές της θεωρίας της ενέργειας τελικά θα αντληθούν για να προσφέρουν ένα συνεκτικό σύστημα έννοιας για τις κεντρικές αρχές, επάνω στις οποίες οφείλουν να βασίζονται οι κλινικοί.

3. 8 Η Ψυχαναλυτική Μέθοδος

Ο Freud είδε την ψυχαναλυτική μέθοδο, την οποία ανέπτυξε ως αναγκαία και επαρκή για την επιστημονική επαλήθευση των ψυχαναλυτικών προτάσεων και την ανάπτυξη της Μεταψυχολογίας, ως ουσιαστικά ισοδύναμη με την πειραματική χρήση εκ μέρους της Φυσικής Επιστήμης. Συνέχιζε να εκφράζει ανεπιφύλακτη εμπιστοσύνη στην επιστημονική ισχύ της μεθόδου του μέχρι το τέλος της καριέρας του:

«Κάνουμε τις παρατηρήσεις μας μέσω...αντιληπτικού μηχανισμού, ακριβώς με τη βοήθεια των διακοπών στη διαδοχή των «φυσικών» συμβάντων. Συμπληρώνουμε

αυτό που παραλείπεται κάνοντας εύλογες εξαγωγές συμπερασμάτων και το μεταφράζουμε σε συνειδητό υλικό. Με τον τρόπο αυτό δομούμε, θα λέγαμε, μια διαδοχή συνειδητών συμβάντων συμπληρωματικών των ασυνείδητων ψυχικών διαδικασιών. Η σχετική βεβαιότητα της ψυχικής μας επιστήμης βασίζεται στη δεσμευτική δύναμη αυτών των εξαγωγών συμπερασμάτων. Οποιοσδήποτε εισέλθει βαθιά στην εργασία μας, θα ανακαλύψει πως η τεχνική μας αντέχει σε οποιαδήποτε κριτική» (Freud, 1940, σελ. 159).

Ενώ το Συνειδητό αποτελεί το σημείο εκκίνησης για την έρευνα του ψυχικού μηχανισμού, αυτές οι συνειδητές διαδικασίες δεν σχηματίζουν συνεχείς διαδοχές. Υπάρχουν ανάμεσά τους κενά. Υποθέτουμε πως υπάρχουν συνεχιζόμενες φυσικές ή σωματικές διαδικασίες που συνυπάρχουν με τις συνειδητές, αλλά που είναι περισσότερο πλήρεις από αυτές, οι οποίες συνεχίζονται και κατά την διάρκεια των κενών των συνειδητών διαδικασιών:

«Αν έτσι είναι τα πράγματα, γίνεται βέβαια εύλογο να δώσουμε έμφαση στην ψυχολογία αυτών των σωματικών διαδικασιών, να δούμε σε αυτές την πραγματική ουσία αυτού που είναι ψυχικό...» (Freud, 1940, σελ. 157).

Η βάση της ψυχαναλυτικής μεθόδου βρίσκεται ακριβώς στο σημείο αυτό: «Από τα κενά στην άμεση συνειδητή εμπειρία, εξάγουμε συμπεράσματα για την ψυχική εμπειρία που δεν είναι Συνειδητή».

Στη θεραπεία, ο ασθενής ακολουθεί το θεμελιακό κανόνα και παρέχει το υλικό των ελεύθερων συνειρμών του. Ο αναλυτής προσφέρει ερμηνείες που απευθύνονται στα κενά που προκύπτουν σε αυτή τη ροή του υλικού, κενά τα οποία ο ασθενής γενικά δεν αντιλαμβάνεται. Οι ερμηνείες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως προτάσεις ή υποθέσεις αναφορικά με τα «μη-δυνάμενα να αναγνωριστούν» περιεχόμενα του Ασυνείδητου του ασθενούς. Οδηγούνται από την ψυχαναλυτική θεωρία και την εφαρμογή της, στην επιμέρους περίπτωση και επαληθεύονται από τα αποτελέσματα στον ασθενή.

Ο Freud ήταν γνώστης των επικρίσεων της ψυχαναλυτικής μεθόδου ως μιας διαδικασίας επιστημονικής επαλήθευσης και συγκεκριμένα στο ότι η ανταπόκριση

του ασθενούς ήταν αναμενόμενο να επηρεαστεί από τη δύναμη της σχέσης που είναι τόσο κεντρική στη θεραπεία, καθώς επίσης και από την ίδια την ερμηνεία. Ωστόσο, πίστευε πως η μέθοδος του ενσωμάτων διαδικασίες επαλήθευσης και αποτελούσε προστασία έναντι των εν λόγω επικρίσεων.

Μια προσέγγιση για την επαλήθευση βασιζόταν στην αποτελεσματικότητα μιας ερμηνείας και στην ανακούφιση των συμπτωμάτων:

«Στην κατάληξη, οι συγκρούσεις του θα λυθούν επιτυχώς και οι αντιστάσεις του θα υπερνικηθούν μόνο αν οι προληπτικές έννοιες που του δίνονται, συμφωνούν με αυτό που είναι πραγματικό σε αυτόν» (Freud, 1916-1917, σελ. 452).

Μια άλλη πηγή αποδείξεων βασίζεται στην άμεση προφορική ανταπόκριση του ασθενούς. Ενώ υπάρχουν εμφανή προβλήματα στο να βγάλει κάποιος συμπεράσματα από τα λεγόμενα του ασθενούς, ο Freud (1937b) ισχυρίστηκε ότι οι δικλίδες ασφάλειας που ήταν ενσωματωμένες στη μέθοδο του, ήταν προστασία έναντι αυτών:

«Τα άμεσα λεγόμενα του ασθενούς, αφού του έχει προσφερθεί μια δομή, παρέχουν πολύ λίγες αποδείξεις επάνω στο ερώτημα για το αν ήμασταν σωστοί ή εσφαλμένοι. Είναι πολύ μεγαλύτερου ενδιαφέροντος το ότι υπάρχουν έμμεσες μορφές επιβεβαίωσης που είναι αξιόπιστες από κάθε άποψη. Μια από αυτές είναι η μορφή των λέξεων που χρησιμοποιείται (ωσάν να ήταν κατόπιν γενικής συμφωνίας) με πολύ λίγη παραλλαγή από πολύ διαφορετικούς ανθρώπους...«Ποτέ δεν το σκέφτηκα αυτό». Αυτό θα μπορούσε να μεταφραστεί δίχως οποιοδήποτε δισταγμό σε ένα: «Ναι, είσαι σωστός τη φορά αυτή, σχετικά με το Ασυνείδητό μου»...Μια εξίσου πολύτιμη επιβεβαίωση υπονοείται (που εκφράζεται αυτή τη φορά θετικά) όταν ο ασθενής απαντά με έναν παραλληλισμό που περιλαμβάνει κάτι παρόμοιο ή ανάλογο με το περιεχόμενο της δομής» (Freud, 1937b, σελ. 263).

Ορισμένοι ψυχαναλυτικοί συγγραφείς σήμερα, όπως ο Brenner (1980) και άλλοι, αποδέχονται τη διατύπωση του Freud για την Μεταψυχολογία ως ένα επαρκές μοντέλο εργασίας και θεωρούν επίσης την ψυχαναλυτική μέθοδο ως έναν αναγκαίο και επαρκή τρόπο εμπειρικής επαλήθευσης. Σύμφωνα με τον Brenner, οι

θεωρητικές απόψεις της Ψυχανάλυσης μπορούν να δοκιμαστούν από την ψυχαναλυτική μέθοδο που επινόησε ο Freud και έχουν συνεχώς αναπτυχθεί και βελτιωθεί με τον τρόπο αυτό.

Οι κριτικές για την Μεταψυχολογία από τους Gill, Holt, Klein και άλλους και η αμφισβήτηση τους για τη θέση της Ψυχανάλυσης ως μιας Φυσικής Επιστήμης, αντικατοπτρίζουν μια παρανόηση της φύσης της θεωρίας του Freud και της επιστημονικής του μεθόδου:

«Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες εξαρτώνται για την υποστήριξη τους επάνω σε δεδομένα που μπορούν να παρατηρηθούν, τα οποία προέρχονται από την εφαρμογή της ψυχαναλυτικής μεθόδου. Τα δεδομένα αυτά δεν είναι προσιτά με οποιοδήποτε άλλο τρόπο, παρά με την εφαρμογή της μεθόδου αυτής. Ήταν ουσιαστικά άγνωστα πριν ο Freud αναπτύξει την αναλυτική του μέθοδο και θα ήταν και σήμερα έτσι δίχως αυτήν...Είναι ειδικά σημαντικό, να παρατηρήσουμε τη σχεδόν πλήρη απουσία αναφοράς στην ψυχαναλυτική μέθοδο στα έργα που έχουμε εξετάσει. Ενόψει της παράληψης αυτής θα ήθελα να υπογραμμίσω πως όσο διαφορετικά και αν είναι τα δεδομένα της Ψυχανάλυσης από τα δεδομένα των άλλων φυσικών επιστημών, η μέθοδος της είναι η ίδια. Παρατήρηση και συσώρευση δεδομένων με τη χρήση των καλύτερων διαθέσιμων μεθόδων που είναι τα ενδεικνυόμενα για το σκοπό αυτό...Κατά τη συζήτηση των ψυχαναλυτικών θεωριών κάποιος θα πρέπει να έχει κατά νου, πως είναι η ψυχαναλυτική μέθοδος που το έχει κάνει δυνατό και προσφέρει τα δεδομένα προς υποστήριξη τους και φαίνεται πολύ πιθανό επί του παρόντος, να παράσχει νέα δεδομένα που θα έχουν ως αποτέλεσμα την αναθεώρηση και την ανάπτυξη τους» (Brenner, 1980, σελ. 206-207).

Το θεμελιακό πρόβλημα της ψυχαναλυτικής μεθόδου προέρχεται άμεσα από τις ατέλειες της διατύπωσης του Freud για τον ίδιο τον ψυχικό μηχανισμό και της άποψης της σχετικής με την οντολογική και την επιστημολογική θέση της ψυχικής αναπαράστασης: «Τι γνωρίζουμε και πώς το γνωρίζουμε». Η ψυχαναλυτική μέθοδος προτάθηκε ως ένας τρόπος για την εξαγωγή συμπερασμάτων από τη συνειδητή

εμπειρία για την ασυνείδητη, γεμίζοντας τα κενά με αυτά που είναι άμεσα προσιτά από εξαγωγή συμπερασμάτων, από αυτά που είναι, δηλαδή, ασυνείδητα. Το πρόβλημα το οποίο ο Freud φαίνεται να παραβλέπει είναι ότι η μόνη συνειδητή εμπειρία στην οποία κάποιος έχει άμεση πρόσβαση είναι η δική του. Ο αναλυτής δεν έχει πρόσβαση στο *Συνειδητό* του ασθενούς, παρά μόνο στη συμπεριφορά και στην ομιλία του. Οι ψυχικές διαδικασίες ενός άλλου προσώπου είναι θεωρητικές οντότητες από τις οποίες θα μπορούσαν να εξαχθούν συμπεράσματα από έμμεσους δείκτες, όπως και στην περίπτωση οποιουδήποτε άλλου θεωρητικού γεγονότος. Η ανάγκη για την εξαγωγή συμπερασμάτων είναι η ίδια για τις συνειδητές διαδικασίες των άλλων καθώς και για τις ασυνείδητές τους. Ο αναλυτής ακούει αυτό που λέει ο ασθενής, παρατηρεί τις πράξεις του και βγάζει συμπεράσματα για το τι υπάρχει στο *Συνειδητό* καθώς και στο *Ασυνείδητό* του. Η σπουδαιότητα της δυνάμενης να παρατηρηθεί ανταπόκρισης του ασθενούς, ως ένας δείκτης της εσωτερικής του κατάστασης, δεν μπορεί να εικάζεται, αλλά απαιτεί επαλήθευση. Πριν εξάγουμε συμπεράσματα με έναν «αξιόπιστο» τρόπο από τη γλώσσα και την συμπεριφορά του ασθενούς για τις προσωπικές του νοητικές αναπαραστάσεις, συνειδητές ή ασυνείδητες, οι συστηματικές σχέσεις – ή με σύγχρονους όρους, οι όροι της αντιστοιχίας – ανάμεσα στις λέξεις, στις συμπεριφορές που μπορούν να παρατηρηθούν και στις θεωρητικές νοητικές αναπαραστάσεις, θα πρέπει να εξετασθούν ανεξάρτητα.

Από την άλλη πλευρά του ψυχικού μηχανισμού, το *Ασυνείδητο* ορίζεται τόσο ως «η πραγματική ουσία αυτού που είναι ψυχικό» (Freud, 1940) και ως το ισοδύναμο των συνεχιζόμενων υποκείμενων σωματικών και βιολογικών διαδικασιών.

Στην πρώτη του διατύπωση ο Freud δημιουργεί τον ψυχικό χώρο, η «διαδικασία του οποίου είναι ένας επιστημονικός νεωτερισμός» όπου η νευρολογική του εντόπιση «δεν θα μας παρέχει βοήθεια προς την κατεύθυνση της κατανόησης» (σελ. 145) των διαδικασιών του *Συνειδητού*. Στη δεύτερη διατύπωση το παραβλέπει. Όπως ο Gill (1976) και άλλοι ερευνητές έχουν επιχειρηματολογήσει, ότι ο Freud υπήρξε πάντοτε διφορούμενος αναφορικά με την ψυχολογική έναντι της

νευρολογικής θέσης του ψυχικού μηχανισμού. Η διγνώμια αυτή ανακλάται άμεσα εδώ.

Έτσι, η μέθοδος της αξίωσης της πρόβλεψης από τη ροή, αυτού που είναι Συνειδητό και εκείνου που είναι Ασυνείδητο, είναι από τη φύση της προβληματική. Από τη μια πλευρά, στερούμαστε πρόσβασης στην ανεξάρτητη μεταβλητή της αξίωσης – της συνειδητής εμπειρίας *ενός άλλου προσώπου* – και θα πρέπει να εξάγουμε συμπεράσματα από αυτήν. Από την άλλη πλευρά, στερούμαστε μιας συνεκτικής διατύπωσης της εξαρτημένης μεταβλητής της αξίωσης, της ασυνείδητης εμπειρίας, την οποία θα θέλαμε να προβλέψουμε.

Το συμπέρασμα είναι ότι η αξίωση της Ψυχανάλυσης να κατέχει επιστημονική θέση, δεν μπορεί να επαφίεται στα δυνάμενα να παρατηρηθούν δεδομένα της ψυχαναλυτικής μεθόδου, όπως αυτό *εισήχθη* και αναπτύχθηκε από τον Freud και που εφαρμόζεται από πολλούς αναλυτές.

Η μέθοδος δείχνει από τη φύση της ατελής στο να υποθέτει άμεση πρόσβαση στις ψυχικές διαδικασίες ενός συγκεκριμένου ασθενούς. Το πρόβλημα επιβαρύνεται περισσότερο στην περίπτωση προσπάθειας για την πρόβλεψη από την παρατήρηση μέσα στο κλινικό σκηνικό των θεωρητικών διατυπώσεων, ή για την πρόβλεψη περισσότερο γενικών θεωρητικών προτάσεων αναφορικά με τις αρχές λειτουργίας του ψυχικού μηχανισμού.

Η Ψυχανάλυση, εξετάζοντας κανείς λεπτομερειακά τα δεδομένα, εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις προκειμένου να ενταχθεί στην ευρύτερη κατάταξη των επιστημών, παρά τις όποιες ιδιορρυθμίες της. Διαθέτει *αρχικά* ένα εννοιολογικό σύστημα, όπου κάθε έννοια συνδέεται αυστηρά με τις υπόλοιπες. *Δεύτερον* είναι το επιστημονικό αντικείμενο (η ανθρώπινη υποκειμενικότητα), το οποίο ορίζεται και οργανώνεται από το εννοιολογικό σύστημα. Οι έννοιες αποκτούν το νόημά τους, τη γνωσιακή λειτουργικότητά τους, μέσω της σχέσης τους με το αντικείμενο αυτό. *Τρίτον*, οι διαδικασίες ελέγχου, δηλαδή οι πειραματικές διαδικασίες, που συναρτούν τις υποθέσεις με το αντικείμενο και ελέγχουν την επάρκεια των εννοιών σε σχέση με το αντικείμενο. Στην περίπτωση αυτή οι αναλυτικές συνεδρίες κινούνται μέσα στο

πλαίσιο σχέσεων που συνδέουν αυτό το αντικείμενο με αυτό το εννοιολογικό σύστημα. Οι αναλυτικές συνεδρίες έχουν τα γνωστά θεραπευτικά αλλά και γνωσιακά αποτελέσματα. Ήδη από την εποχή του Φρόντ οι αναλυτικές συνεδρίες ενείχαν θέση πειραματικών διαδικασιών, με αποτελέσματα που αρκετές φορές απείχαν των αναμενομένων. Στις περιπτώσεις αυτές δίνεται η δυνατότητα είτε διόρθωσης, είτε επέκτασης, είτε ακόμη τροποποίησης μέρους της θεωρίας, δηλαδή του εννοιολογικού συστήματος. Επιπλέον μπορεί, μέσω της εποπτείας, να ανακαλύψει κανείς τυχόντα λάθη και αστοχίες.⁵⁸

Η Ψυχανάλυση, εντούτοις, διαθέτει ειδική μέθοδο και ειδικό πεδίο μελέτης, αλλά εμπεριέχει παράλληλα τις προϋποθέσεις του μετασχηματισμού καθώς και εμπλουτισμού της από άλλους «κλάδους». Έχει, δηλαδή, η Ψυχανάλυση μία επιστημολογική υπόσταση και με αυτήν την έννοια μπορεί να συμβάλει σε μια διεπιστημονική προβληματική.⁵⁹

3. 9 Προς ένα ψυχολογικό μοντέλο για την Ψυχανάλυση

«Για να μιλήσουμε για τη φύση του σύμπαντος και για να συζητήσουμε για ερωτήματα όπως αυτό που έχει μια αρχή ή ένα τέλος, θα πρέπει να είμαστε σαφείς για το τι είναι μια επιστημονική θεωρία. Θα δεχτώ την απλή άποψη για το ότι μια θεωρία είναι απλά ένα μοντέλο του σύμπαντος, ή ένα περιορισμένο τμήμα αυτού και μια σειρά κανόνων που σχετίζονται με τις ποσότητες στο μοντέλο των παρατηρήσεων που κάνουμε. Αυτό υπάρχει μόνο στο νου μας και δεν έχει οποιαδήποτε άλλη πραγματικότητα (οτιδήποτε και αν σημαίνει αυτό)».

STEPHEN W. HAWKING (1988, σελ.9)

Απαιτείται μια νέα επεξηγηματική θεωρία για την Ψυχανάλυση για να πληρώσει το κενό που έχει παραμείνει από την αποτυχία της Μεταψυχολογίας. Η ανάγκη για θεωρία μπορεί να ιδωθεί στην κλινική εργασία, καθώς και στις

⁵⁸ Βλέπε βιβλίο, Α. Μπαλά (2004), *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, Εκδ. Εξάντας

⁵⁹ Βλέπε βιβλίο, Θ. Τζαβάρα(2005), *Ψυχανάλεκτα*, Εκδ. Νήσος

προσπάθειες των ερευνητών να μελετήσουν τις επιδράσεις της θεραπείας. Συνεπώς εγείρεται το ερώτημα σχετικά με το ποια θεωρία θα πρέπει να έχει τη συγκεκριμένη φύση ή το επίπεδο του ψυχαναλυτικού θεωρητικού πλαισίου και το επίπεδο της εξήγησης που ζητούμε. Η ουσία της Ψυχανάλυσης είναι συναισθημα και νους, η αναπαράσταση της προσωπικής συναισθηματικής εμπειρίας, η κοινοποίηση της σε ένα άλλο πρόσωπο και ο μετασχηματισμός της στη θεραπεία. Ενώ η ψυχαναλυτική θεωρία θα πρέπει να είναι σχετική με τις προσωπικές συναισθηματικές έννοιες, η απαραίτητη προϋπόθεση της επιστήμης είναι ότι τα γεγονότα θα πρέπει να παρατηρούνται από κοινού. Αυτό αναφέρεται ως το κεντρικό δίλλημα για το πεδίο της Ψυχολογίας, που ο Freud και άλλοι από τότε έχουν προσπαθήσει να λύσουν με ποικίλους τρόπους.

Η θέση του Freud ήταν σύνθετη και εναλλασσόμενη στον χαρακτηρισμό του επιπέδου της εξήγησης που αντιπροσωπεύεται στην Μεταψυχολογία. Στην πιο πρώιμη του εργασία ο Freud προσπάθησε «να δημιουργήσει μια Ψυχολογία που είναι μια Φυσική Επιστήμη. Δηλαδή, να αντιπροσωπεύσει τις ψυχικές διαδικασίες ως ποσοτικά προσδιοριστικές καταστάσεις των υλικών σωματιδίων που μπορούν να οριστούν» (Freud 1895a,σελ. 355). Κατά την ίδια περίοδο σε μια επιστολή του στον Fliss με ημερομηνία 10 Μαρτίου 1898, στην οποία γίνεται ευρεία αναφορά και συζήτηση, γράφει:

«Μου φαίνεται πως η θεωρία της εκπλήρωσης της επιθυμίας είναι σαν να δίνει μόνο την ψυχολογική και όχι τη βιολογική, ή μάλλον την μεταψυχολογική εξήγηση. (Με την ευκαιρία, θα ήθελα να σε ρωτήσω σοβαρά για το αν θα πρέπει να χρησιμοποιώ τον όρο «Μεταψυχολογία» για την ψυχολογία μου που οδηγεί πέραν του Συνειδητού)»(1954, σελ. 246).

Εδώ ο Freud φαίνεται να εξισώνει το μεταψυχολογικό με το βιολογικό επίπεδο εξήγησης και τα διακρίνει από το ψυχολογικό επίπεδο που εκπροσωπείται από τη θεωρία εκπλήρωσης επιθυμίας. Ωστόσο, αναφέρεται στην Μεταψυχολογία ως μια «ψυχολογία». Αυτή που «οδηγεί πέραν του Συνειδητού» και στα συγγράμματα του

από το 1900 και έπειτα, ο Freud γενικά απορρίπτει τη βιολογική ερμηνεία. Για παράδειγμα, το 1900 γράφει:

«Θα παραβλέψω εντελώς το γεγονός για το ότι ο μηχανισμός του νου με τον οποίο ασχολούμαστε εδώ είναι επίσης γνωστός σε μας στη μορφή ενός ανατομικού κατασκευάσματος και θα αποφύγω με προσοχή τον πειρασμό να προσδιορίσω τον ψυχικό εντοπισμό με οποιοδήποτε ανατομικό τρόπο. Θα παραμείνω στο ψυχολογικό έδαφος...»(σελ. 536).

Στις «Εισαγωγικές Διαλέξεις» του (1916-1917), κάνει την ίδια επισήμανση:

«Δεν υπάρχει φιλοσοφική επικουρική επιστήμη που θα μπορούσε να σας εξυπηρετήσει για τους ιατρικούς σας σκοπούς. Ούτε θεωρητική Φιλοσοφία, ούτε περιγραφική Ψυχολογία, ούτε αυτό που αποκαλείται πειραματική Ψυχολογία (που θα συνδέεται στενά με τη φυσιολογία των αισθητήριων οργάνων) όπως διδάσκονται στα Πανεπιστήμια, είναι σε θέση να σας πουν οτιδήποτε εξυπηρετικό αναφορικά με τη σχέση του σώματος με το νου ή να σας παρέχουν το κλειδί για μια κατανόηση των πιθανών διαταραχών των ψυχικών λειτουργιών...Αυτό είναι το κενό που η Ψυχανάλυση επιδιώκει να πληρώσει. Προσπαθεί να δώσει στην Ψυχιατρική το ψυχολογικό θεμέλιο που λείπει. Ελπίζει να ανακαλύψει το κοινό έδαφος στη βάση του οποίου η σύγκλιση της φυσικής και της νοητικής διαταραχής θα γίνει κατανοητή. Με το σιμπό αυτό ενόψει, η Ψυχανάλυση θα πρέπει να διατηρήσει τον εαυτό της ελεύθερο από οποιαδήποτε υπόθεση που είναι ξένη σε αυτήν, είτε είναι ενός ανατομικού, χημικού ή φυσιολογικού είδους και θα πρέπει να λειτουργεί εξολοκλήρου με καθαρά ψυχολογικές επικουρικές έννοιες...» (σελ. 20-21).

3. 10 Η θέση της Μεταψυχολογίας: Πρόσφατες απόψεις

Σε όλη την έκταση των επόμενων του συγγραμμάτων, μέχρι και της τελικής του περιληπτικής διατύπωσης, ο Freud (1940) συνέχισε να αναφέρεται στον ψυχικό μηχανισμό ως ένα αφηρημένο θεωρητικό μοντέλο και να αρνείται οποιοδήποτε ενδιαφέρον για την ανατομική εντόπιση. Ωστόσο, ο Gill(1976) επιχειρηματολογεί σχετικά με το ότι ο Freud παρέμεινε αμφιρροπος αναφορικά με τη θέση της

Μεταψυχολογίας και για το ότι είναι μια θεωρία σχετική με το νευρικό σύστημα, παρά τον σαφή ισχυρισμό του Freud για το «ψυχολογικό έδαφος». Το πρόβλημα με τη διατύπωση του Freud είναι η αποτυχία της να αναγνωρίσει τη θεμελιώδη φύση ενός ψυχολογικού ερεθίσματος:

«Ένα ερέθισμα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί από την εξωτερική του διάσταση, δηλαδή για το αν εγείρεται εντός ή εκτός του δέρματος. Ένα ερέθισμα είναι δυνατό να οριστεί ψυχολογικά μόνο με όρους της ψυχολογικής του σημασίας στο ψυχολογικό υπόβαθρο της έννοιας, ή της σκοπιμότητας ή με οποιονδήποτε άλλο όρο επιλεγεί, ο οποίος να δείχνει την ψυχολογική προοπτική»(σελ.96).

Αναζητείται μια «αγνή» ψυχολογία η οποία να ασχολείται με τη σκοπιμότητα και την έννοια, η οποία να βασίζεται σε δεδομένα όπως αυτά της ψυχαναλυτικής κατάστασης.

Σε αντίθεση προς τις απόψεις των Gill, Klein (1973, 1976) και άλλων, ο Rubinstein επιχειρηματολογεί σχετικά με το ότι το ψυχολογικό μοντέλο δεν μπορεί να παράσχει ένα αποδεκτό επίπεδο εξήγησης για μια ψυχαναλυτική θεωρία. Σύμφωνα με τον Rubinstein (1965) υπάρχουν δύο τρόποι με τους οποίους η Ψυχανάλυση θα μπορούσε να είναι μια ψυχολογική μάλλον, παρά μια νευροφυσιολογική θεωρία. Σύμφωνα με τη μια προσέγγιση, οι θεωρητικοί όροι της ψυχαναλυτικής θεωρίας, για παράδειγμα το «Εγώ», το «Εγώ» και το «Υπερεγώ» θα μπορούσαν να ερμηνευτούν, ως όροι αναφερόμενοι σε «πραγματικές διαιρέσεις ενός πραγματικού νοητικού μηχανισμού», που υφίσταται σε κάποιο επίπεδο ή σε κάποια μορφή ξεχωριστή και διακεκριμένη από το φυσικό του υπόστρωμα και που «η ερμηνεία του δεν θα μπορούσε να είναι δυνατή με νευροφυσιολογικούς όρους». Μια παρόμοια ερμηνεία, λέει ο Rubinstein υιοθετεί μια διττή άποψη της σχέσης σώματος-νου, δηλαδή μια «θεμελιακή νοητική ουσία», διακριτή από τη φυσική πραγματικότητα, στους φιλοσοφικούς όρους του Descartes και που δεν θα μπορούσε σοβαρά να υιοθετηθεί από τους επιστήμονες ή τους σύγχρονους φιλοσόφους. Είναι απίθανο το ότι οι «ψυχαναλυτές που μιλούν ωσάν να έχουν

χρησιμοποιήσει τους υψηλόβαθμους θεωρητικούς όρους με τον τρόπο αυτό, να είναι πρόθυμοι να αποδεχτούν τις διττές συνέπειες της χρήσης τους».

Μια εναλλακτική διατύπωση ενός ψυχολογικού μοντέλου συνεπάγεται την ομιλία μιας διττής γλώσσας, αλλά με μεταφορική πρόθεση. Ο Rubinstein χαρακτηρίζει αυτό ως μια «μεταφορική ερμηνεία», ως «ωσάν να ήταν δεισμός» ή έναν «ψευδοδουισμό»:

«Η ερμηνεία αυτή, αποφεύγει επιτυχώς το πρόβλημα νους-σώμα. Αλλά αυτό μειώνει τον εαυτό της, στην καλύτερη των περιπτώσεων, σε μια θεωρία χαμηλού επιπέδου. Οι θεωρητικοί όροι, που δεν έχουν πραγματικές αναφορές, είναι δυνατόν να οριστούν, λίγο ως πολύ, αποκλειστικά σε όρους των σχέσεων ανάμεσα παρατηρούμενων και, ή εικαζόμενων ψυχολογικών (δηλ. σχετικών με φαινόμενα ή συμπεριφορικών) συμβάντων...Στην έννοια του πυρήνα της, η ψευδοδουιστική ερμηνεία με τον τρόπο αυτό δύναται να ερμηνευτεί ως μια τροποποιημένη... μορφή συμπεριφορισμού ή λειτουργισμού. Εμφανώς, η ψυχαναλυτική θεωρία μπορεί να λεχθεί πως είναι μια «καθαρά ψυχολογική» θεωρία σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία»(1965, σελ. 46).

Απορρίπτοντας είτε τον «πραγματικό» ή τον «ψευδή» δεισμό και μη λαμβάνοντας υπόψη οποιαδήποτε άλλη εναλλαγή, ο Rubinstein (1965) καταλήγει πως η μόνη αποδεικτική εμπειρική ερμηνεία ψυχαναλυτικών θεωρητικών όρων είναι ωσάν να αναφέρονται σε νευροφυσιολογικές οντότητες: «Με την ερμηνεία αυτή οι όροι θα μπορούν να είναι, με άλλα λόγια, πλήρως μεταφράσιμοι σε νευροφυσιολογικούς όρους – δηλαδή, θα είναι πρώτο-νευροφυσιολογικοί»(σελ.47).

Η εμπειρική νευροφυσιολογική ερμηνεία θα μπορεί μετά να συνδυαστεί με την «ψευδοδουιστική» θέση, έτσι ώστε «οι θεωρητικοί όροι να μπορούν να οριστούν τόσο νευροφυσιολογικά, όσο και με όρους ψυχολογικών σχέσεων»(σελ. 47).

Η προσέγγιση του Rubinstein δεν απαιτεί τη μετάφραση κάθε άποψης της ψυχαναλυτικής θεωρίας σε νευροφυσιολογικούς όρους, ή ακόμη να μεταφράζονται στο τρέχον στάδιο της γνώσης μας, αλλά απαιτεί τη χρήση των νευροφυσιολογικών κριτηρίων στην ανάπτυξη και στην εκτίμηση αυτών των ψυχαναλυτικών απόψεων.

Σύμφωνα με το κριτήριο του εμπειρισμού, όπως το διατυπώνει ο Rubinstein, πολλές απόψεις υψηλού επιπέδου της ψυχαναλυτικής θεωρίας, όπως η κατηγοριοποίηση *Εκείνου-Εγώ-Υπερεγώ*, ή η άποψη της ψυχικής ενέργειας, είναι απαράδεκτες ως στοιχεία μιας συστηματικής επιστημονικής θεωρίας. Παρόμοιες απόψεις δεν μεταφράζονται σε φυσιολογικούς όρους και δεν υπάρχει ένδειξη για το ότι η Νευροφυσιολογία κινείται σε μια κατεύθυνση που θα έκανε τη μετάφραση αυτή δυνατή. Ο Rubinstein συμπεραίνει πως για να εκπληρωθούν τα κριτήρια της εμπειρικής ερμηνείας, οι «ξεπερασμένες» υψηλού επιπέδου απόψεις της ψυχαναλυτικής θεωρίας θα πρέπει να αποκλειστούν και να αντικατασταθούν με όρους που αναφέρονται σε ψυχικές καταστάσεις, όπως είναι οι ασυνείδητες επιθυμίες ή οι φαντασιώσεις, για τις οποίες ένα φυσιολογικό υπόστρωμα πιθανόν να ήταν δυνατό να αναγνωρισθεί.

3. 11 Η κριτική του Holt

Ο Holt (1967a) συμφώνησε με τον Rubinstein στην απόρριψη μιας «αγνής Ψυχολογίας» και της επίκλησης για ένα μοντέλο με μια ψυχολογική βάση, παρότι αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του επάνω σε κάπως διαφορετική βάση. Όπως υποστηρίζει ο Holt, μια ψυχαναλυτική θεωρία θα πρέπει να αιτιολογήσει την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα ψυχικά και στα σωματικά συμπτώματα. Μια ψυχολογική θεωρία θα αποτύχει κατ' ανάγκη από την άποψη αυτή, όπως το αναγνώρισε έμμεσα ο Freud:

«Η συνήθης εξήγηση είναι ότι μετά την αναγνώριση της αποτυχίας του Προσχεδίου, ο Freud απέρριψε το μηχανιστικό δόγμα της υλοκρατικής φυσιολογίας και στράφηκε αποφασιστικά σε μια καθαρή ψυχολογία. Δημιούργησε έναν αφηρημένο ψυχικό μηχανισμό στη θέση του νευρικού συστήματος, στον οποίο η λειτουργική ποσότητα ήταν ψυχική και όχι φυσική ενέργεια ... Αλλά κατά την διάρκεια της δόμησης των θεωριών του, όποτε ήταν αναγκαίο να ληφθούν υπόψη τα σωματικά συμπτώματα (όπως είναι τα συμπτώματα μετατροπής), ο Freud χωρίς δισταγμό ανέφερε ότι η ενέργεια της κάθεξης δεν ήταν ψυχική, αλλά φυσική

(ουδέτερη). Η διαπίστωση αυτή έδωσε μεγάλο όφελος στην Ψυχανάλυση. Οτιδήποτε απαιτούσαν τα γεγονότα που συνεπάγονταν τη σύνδεση του αφηρημένου νου με ένα βαρύ, βρώμικο, ταλαιπωρημένο συναισθηματικά άτακτο σώμα, ο Freud επανερχόταν σε μια ψυχοσωματική άποψη του οργανισμού ως σύνολο. Αν θα ήταν συνεπής, αν θα επέμενε σε μια αγνή Ψυχολογία, στην οποία θα μπορούσε να υπάρχει μια συνεπής άποψη ψυχικής ενέργειας, η Ψυχανάλυση θα έχανε την κύρια της αξίωση για το επιστημονικό ενδιαφέρον, για το γεγονός, ότι δηλαδή αυτή μόνο πραγματικά λαμβάνει υπόψη όλα τα γεγονότα σχετικά με τα ανθρώπινα όντα, τις μύχιές τους επιθυμίες, τους σωματικούς τους πόνους και τα πάθη, τη ψυχοσωματική φύση της συμπεριφοράς και της σκέψης (Holt, 1967a, σελ. 153-154)».

Η δήλωση του Holt φαίνεται να συγχέει τον αφηρημένο χαρακτήρα ενός θεωρητικού μοντέλου με το χαρακτήρα του χώρου που αυτό μοντελοποιεί, ωσάν ο χώρος της ψυχολογικής θεωρίας να πρέπει οπωσδήποτε να περιορίζεται στο να επεξηγεί τις διαδικασίες της άυλης σκέψης. Τα θεωρητικά μοντέλα είναι πράγματι αφηρημένα, αλλά μπορεί να αφορούν οποιουδήποτε τύπου ψυχολογικών ή φυσικών συμπτωμάτων, ακόμη και τις αλληλεπιδράσεις τους. Στη άποψη του Holt, το ζήτημα της σχέσης σώματος-νου συγχέεται επίσης με τα ζητήματα της ψυχοσωματικής αλληλεπίδρασης. Η θεωρητική σχέση ανάμεσα στο επίπεδο του νου (ψυχολογική κατασκευή) και στο επίπεδο του εγκεφάλου (το νευρωνικό υπόστρωμα) χρειάζεται να διακριθεί από τη σχέση ανάμεσα στο νου και στο σώμα με μια ευρύτερη έννοια, δηλαδή, τη σχέση των ψυχικών προς τα σωματικά συμπτώματα, που μπορεί να περιλαμβάνουν σπλαχνικές, κινητικές και αισθητικές αναπαραστάσεις και διαδικασίες.

Μπορούμε να σημειώσουμε πως οι ψυχολογικές θεωρίες και η ψυχολογική έρευνα παραδοσιακά ασχολήθηκαν με τους τύπους των σωματικών λειτουργιών που εμπλέκονται με τις αισθήσεις και την αντίληψη, ως έναν αισθητικοκινητικό συντονισμό και την αλληλεπίδραση αυτών με το σχηματισμό εννοιών και τη γλώσσα. Δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί μοντέλα που να εξηγούν την αλληλεπίδραση

των γνωστικών λειτουργιών με τις σωματικές, συμπεριλαμβανομένων των σπλαχνικών συμπτωμάτων, αλλά το επιστημολογικό πλαίσιο είναι σε θέση να αναπτύξει παρόμοιες θεωρίες. Ο τύπος του αφηρημένου μοντέλου, το οποίο ο Freud ζήτησε να αναπτύξει για την Ψυχανάλυση και που τώρα επιδιώκεται να αναπτυχθεί μέσα στο πλαίσιο της σύγχρονης Γνωσιακής Επιστήμης, θα πρέπει να είναι ένα μοντέλο επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών, όχι μόνον επεξεργασίας πληροφοριών και θα πρέπει να υπολογίζει τις λειτουργίες και τις αλληλεπιδράσεις αυτών με τη γλώσσα και την αφηρημένη σκέψη.

Ο Holt προϋποθέτει πως μια διατύπωση που θα βασίζεται σε νευροφυσιολογικές λειτουργίες, θα εξηγεί την αλληλεπίδραση των νοητικών με τις σωματικές και τις συναισθηματικές λειτουργίες με τρόπο που ένα ψυχολογικό μοντέλο δεν μπορεί να το κάνει. Αυτή είναι μια επιπόλαια προϋπόθεση. Εξηγήσεις για την αλληλεπίδραση των γνωστικών και των σωματικών διαδικασιών μπορεί και χρειάζονται να αναπτυχθούν τόσο σε ψυχολογικό, όσο και σε νευροφυσιολογικό επίπεδο, δηλαδή στο επίπεδο του νου και στο επίπεδο του εγκεφάλου.

Μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε όπως ακριβώς δημιουργούμε θεωρίες σχετικές για το νου, έτσι ακριβώς χρειαζόμαστε θεωρητικά δίκτυα για να μοντελοποιήσουμε τον εγκέφαλο. Οι νευροφυσιολογικές διαδικασίες και οι σχέσεις που εμφανίζονται στις θεωρίες λειτουργίας του εγκεφάλου έχουν οι ίδιες τη θέση των κατασκευών και θα πρέπει να συλληφθούν παρατηρώντας τις μέσα στη συνάφεια ενός θεωρητικού πλαισίου. Δεν παρατηρούμε άμεσα τη λειτουργία του εγκεφάλου. Την εικάζουμε από δείκτες, οι οποίοι μπορούν να παρατηρηθούν. Οι δείκτες αυτοί μπορεί να περιλαμβάνουν συμπεριφορές ή, πολύ συχνά, μετρήσεις με δείκτες, εκτυπώσεις, ή άλλα ηλεκτρικά σήματα. Από τα σημάδια μελάνης κάνουμε εικασίες για τη λειτουργία του εγκεφάλου. Μελέτες με τη χρήση τομογραφίας εκπομπής ποζιτρονίων (PET) (Petersen, Fox, Posner & al, 1988) τώρα επιτρέπουν την άμεση απεικόνιση των περιοχών της εγκεφαλικής ροής αίματος, ενώ το υποκείμενο της εξέτασης εκτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες. Ακόμη και με παρόμοιες τεχνικές, δημιουργούνται αρκετές εικασίες μακριά από τον εντοπισμό της ενεργοποίησης του

ίδιου του νευρικού κυττάρου οι οποίες παραμένουν περιοχές αβεβαιότητας. Η μέθοδος PET δεν έχει ένα σαφώς γνωστό όριο, έτσι ώστε η απουσία ενεργοποίησης δεν αποκλείει τη δραστηριότητα σε μια δεδομένη περιοχή (Posner & Rothbart, 1989). Οι εικόνες από τις σαρώσεις με PET δίνουν ένα μέσο όρο από πολλαπλές μετρήσεις παρά αντιπροσωπεύουν ένα μοναδικό σάρωμα, έτσι ώστε η πραγματική πληροφορία σε ένα οποιοδήποτε σημείο του χρόνου δεν είναι δυνατόν να διατηρείται. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί, πως το υποκείμενο που υποβάλλεται σε μαγνητική τομογραφία θα πρέπει να είναι ξαπλωμένο μέσα σε ένα μεταλλικό κύλινδρο. Έτσι η σχέση των επεξεργασιών που γίνονται κάτω από αυτές τις συνθήκες με τις διαδικασίες που προκύπτουν στο διαπροσωπικό χώρο, θεωρούνται προβληματικές.

Εκτός από αυτό, δημιουργούνται πολλές εικασίες σε ένα διαφορετικό επίπεδο, σχετικό με τη σύνδεση των δεικτών που αφορούν την εγκεφαλική ροή αίματος με συγκεκριμένα νοητικά περιεχόμενα – οι αναπαραστάσεις εικόνων και λέξεων, οι εμπειρίες συνειδητές ή ασυνειδητές - που μπορεί να συνδέονται με αυτά. Η έννοια μιας εμπειρίας δεν μπορεί να συσχετιστεί άμεσα με μια συγκεκριμένη μέτρηση της ροής αίματος στον εγκέφαλο, αλλά θα πρέπει να εικαστεί.

Οι θεωρίες των νευροφυσιολογικών μοντέλων (όπως οι θεωρίες όλων των φυσικών συστημάτων και των ψυχολογικών μοντέλων) εδράζονται σε τυπικά θεωρητικά πλαίσια, με τους δικούς τους συστηματικούς κανόνες ορισμού και τους λειτουργικούς τους συνδέσμους και έτσι τα εργαλεία και οι κανόνες του σύγχρονου επιστημονικού παιχνιδιού βρίσκονται στη θέση τους και τα παραδοσιακά προβλήματα σώματος-νου που απασχόλησαν πολύ τον Rubinstein, λαμβάνουν μια νέα και περιοριστική μορφή. Όπως επιχειρηματολογεί ο Mandler (1984):

«Μεγάλο μέρος από τη δυσκολία που έχει δημιουργηθεί για τη διάκριση σώματος-νου πηγάζει από την αποτυχία να λάβει υπόψη την σχέση ανάμεσα σε καλά αναπτυγμένες νοητικές και φυσικές θεωρίες. Τυπικά, ο νους και το σώμα συζητούνται με ορισμούς κανονικής γλώσσας του ενός ή του άλλου. Επειδή οι περιγραφές αυτές απέχουν πολύ από του να είναι καλά αναπτυγμένα θεωρητικά

συστήματα, είναι αμφίβολο το αν τα προβλήματα του νου και του σώματος όπως έχουν αναπτυχθεί από τους φιλοσόφους, είναι σχετικά με την επιστημονική διάκριση ανάμεσα στα νοητικά και στα φυσικά συστήματα.

Αν συμφωνηθεί πως το επιστημονικό πρόβλημα σώματος-νου αφορά τη σχέση ανάμεσα σε δύο σειρές θεωριών, η επιχείρηση γίνεται θεωρητική και εμπειρική και όχι μεταφυσική. Αν, ωστόσο περιορίσουμε τη συζήτηση μας για το πρόβλημα σώματος-νου στις συχνά ασαφείς και αντιφατικές εικασίες της συνηθισμένης γλώσσας, τότε όπως έχουν δείξει οι αιώνες της φιλοσοφικής γραμματείας, το τέλμα θα είναι αναπόφευκτο και απύθμενο»(σελ. 29).

Για τον Holt (1967a), φαίνεται μάλλον πως ένα ψυχολογικό μοντέλο μπορεί να λειτουργήσει μόνο για να εξηγήσει την πραγματικότητα της ψυχοσωματικής αλληλεπίδρασης κινούμενο προς τη θεωρητική ασυνέπεια. Η προσέγγιση της Γνωσιακής Επιστήμης επιτρέπει μια διαφορετική, περισσότερο οπτιμιστική άποψη.

3. 12 Η φύση ενός ψυχολογικού μοντέλου

Ο Gill είχε δίκιο όταν υποστήριζε ότι οι φυσιολογικές έννοιες δεν μπορούν να παράσχουν ένα επαρκές επίπεδο εξήγησης για τα ψυχολογικά συμπτώματα. Ωστόσο, θεωρώντας την ψυχολογική σημασία ως ισοδύναμη της πρόθεσης ή της φαινομενολογικής εμπειρίας, ο Gill όπως και ο Klein (1973, 1976) περιορίσαν το ψυχολογικό μοντέλο στο επίπεδο των συνειδητών συμπτωμάτων. Ο Rubinstein επεδίωξε ένα επίπεδο εξήγησης που δεν περιοριζόταν στην συνειδητή εμπειρία. Θεώρησε αναγκαίο να προχωρήσει πέρα από το νοητικό ή το ψυχολογικό, στο φυσιολογικό χώρο.

Οι θέσεις των Rubinstein και Holt, από τη μια πλευρά και αυτές των Gill και Klein από την άλλη, μπορεί να γίνουν κατανοητές ως μια αντανάκλαση των περιορισμών της επιστημονικής ψυχολογίας πριν από την έλευση της γνωσιακής επανάστασης.

Η δόμηση μιας ψυχολογικής θεωρίας για την εξήγηση των μη-συνειδητών καθώς και των συνειδητών νοητικών αναπαραστάσεων και διαδικασιών είναι η

καθημερινή ασχολία του πεδίου της Γνωσιακής Επιστήμης (Baars, 1986, Mandler, 1984). Η θεωρία που τελικά επιδιώκουμε είναι ένα δίκτυο που, όπως το διατυπώνει ο Hawking, συνδέει έννοιες και ποσότητες στο μοντέλο «νοητικές αναπαραστάσεις και διαδικασίες». Το πεδίο της Γνωσιακής Επιστήμης, χρησιμοποιώντας την προσέγγιση όλων των σύγχρονων επιστημών, έχει εισάγει τους τρόπους με τους οποίους μια σύγχρονη θεωρία θα μπορούσε να αναπτυχθεί.

Στη Γνωσιακή Επιστήμη, οι νοητικές αναπαραστάσεις και οι διαδικασίες-συνειδητές ή ασυνειδητές- αντιμετωπίζονται ως υποθετικές κατασκευές που περιγράφονται με όρους άλλων εννοιών και εικάζονται από συμπτώματα τα οποία μπορούν να παρατηρηθούν, μέσα σε ένα γενικό θεωρητικό πλαίσιο. Οι ψυχολογικές οντότητες που ορίζονται με τον τρόπο αυτό, έχουν την ίδια θεωρητική θέση όπως τα σωματίδια, η μαύρη ύλη, κ.α. Όλες είναι θεωρητικές οντότητες που δεν μπορούν να παρατηρηθούν άμεσα, ορίζονται διαμέσου της σύνδεσης του ενός με το άλλο και με γεγονότα που μπορούν να παρατηρηθούν.

Οι υποκειμενικές έννοιες έχουν το ρόλο τους σε ένα επιστημονικό εγχείρημα όταν μελετώνται τέτοιες θεωρητικές οντότητες. Δεν μπορούν να εξεταστούν επιστημονικά χωρίς την ύπαρξη ενός παρόμοιου πλαισίου. Η δύναμη αυτού του θεωρητικού πλαισίου παρέχει τη δυνατότητα της δόμησής της σε μια επιστήμη υποκειμενικής έννοιας, όπως είναι η Ψυχανάλυση.

Αν χαρακτηρίσουμε παρόμοιες θεωρητικές έννοιες ως μεταφορικές, ψευδοδυσιστικές ή ως θεωρίες χαμηλού επιπέδου, όπως προτείνει ο Rubinstein, θα πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε πως όλη η ψυχολογία και σε ένα ευρύτερο επίπεδο, όλη η σύγχρονη επιστήμη, λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο. Η ύπαρξη «μαύρων τρυπών» εικάζεται από τις μετρήσεις της ταχύτητας ή της τροχιάς των πλανητών, με τη χρήση υπολογιστικών τύπων που προέρχονται από ένα θεωρητικό μοντέλο. Παρομοίως, η μάζα και η συμπεριφορά των σωματιδίων εικάζονται από τους δείκτες των επιδράσεων τους. Μια παρόμοια εικασία για γεγονότα που δεν μπορούν να παρατηρηθούν είναι και ο τρόπος που οι αρχαιολόγοι αναδομούν τη γνώση από το μακρινό παρελθόν.

Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο, μπορεί να υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα θεωρητικών οντοτήτων, που να αντανακλούν ποικίλους βαθμούς εικασίας από συμπτώματα που μπορούν να παρατηρηθούν (Feigl, 1956, Margenau, 1950).

Έτσι, η ψυχαναλυτική θεωρία θα μπορούσε να εμπεριέχει ενδιάμεσες μεταβλητές, χαμηλού επιπέδου, με συναφείς εμπειρικές έννοιες –όπως: επιθυμία, λύπη, θυμό –που υποθέτουν την ύπαρξη καταστάσεων οι οποίες μπορούν να παρατηρηθούν, όπως εκφράσεις προσώπου, ομιλία, δράση και μπορεί επίσης να έχουν ως αρχή υποθετικές κατασκευές, που είναι περισσότερο αφηρημένες, όπως το Εκείνο, το Εγώ, το Υπερεγώ, τα Συνειδητά και τα Ασυνείδητα συστήματα, καθώς και τις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς διαδικασίες της σκέψης. Οι δεύτερες, υψηλότερης τάξης κατασκευές, μπορεί να αντιπροσωπεύουν αλληλεπιδράσεις μεταξύ του χαμηλού επιπέδου, μεταβλητές που προσεγγίζουν την εμπειρία, ή τον συνδυασμό αυτών. Η διαφορά σε επίπεδα αφαίρεσης των κατασκευών αντανακλάται στον αριθμό των επαγωγικών βημάτων.

Κατά την δόμηση ενός θεωρητικού ή «νομολογικού» πλαισίου αυτού του είδους, η επιστημονική πρόκληση εγείρεται κατά την ανάλυση των αξιόπιστων και ικανών προς παρατήρηση δεικτών, καθώς και των επαγωγικών κανόνων που προσδιορίζουν το πώς ορίζονται οι νοητικές καταστάσεις.

Μια ώριμη επιστήμη χαρακτηρίζεται από την υψηλή αναλογία των ικανών να παρατηρηθούν δεικτών σε αναλογία με τις υποθετικές κατασκευές, τις ενδιάμεσες μεταβλητές και από την πολυπλοκότητα των προσδιοριστικών συνδέσμων μέσα στο θεωρητικό δίκτυο (Margenau, 1950). Οι ψυχολογικές θεωρίες (και οι θεωρίες των Κοινωνικών Επιστημών, γενικά) διαφέρουν από τις θεωρίες των Φυσικών Επιστημών, όχι όσον αφορά το επίπεδο της επεξήγησης, το οποίο εξαρτάται από υποθετικές κατασκευές, αλλά από την σχετικά ελάχιστη ανάπτυξη παραμέτρων που μπορούν να παρατηρηθούν, όπως και από τους ενδιάμεσους προσδιοριστικούς δεσμούς. Με τους όρους αυτούς, το βασικό επιστημονικό πρόβλημα της Μεταψυχολογίας είναι, ότι το πραγματικό επιστημονικό έργο της κατασκευής και

του ελέγχου των συστηματικών εννοιών και ορισμών και η συσχέτιση τους με τις καταστάσεις που μπορούν να παρατηρηθούν δεν έχει υλοποιηθεί.

Μια επιστημονική θεωρία θα πρέπει να δομηθεί σε ένα πλαίσιο υποθετικών κατασκευών. Ο πραγματικός κίνδυνος για την ψυχαναλυτική θεωρία είναι ο άτακτος και χωρίς τέλος πολλαπλασιασμός των θεωρητικών όρων. Πράγματι, η ψυχαναλυτική θεωρία έχει επιβαρυνθεί με ένα πλήθος πολύ αφηρημένων θεωρητικών όρων, ή με καταστάσεις που δεν μπορούν να παρατηρηθούν.

Ο στόχος μας θα πρέπει να αποβλέπει στην δημιουργία πολλαπλών θεωρητικών συνδέσμων για τους εννοιολογικούς κόμβους του μοντέλου και πολλαπλές συνδέσεις με τις καταστάσεις που μπορούν να παρατηρηθούν, παρά να προσπαθήσουμε να απαλλαχτούμε από τις υποθετικές κατασκευές, επειδή υπόκεινται στη συγκεκριμενοποίηση όταν χρησιμοποιούνται αδόκιμα.

Η προσέγγιση της Γνωσιακής Επιστήμης καλείται να βρει έναν τρόπο ενσωμάτωσης των συναισθημάτων, συνειδητών ή ασυνείδητων, σε ένα συστηματικό επιστημονικό μοντέλο, που έχει τη δυνατότητα να επεκτείνει την κατανόηση του κλινικού έργου. Αυτό που η επιστημονική θεωρία προσπαθεί να κάνει, είναι να συστηματοποιήσει και να ενσωματώσει το είδος των υποθέσεων με τις οποίες εργαζόμαστε σε ένα γενικό μοντέλο, το οποίο θα μπορεί να ερευνηθεί με συστηματικούς τρόπους.

3. 13 Το θεωρητικό μοντέλο του Freud: Η θεωρία της ενέργειας

Η προσπάθεια του Freud να δομήσει ένα αφηρημένο θεωρητικό μοντέλο του ψυχικού μηχανισμού χρονολογικά προηγείται της προσέγγισης δόμησης μοντέλων στην γνωστική ψυχολογία. Οι Brenner και Erdelyi κατανοούν την προσέγγιση του Freud με τον τρόπο αυτό, ο καθένας τους από τη δική του διαφορετική προοπτική. Ο Hartman (1950) αναφέρει παρόμοιους ισχυρισμούς δηλώνοντας ότι η δομική θεωρία κατασκευάστηκε με όρους ομαδοποίησης των ψυχολογικών λειτουργιών, που μπορούσαν να οριστούν με λειτουργικούς όρους.

Η Μεταψυχολογία βασίστηκε σε δομές και διαδικασίες που προέρχονταν από φυσικούς χώρους, όπως και σε πολλά αφηρημένα ψυχολογικά μοντέλα. Στην περίπτωση της θεωρίας της ενέργειας του Freud, αυτή βασίστηκε επάνω σε αρχές Νευτωνικής μηχανικής. Αυτή η προσέγγιση για τη δόμηση μοντέλου λειτουργεί στην έκταση, που η δομή του επεξηγηματικού χώρου είναι κατάλληλη για τους χώρους των συναισθημάτων και του νου.

Η θεωρία της ενέργειας δοκιμάστηκε σε κάποιο βαθμό και βρέθηκε ελλιπής, στο φυσικό και στο βιολογικό επίπεδο. Ωστόσο, ισχύει ότι τα ευρήματα στον βιολογικό χώρο δεν ανασκευάζουν τις προτάσεις της Μεταψυχολογίας ως ένα ψυχολογικό μοντέλο, παρότι μπορεί να μας οδηγήσουν να αμφιβάλλουμε για την καταλληλότητα του μοντέλου.

Το συγκεκριμένο μοντέλο του ψυχικού μηχανισμού, που αναπτύχθηκε από τον Freud βάσει των διαδικασιών της Νευτωνικής μηχανικής, δεν έχει αποδώσει τη συστηματική και τη συνεκτική επεξήγηση που απαιτείται. Αυτό δεν σημαίνει πως θα πρέπει να απομακρυνθούμε από την κατασκευή μοντέλων. Η αποτυχία της Μεταψυχολογίας επικεντρώνεται στο ότι η καταλληλότητα του μοντέλου ενέργειας στις λειτουργίες του νου δεν ήταν καλή. Ο ανθρώπινος οργανισμός δεν μπορεί να ερμηνευτεί ως ένα είδος κλειστού συστήματος, στο οποίο οι αρχές της κατανομής ενέργειας θα μπορούσαν να έχουν εφαρμογή (von Bertalanffy, 1950), σύμφωνα με τις απαιτήσεις της Μεταψυχολογίας. Η Γνωσιακή Επιστήμη αντιμετωπίζει την πρόκληση της δόμησης θεωρητικών κατασκευών για τις νοητικές διαδικασίες, με βάση τους χώρους επεξεργασίας πληροφοριών που φαίνεται να είναι καταλληλότεροι. Η κλασική προσέγγιση της Γνωσιακής Επιστήμης βασίστηκε στην αρχιτεκτονική και στη λειτουργία της επεξεργασίας πληροφοριών στον υπολογιστή von Neumann. Αυτή υπήρξε μια παραγωγική πηγή υποθέσεων αναφορικά με τις ανθρώπινες νοητικές λειτουργίες, παρότι οι περιορισμοί της τώρα αρχίζουν να αναγνωρίζονται ολοένα και περισσότερο. Τα νέα ψυχολογικά μοντέλα, τα οποία βασίζονται σε νευρωνικά δίκτυα αναπτύσσονται τώρα στη Γνωστική Ψυχολογία που εξηγούν πλευρές της νοητικής λειτουργίας, όπου τα κλασικά συμβολικά μοντέλα δεν

μπορούν να κάνουν. Αυτά περιλαμβάνουν πλευρές της επεξεργασίας ή του «υπολογισμού» που σχετίζονται με την πρωτογενή διαδικασία και το Ασυνείδητο, όπως αυτά κατανοούνται ψυχαναλυτικά. Οι μελέτες των παράλληλων επεξεργασιών, όπως αυτές της προσοχής και του αυτοματισμού, προσφέρουν λειτουργικές μεθόδους για την ανίχνευση των διαδικασιών που είναι εκτός της αντίληψης. Όπως σημειώνουν οι Posner και Rothbart (1989) οι γνωστικοί ψυχολόγοι τώρα «αντιλαμβάνονται πως μεγάλο μέρος της νοητικής μας ζωής δομείται εκτός του Συνείδητού και ότι ο ουσιαστικός έλεγχος των νοητικών καταστάσεων, αντιπροσωπεύει μόνο ένα, ίσως μικρό τμήμα του νου». Έτσι, στην ανάπτυξη μιας συστηματικής ψυχολογικής θεωρίας για την Ψυχανάλυση, δεν περιοριζόμαστε στο χώρο της φαινομενολογίας ή της σκοπιμότητας, όπως οι Klein και Gill υπέθεσαν, αλλά αντιμετωπίζουμε συστηματικά τις ασυνείδητες διαδικασίες.

3. 14 Σχέσεις ανάμεσα σε νοητικές ,συναισθηματικές και νευρωνικές κατασκευές

Στη σύγχρονη Ψυχολογία, όπως και στη Νευρολογία, υποτίθεται ότι ο εγκέφαλος είναι το όργανο της νοητικής δραστηριότητας και ότι τα διαφορετικά επίπεδα του νου και του εγκεφάλου θα πρέπει να είναι μεταφράσιμα το ένα προς το άλλο, παρότι η μετάφραση θα μπορούσε να είναι πολύ άβολη για να γίνει στην πράξη. Το επίπεδο της Νευτωνικής μηχανικής είναι ως αρχή μεταφράσιμο στο επίπεδο της φυσικής σωματιδίων. Τα σωματίδια αποτελούν όλη την ύλη. Ωστόσο, η υπόθεση της μεταφρασιμότητας χρειάζεται να διαφοροποιηθεί από την εσφαλμένη θέση της θεώρησης των νοητικών κατασκευών ως αναγώγιμα σε φυσιολογικά. Ο μηχανικός θα πρέπει να βασίζεται στις αρχές της Νευτωνικής μηχανικής και όχι στην κβαντομηχανική ή στη φυσική των σωματιδίων, προκειμένου να δημιουργήσει μια κατασκευή. Ο επιστήμονας των υπολογιστών εργάζεται στο επίπεδο του προγράμματος και όχι στους επιμέρους διακόπτες που αποτελούν το μηχανικό μέρος του συστήματος. Σε όλα τα γνωστά πλαίσια, τα νομολογικά δίκτυα του θεωρητικού επιπέδου χαρακτηρίζουν ένα χώρο παρατήρησης διαφορετικό από έναν

άλλο. Δεν είναι αναγώγιμα το ένα στο άλλο. Ο αναλυτής εργάζεται στο επίπεδο του γνωστικού, γλωσσικού, σωματικού και συναισθηματικού συστήματος μέσα σε ένα διαπροσωπικό πλαίσιο. Παρότι το καθένα από τα συστήματα αυτά υποτίθεται πως έχει νευρωνικά υποστρώματα, ο αναλυτής δε θα μπορούσε να πλαισιώσει τα ψυχολογικά του μοντέλα με όρους νευρικών κυττάρων όπως ακριβώς και ένας μηχανικός δε θα έκανε τους υπολογισμούς του με όρους σωματιδίων.

Θα μπορούσε να σημειωθεί, πως τα θεωρητικά πλαίσια του ψυχικού μηχανισμού και το νευρωνικό υπόστρωμα μπορεί να εξηγούν ορισμένα από τα δεδομένα που μπορούν να παρατηρηθούν, ενώ διατυπώνουν την υποκείμενη θεωρητική δομή με αρκετά διαφορετικούς τρόπους. Η εύρεση, ωστόσο, αντιστοιχίας θα ενίσχυε τις θεωρητικές θέσεις.

Θα μπορούσε επίσης να σημειωθεί ότι η σχέση ανάμεσα στις κατασκευές του νου και του εγκεφάλου μπορεί να περιλαμβάνει τη χρήση νευρολογικών δεδομένων ως δείκτες της παραλλαγής σε νοητικές κατασκευές. Ακριβώς όπως οι συμπεριφορικές παρατηρήσεις μπορούν να παράσχουν αποδείξεις αναφορικά με τις ψυχολογικές θεωρίες, έτσι και οι νευρολογικές παρατηρήσεις μπορούν να παράσχουν αποδείξεις για το ίδιο τους το είδος. Για παράδειγμα, η ενεργοποίηση του ιππόκαμπου παρέχει αποδείξεις αναφορικά με τις διαφορές των λειτουργιών της μνήμης σε διαφορετικές καταστάσεις.

Ο Widlocher (1990) αντιμετώπισε το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στη Νευροβιολογία και στην Ψυχανάλυση. Διατυπώνει την προϋπόθεση της μεταφρασιμότητας ως ακολούθως:

«Η κατευθυντήρια αρχή είναι να κάνει συμβατό το νοητικό σύστημα της Ψυχανάλυσης με αυτό της Νευροβιολογίας... Αυτό που εκφράζει τον εαυτό του στη μια περιοχή θα πρέπει να είναι σε θέση να υπάρχει στην άλλη»(σελ.341). Ταυτόχρονα, αναγνωρίζει επίσης πως η καθιέρωση μιας παρόμοιας αντιστοιχίας απαιτεί ένα ψυχολογικό μοντέλο:

«Το συμπέρασμά μας είναι, ότι κάποιος δεν μπορεί να καθιερώσει μιαν άμεση αντιστοιχία ανάμεσα στην Ψυχανάλυση και στην Νευροβιολογία και ότι

χρειαζόμαστε έναν ενδιάμεσο χειριστή, ένα είδος μετασχηματιστή ώστε να περνάμε από τον ένα χώρο στον άλλο. Όπως το έκανε ο Kandel, αν και με άλλα επιχειρήματα, προτείνουμε ότι η λεγόμενη «Γνωστική» Ψυχολογία επιτρέπει τη δόμηση ενός παρομοίου χειριστή»(σελ.341).

Το ψυχολογικό μοντέλο, σύμφωνα με τον Widlocher δυνητικά θα μπορούσε να λειτουργεί ως ένα ενοποιητικό θεωρητικό πλαίσιο, που συμπεριλαμβάνει τις κλινικές απόψεις της Ψυχανάλυσης σε ένα συνεχές με άλλες λειτουργίες. Η γενική μελέτη της γνώσης μπορεί να γίνει κατανοητή ως αποτελούμενη από διάφορους ξεχωριστούς χώρους μελέτης, που περιλαμβάνουν την αντίληψη με ποικίλους αισθητήριους τρόπους, την μνήμη, τη γλώσσα και τον συλλογισμό μέσα στο ψυχαναλυτικό πλαίσιο. Ακριβώς όπως η μελέτη της αντίληψης ενσωματώνει την αλληλεπίδραση των νοητικών αναπαραστάσεων και των λειτουργιών από την δραστηριοποίηση των αισθητηρίων οργάνων, ο ψυχαναλυτικός τομέας του γνωσιακού χώρου θα εστιαστεί στη συναισθηματική εμπειρία και στο Ασυνείδητο, συμπεριλαμβανομένης της νοητικής ενεργοποίησης, της αλληλεπίδρασης της με τα σωματικά συμπτώματα και τα αποτελέσματα της έκφρασης αυτών των επεξεργασιών.

3. 15 Σχέσεις ανάμεσα σε νοητικές, συναισθηματικές και σωματικές κατασκευές

Ανάμεσα στα εννοιολογικά επίπεδα του «νου» και του «εγκεφάλου» υπάρχει ένας άλλος τύπος σχέσης που χρειάζεται να μελετηθεί. Η σχέση αυτή αφορά τις *αλληλεπιδράσεις* ανάμεσα στις νοητικές και στις σωματικές λειτουργίες. Την έκταση, δηλαδή, στην οποία οι νοητικές λειτουργίες καθοδηγούν ή ρυθμίζουν τις σωματικές και η έκταση στην οποία τα σωματικά συμπτώματα εκπροσωπούνται στο νου. Η αλληλεπίδραση με την οποία το συναίσθημα μπορεί να προκαλέσει πονοκεφάλους, έλκη, υστερική παράλυση και ακόμη να καταστείλει τη λειτουργία του ανοσοποιητικού συστήματος, καθώς επίσης και το ερώτημα για το πώς η φυσική μας κατάσταση μπορεί να επηρεάσει τις νοητικές μας λειτουργίες.

Τα ψυχολογικά μοντέλα έχουν συνήθως μελετηθεί για την ενεργοποίηση των αισθητικών και των κινητικών μηχανισμών. Ωστόσο κρίνεται αναγκαία η επέκταση

των ψυχολογικών μοντέλων ώστε αυτά να συμπεριλάβουν την αλληλεπίδραση με τα σωματικά και τα σπλαχνικά συστήματα. Αυτό είναι ειδικά σημαντικό για ένα μοντέλο επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών.

Ένας άλλος τύπος σχέσης ανάμεσα στο νου και στο σώμα, που σχετίζεται αλλά και που διακρίνεται από την αλληλεπίδρασή τους, είναι το γεγονός ότι η σωματική εμπειρία, συμπεριλαμβανομένης της σπλαχνικής, της κιναισθητικής, της κινητικής, καθώς επίσης και αισθητικής εμπειρίας, μπορεί να *εκπροσωπηθεί* στο νου. Όπως οι αισθητικές αναπαραστάσεις – θερμοκρασία, αναπνευστικές αλλαγές, αισθήματα σπλάχνων όλων των ειδών – μπορεί να είναι συνειδητές ή ασυνείδητες. Τα χαρακτηριστικά των σωματικών αναπαραστάσεων απαιτούν να ορισθούν μέσω ενός ψυχολογικού μοντέλου, ακριβώς όπως οι μορφές και τα περιεχόμενα των διαφόρων αισθητικών συστημάτων. Στα ψυχολογικά μοντέλα, οι παράγοντες που επηρεάζουν την αντίληψη, έχουν επεξηγηθεί εκτενώς για τους οπτικούς και σε λιγότερη έκταση για τους ακουστικούς μηχανισμούς. Οι ψυχοφυσιολογικές και άλλες μορφές αντιληπτικής έρευνας στους μηχανισμούς αυτούς είναι παραδοσιακοί χώροι έρευνας στην πειραματική ψυχολογία. Η Ψυχολογία της σωματικής και σπλαχνικής εμπειρίας θεωρείται ότι μπορεί να αναπτυχθεί ακριβώς με τον τρόπο αυτό.

3. 16 Συμπεράσματα: Τι θεωρία χρειαζόμαστε

Χρειάζεται η διατύπωση μιας νέας θεωρίας που θα έχει τη δυνατότητα της εξήγησης των λειτουργιών του νου και των συναισθημάτων, καθώς και της αλληλεπίδρασης του νου με το σώμα, καταστάσεις με τις οποίες ασχολείται θεμελιακά η ψυχανάλυση. Η θεωρία του «νου», συμπεριλαμβανομένων των συνειδητών και των ασυνείδητων “συμπτωμάτων”, έχει διατυπωθεί με όρους υποθετικών κατασκευών, που ορίζονται σε σχέση με καταστάσεις οι οποίες μπορούν να παρατηρηθούν και με άλλες κατασκευές μέσα σε ένα θεωρητικό πλαίσιο. Οι θεωρίες οι σχετικές με το «νου», θα μπορούσε να ειπωθεί ότι έχουν μετακινηθεί από τον φιλοσοφικό, στον επιστημονικό χώρο. Έχει επίσης γίνει η διάκριση ανάμεσα σε δύο τύπους σύνδεσης νου-σώματος: Η σχέση μεταξύ νου και εγκεφάλου, το

νευρωνικό υπόστρωμα και η σχέση ανάμεσα στο νου και στην ποικιλία των σωματικών συμπτωμάτων.

Αφ' ενός η γενική άποψη του Freud για έναν αφηρημένο ψυχικό μηχανισμό είναι υγιής, παρότι η Μεταψυχολογία έχει αποτύχει. Δεν είναι αναγκαία η απόρριψη του στόχου του Freud για την ανάπτυξη μιας επεξηγηματικής θεωρίας για τον νοητικό μηχανισμό, επειδή η πρώτη προσπάθεια δεν πέτυχε. Μια κλινική θεωρία δεν είναι επαρκής ως ένα γενικό επεξηγηματικό μοντέλο. Απαιτείται ένα περιεκτικό θεωρητικό πλαίσιο για να παράσχει ορισμούς για τις κλινικές έννοιες. Η ποικιλία των εναλλακτικών κλινικών υποθέσεων που προτείνονται σήμερα, θα μπορούσαν να διατυπωθούν μόνο με συνεκτική, δυνητικά ικανή να δοκιμαστεί μορφή και διακεκριμένη συστηματικά η μια από την άλλη, μέσα σε ένα συνεπές θεωρητικό πλαίσιο. Ενώ η ψυχολογική θεωρία που απαιτείται, θα πρέπει να είναι δυνητικά μεταφράσιμη σε νευροφυσιολογικούς όρους, δεν μπορεί να αναχθεί σε αυτό το επίπεδο, αλλά θα πρέπει να αναπτύξει τις δικές της έννοιες και τους δικούς της ορισμούς στο ψυχολογικό επίπεδο.

Αφ' ετέρου καμιά θεωρία δεν έχει αναπτυχθεί στην Γνωστική Ψυχολογία, η οποία να παρέχει την εξήγηση που απαιτούμε για την Ψυχανάλυση, μιαν εξήγηση του ανθρώπινου οργανισμού ως έναν επεξεργαστή συναισθηματικών πληροφοριών πολλαπλής κωδικοποίησης, με ουσιαστικά αλλά περιορισμένα συστήματα ενσωμάτωσης. Όπως αναγνωρίζουν οι γνωστικοί επιστήμονες σήμερα, η πρόκληση για το πεδίο δεν βρίσκεται στον προσδιορισμό της οντολογικής θέσης των νοητικών (ή των συναισθηματικών) συμβάντων. Τα οντολογικά ερωτήματα, η θέση των χώρων του συναισθήματος και του νου, έχουν τώρα λυθεί, με πραγματικούς όρους, στους κύριους κλάδους των πεδίων της Ψυχολογίας όπως και στις Φυσικές Επιστήμες. Οι ψυχολόγοι έχουν μετατοπίσει την εστίαση τους από τη μεταφυσική της οντολογίας στον ρεαλισμό της επιστημολογίας-στο ερώτημα του πώς γνωρίζουμε τους χώρους αυτούς-και έχουν πετύχει μια λύση που μας επιτρέπει να εκτελέσουμε το επιστημονικό μας έργο. Έχουμε τώρα την άνεση να έχουμε μια περισσότερο αισιόδοξη άποψη αναφορικά με τη δόμηση ενός συνεκτικού

ψυχολογικού μοντέλου που να εξηγεί τα «δυνατά συναισθήματα και τις διαδρομές της πραγματικής ζωής».

3. 17 Η αρχιτεκτονική της γνώσης. Συμβολική και υποσυμβολική διεργασία

Η «αρχιτεκτονική» της γνώσης αναφέρεται στις γενικές δομές που υπόκεινται στην ανθρώπινη επεξεργασία πληροφοριών. Η συμβολική αρχιτεκτονική έγινε αποδεκτή ως η κυρίαρχη, αν όχι η μόνη δυνατή προσέγγιση στην τεχνητή νοημοσύνη και στην επιστήμη της γνώσης. Πρόσφατα μοντέλα που βασίζονται στην αντιπαραβολή τύπων της αρχιτεκτονικής έχουν προβληθεί και τους έχουν δοθεί διάφοροι όροι, όπως υποσυμβολικά, συνδετικά, ή μοντέλα παράλληλης κατανεμημένης επεξεργασίας.

3. 18 Η συμβολική αρχιτεκτονική

Σύμφωνα με την κλασική συμβολική προσέγγιση, τα νοήμονα όντα είναι συστήματα συμβόλων, τα οποία λειτουργούν με αναπαραστάσεις που έχουν το σχήμα συμβολικών κωδικών. Στις δύο κύριες τάξεις νοημόνων οντοτήτων συγκαταλέγονται οι άνθρωποι και οι υπολογιστές. Η έννοια του συμβόλου και η επεξεργασία του συμβολισμού ορίζονται με τη γενική τους σημασία επεξεργασίας πληροφοριών (Fodor & Pylyshyn, 1988). Τα σύμβολα είναι οντότητες που αναφέρονται σε άλλες οντότητες και έχουν την ικανότητα να συνδυάζονται με τρόπους που διέπονται από κανόνες, ώστε μια άπειρη σειρά σημαντικών μονάδων να μπορεί να δημιουργηθεί από μια σειρά πεπερασμένων στοιχείων. Τα σύμβολα μπορεί να είναι εικόνες ή λέξεις. Τα σύμβολα στην ψυχαναλυτική έννοια αποτελούν ένα υποσύνολο εικόνων και λέξεων.

Η κλασική συμβολική αρχιτεκτονική ακολουθεί το γενικό σχεδιασμό του υπολογιστή του von Neumann. Αυτή περιλαμβάνει κάποια ειδοχή των ακόλουθων τύπων μονάδων επεξεργασίας:

1. Προσωρινές μνήμες, που είναι εξαιρετικά σύντομες, τροπικά προσδιορισμένες, οι οποίες συνδέονται με τα αισθητήρια όργανα.

2. Βραχυπρόθεσμη μνήμη, με ταχεία πρόσβαση και περιορισμένη ικανότητα, που λειτουργεί εντός της εστίασης της προσοχής και εξυπηρετεί ως πύλη εισόδου στην αποθήκη της μακροπρόθεσμης μνήμης.

3. Μακροπρόθεσμη μνήμη, με μακρύτερο χρόνο πρόσβασης, όχι εντός της εστίασης της προσοχής και με πρακτικά απεριόριστη ικανότητα.

4. Δομές ελέγχου που εποπτεύουν τη λειτουργία και την ενσωμάτωση αυτών των μονάδων επεξεργασίας.

Οι προσωρινές μνήμες, που αποτελούνται από τροπικά προσδιορισμένα στοιχεία τα οποία συνδέονται με διαφορετικά αισθητήρια όργανα, είναι αναγκαστικά πολλαπλές σε σχήμα. Υπάρχει μια γενική συμφωνία στην Γνωσιακή Επιστήμη όσον αφορά στη λειτουργία των πολλαπλών επεξεργαστικών διαύλων της βραχυπρόθεσμης μνήμης, καθώς και σε συγκεκριμένους μηχανισμούς για την επεξεργασία της γλώσσας και της εικόνας. Η διαφωνία αναφορικά με το σχήμα της κωδικοποίησης, μεταξύ των διαφόρων τύπων θεωριών μονού κώδικα, συμπεριλαμβανομένης της λεκτικής ή της αντιληπτικής κυριαρχίας, των θεωριών διπλών ή πολλαπλών κωδίκων και των μοντέλων κοινού κώδικα, αφορούν το συστατικό στοιχείο της μακροπρόθεσμης μνήμης της συμβολικής αρχιτεκτονικής.

3. 19 Η θεωρία της λεκτικής κυριαρχίας

Οι θεωρίες της λεκτικής κυριαρχίας ή λεκτικής μεσολάβησης θεωρούν τη σκέψη ως κωδικοποιημένη σε λεκτικό σχήμα. Τα μοντέλα λεκτικής μάθησης και λεκτικής συμπεριφοράς υπήρξαν κυρίαρχα στη μελέτη της ανθρώπινης γνώσης από τους χρόνους του Watson (1913), μέχρι την γνωσιακή επανάσταση της δεκαετίας του 1960. Σε διάφορα σχήματα η γλώσσα θεωρήθηκε ως καθοριστική, μεσολαβητική, ή ακόμα ως η συνιστώσα της σκέψης. Ο πολιτισμικός ρελατιβισμός του Whorf (1950, 1964) και η θέση της λεκτικής μεσολάβησης του Vygotsky (1934) εκφράζουν την άποψη αυτή. Υποθετικά, η θέση της λεκτικής μεσολάβησης υπήρξε βαθιά καθοριστική στην Ψυχολογία και στη Φιλοσοφία, καθώς επίσης και στην ψυχαναλυτική θεωρία.

Η θεωρία του Chomsky (1957, 1965) αναφέρει ότι η ικανότητα απόκτησης και χρήσης της γλώσσας είναι ιδιάζον χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους, έμφυτη με τη δική της εξελικτική πορεία, που διακρίνεται από τις άλλες πτυχές της γνωσιακής ανάπτυξης. Ο Chomsky υποστηρίζει ότι υπάρχουν καθολικά χαρακτηριστικά της γλωσσικής σύνταξης που μοιράζονται από όλες τις γλώσσες και εκφράζουν την έμφυτη δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου.

Οι περισσότεροι γνωσιακοί επιστήμονες σήμερα αποδέχονται την άποψη για τη γλώσσα ως ειδική ανθρώπινη λειτουργία που αναδύθηκε σχετικά αργά τόσο φυλογενετικά, όσο και οντογενετικά και που μαθαίνεται πρακτικά από όλους τους ανθρώπους, άσχετα από το νοητικό τους επίπεδο. Τα πρωτεύοντα θηλαστικά, εκτός των ανθρώπων, απαιτούν μακρά και εντατική επανάληψη για την απόκτηση ενός επιπέδου ικανότητας χρήσης νοημάτων, η οποία είναι κατά πολύ κατώτερη από αυτήν που αποκτάται δίχως εξειδικευμένη εκπαίδευση. Οι εντατικές προσπάθειες διδασκαλίας πτυχών της γλώσσας, σε μη-ανθρώπινα πρωτεύοντα θηλαστικά (Premack & Premack, 1983), είχαν στην πραγματικότητα το αντίστροφο αποτέλεσμα (Pinker, 1989).

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει γενικά λιγότερη υποστήριξη για την ισχυρή θέση του Chomsky αναφορικά με τη διαμόρφωση της γλώσσας, τη λειτουργία των έμφυτων γλωσσικών καθολικών χαρακτηριστικών και μικρότερη υποστήριξη για το ρόλο των γλωσσικών σχημάτων στον καθορισμό ή στη μεσολάβηση στη σκέψη. Πολλοί γνωσιακοί επιστήμονες σήμερα υποστηρίζουν, ότι η επικοινωνιακή γλώσσα αναδύεται από την εφαρμογή γενικών γνωστικών ικανοτήτων στη λειτουργία της επικοινωνίας επάνω σε φωνητικούς και σε ακουστικούς διαύλους (Simon & Kaplan, 1989, Anderson, 1983, Minsky, 1975). Η έμφαση στη γλωσσική μεσολάβηση έχει επίσης μειωθεί από τη γενική αναγνώριση σύνθετων, μη-γλωσσικών σχημάτων σκέψης σε φυσιολογικούς ενήλικες και από την ύπαρξη σύνθετων επεξεργασιών σκέψης σε νήπια καθώς επίσης σε κωφάλαλους. Σε διάφορους τομείς έρευνας υπάρχει ελάχιστη υποστήριξη σήμερα της Γνωσιακής Επιστήμης, ότι δηλαδή τα

γλωσσικά σχήματα παρέχουν την υποκείμενη δομή στην οποία αποθηκεύεται η γνώση.

3. 20 Διπλά και Πολλαπλά Μοντέλα Κωδίκων

Η έρευνα της Rosch που αποδεικνύει την ανεξάρτητη οργάνωση στο μη-λεκτικό σύστημα έχει χαρακτηριστεί ως υποστηρικτική μιας θεωρίας αντιληπτικής κυριαρχίας. Ωστόσο, η άποψη αυτή είναι συμβατή με την θεωρία του διπλού κώδικα (Ραίνιο, 1971). Έτσι, σχήματα αντιληπτικής και λεκτικής επεξεργασίας, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως συστατικά στοιχεία ενός μοντέλου που ενσωματώνει διαφορετικούς τύπους κωδίκων, από το να υπάρχει ένα κυρίαρχο σχήμα το οποίο αναγκαστικά αντιπροσωπεύει όλες τις πληροφορίες. Ο διπλός κώδικας αξιώνει διαφορετικούς διαύλους λεκτικής και μη-λεκτικής επεξεργασίας. Η θεωρία διπλού κώδικα, όπως διατυπώθηκε από τον Ραίνιο, εστιάστηκε πρωτίστως στην οπτική αναπαράσταση μέσα σε ένα μη-λεκτικό σύστημα. Μία νέα θεωρία πολλαπλού κώδικα ενσωματώνει εκφράσεις και επεξεργασίες από όλα τα αισθητήρια συστήματα, καθώς και τις κινητικές και τις σπλαχνικές πληροφορίες, οι οποίες συμβάλλουν στο ανθρώπινο «πληροφοριακό και επεξεργαστικό» σύστημα. Αυτά τα πολύπλοκα σχήματα λειτουργούν στο επίπεδο της μακροπρόθεσμης ή σημασιολογικής μνήμης και όχι μόνο στη βραχυπρόθεσμη ή στην προσωρινή μνήμη. Η ψυχολογική σημασία ενός εξωτερικού γεγονότος, ένα λεκτικό ή ένα αντιληπτικό ερέθισμα, καθορίζεται από την σαφή σειρά των λεκτικών και των μη-λεκτικών αντιδράσεων, τις οποίες τυπικά προκαλεί. Αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν λεκτικούς συνειρμούς, εικόνες αντικειμένων, μη-λεκτικές κινητικές και συναισθηματικές αντιδράσεις. Στην βιβλιογραφία αναφέρεται πλήθος πειραματικών αποδείξεων σχετικά με την πολλαπλή κωδικοποίηση (Bucci, 1985).

3. 21 Θεωρίες του κοινού κώδικα

Στη συνεχιζόμενη διαφωνία αναφορικά με τα σχήματα κωδικοποίησης μέσα στο πεδίο της Γνωσιακής Επιστήμης, η μεγάλη αντίθεση στις θεωρίες του διπλού ή

του πολλαπλού κώδικα προέρχεται από το παράδειγμα του κοινού κώδικα παρά από τις θεωρίες της αντιληπτικής κυριαρχίας μονού κώδικα ή της λεκτικής κυριαρχίας. Το κλασικό συμβολικό παράδειγμα συνδέεται στενά με τον αφηρημένο κοινό κώδικα ή την προτασιακή προσέγγιση. Σύμφωνα με τις θεωρίες του κοινού κώδικα, υπάρχει ένας αφηρημένος κώδικας, ο οποίος είναι κοινός σε όλη την επεξεργασία πληροφοριών, σε όλους τους αισθητικούς μηχανισμούς και ο οποίος βρίσκεται κάτω από την λεκτική καθώς και την μη-λεκτική διεργασία. Ενώ η βραχυπρόθεσμη ή η προσωρινή μνήμη μπορεί να περιλαμβάνει εξειδικευμένα συστήματα για την γλώσσα και τις αναπαραστάσεις, η προσέγγιση κοινού κώδικα αξιώνει μια και μόνο σειρά μηχανισμών που χρησιμοποιούνται για όλες τις μορφές σκέψης, ένα ενοποιημένο σύστημα σημασιολογίας που ασχολείται με όλα τα υποσυστήματα, τα οποία έχουν να κάνουν με τις έννοιες. Το ίδιο σύστημα αιτιολογεί την απόδοση έννοιας με εκφράσεις συνηθισμένης γλώσσας, στην κανονική λογική και στο αριθμητικό σύστημα. Αιτιολογεί επίσης τις μη-λεκτικές λειτουργίες, όπως είναι οι αναπαραστάσεις.

Έχουν προταθεί διάφοροι τύποι θεωριών αφηρημένου κώδικα. Σύμφωνα με την επικρατούσα προσέγγιση, η γνώση κωδικοποιείται σε ένα σύστημα συμβολικών κωδικών που είναι δομημένοι με μεγάλη ομοιότητα με τη γλώσσα (όπως στους λογικούς υπολογισμούς). Έτσι, οι πληροφορίες θα εκφράζονται με μορφή προτάσεων ή δικτύων προτάσεων (Pylyshyn, 1973, Simon & Kaplan, 1989, Fodor & Pylyshyn, 1988). Οι προτάσεις μπορεί επίσης να αποθηκεύονται στη μνήμη σε μια ποικιλία σχημάτων, για παράδειγμα ως συστατικά μέρη δικτύων.

Υπάρχουν επίσης θεωρίες κοινού κώδικα που δομούνται επάνω σε μη-γλωσσικά σχήματα. Αυτές περιλαμβάνουν μοντέλα στα οποία η επεξεργασία πληροφοριών θεωρείται ως μια επεξεργασία έρευνας για λύση προβλημάτων με τη χρήση αναπαραστάσεων, που μοιάζουν με εικόνες και που περιγράφουν το πρόβλημα από διάφορες απόψεις. Οι εικόνες μπορούν να αποθηκευτούν στη μνήμη με εικονογραφημένη ή διαγραμματική μορφή, ως σειρές σημείων, ή ως δομές σύνδεσης κόμβων που ενσωματώνονται σε δίκτυα (Simon & Kaplan, 1989).

Σύμφωνα με την εκδοχή του Johnson-Laird (1989) ο συλλογισμός της άποψης του κοινού κώδικα βασίζεται σε νοητικά μοντέλα που είναι ισοδύναμα με εσωτερικά σύμβολα και εκφράζουν την αναφορά της προφορικής ομιλίας. Είναι εσωτερικές αναπαραστάσεις της κατάστασης που περιγράφει η ομιλία. Έτσι, ενώ ο Johnson-Laird αποδέχεται τη θεμελιική προσέγγιση κοινού κώδικα, την επέκτεινε σε μια διατύπωση νοητικών μοντέλων που ενσωματώνουν πληροφορίες από έννοιες με γενική γνώση, παρέχοντας αναπαραστάσεις που αντιστοιχούν στη δομή ή στην κατάσταση που εκφράζουν. Το μοντέλο Johnson-Laird μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος υβριδικής θεωρίας κοινού κώδικα (ή ίσως ένα εικονικό μοντέλο πολλαπλού κώδικα), που περιλαμβάνει συγκεκριμένα, ευαίσθητα σε περιεχόμενο καθώς επίσης και αφηρημένα, δομικά στοιχεία.

3. 22 Θεωρία του διπλού ή πολλαπλού κώδικα έναντι της θεωρίας του κοινού κώδικα

Η μεγάλη διαφωνία αφορά την ύπαρξη ξεχωριστών συστημάτων στο επίπεδο της μακρόχρονης μνήμης στην οποία αποθηκεύεται η γνώση και παράγεται η σημασία. Μεγάλος αριθμός αποδείξεων υποστηρίζουν την πολλαπλή κωδικοποίηση παρά εκείνη του κοινού κώδικα, στο επίπεδο της μακρόχρονης μνήμης. Ο Ραϊνίο και οι συνεργάτες του, βασίζονται στην αρχή του διπλού κώδικα σχετικά με ότι το μη-λεκτικό σύστημα αναπαραστάσεων, που σχετίζεται με την αντιληπτική εμπειρία, ενεργοποιείται περισσότερο από συγκεκριμένες καταστάσεις, ενώ το λεκτικό σύστημα κυριαρχεί σε αφηρημένα και τυπικά καθήκοντα. Το συμπέρασμα από αυτό είναι πως οι αναφορικές συνδέσεις, προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση, ανάμεσα στις λέξεις και στα αντικείμενα αναφοράς είναι περισσότερο ενεργές και άμεσες για τις συγκεκριμένες λέξεις και τις οντότητες στις οποίες αναφέρονται και λιγότερο άμεσες για αφηρημένες έννοιες και πράγματα. Συνεπώς, οι χρόνοι αντίδρασης για την ενεργοποίηση των αναπαραστάσεων αναμένονται να είναι ταχύτεροι για συγκεκριμένες παρά για αφηρημένες λέξεις. Η υπόθεση αυτή έχει υποστηριχθεί από

πολλές μελέτες. Επιπλέον, οι συγκεκριμένες λέξεις έχει αποδειχθεί πως διευκολύνουν τη μάθηση και τη μνήμη (Paivio, 1966).

Μια άλλη προϋπόθεση των διατυπώσεων του διπλού ή του πολλαπλού κώδικα είναι ότι η αναπαράσταση είναι λειτουργικά και δομικά παρόμοια με την αντίληψη και χρησιμοποιεί ορισμένα τμήματα των ίδιων συστημάτων διεργασίας.

3. 23 Νευροφυσιολογικές αποδείξεις

Μελέτες με τη χρήση τεχνικών μεθόδων όπως είναι οι μετρήσεις της περιφερικής εγκεφαλικής αιματικής ροής που μετρούνται με σαρώσεις PET, ηλεκτροεγκεφαλογραφήματα, καθώς και άλλες μετρήσεις έχουν δώσει πρόσθετες πειστικές αποδείξεις που φανερώνουν πως η αναπαράσταση καταλαμβάνει τους ίδιους διαύλους που καταλαμβάνονται από την αντίληψη και δεν μπορούν να ερμηνευτούν από τη γνώση των υποκειμένων. Οι Roland και Friberg (1985) ανακάλυψαν διαφορετικά σχήματα εγκεφαλικής αιματικής ροής σε καταστάσεις που ενεργοποιούσαν οπτικές αναπαραστάσεις σε σύγκριση με αυτά των ακουστικών αναπαραστάσεων. Οι Goldenberg, Pdreka, Steiner & Wilmes (1987) βρήκαν μεγαλύτερη ενεργοποίηση της οπτικής περιοχής στην περίπτωση ερωτήσεων που απαιτούσαν οπτική αναπαράσταση σε σύγκριση με αφηρημένες ερωτήσεις.

Με τη χρήση τεχνικών ηλεκτροεγκεφαλογραφήματος, οι Davidson & Schwartz (1977) βρήκαν τη θέση της μέγιστης άλφα καταστολής, που σχετίζεται με αυξημένη εγκεφαλική δραστηριότητα, επάνω στη οπτική (ινιακή) περιοχή του εγκεφάλου σε κατάσταση ενεργοποίησης οπτικής αναπαράστασης (φαντασία ενός φωτός που αναβοσβήνει) και επάνω στις απτικές (βρεγματικές) περιοχές σε κατάσταση ενεργοποίησης απτικής αναπαράστασης (φαντασία κτυπήματος στον βραχίονα). Από την προοπτική της πολλαπλής κωδικοποίησης, αυτή είναι μια πολύ σημαντική μελέτη που δείχνει αποτελέσματα οπτικών και απτικών αναπαραστάσεων παράλληλα με την αντίληψη.

Μελέτες ασθενών με εγκεφαλική βλάβη έχει δείξει ατέλειες στην ικανότητα αναπαράστασης που σχετίζονται με αντιληπτικές δυσχέρειες. Ασθενείς με επίκτητη

αχρωματοψία αδυνατούν να ονομάσουν τα χρώματα κοινών αντικειμένων (με την χρήση της μνήμης), παρότι η γενική τους λειτουργία αναπαράστασης παραμένει ανέπαφη (Sacks & Wasserman, 1987). Ασθενείς με κρόταφο-ινιακή βλάβη, που παρουσιάζουν αγνωσία, έχουν γενικά επαρκείς οπτικές και χωρικές ικανότητες, αδυνατούν ωστόσο να αναγνωρίσουν και να ταυτίσουν οπτικά τυχόντα αντικείμενα. Η ανεπάρκειά τους είναι συγκεκριμένη και δεν επεκτείνεται στην ταύτιση των αντικειμένων με την αφή ή τον ήχο. Για τους τύπους αυτούς των ανεπαρκειών, η Farah (1988) έχει βρει διαχωρισμούς στα συστήματα αναπαράστασης των ασθενών.

Το φαινόμενο της «οπτικής αμέλειας», κατά το οποίο ασθενείς με βλάβη του δεξιού βρεγματικού λοβού αποτυγχάνουν να ανιχνεύσουν ερέθισμα που παρουσιάζεται στο αριστερό μισό του οπτικού πεδίου, παρέχει δραματικές αποδείξεις για τα αποτελέσματα των αναπαραστάσεων.

Μπορούμε να συμπεράνουμε πως το πλήθος των εμπειρικών αποδείξεων υποστηρίζει τα διπλά ή πολλαπλά σχήματα της αναπαράστασης και διεργασίας, όχι μόνο στον χώρο των αισθήσεων, αλλά και στην βραχύχρονη και στη μακρόχρονη μνήμη.

Μπορούν επίσης να αναφερθούν μερικές απόψεις σχετικά με τα εννοιολογικά επιχειρήματα που έχουν προταθεί από τους θεωρητικούς του κοινού κώδικα. Αυτά περιλαμβάνουν επιχειρήματα που βασίζονται σε θεωρητικά κριτήρια και ισχυρισμούς για το ότι η φύση της προτασιακής θεωρίας είναι τέτοια ώστε να μην είναι ευαίσθητη σε ανακατασκευή (Anderson, 1978).

Θα μπορούσε επίσης να σχολιασθεί με συντομία το επιχειρήμα του Anderson: Κατά πρώτο και εμφανή λόγο, ένα παρόμοιο επιχειρήμα αν ληφθεί τοις μετρητοίς απογυμνώνει το προτασιακό μοντέλο από οποιοδήποτε επιστημονικό ενδιαφέρον. Από την άλλη πλευρά, αν αποδεχτούμε τη θέση για το ότι οποιοσδήποτε κώδικας θα μπορούσε να διατυπωθεί σε προτασιακό σχήμα, αυτό αφήνει ανοικτό το ενδιαφέρον ερώτημα για το αν υπάρχει ένας ή περισσότεροι του ενός τύποι προτασιακού σχήματος στο επίπεδο των οποίων αποδίδεται η σημασία. Η γενική αρχή της πολλαπλής κωδικοποίησης είναι ότι χρειάζεται να υπάρχουν περισσότεροι

του ενός τύπου κώδικες. Αυτό ως αρχή θα μπορούσε να ικανοποιηθεί από ένα σύστημα που θα ενσωμάτωνε διάφορους τύπους προτασιακών κωδίκων. Ωστόσο, φαίνεται πως η διαφωνία προεκτείνεται. Το επιχείρημα ότι όλοι οι τύποι εισαγωγής πληροφοριών μπορούν να εκφραστούν από κάποιες μορφές προτασιακού συμβολικού κώδικα έχει αμφισβητηθεί από μια νέα προοπτική, εκείνης της συνδετικής ή της προσέγγισης της παράλληλης κατανεμημένης επεξεργασίας (ΠΙΚΕ).

Οι Simon & Kaplan (1989) ισχυρίζονται ότι η απαίτηση για την παραδοχή του κοινού κώδικα για εξειδικευμένους μηχανισμούς στις περιπτώσεις γλωσσικών μηνυμάτων και οπτικών ερεθισμάτων φαίνεται αφελής. Πιθανόν να περιλαμβάνουν μηχανισμούς για την επεξεργασία ερεθισμάτων με άλλους αισθητικούς τρόπους. Αν ισχύει αυτό, τότε θα πρέπει να υπάρχουν διαδικασίες για μετάφραση από διαφορετικά σχήματα εισαγωγής στην κοινή σημασιολογική αναπαράσταση στην οποία είναι κωδικοποιημένα. Παρά να απλοποιεί το σύστημα, η αναγκαία διαδικασία δύο βημάτων -εικόνες σε λέξεις κοινού κώδικα (ή το αντίστροφο)- φαίνεται να προσθέτει ένα βήμα περισσότερο στην άμεση μετάφραση μεταξύ αναπαράστασης και λέξεων. Γενικά, παρότι θα μπορούσαν να υπάρξουν πολλές πηγές πολυπλοκότητας σε οποιαδήποτε από τις διαδικασίες μετάφρασης που έχουν προταθεί, φαίνεται δύσκολη η εκτίμηση της σχετικής απλότητας των διαδικασιών που δεν είναι καλά κατανοητές. Στο πλέον βασικό επίπεδο και σε οποιαδήποτε περίπτωση, είναι αμφίβολο αν η απλότητα είναι ένας χρήσιμος οδηγός για ένα σύστημα όπως αυτό της ανθρώπινης επεξεργασίας πληροφοριών, που πιθανόν έχει αναπτυχθεί με σύνθετους πολλαπλά καθορισμένους τρόπους, παρά μέσω της εφαρμογής ενός ενοποιημένου σχεδίου.

Η παραλλαγή στο σχήμα εισαγωγής, που αναγνωρίζεται ακόμα και από τις θεωρίες κοινού κώδικα, έχει άλλες επιπτώσεις που φαίνεται να εγείρουν δυσκολίες για την προσέγγιση αυτή. Είναι πιθανόν πως οι προτεινόμενες μεταφράσεις από τα διάφορα σχήματα εισαγωγής, θα ποικίλλουν ως προς την αμεσότητα, ευθύτητα, ακρίβεια και πληρότητα. Τα σχήματα εισαγωγής που μοιάζουν περισσότερο με τον

θεμελιώδη κώδικα, αναμένεται να μεταφραστούν γρηγορότερα και πληρέστερα σε σύγκριση με σχήματα που είναι αριετά διαφορετικά. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, είναι εμφανές σε πολλούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων των αναλυτών, των αναλυομένων, των ζωγράφων, κ.α., πως υπάρχουν πολλές σημαντικές έννοιες που δεν μπορούν να εκφραστούν προφορικά. Αν ορισμένοι τύποι εισαγωγής πληροφοριών μεταφράζονται επαρκέστερα σε σχέση με άλλους, τότε καταλήγουμε σε ένα σύστημα που φαίνεται ισοδύναμο με μια θεωρία πολλαπλού κώδικα. Αυτή την γραμμή των αποδείξεων για διπλή ή πολλαπλή κωδικοποίηση, η ψυχανάλυση είναι σε θέση να βελτιώσει ουσιαστικά.

3. 24 Υποσυμβολική διαδικασία

Η θεωρία κοινού και διπλού κώδικα προϋποθέτει τη βασική συμβολική αρχιτεκτονική. Σε ένα διαφορετικό επίπεδο, έχει προκύψει μια άλλη διαφωνία αναφορικά με το σχήμα της διαδικασίας που πηγαινει πέραν από τη διάκριση ανάμεσα στη γλώσσα και στη φαντασίωση και το ερώτημα σχετικά με το αν οι δυο αυτοί τρόποι αναπαράστασης μπορούν να προέρχονται από ένα και μόνον κώδικα. Πρόσφατα αναγνωρίζεται, στο πεδίο της γνωσιακής επιστήμης, ότι σε μεγάλη ποικιλία ανθρώπινης διεργασίας πληροφοριών, της οποίας τα μοντέλα συμβολικής διαδικασίας – είτε αυτά είναι θεωρίες κοινού κώδικα ή διπλού ή πολλαπλού κώδικα – δεν παρέχουν μίαν επαρκή εξήγηση. Αυτά περιλαμβάνουν αναπαραστάσεις και διαδικασίες στις οποίες τα στοιχεία δεν είναι διακριτά, η οργάνωση δεν είναι κατηγορική, η διαδικασία συμβαίνει ταυτόχρονα σε πολλαπλούς ή παράλληλους διαύλους. Επίσης οι μονάδες υψηλού επιπέδου δεν δημιουργούνται από διακριτά στοιχεία και σαφείς κανόνες διαδικασίας δεν αναγνωρίζονται. Όπως έχουν επιχειρηματολογήσει ορισμένοι ερευνητές, ο σύνθετος μη-συμβολικός υπολογισμός αυτής της φύσης υπόκειται στη δημιουργική επίλυση προβλημάτων και πολλούς άλλους τύπους διαισθητικής και άδηλης διαδικασίας. Ο αναλυτής χρησιμοποιεί υπολογισμούς της φύσης αυτής για να εικάσει τη συναισθηματική κατάσταση του ασθενούς από όλους τους πολλαπλούς δείκτες που του παρουσιάζονται,

συμπεριλαμβανομένων των συναισθημάτων που ενεργοποιούνται σε ανταπόκριση προς τον ασθενή, καθώς και για να αποφασίσει για το πότε και πώς θα παρέμβει.

Σε παρόμοιες περιοχές διαδικασίας πληροφοριών, οι έννοιες εκφράζονται με σχήματα που πηγαινούν πέρα από τις λέξεις ακόμα και πέρα από διακριτές εικόνες. Ο ζωγράφος ενός αφηρημένου έργου δεν καταστρώνει σχέδια για ένα έργο, προφορικά και συχνά δεν το επιθυμεί – μάλιστα δεν μπορεί – να εξηγήσει το όραμα του με λόγια. Το σχέδιό του εκτίθεται σε σχήματα, που δεν αναπαρίστανται αναγκαστικά και που δημιουργούνται μέσα στο ίδιο το οπτικό σύστημα. Επίσης είναι δύσκολο για τους χορευτές να αναλύσουν την διαδοχή των κινήσεων του σώματός τους σε ξεχωριστές μονάδες και είναι δυσκολότερο ακόμα να τις μεταφράσουν σε λέξεις. Οι μηχανισμοί αναπαράστασης είναι κινητήριοι. Ο τρόπος επικοινωνίας τους είναι κυρίως να επιδείξουν και να οδηγήσουν με την κίνηση. Τα ανωτέρω αποτελούν σχήματα επεξεργασίας πληροφοριών. Ο τύπος της ταχείας και σύνθετης διαισθητικής διαδικασίας, που παρουσιάστηκε με παραδείγματα, καλείται για ταυτόχρονη λήψη στοιχείων πληροφοριών (ή «περιορισμών»), που θα μπορούσαν να προκύψουν από πολλά επίπεδα αντίληψης και που μπορεί να είναι μη καλά προσδιορισμένα, ασαφή και να προκύπτουν πολύ γρήγορα, ώστε να τύχουν πλήρους επεξεργασίας.

Το παράδειγμα ΠΚΕ(παράλληλης κατανεμημένης επεξεργασίας), το οποίο επίσης αναφέρεται και ως υποσυμβολικό ή συνδετικό μοντέλο, αναγνωρίζει άμεσα την μαζικά παράλληλη, άδηλη και μη-κατηγορική φύση μιας παρόμοιας διαδικασίας και εστιάζεται σε αυτήν την ανάπτυξη του μοντέλου.

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της ΠΚΕ, οι άνθρωποι είναι εξυπνότεροι από τους υπολογιστές – τουλάχιστον από αυτούς που είναι σε χρήση σήμερα - επειδή ο εγκέφαλος χρησιμοποιεί μια βασική υπολογιστική αρχιτεκτονική με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Ορισμένα από τα σημαντικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας των νευρώνων, που έχουν «εμπνεύσει» ή περιορίσει τα συνδετικά μοντέλα και δεν ανακλώνται στα κλασσικά συμβολικά μοντέλα, περιλαμβάνουν τα ακόλουθα, όπως

αυτό έχει συζητηθεί από τους Rumelhart, McClelland και την Ομάδα Έρευνας ΠΚΕ (1986):

1ον. Οι νευρώνες είναι πολύ βραδύτεροι από τα εξαρτήματα του υπολογιστή. Οι βασικές λειτουργίες σε σύγχρονους σειριακούς υπολογιστές μετρούνται σε νανοδευτερόλεπτα (ένα δισεκατομμυριοστό του δευτερολέπτου), ενώ οι νευρώνες λειτουργούν με ταχύτητες που μετρούνται σε χιλιοστά του δευτερολέπτου (ένα χιλιοστό του δευτερολέπτου) ή περισσότερο. Οι άνθρωποι είναι ικανοί να εκτελέσουν εξελιγμένη επεξεργασία σε λίγες εκατοντάδες χιλιοστών του δευτερολέπτου. Στην περίπτωση που η διαδικασία ήταν σειριακή, αυτό θα επέτρεπε μόνο γύρω στα 100 βήματα, ενώ τα προγράμματα υπολογιστών ακόμα και για απλούστερα καθήκοντα απαιτούν πολλές χιλιάδες λειτουργιών.

2ον. Υπάρχει ένας πολύ μεγάλος, αν και όχι απεριόριστος, αριθμός νευρώνων στον εγκέφαλο, γενικά της τάξης των δέκα προς την δέκατη ή ενδέκατη των δυνάμεων. Αυτό επιτρέπει μαζικό παραλληλισμό, αλλά επιβάλλει επίσης περιορισμούς για τα πλέον σύνθετα μοντέλα.

3ον. Κάθε νευρώνας δέχεται είσοδο από πολλούς άλλους νευρώνες. Υπολογίζεται πως ένας και μόνο νευρώνας του φλοιού μπορεί να έχει από 1.000 έως 100.000 συνάψεις στους δενδρίτες του. Η ενεργοποίηση οποιουδήποτε νευρώνα απαιτεί τη συσσώρευση επαρκούς δυναμικού δράσης. Αυτό δηλώνει πως ο ανθρώπινος υπολογισμός εξαρτάται από στατιστικές επεξεργασίες, παρά από την «όλον ή ουδέν» κατηγοριοποίηση των λογικών κυκλωμάτων.

4ον. Σχετικό με αυτό, είναι το χαρακτηριστικό επεξεργασίας που ο Rumelhart και οι λοιποί ερευνητές έχουν ορίσει ως «χαριτωμένη υποβάθμιση». Δεν υπάρχει κανένας νευρώνας που η λειτουργία του να είναι ουσιαστική για οποιαδήποτε συγκεκριμένη γνωστική λειτουργία και κανένα μοναδικό κρίσιμο σημείο, στο οποίο να διακόπτεται η διαδικασία. Ενώ η απώλεια μιας ολόκληρης εγκεφαλικής περιοχής μπορεί να έχει μετρίσιμο και συγκεκριμένο αποτέλεσμα, η απόδοση μεταξύ των περιοχών επιδεινώνεται βαθμηδόν και αναλογικά, καθώς καταστρέφονται περισσότερες μονάδες νευρώνων. Αυτή η βαθμιαία επιδείνωση δεν μπορεί να

μοντελοποιηθεί με τα συνήθη σειριακά, συμβολικά μοντέλα επεξεργασίας, κάτι που θα υπονοούσε λειτουργία τύπου «όλον ή ουδέν», παρά μια τμηματική απώλεια. Η αποτυχία ενός βήματος σε ένα τεράστιο πρόγραμμα στα συμβολικά μοντέλα, συνήθως θα υποβαθμίσει το όλο πρόγραμμα.

5ον. Ο έλεγχος της εγκεφαλικής λειτουργίας είναι κατανομημένος, παρά κεντρικός. Δεν υπάρχει ένα εκτελεστικό σύστημα που να επιβλέπει τη γενική ροή και το συντονισμό της επεξεργασίας και κανένα μέρος του φλοιού επάνω στο οποίο να εξαρτάται η λειτουργία όλων των άλλων μερών. Αντί για αυτό η οργάνωση προκύπτει διαμέσου όλων των μερών που συνεργάζονται, επηρεάζοντας το ένα το άλλο, με κάθε περιοχή να συνεισφέρει ορισμένες λειτουργίες, περιορισμούς και άλλες πηγές πληροφόρησης.

3.25 Τυπική περιγραφή του παραδείγματος ΠΚΕ

Η δομή των μοντέλων ΠΚΕ είναι συμβατή με τα βασικά χαρακτηριστικά του εγκεφάλου. Ενώ τα συγκεκριμένα μοντέλα ΠΚΕ μπορεί να γίνουν κατανοητά πλήρως μόνο με όρους μαθηματικών συστημάτων και γλωσσών προγραμματισμού στις οποίες έχουν αναπτυχθεί, οι καθοριστικές έννοιες της θεωρίας μπορούν να περιγραφούν ώστε να δώσουν μια άποψη της προσέγγισης αυτής.

Ένα σύστημα ΠΚΕ είναι ένα δίκτυο με μία πεπερασμένη σειρά κόμβων, που κάθε μια συνδέεται με την άλλη, η κάθε μία με διαφορετική κατάσταση διέγερσης. Η κατάσταση του συστήματος είναι η κατάσταση του καθενός από τους κόμβους σε ένα δεδομένο χρόνο και εξαρτάται από το επίπεδο διέγερσης όλων των κόμβων κατά τον προηγούμενο χρόνο. Οι τιμές υπολογίζονται από την κατάσταση διέγερσης για κάθε κόμβο και μία μήτρα βαρών. Η μάθηση και η εμπειρία του ατόμου προσδιορίζει τη φύση των βαρών. Το δίκτυο και η μήτρα των βαρών μπορεί να περιγραφεί ως ένα δυναμικό σύστημα, το οποίο έχει την δυνατότητα να επαναληφθεί. Με δεδομένη την εισαγωγή μιας συγκεκριμένης κατάστασης διέγερσης για κάθε νευρώνα, το σύστημα κατανέμει μια νέα κατάσταση διέγερσης για κάθε νευρώνα, που μπορεί να θεωρηθεί ως μια νέα εισαγωγή για το σύστημα. Τα

συστήματα συνεχίζουν αυτή την επαναληπτική διαδικασία, δοκιμάζοντας την αντιστοιχία με το επιθυμητό σχήμα και εκτιμώντας το σφάλμα, τη διαφορά ανάμεσα στην πραγματική και στην επιθυμητή θέση, μέχρι του σημείου όπου το σφάλμα θα είναι αρκετά μικρό, ώστε το σύστημα να προχωρήσει. Οι διαστάσεις και τα μέτρα που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση του σφάλματος είναι συγκεκριμένα για κάθε πρόβλημα. Το σύστημα, με την έννοια αυτή, χαρακτηρίζεται ως ευαίσθητο στο περιεχόμενο. Κάποιος θα μπορούσε να παρατηρήσει τη διαδικασία αυτή στις διάφορες αποφάσεις που παίρνουμε στην καθημερινότητα. Ένα μικρό παιδί που προσπαθεί να κατεβεί από ένα τραπέζι κατεβαίνει σιγά-σιγά, με το πόδι του να εκτιμά την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτό(το πόδι του) και στο δάπεδο. Δεν αφήνει το πόδι του να πέσει μέχρι που η οπτική απόσταση να αντιστοιχεί στο σχήμα της ασφαλούς απόστασης, η οποία έχει δομηθεί και έχει αποθηκευτεί.

Η προσέγγιση ΠΚΕ δεν ενσωματώνει τις κλασικές συμβολικές διακρίσεις ανάμεσα στις ζώνες της βραχύχρονης και της μακροχρόνης μνήμης. Τα σχήματα κατανοούνται με όρους ενεργοποίησης ή επεξεργασίας, που συνεχώς αναμορφώνεται, παρά ως σταθερές δομές, όπως το συστατικό μέρος της μακροπρόθεσμης μνήμης έχει ερμηνευτεί. Κάθε φορά που το παιδί προσπαθεί να κινήσει το πόδι του προς το δάπεδο, ο υπολογισμός είναι διαφορετικός. Το σχήμα της ασφαλούς κίνησης αλλάζει με την ολοένα μεταβαλλόμενη δεξιότητα και τη δύναμη του. Με την έννοια αυτή, τα μοντέλα ΠΚΕ δεν είναι αντιπροσωπευτικά. Η αποθήκευση των μοντέλων ΠΚΕ λαμβάνει χώρα πρωτίστως με διασυνδέσεις μεταξύ των μονάδων και την κατανομή των βαρών. Αυτό σημαίνει πως η γνώση είναι άδηλη στη δομή του μηχανισμού που εκτελεί το καθήκον, παρά δηλωτική στα περιεχόμενα των μονάδων. Οι δυνάμεις των διασυνδέσεων και τα επίπεδα της διέγερσης των κόμβων συνεχίζουν να αλλάζουν ταυτόχρονα καθώς επιτυγχάνονται νέες ισορροπίες.

Επίσης τα δίκτυα ΠΚΕ δεν είναι αντιληπτά ως έχοντα μια συγκεκριμένη σταθερή ικανότητα. Αντί γι' αυτό υπάρχει περισσότερη παρεμβολή και ανάμιξη

καθώς το σύστημα υπερφορτώνεται. Επειδή πολλές μονάδες συμμετέχουν στην αποθήκευση όλων των σχημάτων, η τιμή της πληροφορίας μπορεί να κρατηθεί κατά τη διάρκεια της υποβάθμισης του ερεθίσματος ή της απώλειας λίγων συστατικών μερών. Τα χαρακτηριστικά αυτά του παράλληλα κατανεμημένου συστήματος επεξεργασίας εξηγούν την ικανότητα λειτουργίας σε διάφορες καταστάσεις λειτουργίας.

3.26 Τα συστήματα της παράλληλα κατανεμημένης επεξεργασίας (ΠΚΕ) ως μοντέλα του Νου

Η ευρηματική μέθοδος ΠΚΕ μπορεί να χαρακτηριστεί ως αντικαταστάτρια της υπολογιστικής αρχιτεκτονικής που έχει κυριαρχήσει στην γνωσιακή επιστήμη με μια εγκεφαλική αρχιτεκτονική και αυτή ουσιαστικά ταιριάζει περισσότερο στις διεργασίες του νου. Ενώ τα μοντέλα ΠΚΕ είναι «νευρωνικά εμπνευσμένα», το παράδειγμα ΠΚΕ (ή συνδετικό παράδειγμα) παραμένει στην Γνωσιακή Επιστήμη και ειδικά στην περιοχή της έρευνας της τεχνητής νοημοσύνης. Τα μοντέλα ΠΚΕ είναι ψυχολογικά μοντέλα και όχι νευρωνικά. Δεν εστιάζονται στη «νευρωνική μοντελοποίηση» ή στην λεπτομερειακή ανάλυση του ειδικού κυκλώματος και των περιοχών του εγκεφάλου. Μάλλον, η λειτουργία του εγκεφάλου χρησιμοποιείται ως η βάση για τη μοντελοποίηση των συγκεκριμένων τύπων επεξεργασίας πληροφοριών, μέσω του παραδείγματος ΠΚΕ, με την ίδια έννοια με την οποία οι αρχές οι οποίες προέκυψαν από την περιοχή της Νευτωνικής μηχανικής και χρησίμευσαν ως η βάση του μοντέλου του Freud για τον ψυχικό μηχανισμό. Επιπλέον όπως οι αρχές που προέκυψαν από τη δομή και τη λειτουργία του υπολογιστή του von Neumann χρησιμοποιήθηκαν στην συνέχεια ως βάση για τη μοντελοποίηση της επεξεργασίας πληροφοριών στο κλασικό συμβολικό παράδειγμα.

Όπως και στα άλλα ψυχολογικά μοντέλα, οι έννοιες της ΠΚΕ έχουν βάση τις υποθετικές κατασκευές, που ορίζονται μέσα στο νομολογικό δίκτυο της συνδετικής προσέγγισης. Τα μοντέλα ΠΚΕ δεν μπορούν να αναχθούν σε νευρωνικά μοντέλα,

αλλά όπως πολλά άλλα νοητικά μοντέλα θα πρέπει τελικά να είναι μεταφράσιμα σε αυτά, όταν και εάν οι κατασκευές στην κάθε περιοχή έχουν επαρκώς οριστεί. Οι υπολογιστές χρησιμοποιούνται για την προσομοίωση συστημάτων στα ΠΚΕ όπως και στο συμβολικό παράδειγμα. Η διάκριση ανάμεσα στα ΠΚΕ και στα συμβολικά μοντέλα από την άποψη αυτή είναι, ότι τα πρώτα κάνουν χρήση υποθετικών κατασκευών που προέρχονται από τη νευρωνική, παρά από την υπολογιστική περιοχή και επίσης δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στους νευρωνικούς περιορισμούς, από ότι κάνουν τα συμβολικά μοντέλα.

Ο εγκέφαλος είναι η έδρα της νοητικής ενεργοποίησης και χρησιμοποιείται εδώ ως η βάση για την κατασκευή ενός μοντέλου του νου. Η ιδιαιτερότητα της προσέγγισης αυτής στην πραγματικότητα μοιράζεται με την προσέγγιση του Freud στη μοντελοποίηση του ψυχικού μηχανισμού. Όταν χαρακτηρίζουμε ως «απεριόριστη» την ενέργεια στο Ασυνείδητο ή στο id (Εκείνο), αναφερόμαστε σε θεωρητικές σχέσεις μεταξύ υποθετικών κατασκευών, όχι σε κάτι που είναι μετρήσιμο με φυσικό σύστημα μέτρησης. Τα νευρωνικά δίκτυα όπως αυτά εμφανίζονται σε μοντέλα ΠΚΕ είναι ομοίως αφηρημένα και υποθετικά κατασκευάσματα.

3.27 Η σχέση ανάμεσα σε συμβολικά και σε ΠΚΕ συστήματα: Μια αρχιτεκτονική ή δύο;

Τα μοντέλα ΠΚΕ έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία σε επίπεδο συγκεκριμένων χαμηλού επιπέδου καθηκόντων, εντούτοις ορισμένοι γνωσιακοί επιστήμονες θεωρούν τα μοντέλα αυτά ότι έχουν δυνατότητες εφαρμογής σε λειτουργίες ανώτερου επιπέδου, συμπεριλαμβανομένου του τύπου της σύνθετης, σκόπιμης, στοχοκατευθυνόμενης διαδικασίας η οποία είναι κεντρική στο συμβολικό παράδειγμα. Αντίθετα, ορισμένοι ερευνητές της συμβολικής προσέγγισης ισχυρίζονται ότι τα μοντέλα τους μπορούν να προσαρμοστούν ώστε να εξηγήσουν τη διαισθητική διαδικασία που σχετίζεται με την υποσυμβολική περιοχή.

Ορισμένοι υποστηρικτές των συμβολικών μοντέλων υιοθετούν μια προσέγγιση, η οποία χαρακτηρίζεται ως προσέγγιση της «συμβολικής κυριαρχίας». Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους Fodor και Pylyshyn (1988), η συμβολική διαδικασία μπορεί να εκτελεστεί σε άδηλα σχήματα χωρίς να εστιασθεί στην προσοχή και επιπλέον με ταυτόχρονους τρόπους πολλαπλών διαύλων:

«...Η λειτουργία με σύμβολα μπορεί να συνεπάγεται <μαζικά παράλληλη> οργάνωση. Αυτό μπορεί να ειιάζεται νέες αρχιτεκτονικές, αλλά όλες μοιράζονται την κλασική σύλληψη του υπολογισμού ως επεξεργασία συμβόλου...»(σελ.55-56).

Στο άλλο άκρο βρίσκεται η θέση ότι δηλαδή μόνο οι ερμηνείες ΠΚΕ για τις νοητικές λειτουργίες ισχύουν επιστημονικά. Ερμηνείες σε επίπεδα υψηλότερα από αυτά των συνδετικών κόμβων και συνδέσμων, συμπεριλαμβανομένων και των συμβολικών μοντέλων, δεν έχουν καμιά επιστημονική θέση. Αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια θέση «υποσυμβολικής κυριαρχίας».

Έτσι, οι ερευνητές αυτοί υποστηρίζουν πως μοντέλα ΠΚΕ μπορεί τελικά να αναπτυχθούν και να εξηγούν την ανθρώπινη επεξεργασία πληροφοριών σε όλα τα επίπεδα, από τα συγκεκριμένα χαμηλού επιπέδου καθήκοντα και τις διαισθητικές λειτουργίες που έχουν μοντελοποιηθεί από τα συστήματα ΠΚΕ, στα υψηλότερα επίπεδα τα οποία παραδοσιακά έχουν ερμηνευτεί στην συμβολική περιοχή.

Ωστόσο, κανένας συνδετικός θεωρητικός ή ερευνητής δεν έχει διατυπώσει μέχρι τώρα μια σαφή θεωρία για το πώς οι ίδιες επεξεργασίες που συμβαίνουν τοπικά (στο επίπεδο μονάδας) μπορούν επίσης να συμβούν καθολικά – στο μακρο-επίπεδο του σχήματος ή του πρωτοτύπου. Οι βασικές αρχές της θεωρίας των δυναμικών συστημάτων, στις οποίες βασίζονται τα μοντέλα, έχουν εφαρμογή στο επίπεδο της επιμέρους μονάδας και της σχέσης ανάμεσα σε αυτές. Επίσης θα πρέπει να αναδιατυπωθούν αν θα εφαρμοστούν κατ' επανάληψη σε μονάδες που αποτελούνται από άλλες μονάδες, ή σε δομές με ενσωματωμένα δίκτυα.

Το ερώτημα, σχετικά με το πώς τα αυστηρά εξειδικευμένα μοντέλα ΠΚΕ μπορούν να ενσωματωθούν το ένα στο άλλο, είναι εγγενώς προβληματικό, όπως σημειώνει ο Dyer (1988):

«Τα μοντέλα ΠΚΕ σχηματίζουν δικά τους σχήματα δραστηριότητας διαμέσου της μάθησης, έτσι ώστε το σχήμα δραστηριότητας που έχει μαθευτεί από ένα δίκτυο να είναι γενικά ανεξιχνίαστο σε ένα άλλο. Ως αποτέλεσμα αυτού φαίνεται να είναι πολύ δύσκολη η μεταφορά γνώσης από μια περιοχή μνήμης σε μίαν άλλη. Τα τρέχοντα μοντέλα ΠΚΕ είναι σχεδιασμένα να εκτελούν ένα και μόνον καθήκον. Το ίδιο δίκτυο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για πολλαπλά καθήκοντα...»(σελ. 32).

Κατά συνέπεια το παράδειγμα ΠΚΕ δεν επαρκεί να ερμηνεύσει την όλη επεξεργασία πληροφοριών:

«Το σύστημα ΠΚΕ είναι τέλειο για την αντίληψη και τον έλεγχο της κίνησης, τέλειο για κατηγοριοποίηση. Είναι πιθανόν ακριβώς το είδος του συστήματος που απαιτείται για όλο τον αυτόματο, ασυνείδητο συλλογισμό. Αλλά νομίζω πως απαιτούνται περισσότερα – είτε περισσότερα επίπεδα δομών ΠΚΕ ή άλλα είδη συστημάτων – για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της συνειδητής, σιόπιμης σκέψης του προγραμματισμού και της επίλυσης προβλημάτων...» (Norman, 1986, σελ.541).

Ο ΠΚΕ ή συνδυαστικός σχεδιασμός είναι δυνητικής σπουδαιότητας στην παροχή μιας συστηματικής ερμηνείας, που βασίζεται στη γνωσιακή δομή παρά στο περιεχόμενο για τον τύπο της διαισθητικής και αναλογικής διαδικασίας που ξεφεύγει από τα βασικά συμβολικά μοντέλα και που οι αναλυτές συσχετίζουν με την πρωτογενή διαδικασία. Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση αυτή δεν εξηγεί την οργάνωση της νοητικής λειτουργίας και δεν έχει αναπτυχθεί καμιά εφαρμογή ΠΚΕ η οποία να ερμηνεύει την επεξεργασία υψηλής τάξης.

Οι άνθρωποι μπορεί να εκτελούν πολλαπλές δραστηριότητες ταυτόχρονα, ορισμένες από αυτές σχετίζονται η μια με την άλλη και έχουν κοινούς στόχους, ενώ άλλες είναι αρκετά ασύνδετες.

Όπως επιχειρηματολογεί ο Norman, οι εφαρμογές ΠΚΕ σε όλο το ανθρώπινο σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών θα απαιτήσει πολλαπλές μονάδες, ίσως πολλές χιλιάδες συστημάτων ή δικτύων που μοιάζουν με ΠΚΕ, το καθένα εγκαταστημένο σε μια ειδική κατάσταση σε ένα δεδομένο χρόνο. Με δεδομένο αυτήν την εγγενή

πολυπλοικότητα, ανεξάρτητα από τα υπάρχοντα συστήματα ΠΚΕ, θα πρέπει να υπάρξει ένας μηχανισμός που να κάνει εφικτή τη σύνδεση μεταξύ τους. Θα πρέπει επίσης να υπάρχει ένας μηχανισμός, ο οποίος να παρακολουθεί τη σύνθετη συμπεριφορά για να φροντίζει πως όλα πάνε καλά, ώστε να αποφασίζει το ποιο θα είναι το επιθυμητό προϊόν, που θα εκτιμά την εκτέλεση και την παραγωγή και θα ικανοποιείται ή όχι. Ο Norman υποστηρίζει πως η οργάνωση αυτή απαιτεί ένα δεύτερο σύστημα εκτίμησης, το οποίο θα επιβλέπει τη συμπεριφορά και θα συγκρίνει τις προσδοκίες με τα αποτελέσματα. Έτσι, προτείνει ένα μοντέλο δυαδικού συστήματος, το οποίο να ενσωματώνει, δηλαδή ένα δεύτερο τύπο συστήματος που θα έχει χαρακτηριστικά συμβολικών επεξεργαστών κατά μήκος των παράλληλα επεξεργαστικών κυκλωμάτων:

«Το ζήτημα είναι πως παρότι το σύστημα είναι παράλληλο και πολύ γρήγορο, αν ιδωθεί στο επίπεδο των υπολογιστικών λειτουργιών, είναι επίσης έντονα σειριακό και σχετικά αργό αν ιδωθεί από το «ανώτερο επίπεδο» ερμηνείας και ανάλυσης των αλλαγών των καταστάσεων που προκύπτουν. Αυτή η δυαδική προοπτική είναι μια ισχυρή αρετή για τη μοντελοποίηση της ανθρώπινης γνώσης, επειδή η δυαδικότητα αυτή αντανάκλα την τρέχουσα κατανόηση ... Οι άνθρωποι φαίνεται να έχουν τουλάχιστον δύο τρόπους λειτουργίας, έναν γρήγορο, αποτελεσματικό, ασυνείδητο, τον άλλο αργό, σειριακό και συνειδητό» (Norman, 1986, σελ. 542).

Παρομοίως ο Schneider (1988) υποστηρίζει πως η γνώση του συμβόλου και η γνώση του σχήματος ή της σύνδεσης μπορεί να είναι αριετά διαφορετικές επεξεργασίες, που ασκούνται πολύ διαφορετικά στην αρχιτεκτονική. Η συμβολική μάθηση συχνά προκύπτει με μια μοναδική δοκιμή, ενώ η συνδετική μάθηση τυπικά απαιτεί χιλιάδες ή εκατομμύρια δοκιμών. Η ανθρώπινη συμπεριφορά φαίνεται ποιοτικά διαφορετική στη χρήση αυτών των δύο ειδών γνώσης. Ενώ οι μορφές κατηγοριοποίησης που έχουν εμφανώς συμβολικά χαρακτηριστικά, μπορεί να εκτελεστούν στη συνδετική αρχιτεκτονική, απαιτούνται εκατοντάδες δοκιμών και θα πρέπει να εφαρμοστεί ένας συγκεκριμένος μηχανισμός ελέγχου που δεν εγείρεται

άμεσα από τη συνειρμική διαδικασία εισόδου-εξόδου και έτσι είναι εκτός του σχεδιασμού ΠΚΕ.

Σε λειτουργίες υπολογιστή το επίπεδο ελέγχου-επεξεργασίας συγκρατεί τις αλληλεπιδράσεις που προκύπτουν, όταν χρειάζεται, ώστε πολλαπλά μηνύματα να συνδεθούν σειριακά. Στην ανθρώπινη επεξεργασία πληροφοριών αυτό σχετίζεται με την ανάγκη για ένα επίπεδο επεξεργασίας που ασχολείται με την αμεσότητα του σκοπού και την ενοποίηση των συστημάτων. Ο Schneider, όπως και ο Norman, επισημαίνει την ανάγκη για «υβριδικές αρχιτεκτονικές που θα καλύψουν καλύτερα το χώρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς».

Επομένως απαιτείται μια ολοκληρωμένη, πολλαπλή αρχιτεκτονική, η οποία να ενσωματώνει τόσο τις υποσυμβολικές όσο και τις συμβολικές αρχιτεκτονικές, ώστε η κάθε μία να ερμηνεύει διαφορετικές λειτουργίες. Η κατάλληλη αυτή θα μπορούσε να είναι συμβατή με τις μελέτες των λειτουργιών που η ανθρώπινη επεξεργασία πληροφοριών θα πρέπει να εξυπηρετεί.

3. 28 Συναίσθημα και Γνώση

Στόχος του κεφαλαίου αυτού είναι να παρουσιασθεί ένα νέο μοντέλο για το συναίσθημα και τη γνώση, το οποίο θα έχει εφαρμογή στην Ψυχανάλυση. Η ανάπτυξη αυτού του μοντέλου θέτει τα θεμέλια για την προσέγγιση επεξεργασίας πληροφοριών που είναι κεντρική στη Γνωσιακή Επιστήμη. Θα εξετασθούν επίσης με συντομία οι θεωρίες και η έρευνα για το συναίσθημα, η σχέση του με τη γνώση και το νευροφυσιολογικό του υπόστρωμα και τέλος θα αναπτυχθεί μια θεωρητική βάση αναφορικά με το συναίσθημα και το νου.

Η σύγχρονη επιστημονική Ψυχολογία μέχρι πρόσφατα αποδεχόταν σαφώς την Πλατωνική άποψη, ότι δηλαδή η ανθρώπινη ψυχή ήταν διαιρεμένη σε ξεχωριστές λειτουργίες γνώσης, συναισθήματος και βούλησης ή κινήτρου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η μελέτη του συναισθήματος εστιάστηκε σε μεγάλο βαθμό στις ιδιότητες της υποκειμενικής συναισθηματικής εμπειρίας. Οι γνωσιακοί επιστήμονες προσπάθησαν να μελετήσουν τη γνώση ανεξάρτητα από τους συναισθηματικούς

παράγοντες, όπως αυτό προκύπτει από την έρευνα η οποία έγινε αργότερα. Επίσης, κάτω από τη σκιά του Πλατωνισμού πολλοί θεωρητικοί αποδέχθηκαν την άποψη των συναισθημάτων ως διαδικασίες που διακόπτουν το συντονισμό των συνεχιζόμενων γνωστικών και συμπεριφορικών διαδικασιών. Έτσι, ο Pribram (1984) ορίζει το συναίσθημα ως «προερχόμενο από τις διαδικασίες που σταματούν την σε εξέλιξη συμπεριφορά» και ορίζει το κίνητρο με όρους ενεργοποίησης των μηχανισμών ετοιμότητας, όταν ο οργανισμός είναι έτοιμος να «ξεκινήσει» και να συνεχίζει να «φεύγει»(σελ. 26). Έχοντας παρόμοια θέση ο Simon (1967) υποστηρίζει ότι τα συναισθήματα θα μπορούσαν να εκφραστούν, με προσομοιώσεις υπολογιστή, από ένα διακοπτόμενο σύστημα που καλεί διορθωτικά υποπρογράμματα όταν εγείρονται δυσκολίες στο μείζον πρόγραμμα.

Ορισμένοι θεωρητικοί του συναισθήματος αμφισβητούν τις Πλατωνικές απόψεις και την εστίαση στις φαινομενολογικές πλευρές του συναισθήματος. Ο τομέας της συναισθηματικής θεωρίας έχει διέλθει μέσα από τη μετατόπιση παραδείγματος, σχετική με αυτήν της γνωσιακής επανάστασης και από την εστίαση στην ποιότητα της συναισθηματικής εμπειρίας, σε έμφαση επάνω στη συναισθηματική έννοια των συμβάντων, που θα μπορούσαν να έχουν επεξεργαστεί, εκτός καθώς και εντός της συνείδησης.

Υπάρχει επίσης ένας αριθμός ανταγωνιζόμενων ταξινομήσεων των συναισθημάτων που έχουν προταθεί κατά τη διάρκεια των προηγούμενων αιώνων, από τον Descartes (1650) μέχρι και σήμερα (Panksepp, 1982, Plutchik, 1980, Tomkins & McCarter, 1964).

3. 29 Πρώιμες θεωρίες για το συναίσθημα

Οι πρώιμες θεωρίες επεδίωκαν πρωταρχικά να δώσουν μια εξήγηση για τις εμπειρικές ιδιότητες του συναισθήματος και να διατυπώσουν την περιγραφή με ψυχολογικούς όρους. Έχοντας ως βάση την «σπλαχνική θεωρία» του Lange (1885), ο James (1894) υποστήριζε ότι οι σωματικές αλλαγές, συμπεριλαμβανομένης της συναισθηματικής έκφρασης, καθορίζουν τη συναισθηματική εμπειρία, παρά το ότι

το συναίσθημα προηγείται ή καθορίζει τις σωματικές εκδηλώσεις, σύμφωνα με την άποψη της κοινής λογικής. Σύμφωνα με τον James, η αντίληψη ενός διεγερτικού ερεθίσματος από τον αισθητικό φλοιό οδηγεί σε σωματικές αλλαγές, συμπεριλαμβανομένων των αλλαγών της έκφρασης του προσώπου και της μυϊκής και της σπλαχνικής δραστηριότητας(π.χ. ρίγος, κραυγή με τρόμο, φυγή, κ.α.). Η ενεργοποίηση αυτή γίνεται κατανοητή κυρίως ως ανακλαστικού τύπου αντίδραση. Η εμπειρία αυτών των σωματικών αλλαγών συγκροτούν την κατάσταση του συναίσθηματος.

Η αρχική διατύπωση του James ενσωμάτωσε σύνθετα σχήματα σωματικών και σπλαχνικών γεγονότων τα οποία διαφοροποιούσαν τα συναίσθημα. Χαρακτήρισε τις ψυχολογικές αποκρίσεις και τις διαφορετικές καταστάσεις των συναίσθημάτων ως «σχεδόν άπειρες σε αριθμό και λεπτότητα, ανταναικλώντας την απείρως λεπτή φύση της συναίσθηματικής ζωής» (1884, σελ.250). Οι ζωντανές περιγραφές του James περιλαμβάνουν εκφραστικές κινήσεις, σπλαχνική δραστηριότητα και διάφορες άλλες σύνθετες καταστάσεις: «Σουβλιά στην καρδιά, ρίγος στην πλάτη, ύγραση των ματιών, κ.α.». Ο James περιγράφει την εμπειρία του ζυπνήματος του από έναν εφιάλτη με πολύ ζωντάνια και με όρους σαν κι αυτούς που συνδυάζονται με σωματικά συμπτώματα: «...Σε αυτές τις περιπτώσεις ο τρόμος αποτελείται κυρίως από ένα έντονα δυνατό αλλά απεριγράπτο αίσθημα στο στήθος και σε όλους μου τους μυς, ιδιαίτερα αυτούς των ποδιών, που τα αισθάνομαι σα να έχουν τεμαχιστεί και βράσει ή άλλως έχουν εσωτερικά αποσυντεθεί»(1894, σελ.207).

Η πολυπλοκότητα και λεπτότητα αυτών των ψυχολογικών εκδηλώσεων ήταν αρχικά επαρκής για να εξηγήσει την λεπτομερή διαβάθμιση της ποικιλίας της συναίσθηματικής εμπειρίας. Ωστόσο, ο James αργότερα υποχώρησε σε μια σημαντικά απλουστευμένη εκδοχή της θεωρίας του, πλησιέστερα στην αποκλειστική εστίαση στο συναίσθημα της θεωρίας του Lange, όπως αυτή προσδιορίζεται από τη λειτουργία των αγγειοκινητικών συστημάτων. Η θεωρία James-Lange έχει γενικά κατανοηθεί και επικριθεί για αυτήν την απλουστευμένη της μορφή και συγκεκριμένα

υποστηρίζοντας, ότι τα διαφορετικά συναισθήματα διακρίνονται από συγκεκριμένα σχήματα και ιδιότητες ενεργοποίησης του αυτόνομου νευρικού συστήματος.

Ο Cannon (1927) υποστήριξε ότι η ενεργοποίηση του αυτόνομου νευρικού συστήματος είναι πολύ αργή, στερείται της απαραίτητης ευαισθησίας και δεν είναι επαρκώς διαφοροποιημένη, ώστε να δικαιολογήσει τη λανθάνουσα περίοδο και την ποικιλία της συναισθηματικής εμπειρίας. Σε αντίθεση με τη διατύπωση των James-Lange, ο Cannon τοποθετεί τον κρίσιμο συναισθηματικό μεσολαβητή υψηλότερα στον διεγκέφαλο, στον υποφλοιώδη πρόσθιο εγκέφαλο. Σύμφωνα με τον Cannon (1927, 1931) ο εγκέφαλος διαθέτει ένα ειδικό συναισθηματικό σύστημα που η ενοποιητική του δομή εντοπίζεται στον υποθάλαμο. Ο Papez (1937), λαμβάνοντας υπόψη το έργο του Cannon, διατύπωσε μια «κυκλωματική» θεωρία του συναισθήματος, με εστίαση τον υποθάλαμο. Το αισθητικό ερέθισμα ενεργοποιεί τον υποθάλαμο και στη συνέχεια εκφορτώνεται στην περιφέρεια για την παραγωγή των συναισθηματικών αποκρίσεων και στον φλοιό για την παραγωγή της συναισθηματικής εμπειρίας. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τα συναισθήματα δημιουργούνται εντός του κεντρικού νευρικού συστήματος από τον υποθάλαμο, πριν ενεργοποιήσουν τον φλοιό.

Ένας ρόλος για τις λειτουργίες του κροταφικού λοβού στη συναισθηματική επεξεργασία αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τους Kluver και Bucy (1937). Ανακάλυψαν ότι μεγάλες αλλοιώσεις των κροταφικών λοβών των πιθήκων παρήγαγαν ένα σύνδρομο που το περιέγραψαν ως «ψυχική τύφλωση». Τα ζώα δεν ήταν τυφλά για τα αισθητικά χαρακτηριστικά του ερεθίσματος, αλλά αποτύγχαναν να υπολογίσουν την συναισθηματική τους σημασία, έτσι ώστε η συμπεριφορά τους να γίνει απροσάρμοστη.

Ο MacLean (1949) υποστήριξε την ύπαρξη μιας συγκεκριμένης ομάδας φλοιωδών και υποφλοιωδών δομών, ένας σπλαχνικός εγκέφαλος ή το μεταχαιμιακό σύστημα, ως αυτό που αποτελεί το σύστημα συναισθηματικής επεξεργασίας στον εγκέφαλο. Σύμφωνα με τον MacLean, το μεταχαιμιακό σύστημα αποτελείται από φυλογενετικά αρχέγονες δομές που συνιστούν ένα ενοποιημένο και καλά

σχεδιασμένο ανατομικό σύστημα για το συναίσθημα. Ορισμένες δομές του μοντέλου του MacLean στη συνέχεια αμφισβητήθηκαν και τροποποιήθηκαν (Swanson, 1983, Brodal, 1982). Οι μεταχιμιακές περιοχές⁶⁰, ειδικά ο ιππόκαμπος, δεν είναι σχεδιασμένες αποκλειστικά για την επεξεργασία του συναισθήματος, αλλά συμβάλλουν και σε άλλες γνωσιακές λειτουργίες, όπως η δηλωτική μνήμη (O'Keefe & Nadel, 1978). Ωστόσο, ο βασικός ισχυρισμός του MacLean αναφορικά με το ρόλο των μεταχιμιακών μηχανισμών στη μεσολάβηση του συναισθήματος έχει γίνει σε γενικές γραμμές αποδεκτός σήμερα (LeDoux, 1989, Buck, 1988). Η σύγχρονη νευροφυσιολογική έρευνα η σχετική για τα συναισθήματα βασίζεται στην υπόθεση του μεταχιμιακού συστήματος, άλλοτε επεκτείνοντάς την και άλλοτε κάνοντας διάφορες τροποποιήσεις.

3. 30 Θέσεις της γνωσιακής εκτίμησης

Ένα μεγάλο πρόβλημα, που προέκυψε για τους πρώτους θεωρητικούς όπως οι James-Lange και ο Cannon, αφορούσε την αποτυχία αντιστοιχίας ανάμεσα στη συναισθηματική εμπειρία και στις φυσιολογικές αλλαγές. Η ίδια συναισθηματική εμπειρία και η συναισθηματική έκφραση βρέθηκε να σχετίζεται με διαφορετικά οργανικά συμπτώματα. Οργανικές και σπλαχνικές διεγέρσεις που προκαλούνται με χημικό τρόπο, από μόνες τους δεν παράγουν συναισθηματικές αντιδράσεις. Ο Schachter έδειξε μέσω πειραμάτων ότι η συναισθηματική σημασία των ιδίων ψυχολογικών καταστάσεων, οι οποίες προκλήθηκαν από χημικά μέσα, ποικίλουν ως λειτουργία του πειραματικού πλαισίου. Αυτή η διαφοροποίηση των συναισθημάτων εξαρτάται από σύνθετους γνωσιακούς παράγοντες, όχι άμεσα σχετιζόμενους με νευροφυσιολογικές αλλαγές.

Άλλοι γνωσιακοί επιστήμονες, υποστηρικτές της προσέγγισης του Schachter, υποστηρίζουν ότι η δυνατότητα ενός ερεθίσματος να διεγείρει μια φυσιολογική αντίδραση, θα πρέπει η ίδια να καθορίζεται από την προηγούμενη νοητική ανάλυση. Η συναισθηματική εμπειρία αρχίζει με την εκτίμηση της σημασίας του ερεθίσματος

⁶⁰ Παπανικολάου, Α.,(2007): *Οι Αμνησίες*, Μτφρ. Καραμανλίδης Α., (1-74) Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

το οποίο προκάλεσε το συμβάν. Έτσι η γνωσιακή εκτίμηση λαμβάνει χώρα σε διάφορα στάδια: Η αρχική εκτίμηση της σημασίας της κατάστασης, η οποία ακολουθείται από άλλες εκτιμήσεις της κατάστασης, μπορεί να περικλείει τη φυσιολογική ενεργοποίηση και στην συνέχεια ακολουθείται από τις ενδεδειγμένες απαντήσεις (Lazarus, 1984).

Σε αντίθεση με τις θεωρίες της γνωσιακής αξιολόγησης, ο Zajonc (1980) ισχυρίστηκε ότι η γνώση και το συναίσθημα είναι ξεχωριστά και μερικώς ανεξάρτητα συστήματα. Οι βασικές αποδείξεις για την ανεξαρτησία του συναισθήματος και της γνώσης ήρθαν από μελέτες «αποτελεσμάτων έκθεσης» (Zajonc, 1980) στις οποίες η προτίμηση για αντικείμενα ερεθισμού προκαλούνταν από επανειλημμένες εκθέσεις, χωρίς την αναγνώριση του αντικειμένου. Έτσι, διαπιστώθηκε ότι το υποκείμενο προτιμά ένα αντικείμενο, που βασίζεται στην οικειότητα του, χωρίς να υπάρχει γνωσιακή αξιολόγηση για το αν έχει προκύψει οικειότητα. Μια μακρόχρονη διαφωνία ανάμεσα στους Lazarus και Zajonc, σχετικά με το αν το συναίσθημα προηγείται ή ακολουθεί τη γνωσιακή αξιολόγηση παραμένει άλυτη (Lazarus, 1984, Zajonc, 1984^α, 1984^β).

Οι θεωρητικοί της ανάδρασης του προσώπου (π.χ. Tomkins, 1962, Ekman, 1984) υποστηρίζουν ότι η ανάδραση από τους μύες του προσώπου έχει την ιδιαιτερότητα που απουσιάζει από την φυσιολογική διέγερση και η οποία απουσιάζει επίσης από την γνωσιακή αξιολόγηση. Τα αλληλένδετα σχήματα των εκφράσεων του προσώπου και της σωματικής απάντησης είναι αρκετά για να εξηγήσουν τη διάκριση των συναισθηματικών καταστάσεων. Η πρόσφατη έρευνα από τον Ekman και τους συνεργάτες του έχει αποδείξει ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στις συγκεκριμένες εκφράσεις του προσώπου και στις ποικίλες καταστάσεις οι οποίες προκύπτουν από τη δράση του αυτόνομου νευρικού συστήματος (Ekman, 1984). Ωστόσο, το ερώτημα παραμένει αναφορικά με την εντόπιση του σημείου του συστήματος που καθορίζει την αλλαγή στην έκφραση του προσώπου.

3. 31 Νέα μοντέλα επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών

Τα τελευταία χρόνια, το πεδίο της θεωρίας του συναισθήματος έχει μετακινηθεί από την πρωιμότερη θέση σχετικά με την εξήγηση της συναισθηματικής εμπειρίας, προς την κατεύθυνση της εστίασης της επεξεργασίας των συναισθηματικών πληροφοριών. Αυτό παρέχει την αναγκαία προοπτική αναφορικά με την ενσωμάτωση του συναισθήματος με τις γνωσιακές λειτουργίες. Πολλοί ερευνητές σήμερα ορίζουν τα συναισθήματα ως ουσιαστικά προσαρμοστικούς μηχανισμούς, που αλληλεπιδρούν ή είναι πλευρές της γνώσης. Ο Scherer (1984) χαρακτηρίζει το συναίσθημα ως: «Την σύνδεση ανάμεσα σε έναν οργανισμό και το περιβάλλον του, που μεσολαβεί μεταξύ των συνεχώς μεταβαλλόμενων καταστάσεων και των συμβάντων καθώς και των ατομικών συμπεριφορικών αποκρίσεων»(σελ. 295).

Σύμφωνα με αυτήν την προοπτική, τα συναισθήματα θεωρούνται ως συγκεκριμένοι τύποι σχημάτων επεξεργασίας πληροφοριών, που παρέχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης της έννοιας των συμβάντων για την ευημερία του ατόμου και παρέχουν τη βάση για την καθοδήγηση της δράσης. Αυτό δεν αρνείται την υποκειμενική εμπειρία ως συστατικό μέρος της δομής του συναισθήματος, αλλά αποφεύγει να περιορίσει το συναίσθημα στην φαινομενολογική του μόνον πλευρά. Σε μίαν έρευνα για τις θεωρητικές θέσεις σχετικά με το συναίσθημα ο Scherer (1984) υποστηρίζει:

«Φαίνεται τώρα να υπάρχει μεγαλύτερη συμφωνία μεταξύ των θεωρητικών του συναισθήματος, ότι δηλαδή το συναίσθημα αντιμετωπίζεται με τον καλύτερο τρόπο ως μια ψυχολογική δομή που αποτελείται από διάφορες πλευρές ή συστατικά μέρη:

- 1ον) Το συστατικό μέρος της γνωσιακής εκτίμησης ή αξιολόγησης του ερεθίσματος και των καταστάσεων.
- 2ον) Το ψυχολογικό συστατικό μέρος της ενεργοποίησης ή της διέγερσης.
- 3ον) Το συστατικό μέρος της κινητικής έκφρασης.
- 4ον) Το συστατικό μέρος των κινήτρων, συμπεριλαμβανομένων των συμπεριφορικών προθέσεων ή της συμπεριφορικής ετοιμότητας και

5ον) το μέρος της υποκειμενικής συναισθηματικής κατάστασης.

Με βάση τις πρόσφατες έρευνες, οι ερευνητές μπορούν να προχωρήσουν πέρα από τις διαφωνίες, τις σχετικές με τους γνωστικούς και τους φυσιολογικούς παράγοντες, για την ανάπτυξη μιας περισσότερο περιεκτικής διατύπωσης σχετικά με την επεξεργασία των συναισθηματικών πληροφοριών. Από αυτήν την προοπτική το κρίσιμο ερώτημα στο οποίο μια θεωρία του ανθρώπινου συναισθήματος θα πρέπει να απαντήσει είναι, το πώς διαφοροποιημένες συναισθηματικές έννοιες αποδίδονται σε διαφορετικά συμβάντα και το πώς μια συναισθηματική έννοια αποδίδεται σε κάποιο ερέθισμα και όχι σε άλλα. Η ουσιαστική ερώτηση είναι πώς υπολογίζεται η συναισθηματική σημασία ενός συμβάντος – η σημασία της για την ευημερία του οργανισμού – και όχι το πώς προσδιορίζεται η συναισθηματική εμπειρία. Αυτή η νέα προσέγγιση επιτρέπει την διατύπωση της έννοιας του μη-συνειδητού συναισθήματος, που φαίνεται παράδοξο από την άποψη της καθιερωμένης Πλατωνικής προοπτικής.

Στα κατώτερα θηλαστικά και στα μη-θηλαστικά σπονδυλωτά, ο υπολογισμός της σημαντικότητας του ερεθίσματος είναι, σε ένα υπολογίσιμο βαθμό, γενετικά εγγενής. Κύρια περιβαλλοντικά ερεθίσματα έχουν τη δυνατότητα να ενεργοποιήσουν ή να απελευθερώσουν ενστικτώδεις, παρόμοιες με ανακλαστικά, αποκρίσεις που κατευθύνουν τη συμπεριφορά. Ωστόσο τα πρωτεύοντα και τα ανώτερα θηλαστικά χρειάζονται να επεξεργαστούν και να εκτιμήσουν τη διαφορετική σημασία της αισθητικής εισροής (ένα φίδι ή μια φωτογραφία φιδιού), ώστε να προσδιορίσουν με έναν ευέλικτο τρόπο, αν και σε ποιο βαθμό θα πρέπει να αποδοθεί συναισθηματική σημασία. Για να το κάνουν αυτό θα πρέπει να μάθουν τη συναισθηματική σημασία του ερεθίσματος, να την μεταβιβάσουν σε άλλα σχετικά ερεθίσματα, να κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στα ερεθίσματα και να αλλάξουν την αξία που τους έχει αποδοθεί.

Οι θεωρίες των James-Lang, Cannon και πιο πρόσφατα των Zajonc και Ekman φαίνονται να εστιάζονται στις αποκρίσεις, που είναι κατά πολύ συνδεδεμένες με το σχετικό κύκλωμα, αντανακλαστικές και έμφυτες. Όταν κάποιος

αντιλαμβάνεται ένα κουλουριασμένο αντικείμενο, έχει την τάση να φοβάται ή να φωνάζει ή ακόμη και να το βάζει στα πόδια (ή κάποιο συνδυασμό από όλα αυτά). Το αίσθημα του φόβου τότε αναδύεται ως μια λειτουργία της εκφραστικής, της κινητικής ή της ανταπόκρισης του αυτόνομου νευρικού συστήματος. Μια επαρκής θεωρία του συναισθήματος θα πρέπει να διατυπωθεί για αυτήν τη διαφορετική ανταπόκριση. Θα πρέπει δηλαδή να εξηγήσει και τα δύο: Την γρήγορη και άμεση απάντηση που είναι χαρακτηριστική για πολλές παρόμοιες καταστάσεις, κατά τις οποίες κάποιος απομακρύνεται πριν ακόμη αντιληφθεί τον κίνδυνο και επίσης για τη γνωσιακή εκτίμηση, που διαμορφώνει την απόκριση αυτή με διαφορετικές εκφράσεις.

3.32 Το Θάλαμο – Φλοιό – Αμυγδαλικό Κύκλωμα

Οι πρόσφατες νευρολογικές θεωρίες του συναισθήματος μπορούν να εξηγήσουν τον γνωσιακό υπολογισμό, που διαφοροποιείται μεταξύ των ερεθισμάτων, σε εξάρτηση με την προσαρμοστική τους σημασία για έναν οργανισμό, αλλά που επίσης μπορεί να συμβεί εντός και εκτός της συνείδησης. Η αμυγδαλή έχει προσδιοριστεί από πολλούς ερευνητές ως ο κρίσιμος συναισθηματικός μεσολαβητής, ο οποίος εκτελεί τις λειτουργίες που αποδίδονται στα αγγειοκινητικά κέντρα του εγκεφαλικού στελέχους από τους James-Lang και στον υποθάλαμο από τους Cannon και Papez και που εξηγούν τις συνδέσεις με τις λειτουργίες του φλοιού. Ενώ μια βλάβη του κροταφικού νεοφλοιού αναστατώνει την οπτική διάκριση και την αντίληψη του αντικειμένου, οι νευρώνες της αμυγδαλής είναι πιο ευαίσθητοι για την συναισθηματική σημασία των ερεθισμάτων, παρά για τα αισθητικά τους χαρακτηριστικά. Η αμυγδαλή λαμβάνει κεντρομόλες ίνες από τις οπτικές, ακουστικές, σωματοαισθητικές, γευστικές και οσφρητικές περιοχές του φλοιού. Η διακοπή των συνδέσεων ανάμεσα στις τροπικά προσδιορισμένες περιοχές του φλοιού και της αμυγδαλής δημιουργεί μια τροπικά προσδιορισμένη «ψυχική τύφλωση», όπως στην περίπτωση του συνδρόμου Kluver-Bucy (Downer, 1961, Horel & Keating, 1969).

3.33 Συναισθηματικοί δίοδοι

Τα νευροφυσιολογικά μοντέλα σε γενικές γραμμές συγκλίνουν στην ακόλουθη δίοδο, για την επεξεργασία της συναισθηματικής σημασίας ενός ερεθίσματος. Μια εισροή που λαμβάνεται από τους αισθητικούς υποδοχείς μεταβιβάζεται στον αισθητικό θάλαμο και στη συνέχεια στον αισθητικό νεοφλοιό, στις συνδεσμικές περιοχές του φλοιού, στον ιππόκαμπο, στο τμήμα του οσφρητικού φλοιού, μεταξύ των άλλων δομών και στις περιοχές του υποφλοιώδους πρόσθιου εγκεφάλου, που περιλαμβάνει την αμυγδαλή, τον υποθάλαμο, τον πρόσθιο θάλαμο και άλλες περιοχές του εγκεφάλου. Οι κεντρομόλοι δίοδοι από τον πρόσθιο εγκέφαλο στη συνέχεια κατέρχονται για τον έλεγχο της ενεργοποίησης και της ρύθμισης των μυοσκελετικών μυών, του αυτόνομου νευρικού και του ενδοκρινικού συστήματος, που συμμετέχουν για την έκφραση του συναισθήματος με τις συνοδές σωματικές εκδηλώσεις αυτού, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι εκφράσεις του προσώπου.

Η λειτουργία του κυκλώματος υποθάλαμου-αμυγδαλής απαντάει απευθείας στο ερώτημα, σχετικά με το πώς η συναισθηματική σημασία των ερεθισμάτων υπολογίζεται στο νευροφυσιολογικό επίπεδο. Οι συνδέσεις ανάμεσα στον ιππόκαμπο και στην αμυγδαλή επιτρέπουν στην αμυγδαλή να λάβει ενσωματωμένη γνωστική πληροφορία, η οποία έχει υποστεί επεξεργασία μέσω του φλοιού. Μια παρόμοια πληροφορία συνεισφέρει στον υπολογισμό (μέσω της αμυγδαλής) της συναισθηματικής σημασίας της αισθητηριακής πληροφορίας από το περιβάλλον ή από το σώμα, εξηγώντας έτσι τους διάφορους βαθμούς της συναισθηματικής ανταπόκρισης για τα διαφορετικά ερεθίσματα.

Ο ορισμός της «πληροφορίας του ερεθίσματος», όπως εμφανίζεται στα συναισθηματικά κυκλώματα, περιλαμβάνει ερεθίσματα που προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον (εξωτερικά ερεθίσματα), καθώς επίσης και ερεθίσματα που προέρχονται από το σώμα (εσωτερικά ερεθίσματα) και από τον εγκέφαλο (σκέψεις και μνήμες). Η αμυγδαλή έχει αποδειχθεί ότι εμπλέκεται στην εκτίμηση των

συναισθηματικά σημαντικών σπλαχνικών εισροών, καθώς επίσης και των πληροφοριών που προέρχονται από τον έξω κόσμο (Karr, Pascoe & Bixler, 1984). Για παράδειγμα το πνευμονογαστρικό νεύρο, που αποτελείται από κεντρομόλους νευρικές ίνες από ιστούς της κοιλιακής χώρας, συμπεριλαμβανομένων των εντέρων, της καρδιάς και των αιμοφόρων αγγείων, προβάλλει στον πυρήνα του νωτιαίου μυελού, από τον οποίο νευρικές ίνες προβάλλουν στην αμυγδαλή. Ο ηλεκτρικός ερεθισμός του πνευμονογαστρικού νεύρου επηρεάζει τη δραστηριότητα των αμυγδαλικών νευρώνων (Radna & MacLean, 1981). Η διακοπή της παρασυμπαθητικής δραστηριότητας αναστατώνει την εκτέλεση των συναισθηματικών λειτουργιών (Albiniaik & Powel, 1981). Πρόσφατη έρευνα, για τις επιδράσεις της συναισθηματικής διέγερσης σχετικά με τη μνήμη, υποστηρίζει το ρόλο της αμυγδαλής στην επεξεργασία των σπλαχνικών αισθητικών εισροών. Η έκκριση των ορμονών αδρεναλίνης και νοραδρεναλίνης, που είναι πρωταρχικές για τις φυσιολογικές αντιδράσεις σε έκτακτες καταστάσεις, δρουν στην αμυγδαλή για να ενισχύσουν τη μνήμη για ορισμένα συναισθηματικά φορτισμένα γεγονότα. Φάρμακα που αναστέλλουν τα συνηθισμένα αποτελέσματα αυτών των ορμονών αδυνατίζουν τη συναισθηματική μνήμη, δίχως να επηρεάζουν τη μνήμη για ουδέτερες λεπτομέρειες (Cahill, Prins, Weber & McGaugh, 1994).

Η αμυγδαλή αποδίδει συναισθηματική σημασία σε πληροφορίες, που ανακτώνται από τη μνήμη και από αναπαραστάσεις και σκέψεις. Η ενεργοποίηση του συναισθηματικού κυκλώματος μπορεί να δημιουργηθεί αποκλειστικά στο κεντρικό νευρικό σύστημα, χωρίς την απαίτηση της συμμετοχής των περιφερικών αισθητηριακών συστημάτων. Οι αναπαραστάσεις, που εγείρονται στη μνήμη και που ενεργοποιούν τα φλοιώδη δίκτυα, μπορούν να διεγείρουν συναισθήματα με όλους τους κεντρομόλους συσχετισμούς τους, όπως το κάνουν και οι πληροφορίες οι οποίες προέρχονται από σωματικούς, κινητικούς ή εξωτερικούς υποδοχείς. Οι πληροφορίες από όλες τις πηγές, που τροφοδοτούν την αμυγδαλή στη συνέχεια μέσω των απαγωγών οδών, καθορίζουν την έκφραση του συναισθήματος. Οι απαγωγοί αυτοί επιδρούν πάνω στις φλοιώδεις προβολές, έτσι ώστε οι σωματικές και

οι κινητικές πληροφορίες να συμβάλλουν στη συνεχιζόμενη εκτίμηση και επανεκτίμηση της συναισθηματικής σημασίας.

Η γνωστική πληροφορία μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση της δραστηριότητας των απαγωγών μέσω των ιπποκάμπιων προβολών στην αμυγδαλή. Ο ιππόκαμπος μπλοκάρει τα άσχετα ερεθίσματα, τα ικανά να προκαλέσουν διέγερση και επιτρέπει την διαφοροποίηση των ερεθισμάτων. Ενώ η αμυγδαλή είναι απαραίτητη για την επεξεργασία της συναισθηματικής σημασίας, οι ιπποκάμπιες προβολές απαιτούνται για την παρεμπόδιση της αμυγδαλής στο να αποδώσει συναισθηματικό βάρος σε άσχετα ερεθίσματα (Solomon, 1977, Rickert, Bennet, Lane & French, 1978).

Στην απουσία της ιπποκάμπιας διαμόρφωσης, οποιοσδήποτε ερεθισμός είναι πολύ πιθανό να αποκτήσει τη δύναμη να αυξήσει ή να επιφέρει τα ψυχολογικά αποτελέσματα του στρες. Αυτό υποστηρίζεται από μια μελέτη των αντίθετων ρόλων του ιππόκαμπου και της αμυγδαλής στη γαστρική παθολογία. Ενώ οι αμυγδαλικές αλλοιώσεις έχει αποδειχθεί ότι μειώνουν την ανάπτυξη ελκών κατόπιν στρες, οι ιπποκάμπιες αλλοιώσεις χειροτερεύουν τον σχηματισμό παρόμοιων ελκών που προκαλούνται από το στρες (Henke, 1982).

Το κύκλωμα που αναπτύσσεται στο σημείο αυτό είναι διπλής κατεύθυνσης. Η αμυγδαλή προβάλλει απευθείας στον ιππόκαμπο. Έτσι τα ανερχόμενα κυκλώματα μπορούν να ενεργοποιηθούν και να προβάλλουν πίσω στις ίδιες περιοχές, που αρχικά συνεισέφεραν στην ενεργοποίηση της αμυγδαλής. Μέσω αυτών των προβολών, οι συναισθηματικές εκτιμήσεις με τη μεσολάβηση της αμυγδαλής επηρεάζουν την αντίληψη, τη μνήμη και την σκέψη. Έτσι το σύμπλεγμα ιππόκαμπου – αμυγδαλής παρέχει τη νευροφυσιολογική βάση για την διπλής κατεύθυνσης αλληλεπίδραση της συναισθηματικής εκτίμησης και της γνωστικής επεξεργασίας, που συνεπάγεται αισθητικά, κινητικά και σωματικά συστήματα επεξεργασίας, κάτι που είναι κεντρικό στην εκτίμηση της συναισθηματικής σημασίας, όπως αυτή παρουσιάζεται σε μια θεωρία επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών.

3. 34 Εναλλακτικά κυκλώματα: Η Θάλαμο – Αμυγδαλική Παράκαμψη

Εκτός από το θάλαμο–φλοιό–αμυγδαλικό κύκλωμα, ο LeDoux έχει επινοήσει μια εναλλακτική διαδρομή για τον συναισθηματικό υπολογισμό ενός περισσότερο πρωτόγονου και άμεσου είδους, που παρακάμπτει τις δομές του φλοιού. Πυρήνες μεταβίβασης του αισθητικού θαλάμου στέλνουν προβολές απευθείας στην αμυγδαλή, οι οποίες προβάλλουν στις αισθητικές περιοχές του νεοφλοιού. Οι θάλαμο–αμυγδαλικές προβολές είναι μονοσυναπτικές και με τον τρόπο αυτό πιο ταχείες από την θάλαμο–φλοιό–αμυγδαλική διαδρομή, στην οποία μεσολαβούν τουλάχιστον τρεις συνάψεις (LeDoux, 1989). Τα δύο κυκλώματα διαφέρουν επίσης στο ότι οι θάλαμο–αμυγδαλικές προβολές εγείρονται πρωτίστως στις θαλαμικές περιοχές με κύτταρα, που χαρακτηρίζονται ως σχετικά άτυπα και αδύναμα, σε αντίθεση με τις έντονα ενσωματωμένες εισροές από περιοχές σύνδεσης τροπικά προσδιορισμένες μέσω του ιππόκαμπου.

Σε αντίθεση με τις φλοιό–αμυγδαλικές προβολές που εξηγούν την εκτίμηση των σύνθετων ερεθισμάτων, το θαλαμικό σύστημα δεν είναι ικανό για την αναγνώριση αντικειμένων, έτσι ώστε οι θάλαμο–αμυγδαλικές προβολές να εμφανίζονται ότι εμπλέκονται στην επεξεργασία της συναισθηματικής σημασίας των σχετικά απλών αισθητικών καταστάσεων. Για παράδειγμα, οι μηχανισμοί αυτοί φαίνεται να είναι αναγκαίοι και επαρκείς για την επεξεργασία των απλών καταστάσεων φόβου (LeDoux, Sakaguchi & Reis, 1984, LeDoux, Sakaguchi, Iwata & Reis).

Όπως υποστηρίζεται από τον LeDoux το κύκλωμα θαλάμου – αμυγδαλής έχει τις ρίζες του σε εξελικτικά πρώιμα συστήματα επεξεργασίας. Τα πρωτόγονα σπονδυλωτά που στερούνται ενός καλά αναπτυγμένου νεοφλοιού, υποφλοιώδεις αισθητικές δομές παρέχουν τις πρωτεύουσες εισροές στις υποφλοιώδεις περιοχές του πρόσθιου εγκεφάλου, όπως την αμυγδαλή. Έτσι, το θάλαμο – αμυγδαλικό κύκλωμα μπορεί να παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην επεξεργασία της

συναισθηματικής πληροφορίας σε νήπια, πριν από την πλήρη ωρίμανση του νεοφλοιού.

Η θάλαμο – αμυγδαλική δίοδος, που παρέχει στην αμυγδαλή γρήγορες αναπαραστάσεις των περιφερικών ερεθισμάτων, μπορεί να έχει μίαν επιπλέον προσαρμοστική λειτουργία στην προετοιμασία των αμυγδαλικών νευρώνων, προκειμένου να συγκεντρώσουν σύνθετες πληροφορίες, οι οποίες ακολουθούν με αργό ρυθμό την θάλαμο – φλοιό – αμυγδαλική διαδρομή. Με τον τρόπο αυτό παρέχονται πληροφορίες στην αμυγδαλή, οι οποίες καθορίζουν τον τρόπο που ενεργοποιείται. Επιπλέον αυτό μπορεί να κάνει ικανή την επιλογή και τη ρύθμιση των νευρώνων στην αμυγδαλή και να διευκολύνει την επεξεργασία της πληροφορίας που έχει ληφθεί μέσω των φλοιωδών προβολών (Le Doux, 1989).

Κατά τον τρόπο αυτό το θάλαμο – αμυγδαλικό κύκλωμα είναι σε θέση να εξηγήσει τις άμεσες, αμυντικές αντιδράσεις, που βασίζονται σε μη επεξεργασμένα ερεθίσματα και που οδηγούνται μέσω φυγόκεντρων συνδέσεων της αμυγδαλής. Οι τύποι των χαρακτηριστικών των ερεθισμάτων, που προσδιορίστηκαν από τον Zajonc (1980), ως μεσολαβούντα στο σχηματισμό προτίμησης και η ανακάλυψη του Zajonc, ότι δηλαδή η προτίμηση ενός αντικειμένου προηγείται της αναγνώρισης αυτού, είναι συμβατά με τις ικανότητες επεξεργασίας μη-επεξεργασμένων ερεθισμάτων της θάλαμο – αμυγδαλικής διόδου. Επιπλέον η αμυντική αντίδραση μπορεί γενικά να σταματήσει, στην περίπτωση που μια περισσότερο λεπτομερειακή αντιληπτική ανάλυση (που παρέχεται μέσω φλοιό-αμυγδαλικών συνδέσεων) δείχνει ότι ο κίνδυνος δεν είναι πραγματικός.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν πολλές αποδείξεις για το ότι η μη-ελεγχόμενη ενεργοποίηση της αμυγδαλής και οι κεντρομόλοι δίοδοι της μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να είναι κίνδυνος από μόνος του, ενεργοποιώντας επιθετικές αντιδράσεις ή ενεργοποιώντας σπλαχνικά συστήματα σε μη-ενδεδειγμένες καταστάσεις. Η υπερβολική και παρατεταμένη σπλαχνική διέγερση συνδέεται με υπέρταση και γαστρικά έλκη, καθώς και με την κατάρρευση των ανοσοποιητικών αμυνών (LeDoux, 1986).

Επιπλέον, οι αισθητικοί θάλαμο – αμυγδαλικοί δίοδοι, σε περίπτωση που δεν είναι συντονισμένοι από την φλοιώδη επεξεργασία, μπορεί να οδηγήσουν στην εκμάθηση και στην ενεργοποίηση αντικρουόμενων αντιδράσεων στο ίδιο ερέθισμα.

Μέσω των κεντρομόλων διόδων θαλάμου–αμυγδαλής, οι συναισθηματικές αποκρίσεις του αυτόνομου νευρικού και του κινητικού συστήματος μπορεί να ενεργοποιηθούν άμεσα. Οι παλμοί της καρδιάς μπορεί να αυξηθούν, το άτομο μπορεί να φωνάζει για βοήθεια και να ετοιμαστεί να το βάλει στα πόδια. Οι οπτικοί υποδοχείς μπορεί να ρυθμιστούν. Κατά τον ίδιο χρόνο, μέσω φλοιωδών (συμπεριλαμβανομένων των νεοφλοιωδών – ιπποκάμπιων) δικτύων, οι ιδιότητες του ερεθίσματος υπολογίζονται και ενσωματώνονται και αυτές με τη σειρά τους ενεργοποιούν επίσης συναισθηματικές αναπαραστάσεις, μέσω φλοιό-αμυγδαλικών συνδέσεων. Με τις διόδους αυτές, οι συγκεκριμένες συναισθηματικές αποκρίσεις που προκύπτουν θα διαμορφωθούν σε ποικίλους βαθμούς και με διαφορετικούς τρόπους, από τη γνώση του κάθε ατόμου και οι κινητικές και οι σωματικές του αντιδράσεις θα εξαρτώνται από αυτό.

3. 35 Ψυχολογικό μοντέλο της επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών

Η ανάπτυξη ενός ψυχολογικού ή ενός μοντέλου επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών πληροφορείται και περιορίζεται από τη γνώση των νευρωνικών δομών και διαδικασιών. Το σύνθετο, διπλής κατεύθυνσης κύκλωμα του συναισθηματικού συστήματος, που ενσωματώνει πληροφορίες από τα αισθητικά και τα σωματικά συστήματα και από τον φλοιό, όπως αυτά φαίνονται από τα νευρωνικά μοντέλα, είναι συμβατό με την οργάνωση της επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών. Η βασική θέση, που είναι σε γενικές γραμμές σύμφωνη με την τρέχουσα έρευνα για το συναίσθημα, καθώς και με τα νευροφυσιολογικά ευρήματα, είναι ότι η επεξεργασία συναισθηματικών πληροφοριών μπορεί να εξηγηθεί καλύτερα ως ακολουθούσα τους ίδιους βασικούς κανόνες επεξεργασίας όπως όλη η επεξεργασία πληροφοριών. Οι διαφορές ανάμεσα στην επεξεργασία συναισθηματικών πληροφοριών και στις άλλες μορφές έγκειται στα συστατικά μέρη του

πληροφοριακού συστήματος τα οποία είναι κυρίαρχα και όχι στις ίδιες τις βασικές δομές ή τις λειτουργίες. Χρειάζεται να αναπτυχθεί η ευρύτερη έννοια της πληροφορίας, δηλαδή να εμπεριέχει πολλούς τύπους σωματικών και αισθητικών γεγονότων και δεν μπορεί να περιορισθεί η έννοια της πληροφορίας στην οπτική αναπαράσταση και στη γλώσσα. Αυτό είναι σημαντικό όχι μόνο για τη δόμηση μιας ψυχαναλυτικής θεωρίας της επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών, αλλά επίσης και για την μακρόπνοη ανάπτυξη γενικών μοντέλων των ανθρώπινων γνωστικών λειτουργιών.

Στη νέα προοπτική επεξεργασίας πληροφοριών, τα συναισθήματα ενσωματώνουν γνωστικές, συμπεριφορικές και φυσιολογικές λειτουργίες πολλών τύπων και η μελέτη του συναισθήματος, θα πρέπει να περιλαμβάνει όλους αυτούς. Με δεδομένο την πολυπλοκότητα των συστατικών μερών του συναισθήματος, η κατηγοριοποίηση των συναισθημάτων αναμένεται να είναι σύνθετη. Η ανάπτυξη των πρωτοτύπων, μέσω της ομαδοποίησης της εμπειρίας σε λειτουργικά ισοδύναμες τάξεις, θα πρέπει να γίνει για το συναίσθημα όπως και για όλους του τύπους της εμπειρίας. Μια θεωρία για το συναίσθημα, όπως οι θεωρίες της αντίληψης και της γνώσης, οφείλει να είναι σε θέση να εξηγήσει την σύνθετη ποικιλία των παραλλαγών του συναισθήματος, με τα πολλαπλά τους συστατικά μέρη, καθώς και την ταξινόμηση τους και την αναπαράστασή τους σε λεκτική μορφή. Η νέα διατύπωση των συναισθηματικών δικτύων ουσιαστικά παρακάμπτει την καθιερωμένη διαφωνία της γνωσιακής εκτίμησης. Δεν είναι ότι το συναίσθημα αναγκαστικά προηγείται ή είναι ανεξάρτητο από τη γνώση, όπως θα επιχειρηματολογούσε ο Zajonc (1980), ή ότι η γνωσιακή εκτίμηση είναι πάντοτε αναγκαία για τη δημιουργία της συναισθηματικής σημασίας, όπως ισχύει στη διατύπωση του Lazarus (1984). Μάλλον, πολλές διαφορετικές μορφές πληροφοριακής εισροής συμμετέχουν στη δημιουργία της συναισθηματικής σημασίας, συμπεριλαμβανόμενων και των λεκτικών μορφών. Τόσο η γνώση όσο και το συναίσθημα έχουν πλήθος λειτουργιών και οι περιοχές αυτές των λειτουργιών επικαλύπτονται σε σημαντικό βαθμό.

3. 36 Ο ρόλος της συνείδησης

Όπως όλες οι επεξεργασίες πληροφοριών, η επεξεργασία των συναισθηματικών πληροφοριών συνεχίζονται να γίνονται σε μεγάλο βαθμό εκτός της Συνείδησης. Η πολυπλοκότητα των εκδηλώσεων που χαρακτηρίζει ένα συναίσθημα συνδέεται συνήθως με συγκεκριμένα υποκειμενικά συναισθήματα, αλλά μπορεί να προσδιοριστεί και ανεξάρτητα από αυτά. Όπως σημειώνει ο LeDoux (1989): «Τα τελικά προϊόντα τόσο της συναισθηματικής όσο και της γνωσιακής επεξεργασίας μπορεί να φτάσουν στη συνειδητή αντίληψη, αλλά ούτε η συναισθηματική ούτε η γνωσιακή επεξεργασία είναι συνώνυμη με αυτά, αλλά ούτε και απαιτεί τη συμμετοχή της φαινομενικής εμπειρίας»(σελ.281).

Η Συνείδηση ή η έλλειψη αυτής σχετικά με την επεξεργασία των συναισθηματικών πληροφοριών είναι μια μεταβλητή που θα πρέπει να μελετηθεί από μόνη της.

Η προσοχή και η Συνείδηση, που θεωρούνται θεωρητικές δομές, χαρακτηρίζονται με όρους άλλων δομών σε ένα μοντέλο του Νου και αποτελούνται από ποικιλία γεγονότων τα οποία μπορούν να παρατηρηθούν (Posner & Rothbart, 1989). Με ψυχολογικούς όρους, οι πληροφορίες που υπόκεινται σε επεξεργασία από τον αισθητικό και τον συναισθηματικό φλοιό, συμπεριλαμβανομένης της ανάδρασης από το σώμα, ή των πληροφοριών από το κοινωνικό και το φυσικό περιβάλλον, μαζί με την ανάδραση των πληροφοριών από τις κεντρομόλους διόδους της αμυγδαλής, μπορεί να γίνουν συνειδητές με την προβολή τους στο κεντρικό σύστημα της προσοχής, που ανατομικά συνδέεται με τους πρόσθιους λοβούς (Shallice, 1982). Η συνεχής και πολύπλευρη επεξεργασία, που λαμβάνει χώρα εκτός της εστιακής προσοχής, αποτελεί τον πυρήνα του γνωσιακού και συναισθηματικού Ασυνείδητου. Το Ασυνείδητο, ή η έννοια των αναπαραστάσεων που «αποφεύγονται» αποτελεί μια υποομάδα αυτών, με τη δική της συγκεκριμένη αιτιολογία και τα δικά της γνωρίσματα. Έτσι, η νέα προσέγγιση εξηγεί τον «υπολογισμό» της ασυνείδητης καθώς και της συνειδητής συναισθηματικής εμπειρίας που είναι αναγκαία για ένα ψυχαναλυτικό μοντέλο.

Τα συναισθηματικά σχήματα εξηγούν την κατασκευή του εαυτού και της γνώσης μας και θέτουν το υπόστρωμα για μια θεωρία επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών, παρά για μια θεωρία επεξεργασίας γνωστικών πληροφοριών.

3. 37 Τα συναισθηματικά σχήματα

Τα συναισθηματικά σχήματα είναι θεωρητικές κατασκευές βασισμένες σε μοντέλα επεξεργασίας πληροφοριών πολλαπλής κωδικοποίησης.

Τα συναισθηματικά σχήματα αρχίζουν την ανάπτυξη τους με τη μη-λεκτική μορφή από την αρχή της ζωής και συμπεριλαμβάνονται σε αυτά οι υποσυμβολικές επεξεργασίες και η συμβολική απεικόνιση. Αργότερα ενσωματώνονται και τα γλωσσικά συστατικά στοιχεία. Τα συναισθηματικά σχήματα ορίζονται ως πρωτοτυπικές αναπαραστάσεις του εαυτού μας σε σχέση με τους άλλους, οι οποίες δομούνται διαμέσου επαναλήψεων των επεισοδίων των συγκινησιακών καταστάσεων. Οι συγκινησιακές καταστάσεις αποτελούνται από αισθητικά, σπλαχνικά και κινητικά επιμέρους στοιχεία, που είναι σε μεγάλο βαθμό υποσυμβολικά και που μπορούν να είναι συνειδητά ή ασυνειδητά. Παρόμοιες συγκινησιακές καταστάσεις ενεργοποιούνται επανειλημμένα και ως ανταπόκριση σε ερεθίσματα από συγκεκριμένους ανθρώπους και συμβάντα. Τα ερεθίσματα και οι καταστάσεις, που μπορεί να είναι αριετά άσχετες, συνδέονται διαμέσου της ενεργοποίησης παρόμοιων συγκινησιακών καταστάσεων. Με την ίδια έννοια που οι επαναλαμβανόμενες παρατηρήσεις ενός αντικειμένου σχηματίζουν λειτουργικά ισοδύναμες πρωτοτυπικές εικόνες, έτσι και τα επαναλαμβανόμενα επεισόδια με κοινό συγκινησιακό πυρήνα, σχηματίζουν λειτουργικά ισοδύναμες τάξεις από τις οποίες δημιουργούνται πρωτοτυπικές εικόνες επεισοδίων.

Τα ίδια τα πρωτοτυπικά επεισόδια, αποθηκευμένα στη μνήμη, αποτελούν τη δομή των συναισθηματικών σχημάτων. Είναι συγκεκριμένα γεγονότα τα οποία γίνονται αφηρημένα, αποτελώντας μεταφορικές εκφράσεις καταστάσεων.

Οι εικόνες των ανθρώπων, που φιγουράρουν στα πρωτοτυπικά επεισόδια, δίνουν συμβολική διαπροσωπική έννοια στους υποσυμβολικούς αστερισμούς της κεντρικής συγκινησιακής κατάστασης.

Η οργάνωση των συναισθηματικών σχημάτων κάθε ατόμου εξαρτάται από τις αλληλεπιδράσεις αυτού κατά την παιδική ηλικία με τις κεντρικές φιγούρες της ζωής του και την συναισθηματικά ισχύ που σχετίζονται με αυτές. Επαναλαμβανόμενα επεισόδια θα μπορούσαν να υπάρξουν για κάθε τύπο σημαντικής αλληλεπίδρασης από την αρχή της ζωής. Το παιδί σχηματίζει πρωτοτυπικά σχήματα βάσει πολλαπλών συμβάντων παρόμοιων καταστάσεων σε διαφορετικά πλαίσια, αλλά με παρόμοια αισθητική, σπλαχνική και κινητική ενεργοποίηση. Τα πολλαπλά συμβάντα ενός συγκεκριμένου τύπου επεισοδίου, ομαδοποιούνται ως λειτουργικά ισοδύναμα, σε ένα κοινό συγκινησιακό πυρήνα και παράγουν τα πρωτοτυπικά σχήματα. Τα πρωτοτυπικά σχήματα σχηματίζονται αρχικά στο μη-λεκτικό σύστημα και στη συνέχεια μπορούν να εκφραστούν με λέξεις. Διαφορετικά σχήματα μπορεί επίσης να συνδεθούν με πολλαπλούς τρόπους με περισσότερο γενικές πρωτοτυπικές συναισθηματικές κατηγορίες. Από τα μικτά συμβάντα της ζωής, σχηματίζονται σύνθετα σχήματα. Οι αναμνήσεις των πρωτοτυπικών επεισοδίων παρέχουν τη βάση για τη γενική οργάνωση και την ενσωμάτωση της εμπειρίας.

Μια πρώιμη παιδική ανάμνηση θα μπορούσε να γίνει κατανοητή ως μια αναπαράσταση ενός πρωτοτυπικού επεισοδίου. Η έννοια των πρωτοτυπικών επεισοδίων παρέχει μερική εξήγηση για την ψυχαναλυτική σημασία της μνήμης: Μιας σταθερής, συνειδητά προσβάσιμης ανάμνησης μιας πρώιμης συγκινησιακά φορτισμένης εμπειρίας, η οποία αποκρύπτει ή αποκαλύπτει τα υποκείμενα συναισθηματικά περιεχόμενα.

3. 38 Συναισθηματικά σχήματα και σχήματα μνήμης

Σύμφωνα με τον Bartlett(1932), τα σχήματα μνήμης είναι οργανωμένες αναπαραστάσεις γνώσεων και εμπειριών του παρελθόντος που ενεργοποιούνται και αλλάζουν από την εμπειρία. Η βασική έννοια του σχήματος μνήμης συνέχιζε να

εφαρμόζεται σε πολύ διαφορετικές και περίπλοκες μορφές της υποκειμενικής οργάνωσης της μακροχρόνιας μνήμης και του ρόλου της στην επεξεργασία πληροφοριών (Rumelhart, 1980, Neisser, 1976). Άλλοι ερευνητές έχουν διατυπώσει σχετικές δομικές έννοιες, όπως είναι τα σενάρια ή τα πλαίσια (Minsky, 1975). Τα σχήματα μνήμης ενσωματώνουν την δυνατότητα ανάπτυξης και αλλαγής, η οποία εξαρτάται από την είσοδο νέων δεδομένων.

Η είσοδος νέων δεδομένων ενεργοποιεί το σχήμα με αποτέλεσμα να το αλλάζει με άλλοτε άλλο τρόπο. Όπως όλα τα σχήματα έτσι και τα συναισθηματικά είναι ενεργά και δυναμικά, με δυνατότητα συνεχούς αναδιαμόρφωσης. Οι προσδοκίες και οι πεποιθήσεις, που είναι ενσωματωμένες στα συναισθηματικά σχήματα, προσδιορίζουν τον τρόπο δράσης μας.

Ενώ τα συναισθηματικά σχήματα μοιάζουν με τα σχήματα μνήμης στη βασική δομή και στον τρόπο επεξεργασίας, διαφέρουν ωστόσο στα περιεχόμενα, ειδικά όσον αφορά στην κυριαρχία των αισθητικών και των σωματικών συστατικών στοιχείων, καθώς και στη σπουδαιότητα του διαπροσωπικού πλαισίου στο οποίο τα σχήματα αυτά καταχωρούνται και στην συνέχεια επανακτώνται. Τα περιεχόμενα των συναισθηματικών σχημάτων επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο μια νέα είσοδος μπορεί να καταχωρηθεί, ώστε να επιφέρει αλλαγή. Η κυριαρχία ορισμένου τύπου υποσυμβολικής εισόδου έχει τη δυνατότητα να καταστήσει τα συναισθηματικά σχήματα ανθεκτικά στην αλλαγή.

Ο Edelman (1989) παρουσιάζει την νευρωνική βάση για την κατασκευή του σχήματος, η οποία αντιστοιχεί με την ψυχολογική διατύπωση που έχει εφαρμογή στα συναισθηματικά σχήματα. Σύμφωνα με τον Edelman, ο εγκέφαλος αναγνωρίζει πληροφορίες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται αισθητικές και κινητικές αναπαραστάσεις, ως αλληλεπιδρώντες «χάρτες» ή συλλογές ομάδων νευρώνων, που συνδέονται με τους αισθητικούς υποδοχείς. Οι χάρτες ταξινομούν τα εισερχόμενα ερεθίσματα βάσει της ομοιότητας καθώς και των εμπειρικών τους χαρακτηριστικών. Αυτοί αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, ώστε να δημιουργούν κατηγορίες πραγμάτων και συμβάντων και συνεχώς διαμορφώνουν τις πληροφορίες. Έτσι, οι αναμνήσεις

επηρεάζουν τις αντιλήψεις μας και επηρεάζονται από αυτές. Οι χάρτες είναι οργανωμένοι, αλλά και διαθέσιμοι για νέα επεξεργασία και κατηγοριοποίηση βάσει της εισόδου νέων πληροφοριών. Με τον τρόπο αυτό μια δεδομένη αντίληψη όπως είναι αποθηκευμένη στη μνήμη, θα επηρεαστεί από το χρονικό και το χωρικό πλαίσιο, από αυτό δηλαδή που προηγήθηκε, το πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνει, καθώς και από αυτό που θα ακολουθήσει.

Η κατασκευή των συναισθηματικών σχημάτων είναι συμβατή με την τρέχουσα προσέγγιση της θεωρίας του συναισθήματος, που ενσωματώνει την άποψη του συναισθήματος ως επεξεργασία συναισθηματικών πληροφοριών (Bower, 1981, Mandler, 1984). Η αντίληψη, το συναίσθημα και το κίνητρο θεωρούνται ως αλληλεπιδρώντα στοιχεία στην προσαρμοστική οργάνωση του ατόμου και όχι ως ξεχωριστές και ανταγωνιζόμενες επεξεργασίες. Σύμφωνα με τον Lang:

«...Η μνήμη ενός συναισθηματικού επεισοδίου θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα δίκτυο πληροφοριών που περιλαμβάνει μονάδες που εκφράζουν το συναισθηματικό ερέθισμα, με σωματικές και σπλαχνικές αποκρίσεις και την σχετική σημασιολογική(ερμηνευτική) γνώση. Η γνώση ενεργοποιείται από την είσοδο που ταιριάζει με κάποιες από τις αναπαραστάσεις της. Λόγω της συνεκτικότητας οι άλλες αναπαραστάσεις εμπλέκονται αυτόματα και καθώς το κύκλωμα είναι συνειρμικό, οποιαδήποτε από τις μονάδες θα μπορούσε να εκκινήσει ή στη συνέχεια να συμβάλλει στη διαδικασία αυτή...»(1994, σελ. 218).

Οποιοδήποτε συστατικό στοιχείο το οποίο ενεργοποιείται έχει τη δυνατότητα να ενεργοποιήσει και άλλα στοιχεία, έτσι ώστε η γλώσσα ή οι νοητικές εικόνες να ενεργοποιήσουν ίχνη αισθητικής ή σπλαχνικής εμπειρίας ή δράσης. Όπως υποστηρίζει ο Lang, παρόμοια συναισθηματικά δίκτυα θα μπορούσαν να μοντελοποιηθούν ως παράλληλα, αλληλοσυνδεδεμένα νευρωνικά δίκτυα, με γνωρίσματα παράλληλης κατανεμημένης επεξεργασίας (ΠΚΕ) ή συνδεδειμένων συστημάτων. Η διαδραστική λειτουργία των συναισθηματικών σχημάτων είναι επίσης συμβατή με τη νευροφυσιολογία των συναισθημάτων. Η πολύπλοκη κατασκευή των συναισθημάτων υποδεικνύει την σύνθετη εγκεφαλική τους δομή, η

οποία περιλαμβάνει τις αισθητικο-θαλαμικές, φλοιώδεις και μεσεγκεφαλικές περιοχές.

Η δομή των συναισθηματικών σχημάτων είναι επίσης συμβατή με τον ορισμό που δόθηκε από τον Kernberg (1990), ως εκείνες, δηλαδή που εμπεριέχουν συμβολικά, αναπαραστατικά, κινητικά και σπλαχνικά συστατικά στοιχεία:

«Ορίζω τα συναισθήματα ως σχήματα ψυχοφυσιολογικής συμπεριφοράς που περιλαμβάνουν ειδική γνωσιακή αξιολόγηση. Ένα ειδικά εκφραστικό σχήμα προσώπου, μια υποκειμενική εμπειρία ευχάριστης, ικανοποιητικής ή αντιπαθητικής και ένα μυϊκό σχήμα εκφόρτισης. Το εκφραστικό σχήμα προσώπου είναι μέρος του γενικού επικοινωνιακού σχήματος που διαφοροποιεί κάθε συγκεκριμένο συναίσθημα...» (σελ. 118).

Η έννοια του συναισθηματικού σχήματος είναι μια αναδιατύπωση της άποψης του Freud για τη μεταβίβαση, σε πολύ γενικότερους γνωσιακούς όρους:

«...Ας το έχουμε σαφώς κατά νου πως κάθε ανθρώπινο ον έχει αποκτήσει, από τη συνδυασμένη λειτουργία εγγενούς προδιάθεσης και από τις εξωτερικές επιδράσεις στην παιδική ηλικία, μια ειδική προσωπικότητα στην άσκηση της ικανότητας του να αγαπήσει δηλαδή, τους όρους που θέτει για να αγαπήσει, τις παρορμήσεις που ικανοποιεί και τους σκοπούς που θέτει για να την πετύχει. Αυτό δημιουργεί ένα κλισέ ή ένα στερεότυπο για εκείνον, θα λέγαμε (ή ακόμα αρκετά στερεότυπα), που συνεχώς επαναλαμβάνεται ή αναπαράγεται καθώς η ζωή συνεχίζεται, στην έκταση που οι εξωτερικές συνθήκες και η φύση των διαθέσιμων αντικειμένων αγάπης το επιτρέπουν και που πραγματικά το ίδιο είναι σε κάποιο βαθμό αλλαγμένο από μεθύτερες εμπειρίες...» (1912, σελ. 99).

3. 39 Αποτυχίες της διαδικασίας συμβολισμού. Τρόποι αποκατάστασης

Τα συναισθηματικά σχήματα είναι η βάση της οργάνωσης του εαυτού μας, που προσδιορίζουν την προσωπική μας γνώση και επιπλέον καθορίζουν τους στόχους και τις επιλογές μας στην ζωή. Η έννοια των συναισθηματικών σχημάτων εξηγεί τις προσαρμοστικές και απροσαρμοστές λειτουργίες. Στην Ψυχανάλυση, το ενδιαφέρον

στρέφεται στα απροσάρμοστα σχήματα. Δηλαδή, διερευνά τον τρόπο που σχηματίζονται και τον τρόπο που επέρχονται οι τυχούσες αλλαγές. Με τον τρόπο αυτό η θεωρία παρέχει την βάση για την εξήγηση της ψυχοπαθολογίας σε ένα ευρύ φάσμα της ψυχολογικής οργάνωσης.

Κατά την προσαρμοστική λειτουργία, τα σχήματα μνήμης είναι συνεχώς ανοικτά στην οποιαδήποτε αλλαγή. Η εκτέλεση ενός σχήματος δίνει την δυνατότητα εισόδου νέων πληροφοριών σε αυτό, επιφέροντας ταυτόχρονα ποικίλου βαθμού αλλαγή. Η αλλαγή στα συναισθηματικά σχήματα, που κυριαρχούνται από υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία, είναι γενικά δυσκολότερο να επιτευχθεί σε σχέση με τα σχήματα μνήμης. Οι υποσυμβολικές διεργασίες δρουν άμεσα και αποτελεσματικά εφόσον ταιριάζουν. Όπου το ταιριασμα δεν είναι καλό, ο υποσυμβολικός επεξεργαστής μπορεί να μην είναι σε θέση να εκτελέσει τον επαναπροσδιορισμό που απαιτείται. Χρειάζεται στο σημείο αυτό να παρέμβει ο συμβολικός επεξεργαστής. Οι αλλαγές στα συναισθηματικά σχήματα παρουσιάζουν όλα τα προβλήματα των γνωσιακών και των αισθητήριο-κινητήριων σχημάτων. Είναι η φύση των συναισθηματικών σχημάτων, όπως στην περίπτωση των σχημάτων μνήμης, όπου κάθε στοιχείο ενός σχήματος μπορεί να ενεργοποιήσει οποιοδήποτε άλλο. Στην περίπτωση που ένα αρνητικό συναισθηματικό σχήμα ενεργοποιείται από οποιοδήποτε από τα στοιχεία του, ο συγκινησιακός πυρήνας και η συμπεριφορική απάντηση η σχετική με το σχήμα διεγείρεται. Το σχήμα μπορεί να διεγερθεί από την συνεχή εμπειρία ή από την μνήμη ή την φαντασίωση. Στις περιπτώσεις αρνητικών ή συγκρουσιακών σχημάτων, τα αισθητικά και τα σπλαχνικά συστατικά στοιχεία, που δεν μπορούν να ρυθμιστούν και να ελεγχθούν βουλητικά, ενδεχομένως να ενσωματωθούν ως πόνος.

Ορισμένοι άνθρωποι μπορεί να έχουν αναπτύξει σχήματα προστασίας ή ανακούφισης, πιθανόν ενσωματώνοντας εικόνες, οι οποίες ενεργοποιούνται ως απάντηση στην επίπονη αναμονή και παρέχουν τη δυνατότητα κάποιας ρύθμισης του συναισθήματος. Στην περίπτωση που το συναίσθημα δεν είναι συντριπτικό, ή στην περίπτωση που τα σχήματα προστασίας είναι αποτελεσματικά στην

τροποποίηση του συναισθήματος, το άτομο είναι σε θέση να εξετάσει την ισχύ της αναμονής όπως αυτή εκτελείται στην πραγματικότητα ή στη φαντασία. Το άτομο είναι σε θέση να προσλάβει νέες πληροφορίες σε νέες καταστάσεις και να εξετάσει το ταίριασμα ή την αστοχία ανάμεσα στην αναμονή και στο συμβάν όπως στην πραγματικότητα συμβαίνει. Οι αναμονές και οι πεποιθήσεις που σχετίζονται με τα απειλητικά συμβάντα μπορεί να αλλαχθούν και το σχήμα τελικά να ανακατασκευαστεί.

Στην περίπτωση που το συναίσθημα είναι συντριπτικό, αναμένεται να σχηματιστεί ένα παθολογικό συναισθηματικό σχήμα.

3.40 Διχασμός και Αποσυμβολισμός

Το άτομο κατά την δράση ενός επίπονου συναισθήματος δεν μπορεί άμεσα να ελέγξει τα υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία.

Σύμβολα είναι αυτά που είμαστε ικανοί να ρυθμίσουμε και να τα κατευθύνουμε σε κάποιο βαθμό. Ωστόσο, στη νεύρωση το άτομο, αντί να χρησιμοποιήσει το συμβολικό σύστημα για να εκτιμήσει τη συναισθηματική σημασία μιας φαντασίωσης, τείνει προς την αποφυγή των συμβόλων. Έτσι, δρα καταστροφικά προς οτιδήποτε (αντικείμενα, εικόνες, ήχους, λέξεις) συνδέεται με το σχήμα που εξυπηρετεί την ενεργοποίηση του. Μπορεί να αποφύγει παρόμοιες καταστάσεις ή να αποστρέψει την προσοχή του από αυτά που αναπαρίστανται στην μνήμη. Η λειτουργία του διχασμού ή του αποσυμβολισμού, στην οποία οι συνδέσεις ανάμεσα στα συμβολικά και στα υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία των σχημάτων κόπτονται, λειτουργεί ως το αντίθετο της διαδικασίας οργάνωσης των σχημάτων. Η λειτουργία της αποφυγής και η κατασκευή αυτού που εννοούμε ως το Ασυνείδητο, εξηγείται με ένα παρόμοιο διχασμό.

Η στρατηγική της αποφυγής είναι απροσάρμοστη από πολλές απόψεις. Τα επίπονα υποσυμβολικά συστατικά συνεχίζουν να λειτουργούν ακόμα και στην περίπτωση που αποφεύγεται το συμβολικό αντικείμενο, αλλά χωρίς αυτό να αναγνωρίζεται. Όπως όλα τα υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία, που δεν συνδέονται

με σύμβολα, μπορούν να βιωθούν εκτός του εαυτού μας και εκτός του χώρου επάνω στον οποίο ασκείται έλεγχος. Ταυτόχρονα, το άτομο αποστρέφεται τα σύμβολα, τα συστατικά στοιχεία των συναισθηματικών σχημάτων που θα μπορούσε δυνητικά να κατευθύνει.

Η στρατηγική του διχασμού ή του αποσυμβολισμού μπλοκάρει τις επεξεργασίες της συνεχιζόμενης αξιολόγησης καθώς και την πιθανότητα της αυτορρύθμισης. Με τον τρόπο αυτό τα επίπονα συναισθηματικά σχήματα διαιώνονται και περικλείουν μεγάλη ποικιλία καταστάσεων εκτός από αυτήν από την οποία προκλήθηκαν. Το άτομο αισθάνεται διεγερμένο, χωρίς να γνωρίζει την σημασία της διέγερσης, η οποία μπορεί να μην είναι προσαρμοστική.

3.41 Προσπάθεια Ανασυμβολισμού

Προκειμένου το άτομο, να πετύχει να ελέγξει την σωματική και την συναισθηματική του κατάσταση, προσπαθεί να δώσει σημασία στα συναισθήματα που έχουν ενεργοποιηθεί και με αυτόν τον τρόπο επανασυνδέει τις υποσυμβολικές διεργασίες με σύμβολα. Επειδή βρίσκεται σε μια διαδικασία αποφυγής της πραγματικής πηγής ή της σημασίας της διέγερσης, χρειάζεται να δημιουργήσει καινούρια σενάρια με νέα αντικείμενα τα οποία πιθανόν να εξηγούν το διεγερμένο συναίσθημα. Αυτά είναι τα είδη των διαδικασιών που έχουν ονομαστεί «απόδοση» στην γνωσιακή θεωρία του συναίσθηματος. Θα μπορούσαν να κατανοηθούν με ψυχαναλυτικούς όρους ως *μετάθεση* και *άμυνα*. Η νέα κατάσταση ενδεχομένως να είναι παρόμοια ή να σχετίζεται με τα διχασμένα συμβολικά στοιχεία του σχήματος, αλλά μπορεί επίσης να είναι απόμακρη και αρκετά διαφορετική ώστε η σύνδεση να μην αναγνωρίζεται. Το παιδί σε κατάσταση οργής για τη μητέρα του αισθάνεται έντονη συγκινησιακή και σωματική διέγερση, αλλά μπορεί να μην αισθάνεται ικανό να διαχειριστεί τη συναισθηματική του κατάσταση. Η κατασκευή νέων σχημάτων, άσχετα αν είναι μη ρεαλιστικά, αποτελούν προσπάθειες συμβολισμού, αυθόρμητης θεραπείας στον αναπαραστατικό χώρο, ενώ διατηρείται ο αρχικός αμυντικός διχασμός. Η επιδιωκόμενη ανακατασκευή είναι από μόνη της ένα συστατικό

στοιχείο της παθολογικής δομής, που καθορίζει τη συγκεκριμένη μορφή που παίρνει το νευρωτικό σχήμα. Η γενική ανάγκη ή η επιθυμία για την δημιουργία συμβόλων και την ανεύρεση έννοιας έχει δυνητικά θετική επίδραση, αποβλέποντας τελικά στη σύνδεση με τα αντικείμενα και την επιθυμία για θεραπεία.

Ο διχασμός των υποσυμβολικών λειτουργιών από τις συμβολικές είναι αυτό που εμποδίζει να επέλθει η αλλαγή και να αναπτυχθεί ένας προσαρμοστικός τρόπος στα συναισθηματικά σχήματα. Αυτός είναι ο γενικός πυρήνας της νευρώσεως, η ουσία της κατάστασης που η Ψυχανάλυση είναι κατάλληλη να θεραπεύσει και επίσης η κατάσταση που κάποτε κάνει μια παρόμοια θεραπεία πολύ δύσκολη.

Η δομική αλλαγή, που απαιτείται και η οποία είναι τόσο δύσκολο να επιτευχθεί, είναι η σύνδεση του διχασμένου συγκινησιακού πυρήνα ενός συναισθηματικού σχήματος με τα σύμβολα που εκφράζουν την πραγματική του συναισθηματική σημασία. Η αναδιοργάνωση των συναισθηματικών σχημάτων με διαρκείς τρόπους είναι αυτό που εννοείται με τη δομική αλλαγή. Μια παρόμοια αλλαγή είναι ο ουσιαστικός στόχος της Ψυχανάλυσης, που τη διακρίνει από όλες τις άλλες θεραπευτικές μορφές.

Η Ψυχανάλυση επιτρέπει την ενεργοποίηση των παλιών συναισθηματικών σχημάτων, με τον συγκινησιακό τους πυρήνα, σε ένα νέο διαπροσωπικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να γίνουν ανεκτά, να εξεταστούν να ανακατασκευαστούν και όπου νέες συναισθηματικές έννοιες μπορούν να αναπτυχθούν. Η αλλαγή που επιδιώκεται και που είναι τόσο δύσκολο να επιτευχθεί, αφορά τα υποσυμβολικά αισθητικά, σπλαχνικά και κινητικά συστατικά στοιχεία του σχήματος, έτσι ώστε το άτομο να αισθάνεται πραγματικά ανανεωμένο και να βλέπει τον κόσμο διαφορετικά. Η ενεργοποίηση του ίδιου του σχήματος, με τα υποσυμβολικά του συστατικά στοιχεία, επιφέρει παρόμοια αλλαγή. Μέσα στην θεραπεία οι αναμνήσεις και οι φαντασιώσεις βιώνονται, επιφέροντας συναισθηματικές δονήσεις και παράλληλα συμμετοχή στο σωματικό επίπεδο.

Η ενεργοποίηση των υποσυμβολικών συστατικών στοιχείων μπορεί να προκύψει από την ανάμνηση καταστάσεων στις οποίες σχηματίστηκε ένα

συναισθηματικό σχήμα και μπορεί να εγερθεί επίσης άμεσα, σε σχέση με τον αναλυτή. Η δύναμη της μεταβίβασης κατανοείται επαρκώς άμεσα με την έννοια αυτή. Τα σχήματα που δημιουργήθηκαν στο παρελθόν από επαναλαμβανόμενα γεγονότα, τα οποία αλληλεπιδρούσαν με κεντρικά πρόσωπα, έρχονται τώρα να ενσωματώσουν το νέο αντικείμενο, το οποίο είναι ο αναλυτής. Στη συνέχεια το σχήμα εκτελείται στη θεραπεία, αλλά τελικά προκύπτει μια ανακατασκευή. Με τον τρόπο αυτό, νέες ισοδύναμες τάξεις της εμπειρίας μπορούν να σχηματιστούν, οι οποίες παρέχουν με την παρέμβαση της ερμηνείας την δυνατότητα ανακατηγοριοποίησης του διαπροσωπικού πλαισίου και την δημιουργία νέων σχημάτων.

Η θεραπεία λειτουργεί με πολλούς τρόπους προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα της ενεργοποίησης των σχημάτων και να προκύψει η αλλαγή.

Οι αρχές της οργάνωσης των υποσυμβολικών και των συμβολικών συστημάτων λειτουργούν για να προσδιορίσουν την επιλογή των νέων αντικειμένων και των νέων δομών που θα σχηματιστούν. Αυτή η μορφή του διχασμού, στην οποία η λειτουργία του συμβολισμού παραμένει σχετικά αποτελεσματική, μπορεί να είναι κυρίαρχη στις περιπτώσεις όπου το παιδί έχει αρχικά σχηματίσει θετικά συναισθηματικά σχήματα, τα οποία ενσωματώνουν αναπαραστάσεις του φροντιστή και στη συνέχεια βιώνει συγκρουσιακά αισθήματα -θυμό ή απαγορευμένες επιθυμίες- που κατευθύνονται προς το αντικείμενο της προσκόλλησης.

Στην περίπτωση που οι ίδιες οι κεντρικές φιγούρες των φροντιστών έχουν περισσότερη απειλητική παρά ρυθμιστική ή ανακουφιστική επίδραση, η οποία προκαλεί τρόμο ή θυμό και κινητοποιεί αισθήματα απόσυρσης ή επίθεσης, η αναστάτωση της βασικής οργάνωσης των συναισθηματικών σχημάτων και η παρεμβολή με τη διαδικασία του συμβολισμού αναμένεται να είναι αντίστοιχα πιο σοβαρή. Ορισμένες εμμονές ή καταναγκασμοί θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητοί με τον τρόπο αυτό, ως συμβολικές προσπάθειες για την εξήγηση ή τον έλεγχο της διέγερσης της οποίας η πραγματική έννοια αποκρούεται. Σε άλλες περιπτώσεις, οι κατηγορίες των αντικειμένων-συμβόλων που σχετίζονται με τον πυρήνα της

επίπονης συγκίνησης, θα μπορούσαν να απορριφθούν χωρίς να αντικατασταθούν. Τα συστατικά στοιχεία της επίθεσης ή του φόβου μπορεί να στραφούν προς το ίδιο το υποκείμενο, όπως στην κατάθλιψη, ή προς το σώμα, όπως σε διάφορες μορφές σωματοποίησης.

Η έλλειψη ικανότητας υποκατάστασης των συμβολικών αντικειμένων στα συναισθηματικά σχήματα αντανακλά την δομή των συστατικών στοιχείων του συναισθηματικού σχήματος. Αυτή η δομική αδυναμία οδηγεί στην ανικανότητα της χρήσης των αντικειμένων με επισκευαστικό τρόπο. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι, ορισμένα άτομα να καθίστανται περισσότερο ευάλωτα στη διαταραχή μετατραυματικού στρες, ή σε διαταραχές σωματοποίησης.

Οι βαθύτεροι διχασμοί συνεπάγονται αποτυχία οργάνωσης των συναισθηματικών σχημάτων γύρω από τα σύμβολα, εν αντιθέσει με τις αποδιοργανώσεις των σχημάτων που έχουν προηγουμένως οργανωθεί σε κάποιο βαθμό. Αυτό μπορεί να προέρχεται από την απουσία συνεπούς οργάνωσης στην πρώιμη ζωή του παιδιού, ή από την γενική ανικανότητα δόμησης των συμβολικών μορφών. Παρόμοιοι διχασμοί στις πλέον σοβαρές τους μορφές μπορεί να συνδέονται με διαταραχές όπως ο αυτισμός και κάποιες μορφές σχιζοφρένειας.

3. 42 Επίπεδα της διαδικασίας συμβολισμού.

Η αρχική κατασκευή των θετικών σχημάτων στην ανάπτυξη του ατόμου, τα οποία ενσωματώνουν τον φροντιστή, μπορεί να παραλληλισθεί με την επισκευή του συναισθηματικού διχασμού, όπως αυτό συμβαίνει στη θεραπεία. Ο φροντιστής ήταν το πρωτεύον αντικείμενο-σύμβολο οργάνωσης των συναισθηματικών σχημάτων στη φυσιολογική ανάπτυξη. Στη θεραπεία, ο αναλυτής λειτουργεί ως ένα νέο αντικείμενο στην ανακατασκευή των σχημάτων τα οποία έχουν διχαστεί. Οι συγκρουσιακές επιθυμίες που οδήγησαν στον αρχικό διχασμό, θα αναδυθούν και πάλι στη νέα σχέση όπου οι ρόλοι μπορούν να υποδυθούν με ένα νέο τρόπο. Ο αναλυτής προσφέρει ένα νέο αντικείμενο και η θεραπεία παρέχει νέο πλαίσιο. Η παλιά ιστορία λέγεται με ένα νέο τρόπο.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, η διαδικασία της μεταβίβασης των συναισθημάτων από το διχασμένο διαπροσωπικό αντικείμενο στον αναλυτή, δεν θα προχωρήσει άμεσα με τον τρόπο αυτό. Σε πολλές περιπτώσεις διχασμού ή αποσυμβολισμού, τα συναισθήματα δεν είναι οργανωμένα σε μια μορφή η οποία επιτρέπει μια παρόμοια μεταβίβαση. Εδώ, ο συμβολικός ρόλος δεν είναι διαθέσιμος για ένα νέο αντικείμενο ώστε να το αναλάβει. Η θέση δεν έχει κρατηθεί. Ένας νέος ρόλος θα πρέπει να δημιουργηθεί και το συναισθηματικό σχήμα θα πρέπει να οργανωθεί με έναν περισσότερο θεμελιώδη τρόπο.

Σε παρόμοιες περιπτώσεις ο ασθενής θα απαιτήσει την ανάπτυξη της ικανότητας του συμβολισμού, ώστε να υπάρξει η δυνατότητα να προχωρήσει η θεραπεία. Η ανάπτυξη της συμβολικής διαδικασίας προκύπτει δίπλα στην ανάπτυξη νέων, διαπροσωπικών προσδοκιών. Αυτοί οι τύποι μάθησης προχωρούν με έναν αναδραστικό τρόπο. Νέες συνδέσεις των αντικειμένων στο διαπροσωπικό πλαίσιο, στη μνήμη, στο πρόσωπο του αναλυτή και στη ζωή του ασθενούς διευκολύνουν τη συμβολική διαδικασία και η ανάπτυξή της (της συμβολικής διαδικασίας) διευκολύνει περαιτέρω συνδέσεις με αντικείμενα.

Όσο πιο σοβαρός είναι ο αρχικός διχασμός, τόσο περισσότερο δύσκολο είναι το πρόβλημα της εκμάθησης του συμβολισμού. Σε ορισμένες περιπτώσεις η απειλή, η οποία είναι ενσωματωμένη στα σχήματα που προκαλούν φόβο, βιώνεται τόσο ακραία ώστε το άτομο στρέφεται κατά της ίδιας της συμβολικής διαδικασίας με διαβρωτικό τρόπο. Ταυτόχρονα, στα υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία, ο δυνητικά καταστροφικός και βιωματικά εξοντωτικός τρόμος και πόνος είναι πολύ έντονα. Το σύνδρομο της αλεξιθυμίας όπως αναγνωρίστηκε από τους Marty και M'Uzan (1963), Nemiah και Σιφναίο (1970β) και άλλους μπορεί να θεωρηθεί ότι παρουσιάζει παρόμοια συμβολική κρίση. Όπου υπάρχει μια γενική κατάσταση οργής ή φόβου σχετική με τα αντικείμενα-σύμβολα, η επισκευή της διαδικασίας θα είναι η πλέον περίπλοκη. Στις περιπτώσεις αυτές η αποφυγή των συμβόλων ή η επίθεση σε αυτά, θα πρέπει να επιχειρηθεί ενεργητικά στη συνεχιζόμενη

θεραπευτική σχέση κατά την οποία ανασύρονται από την μνήμη, συναισθήματα τα οποία σχετίζονται με πρώιμες σχέσεις.

Κατά συνέπεια τα συμπτώματα λειτουργούν με προοδευτικό τρόπο, προάγοντας τη συμβολική διαδικασία, όπως ακριβώς υπονοεί το μοντέλο της εκφόρτισης. Στις περιπτώσεις σοβαρού αποσυμβολισμού, ένα σύμπτωμα θα μπορούσε να αποτελέσει τη μόνη διαθέσιμη δυνατότητα η οποία θα επέτρεπε την είσοδο ενός συναισθηματικού σχήματος στο συμβολικό χώρο. Αυτή είναι η αιτία, που οι ασθενείς δεν αποχωρίζονται τα συμπτώματα τους και τα οποία συμπτώματα αποτελούν ένα όχημα έννοιας.

Η διατύπωση αυτή για τον ρόλο των συμπτωμάτων είναι συμβατή με το χαρακτηρισμό του Freud (1885b, 1900) για τα ειδικά συμπτώματα ως «φορείς έννοιας», παρόμοια με το εμφανές περιεχόμενο των ονείρων.

Ο Λακάν⁶¹ αναφέρει χαρακτηριστικά: «Στο σύμπτωμα υπάρχει ένας λόγος που θέλει να διαβαστεί, αλλά η αρθρωμένη γλώσσα δεν τίθεται στην υπηρεσία αυτής της πρόθεσης και ο λόγος υποχρεούται να περάσει από το σώμα...»

Ο McDougall (1989) αναφέρεται στη σωματοποίηση καθώς και στην ενέργεια, ως υποκατάστατα της σκέψης: «...Διαμέσου της οποίας κάποιος διαχέει το συναίσθημα παρά να σκέφτεται για το συμβάν και τα αισθήματα που συνδέονται με αυτό...» (σελ. 15).

Το πρώτο βήμα της συμβολικής διαδικασίας που είναι αναγκαίο για να προχωρήσει η θεραπεία, θα μπορούσε να προϋποθέτει ότι ο ασθενής φέρνει στο χώρο της σκέψης, την σπλαχνική ή την κινητική εμπειρία. Μιλάει για τα συμπτώματα του, τα συνδέει με λεκτικά σύμβολα και στην συνέχεια ενισχύοντας τη συμβολική τους λειτουργία τα εισάγει στη θεραπευτική διαδικασία. Ο ασθενής μπορεί να εστιαστεί στο σύμπτωμα και να προχωρήσει σε συσχετισμούς με πλαίσια και σχήματα, πολύ πριν ο ρόλος οποιωνδήποτε διαπροσωπικών αντικειμένων εισέλθει στο συναισθηματικό σχήμα. Τελικά, διαμέσου της εστίασης στα συμπτώματα, τα συναισθηματικά σχήματα θα μπορούσαν να εκτυλιχθούν στη σχέση

⁶¹ Λακάν, Ζ,(1966/2005). *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, Μτφρ. Ν. Λινάρδου-Μπλανσέ, Ρ. Μπλανσέ, Εκδ: Εκκρεμές

και οι ρόλοι των νέων διαπροσωπικών αντικειμένων θα μπορούσαν να δημιουργηθούν. Με τον τρόπο αυτό, τα σχήματα στα οποία φιγουράρει ο αναλυτής, θα μπορούσαν να σχηματιστούν και τότε τελικά μπορεί να γίνει δυνατή η επαφή με τους ασθενείς για τους οποίους προηγουμένως η σχέση αυτή θεωρούνταν ανέφικτη.

Με την ίδια προοπτική, η λεκτική έκφραση που σχετίζεται με την αλεξιθυμία, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια προσπάθεια ανασύστασης μιας συμβολικής δομής για ένα διχασμένο συναισθηματικό σχήμα, παρά ως αποφυγή των συμβόλων. Οι λεπτομέρειες των ψυχοσωματικών αφηγήσεων, όπως τα ειδικά συμπτώματα στην υστερία, εμπεριέχουν κάποια έννοια, η οποία λειτουργεί ως προσπάθεια για επισκευή μετά από αμυντικό διαχωρισμό. Η εστίαση του ασθενούς σε λεπτομέρειες χρόνου και τόπου θα μπορούσε να είναι μια προσπάθεια προσανατολισμού σε ένα τμήμα σταθερού συμβολικού εδάφους της συναισθηματικής μνήμης, παρά ένας τρόπος αποφυγής της μνήμης. Η ομιλία η οποία είναι φορτωμένη με ειδικές καθημερινές λεπτομέρειες, θα μπορούσε να μην είναι απλώς ένας τρόπος κάλυψης της σιωπής και της αποφυγής του πρωτόγονου, χαοτικού άγχους. Αντίθετα θα μπορούσε να είναι μια προσπάθεια συγκράτησης του χάους και ταυτόχρονα επιδίωξης, ώστε το άγχος να γίνει λιγότερο πρωτόγονο με τη χρήση των διαθέσιμων συμβολικών μηχανισμών. Η βάση αυτή, όπου οι φαινομενικά άσχετες ή ασήμαντες ιδέες είναι στην πραγματικότητα σκόπελοι του σχήματος, θα μπορούσε να έχει εφαρμογή σε παρόμοιες ειδικές καταστάσεις καθώς και σε ποικίλα συμπτώματα.

Η έννοια των συμπτωμάτων καθώς και της ανακούφισης από αυτά χρειάζεται να εκτιμάται συγκεκριμένα σε κάθε επιμέρους περίπτωση. Μπορεί να υπάρχουν περιπτώσεις που απαιτούν την ανακούφιση των συμπτωμάτων και με τον τρόπο αυτό να διατηρούν τη διχασμένη κατάσταση. Μπορεί να υπάρχουν άλλες περιπτώσεις, όπου είναι δυνατή η εργασία με τα συμπτώματα και τις έννοιες τους, έτσι ώστε να προκληθούν βαθύτεροι συμβολικοί μετασχηματισμοί. Στην περίπτωση που ο ασθενής φέρει στην ανάλυση τη συγκίνηση που προκαλείται και μπορεί να κινητοποιήσει τις αναμνήσεις και τις εικόνες, οι οποίες είναι αποθηκευμένες σε μη-λεκτική μορφή και μπορεί επίσης να σχετισθεί με τον θεραπευτή, έχει την

πιθανότητα να κινητοποιήσει τις δυνάμεις της συμβολικής επεξεργασίας και του λεκτικού συστήματος για την αναδιοργάνωση των συναισθηματικών του σχημάτων.

Ο Λακάν⁶² αναφέρει: «Το σύμπτωμα είναι το σημαίνον ενός απωθημένου από τη συνείδηση του υποκειμένου σημασινομένου. Σύμβολο γραμμένο πάνω στην άμμο της σάρκας...Τα ιερογλυφικά της υστερίας, τα οικόσημα της φοβίας, θέλγητρα της ανικανότητας, αινίγματα της αναστολής, χρησμοί του άγχους, ομιλούντα όπλα του χαρακτήρα, σφραγίδες της αυτοτιμωρίας, μεταμφιέσεις της διαστρωφής, αυτοί είναι οι ερμητισμοί που η ερμηνεία μας επιλύει, τα διαφορούμενα που διαλύει η επίκλησή μας, με μια απελευθέρωση του φυλακισμένου νοήματος, το οποίο πηγαινει από την αποκάλυψη του παλιμψήστου στη λέξη που λύνει το μυστήριο και τη συγγνώμη του λόγου...»

Από την άλλη πλευρά, αν ο ασθενής δεν μπορεί να ανακαλέσει παρόμοιες αναμνήσεις ή να συμμετέχει θετικά σε μια θεραπευτική σχέση, ή στην περίπτωση που οι αναμνήσεις ή οι αλληλεπιδράσεις προκαλούν αβάστακτη συγκίνηση, τότε είναι δυνατό να επιταθεί ο αμυντικός διχασμός, με επακόλουθες αρνητικές συνέπειες στη ψυχική και σωματική του υγεία. Σε ορισμένες περιπτώσεις όπου η μακροχρόνια θεραπεία είναι εφικτή, η εκμάθηση του συμβολισμού, η ίδια η δόμηση των αναφορικών συνδέσεων γίνεται ένας μείζων αντικειμενικός στόχος της θεραπείας, αναγκαίος ώστε να επιτρέψει να προκύψουν άλλες αλλαγές στα συναισθηματικά σχήματα.

Η αναδραστική διαδικασία, στην οποία η μάθηση της σύνδεσης με σύμβολα και κατά συνέπεια η μάθηση της σύνδεσης με άλλα πρόσωπα αναπτύσσονται μαζί και διευκολύνει η μια την άλλη. Μία τέτοια διαδικασία θα πρέπει να συμβαίνει σε ποικίλους βαθμούς σε όλες τις ψυχαναλυτικές θεραπείες. Αυτός είναι ο λόγος που η Ψυχανάλυση διαρκεί τόσο πολύ. Αυτός είναι επίσης ο λόγος που έχει τη δύναμη να επιφέρει βαθιά αλλαγή.

⁶² Λακάν, Ζ,(1966/2005). *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, Μτφρ. Ν. Λινάρδου-Μπλανσέ, Ρ. Μπλανσέ, Εκδ: Εκκρεμές

3. 43 Συνδέοντας συναισθήματα με λέξεις

Τα συναισθηματικά σχήματα κυριαρχούνται από την υποσυμβολική εμπειρία. Το ουσιαστικό γνώρισμα της υποσυμβολικής διεργασίας δεν είναι ότι είναι μη-λεκτική, παρότι συνήθως είναι, δεν είναι ότι είναι αυτόματη ή ασυνείδητη, υπονοούμενη, παρότι μπορεί να είναι, αλλά ότι λειτουργεί χωρίς τις παραμέτρους μιας ενέργειας, χωρίς να έχουν αναγνωριστεί τα διακριτά στοιχεία ή να έχουν απαιτηθεί οι κατηγορηματικοί κανόνες επεξεργασίας. Το γνώρισμα αυτό έχει σημαντικές και κατά κάποια έννοια αντίθετες επαγωγές. Από τη μια πλευρά, η δυνατότητα να λειτουργεί χωρίς ειδικά μέτρα και κατηγορίες καθιστά δυνατή τη συνεχιζόμενη λειτουργία που είναι αναγκαία σε πολλούς τομείς της ζωής. Το υποσυμβολικό σύστημα είναι υπεύθυνο για τους υπονοούμενους υπολογισμούς που κατευθύνουν παρόμοιες ενέργειες και αποκρίσεις.

Από την άλλη πλευρά, ο υποσυμβολικός τρόπος απόκρισης εργάζεται μόνον, όσο τα λειτουργικά σχήματα είναι αληθινά και ευπροσάρμοστα. Αυτό ισχύει για τις συναισθηματικές λειτουργίες καθώς και για όλες τις δραστηριότητες της ζωής. Στην περίπτωση κατά την οποία τρόποι σκέψης, ενέργειας ή συναισθήματος είναι εγκατεστημένοι σε έναν τρόπο λειτουργίας που είναι απροσάρμοστος ή καταστροφικός, οι εν λόγω αποκρίσεις ενδεχομένως να διαιωνίζουν την υποκείμενη παραμόρφωση. Για την αλλαγή του δυσλειτουργικού συστήματος απαιτείται η εκτίμηση των στόχων και η αναδιοργάνωση των σχημάτων. Μια παρόμοια αναδιοργάνωση ενδεχομένως να απαιτήσει εξέταση των σχημάτων με τρόπο που οι υποσυμβολικοί επεξεργαστές δεν μπορούν να υποστηρίξουν. Το άτομο θα πρέπει κατά κάποιο τρόπο να εξετάσει τις επιθυμίες, τις προσδοκίες και τις πεποιθήσεις του. Στο σημείο αυτό, μπορεί να απαιτηθεί η δύναμη του συμβολικού συστήματος.

Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, η διαδικασία της αλλαγής στην ψυχαναλυτική θεραπεία εξαρτάται από την εξέταση των διχασμένων σχημάτων και τελικά την ανακατασκευή τους σε προσαρμοστική μορφή. Η γενική παραδοχή, που αφορά την ψυχανάλυση, είναι ότι η προφορική διατύπωση είναι αναγκαία για να προκύψει μια παρόμοια αλλαγή. Ωστόσο, η γλώσσα δεν είναι ο βέλτιστος τρόπος της

αναπαράστασης ή της κοινοποίησης του συναισθήματος. Τα συναισθηματικά σχήματα κυριαρχούνται από υποσυμβολικές πληροφορίες που είναι καταχωρημένες σε αισθητήρια, σπλαχνική και κινητική μορφή. Οι πολλαπλές εκφάνσεις της αναλογικής εμπειρίας, που λειτουργούν συγχρονισμένα, θα πρέπει κατά κάποιο τρόπο να εκφραστούν σε έναν κώδικα που αποτελείται από διακεκριμένα λεκτικά μέσα, τα οποία διατυπώνονται υπό την μορφή μονού διαύλου, του διαδοχικού σχήματος της ομιλίας και που επίσης είναι καταχωρημένα στη σημασιολογική μνήμη με λογική και ιεραρχική οργάνωση. Θα μπορούσαμε επίσης να δούμε πως η έκφραση των συναισθημάτων με λέξεις και η ερμηνεία τους με όρους λεκτικών εννοιών, μπορεί να είναι τμηματική στην καλύτερη των περιπτώσεων.

Στην παθολογία, το συναίσθημα το οποίο είναι επενδυμένο με φόβο, διχάζεται από τα σύμβολα που το προκαλούν. Τότε μπορεί να καλυφτεί από νέα σύμβολα σε μια αποτυχημένη προσπάθεια επισκευής. Τα σύμβολα μπορεί να είναι τα αντικείμενα μιας ιστορίας, μπορεί να εκφράσουν ή να κρύψουν μια έννοια. Οι έννοιες αυτές παρότι μετατοπίζονται δεν παύουν να είναι αληθινές.

Οι ιστορίες που έχουν αποκρυφτεί λέγονται στον ελεύθερο συνειρμό. Σχηματίζονται από την αφηγητή διαμέσου της χαρτογράφησης των συναισθηματικών σχημάτων (συμπεριλαμβανομένων των αποτυχημένων και των διχασμένων σχημάτων) σε γλώσσα. Σε αντίθεση με τη θέση του Schaffer (1980), το σχήμα των αφηγημάτων είναι αυστηρά περιορισμένο. Τα συμβάντα που προκαλούν φόβο, οι απαγορευμένες επιθυμίες και οι συγκρουόμενες προσδοκίες οι οποίες εκφράζονται λεκτικά στον ελεύθερο συνειρμό είναι πρωτότυπα (ίχνη) των επαναλαμβανόμενων επεισοδίων της ζωής του ασθενούς, όπως αυτά είναι αποτυπωμένα στα συναισθηματικά σχήματα. Αναπαρίστανται στις οργανωμένες φόρμες του συμβολικού και του υποσυμβολικού συστήματος σε ποικίλο βαθμό, πριν ειπωθούν, αλλά θα μπορούσαν να μην αναγνωρίζονται σε λεκτική μορφή.

Στη θεραπεία, οι ιστορίες αναπλάθονται από τον ακροατή(αναλυτή) και τον αφηγητή(αναλυόμενο). Η ανακατασκευή μπορεί να αφορά είτε την ανάκτηση, είτε την αναδόμηση. Τότε ο ασθενής μπορεί να φτάσει σε τέτοια συναισθηματική

αντίληψη που είναι ταυτόχρονα κάτι που «δεν είχε ποτέ σκεφτεί πριν» και κάτι που «ήξερε πάντοτε». Πράγματι, θα μπορούσε να «το ήξερε πάντοτε», αλλά μόνο στο μη-λεκτικό σύστημα. Γίνεται μια νέα ιστορία όταν έχουν δομηθεί οι αναφορικές συνδέσεις.

Η ανάπτυξη της αναφορικής επεξεργασίας προχωρά αλληλεπιδραστικά με την αλλαγή στις ίδιες τις συναισθηματικές δομές. Αρχικά αναπτύσσονται οι συναισθηματικές κατηγορίες και τα συναισθηματικά πρότυπα στις πρώτες σχέσεις της ζωής, χωρίς τη μεσολάβηση της γλώσσας. Για να επιτευχθεί αλλαγή στα συναισθηματικά σχήματα, απαιτούνται νέα σύμβολα και νέες συνδέσεις. Η Ψυχανάλυση παρέχει μια *δεύτερη ευκαιρία* για το σχηματισμό των σχημάτων του υποκειμένου. Σε αντίθεση με τα συναισθήματα και τα εξωτερικά γεγονότα, τα σύμβολα οι άνθρωποι μπορούν να τα ελέγξουν και να τα κατευθύνουν.

Η Ψυχανάλυση έχει να κάνει με τη δόμηση της αυτονομίας. Στην Ψυχανάλυση αυτός που φέρνει την ιστορία και τη μοιράζεται, στη συνέχεια κατέχει το σύμβολο με έναν ειδικό τρόπο. Το να κατέχεις το σύμβολο, παρά να καταδιώκεις από αυτό, είναι η μοναδική γνήσια αυτονομία που θα μπορούσε να επιτύχει κάποιος. Βέλτιστα, στην Ψυχανάλυση η ιστορία λέγεται, παρά αποικρύβεται. Διαμέσου της αφήγησης και της ακρόασης η ιστορία ζωντανεύει και παίρνει μια νέα μορφή.

3. 44 Η γλώσσα των συναισθημάτων

Η εμπειρία έχει δείξει ότι είναι εξαιρετικά δύσκολη η λεκτική έκφραση του συναισθήματος. Αντίθετα, συχνά μιλάμε γι' αυτό που είμαστε ανίκανοι να εκφράσουμε: «Εμείνα με ανοικτό στόμα», «έμείνα κυριολεκτικά άλαλος». Τόσο η άρθρωση όσο και η έκφραση του προσώπου είναι καταλληλότερα από την γλώσσα για την άμεση κοινοποίηση του συναισθήματος. Η φωνητική έκφραση των αντιδράσεων και των προθέσεων αποτελούν εγγενή συστατικά στοιχεία του ίδιου του συναισθηματικού σχήματος. Η άποψη η οποία αναφέρει ότι οι εκφράσεις του προσώπου που αφορούν το συναίσθημα, θα μπορούσαν να ανιχνευτούν φυλογενετικά και είναι οικουμενικές στους ανθρώπους, ως μέρος της βιολογικής

κληρονομιάς, τέθηκε από το Δαρβίνο και υποστηρίζεται από πολλούς θεωρητικούς του συναισθήματος.

Δεν είναι εκπληκτικό, από μίαν εξελικτική προοπτική, πως τα συναισθήματα είναι τόσο δύσκολο να εκφραστούν με λέξεις. Τα συναισθήματα λειτουργούν πρωτίστως για να μεσολαβήσουν ως απάντηση σε τρέχουσες καταστάσεις παρά για να προκαλέσουν καταστάσεις στην απουσία τους. Μεσολαβούν ανάμεσα σε καταστάσεις που συνεχώς αλλάζουν. Η συμπεριφορική τους απάντηση επιτρέπει την ευμετάβλητη προσαρμογή του οργανισμού στο περιβάλλον. Η αναπαράσταση των οντοτήτων με εικόνες ή με λέξεις είναι ο χώρος του συμβολικού. Η άμεση απόκριση που βασίζεται σε διαισθητική, υπονοούμενη επεξεργασία είναι η λειτουργία του υποσυμβολικού. Οι συμβολικές αναπαραστάσεις και επεξεργασίες που αποτελούν τα συναισθηματικά σχήματα είναι τα διαμερίσματα του μη-λεκτικού συστήματος για το οποίο οι αναφορικές συνδέσεις είναι οι πλέον απόμακρες και έμμεσες. Οι άνθρωποι, ως μεταβατικά όντα, προσπαθούν να δημιουργήσουν λεκτική έκφραση για ένα τύπο σχήματος που δεν έχει εξελιχθεί πλήρως στη συμβολική μορφή.

Η συμβολική συναισθηματική εμπειρία, για την οποία οι περισσότεροι άνθρωποι είναι κακώς εξοπλισμένοι, είναι ο ειδικός χώρος του καλλιτέχνη και του ποιητή. Ο καλλιτέχνης ή ο ποιητής κατασιευάζει μια μεταφορική έκφραση για να συλλάβει το συναίσθημα. Στην έκφραση του συναισθήματος, οι μεταφορικές εκφράσεις θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητές ακριβώς ως συγκεκριμένα και διακριτά σύμβολα για τις υποσυμβολικές καταστάσεις του συναισθήματος.

Τα υποκειμενικά συναισθήματα συλλαμβάνονται σε απτά αντικείμενα που έχουν ειδική δύναμη να ενεργοποιήσουν μια εμπειρία στη μνήμη. Όταν η μεταφορική διατύπωση μεταβιβάζεται σε έναν ακροατή, μπορεί να εξυπηρετήσει την πρόκληση της συναισθηματικής εμπειρίας με ορισμένα από τα υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία, που θα μπορούσε μόνο μερικώς να εκφραστεί με λέξεις.

Παρότι η λεκτική διατύπωση δεν είναι ο καλύτερος τρόπος έκφρασης του συναισθήματος, είναι ωστόσο ο καλύτερος τρόπος επικοινωνίας με άλλους

ανθρώπους. Η λεκτική διατύπωση είναι κεντρική στο έργο της Ψυχανάλυσης, φέρνοντας την εφαρμογή της δύναμης των συμβολικών συστημάτων στα συναισθηματικά σχήματα, που έχουν γίνει απροσάρμοστα.

Το αν θα γίνει κάποιος αναλυτής (ή αναλυόμενος) εξαρτάται από την ανάπτυξη της αναφορικής επεξεργασίας και από την ικανότητα δόμησης συνδέσμων ανάμεσα στη συναισθηματική εμπειρία και στις λέξεις. Στο πλαίσιο της θεραπείας, όλοι θα πρέπει να χρησιμοποιούν μεταφορικές εκφράσεις σε κάποιο βαθμό.

3. 45 Στάδια της αναφορικής επεξεργασίας

A) Υποσυμβολική ενεργοποίηση

Η επεξεργασία αρχίζει με την ενεργοποίηση ενός συναισθήματος και την συμμετοχή των ποικίλων συστατικών του στοιχείων. Τα διάφορα συστατικά στοιχεία θα μπορούσαν να λειτουργήσουν εντός ή εκτός της Συνείδησης. Έτσι, οι σχετικές ενέργειες μπορούν να εκφραστούν ως προθέσεις και τα στοιχεία του συναισθήματος θα μπορούσαν να αναγνωριστούν σε ποικίλους βαθμούς. Στη φάση της ενεργοποίησης του συναισθήματος, τα υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία του συγκινησιακού πυρήνα ενδεχομένως να είναι τα κυρίαρχα. Το πρόσωπο διεγείρεται, ορισμένες φορές, χωρίς να γνωρίζει αρχικά τι ακριβώς τον ενοχλεί. Αυτή είναι η έννοια στην οποία «η συγκίνηση προηγείται της γνώσης» με τους όρους του Zajonc (1980). Η κυριαρχία του συγκινησιακού πυρήνα υπερέχει στα συναισθηματικά σχήματα που είναι διχασμένα, εκεί όπου τα στοιχεία και τα συμβολικά περιεχόμενα είναι εκτός της Συνείδησης. Οι υποσυμβολικές εμπειρίες που κυριαρχούνται από παρόμοια σχήματα είναι πολύ δύσκολο να εκφραστούν με λέξεις.

B) Η συμβολική φάση

Η φάση της σύνδεσης της υποσυμβολικής εμπειρίας με τα σύμβολα θα μπορούσε να διαιρεθεί σε δύο επί μέρους στάδια.

1^ο.Κατασκευή της Πρωτοτυπικής Απεικόνισης

Η υποσυμβολική εμπειρία κατηγοριοποιείται σε λειτουργικά ισοδύναμες τάξεις, οι οποίες στη συνέχεια αναπαρίστανται ως πρωτοτυπικές εικόνες. Η επεξεργασία αυτή ισχύει και για τα συναισθηματικά σχήματα. Τα συναισθηματικά σχήματα δομούνται βάσει της επανάληψης των επεισοδίων που μοιράζονται έναν κοινό πυρήνα και ομαδοποιούνται ως λειτουργικά ισοδύναμα για την οργάνωση της μνήμης. Παρόμοια επεισόδια είναι ο τύπος της πρωτοτυπικής απεικόνισης που διευκολύνει την αναπαράσταση του συναισθηματικού σχήματος με λεκτική μορφή.

2^ο.Αφηγήσεις των Πρωτοτυπικών Εικόνων και των Επεισοδίων

Ο ομιλητής, ή ο αναλυόμενος που επιθυμεί να αναφερθεί στο συναίσθημά του, το κάνει αποτελεσματικά περιγράφοντας τις ειδικές εικόνες που σχετίζονται με ένα συναίσθημα ή ένα επεισόδιο στο οποίο ενεργοποιήθηκε το σχετικό συναίσθημα. Οι αφηγήσεις σχετικά με άλλους ανθρώπους μπορεί να θεωρηθούν ακριβώς ως μεταφορικές διατυπώσεις των συναισθηματικών σχημάτων. Στην επεισοδιακή μορφή, τα συναισθηματικά σχήματα μπορούν να «ειπωθούν». Οι αφηγήσεις αυτές θα μπορούσαν να είχαν τη μορφή αναμνήσεων, φαντασιώσεων ή και ονείρων. Στη θεραπεία, η μορφή του αναλυτή και το θεραπευτικό πλαίσιο, όπως βιώνεται από τον ασθενή κατά την διάρκεια της συνεδρίας, μπορεί να εισέλθει στην αφήγηση.

Γ) Η φάση του στοχασμού: Κατανόηση και επαλήθευση

Με την αφήγηση γίνεται δυνατή η κοινοποίηση ορισμένων συμβολικών περιεχομένων του συναίσθηματος, πριν να γίνει εφικτός ο χαρακτηρισμός της φύσης των συναισθημάτων. Ο κάθε αφηγητής, μέσω αυτού του μηχανισμού, είναι σε θέση να χαρακτηρίσει το συναισθηματικό σχήμα περιγράφοντας ένα πρωτοτυπικό συμβάν, ακόμα και αν δεν είναι σε θέση να πει τι ακριβώς αισθάνεται, να το κατονομάσει επαρκώς. Έτσι, μέσω της λεκτικής διατύπωσης του επεισοδίου, η επεξεργασία που θα ακολουθήσει από την πλευρά του αφηγητή, θα οδηγήσει τελικά,

ώστε το συναίσθημα να μπορέσει να αναγνωριστεί ως: «Είμαι θυμωμένος», «αισθάνομαι θλιμμένος», κ. α.

Ενώ η κατηγοριοποίηση ή η αναγνώριση ενός συναισθήματος είναι μια σημαντική λειτουργία, λαμβάνει χώρα στο τέλος της διαδικασίας της συναισθηματικής διεργασίας. Όπως για όλες τις λειτουργίες της αναφορικής διεργασίας, η δυσκολία της επεξεργασίας γίνεται έντονα αντιληπτή όταν εμποδιστεί, όταν δεν μπορούμε να βρούμε τις λέξεις που ψάχνουμε. Η διαδικασία θα λειτουργήσει με έναν ειδικά αργό και περιορισμένο τρόπο για την συναισθηματική εμπειρία που έχει διχαστεί. Η εξήγηση της αναφορικής επεξεργασίας παρέχει την βάση της διαδικασίας του ελεύθερου συνειρμού. Οι εικόνες και τα επεισόδια, ακόμα και αυτά που φαίνονται να είναι ασήμαντα και άσχετα, παρέχουν την δυνατότητα πρόσβασης στα συναισθηματικά σχήματα. Φαινομενικά ασήμαντα συμβάντα, των οποίων η συναισθηματική σημασία δεν αναγνωρίζεται, είναι αποτελεσματικά στη σύνδεση των σχημάτων. Στην περίπτωση που η αναφορική επεξεργασία λειτουργεί επιτυχώς, οι νέες συνδέσεις του λεκτικού συστήματος θα αναδράσουν παρέχοντας τη δυνατότητα αλλαγής στα μη-λεκτικά συστήματα.

3. 46 Η ανάπτυξη της αναφορικής επεξεργασίας: Η διαπροσωπική βάση

Όπως όλες οι πρωτοτυπικές εικόνες του εαυτού μας σε σχέση με τους άλλους, που είναι κεντρικές στα συναισθήματα, η αναφορική επεξεργασία με την οποία εκφράζεται η συναισθηματική εμπειρία αρχίζει και αυτή να δομείται στην πολύ πρώιμη νηπιακή ηλικία, στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης μητέρας-παιδιού. Η ανάπτυξη της αναφορικής επεξεργασίας αρχίζει πολύ πριν την απόκτηση της γλώσσας και συνεχίζει σε αυξανόμενη σύνθετη μορφή, καθ' όλη τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας και γενικότερα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής.

Επιπλέον κατά τη σύνδεση των συμβολικών συστημάτων μεταξύ τους, αλλά και με τα συμβολικά σχήματα, η αναφορική επεξεργασία έχει τον επιπρόσθετο ρόλο της σύνδεσης των εσωτερικών αναπαραστάσεων ενός ατόμου με αυτές ενός άλλου, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα νέο αναφορικό χώρο. Από την πρώιμη της

ανάπτυξη η αναφορική επεξεργασία περιλαμβάνει όχι μόνο συνδέσεις ανάμεσα στην υποκειμενική κατάσταση και τις φανερές εκφράσεις, αλλά επίσης σύνδεση ανάμεσα στην εσωτερική εμπειρία και τις εκφράσεις των άλλων. Οι συμπεριφορικές αντιδράσεις και οι εκφράσεις του προσώπου της μητέρας αποτελούν τα πρώτα εξωτερικά σύμβολα που θα χρησιμοποιηθούν από το παιδί ως στοιχεία για τη δική του εσωτερική οργάνωση. Κάθε μία από τις αντιδράσεις αυτές λειτουργεί ως «μη-λεκτική μεταφορική έκφραση» για την υποκειμενική εμπειρία του παιδιού. Οι εκφράσεις της μητέρας χρησιμεύουν ως μη-λεκτικά πρωτοτυπικά σύμβολα των συναισθημάτων, που λειτουργούν όπως και τα άλλα πρότυπα, στο να ομαδοποιήσουν ισοδύναμες τάξεις υποσυμβολικής εμπειρίας (τάξεις της εσωτερικής κατάστασης του νηπίου) σε διακριτές μονάδες οι οποίες συμβάλουν στο σχηματισμό των αναπαραστάσεων του παιδιού.

Ο Stern κατατάσσει τις εκφράσεις και την συμπεριφορά του φροντιστή στα στοιχεία που παρέχουν εξωτερικές συμβολικές αναπαραστάσεις για την εσωτερική εμπειρία του παιδιού και που εκπληρώνουν τη λειτουργία αυτή, πολύ πριν γίνει διαθέσιμη η γλώσσα. Έχει εντοπίσει ένα σχήμα αλληλεπίδρασης, ξεκινώντας από τότε που το παιδί είναι περίπου 9 μηνών και το ορίζει ως «συγκινησιακή ρύθμιση», το οποίο εξηγεί τη διαδικασία αυτή της αναπαράστασης. Σύμφωνα με τον Stern (1985):

«Μια ρύθμιση είναι μια αναδιαμόρφωση, μια αναδιατύπωση μιας υποκειμενικής κατάστασης. Χρησιμοποιεί την υποκειμενική κατάσταση ως το αναφορικό και την εμφανή συμπεριφορά ως μια από τις διάφορες πιθανές εκδηλώσεις ή εκφράσεις του αναφορικού. Για παράδειγμα, το επίπεδο και η ποιότητα πληθωρικότητας θα μπορούσε να εκφραστεί ως μια μοναδική άρθρωση, ως μια μοναδική χειρονομία, ως μια μοναδική παρουσίαση προσώπου...»(σελ. 161).

Η διαδικασία αυτή της συγκινησιακής ρύθμισης θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το πρώτο στάδιο στην αναφορική επεξεργασία, όπως αυτή εφαρμόζεται στη λεκτική έκφραση του συναισθήματος. Η απόκριση του φροντιστή χρησιμεύει ως μια αναπαράσταση και ως επέκταση της συναισθηματικής κατάστασης του παιδιού.

3. 47 Η ανάπτυξη των λεκτικών συναισθηματικών εννοιών:

Μια προέκταση της θεωρίας του Vygotsky

Η έκφραση του συναισθήματος με λεκτική μορφή απαιτεί μια νέα ενοποίηση, εκτός από τη φωνητική και την ενέργεια που έχει εγγενή στοιχεία στα συναισθηματικά σχήματα. Ενώ δεν υπάρχει μοντέλο μέχρι τώρα που να εξηγεί την ανάπτυξη αυτή, θα μπορούσαμε να δώσουμε μια παρόμοια εξήγηση με βάση τη διατύπωση του Vygotsky για την ανάπτυξη των εννοιών των λέξεων. Παραλληλίζοντας μερικώς τη διατύπωση του Vygotsky και συμπληρώνοντάς την, θα μπορούσαμε να κάνουμε τις ακόλουθες διατυπώσεις αναφορικά με την ανάπτυξη των λεκτικών συναισθηματικών εννοιών στην πρώιμη ζωή του παιδιού.

1. Στην οντογενετική τους ανάπτυξη το συναίσθημα και η ομιλία έχουν διαφορετικές ρίζες. Οι πρώτες συναισθηματικές δομές κατασκευάζονται χωρίς τη γλωσσική μεσολάβηση, στα πρώτα διαπροσωπικά στάδια της ζωής. Το συναίσθημα διαφέρει από άλλες μορφές σκέψης στο ότι εκφράζεται επίσης άμεσα με φωνητική μορφή. Αυτό ξεκινά με το κλάμα κατά την ώρα της γέννησης και συνεχίζεται να αναπτύσσεται με πολλές άλλες μορφές καθ' όλην τη διάρκεια της ζωής.

2. Θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε ένα μη-συναισθηματικό στάδιο στην ανάπτυξη της ομιλίας του παιδιού, κατά το οποίο το παιδί πειραματίζεται ενεργά με φθόγγους, οι οποίοι θα αναπτυχθούν σε γλώσσα. Θα μπορούσαμε επίσης να εντοπίσουμε ένα μη-γλωσσικό στάδιο στη συναισθηματική του έκφραση, στη διάρκεια του οποίου το παιδί αδυνατεί να πει πώς και τι ακριβώς αισθάνεται, αλλά εκφράζει το συναίσθημά του με φυσιολογικές φωνητικές και άλλες εκφραστικές μορφές, όπως: Κλάμα, γέλιο, για τα οποία έχει πλήρη έλεγχο. Η σχέση της φωνητικής του συναισθήματος, σε σχέση με τους άλλους τύπους πρώιμης φωνητικότητας, δεν έχει μελετηθεί.

3. Η ανάπτυξη του συναισθήματος και της ομιλίας ακολουθούν διαφορετικές κατευθύνσεις, ανεξάρτητες η μια από την άλλη.

4. Σε ένα ορισμένο σημείο του χρόνου, οι κατευθύνσεις αυτές μπορούν να συναντηθούν και από το σημείο αυτό και μετά το συναίσθημα μπορεί να διατυπωθεί λεκτικά. Η ομιλία αποκτά την ισχύ να περικλείει και να εκφράζει το συναίσθημα. Οι λεκτικές συναισθηματικές έννοιες έχουν αρχικά τη μορφή περιγραφής ειδικών εικόνων και γεγονότων που παρουσιάζονται με σχήματα. Το παιδί που είναι αναστατωμένο ή διεγερμένο μαθαίνει πρώτα να περιγράφει «τι έγινε» και αργότερα, είναι σε θέση να χαρακτηρίσει ή να ονομάσει τα συναισθήματά του. Η διαδικασία εξαρτάται από την αποδοχή, την οποία θα έχει από μέρους του φροντιστή, ώστε το παιδί να μην συντριβεται από αυτά.

Η ένωση των κατευθύνσεων του συναισθήματος και της γλώσσας απαιτεί ένα επαρκές διαπροσωπικό πλαίσιο. Ο Vigotsky υπέθεσε ότι το κοινωνικό πλαίσιο που απαιτείται για την ανάπτυξη των εννοιών των λέξεων είναι οικουμενικά διαθέσιμο για όλα τα παιδιά που ανατρέφονται στην ανθρώπινη κοινωνία. Αυτό δεν ισχύει για τη συναισθηματική έκφραση. Υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση στο βαθμό κατά τον οποίο το διαπροσωπικό πλαίσιο είναι επαρκές την πρώιμη ζωή του παιδιού, που απαιτείται για την ανάπτυξη των λεκτικών-συναισθηματικών εννοιών. Αυτή η διαφοροποίηση θα αντικατοπτριστεί στην ενοποίηση-ή στο διχασμό-των συναισθηματικών σχημάτων, καθώς και στην ικανότητα του ατόμου για προσαρμοστική συναισθηματική ανάπτυξη καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

3. 48 Η αναφορική επεξεργασία και η διαδικασία ανακάλυψης

Η ανάπτυξη και η λεκτική έκφραση της συναισθηματικής εμπειρίας, όπως αυτό συμβαίνει στην ψυχαναλυτική θεραπεία, δεν είναι μόνο μια λειτουργία της υποσυμβολικής ή της συμβολικής επεξεργασίας, αλλά απαιτεί ευπροσάρμοστη εργασία μεταξύ των συστημάτων. Αυτή είναι μια διαδικασία δόμησης νέων κατηγοριών και νέων διαστάσεων, η οποία στη συνέχεια θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να κατευθύνει περαιτέρω την έρευνα. Αυτή η αναδραστική

λειτουργία είναι ο πυρήνας της αναφορικής επεξεργασίας. Νέες τάξεις λειτουργικά ισοδύναμων εμπειριών αναδύονται στα υποσυμβολικά συστήματα, ενώ η αναγνώριση αυτών των νέων συμπλεγμάτων συμβαίνει στους συμβολικούς τόπους. Η διαδικασία λειτουργεί πολύ καλά παλινδρομικά με συνεχή πρόοδο, καθώς τα νέα συμβολικά συστήματα εξυπηρετούν στο άνοιγμα νέων συνδέσεων στα μη-συμβολικά. Έχοντας αυτόν τον τρόπο λειτουργίας η αναφορική επεξεργασία θα χαρακτηριζόταν ως *ελικοειδής*, παρά κυκλική σε μορφή.

Ο αναφορικός κύκλος (ως ελικοειδής μορφή), είναι κεντρικός στην ανακάλυψη νέων εννοιών, καθώς αυτό συμβαίνει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής, στη συναισθηματική και στη γνωστική επικράτεια. Τα στάδια του αναφορικού κύκλου, τα οποία αφορούν την οργάνωση και τη λεκτική διατύπωση του συναισθήματος είναι διαφωτιστικά, τόσο στο δημιουργικό επιστημονικό έργο, όσο και στις τέχνες παρέχοντας μια βάση για την κατανόηση της εφαρμογής του, στη διαδικασία ανακάλυψης της Ψυχανάλυσης.

3. 49 Ο ελεύθερος συνειρμός

Ο αναλυόμενος, όπως ο επιστήμονας ή ο ντέντεκτιβ, βρίσκεται στην αναζήτηση νέων ανακαλύψεων και νέας κατανόησης, διαδικασία κατά την οποία σημειώνονται πολλές ομοιότητες, καθώς και διαφορές μεταξύ των επιδιώξεών τους. Ενώ ο Poincaré προσπάθησε για την προώθηση της γνώσης στον επιστημονικό του χώρο, η Ψυχανάλυση αναλαμβάνεται την τροποποίηση, την ανακούφιση της συμπτωματολογίας και οι ανιχνεύσεις της εστιάζονται στον ψυχισμό του ατόμου. Ταυτόχρονα, η διαδικασία της ανακάλυψης στην Ψυχανάλυση είναι μια συνεργατική προσπάθεια, λαμβάνει χώρα σε ένα διαπροσωπικό πλαίσιο και είναι ενικό φαινόμενο (έχει την δική του απολύτως μοναδική ταυτότητα), σε αντίθεση προς τις δημιουργικές ανιχνεύσεις των άλλων πεδίων, οι οποίες είναι μοναχικές. Εκτελούνται δηλαδή σε μεγάλο βαθμό από έναν, παρότι μπορεί να βασίζονται σε προγενέστερη γνώση. Οι ανιχνεύσεις της Ψυχανάλυσης είναι τόσο εσωτερικά εστιασμένες, όσο περισσότερο συνεργατικές είναι σε σχέση με αυτές της επιστήμης και των τεχνών.

Η διαδικασία του συμβολισμού, όπως αυτή συμβαίνει στη συναισθηματική ανάπτυξη και στη θεραπεία, σχετίζεται με την παρουσία ενός άλλου προσώπου(του ψυχαναλυτή). Η παρουσία του άλλου έχει πολλούς ρόλους στην πραγματικότητα και στη φαντασίωση: Το ερέθισμα που ενεργοποιεί ένα συναισθηματικό σχήμα(σχέση μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης), ο ακροατής που το καταλαβαίνει, το υποστηρίζει και το αποδέχεται, ή που εφαρμόζει μια νέα προοπτική στο υλικό το οποίο έχει παρουσιαστεί.

Η αναφορική διαδικασία στο ειδικό διαπροσωπικό πλαίσιο της θεραπείας παρέχει το βασικό μοντέλο για τον μετασχηματισμό της συναισθηματικής εμπειρίας, με τα δυναμικά της υποσυμβολικά συστατικά στοιχεία, στον λεκτικό κώδικα στον οποίο η εμπειρία θα μπορούσε να μοιραστεί. Οι ανιχνεύσεις που συμβαίνουν στον ελεύθερο συνειρμό, όπως και οι κύκλοι της επιστημονικής ή της μαθηματικής ανακάλυψης, ακολουθούν τις γενικές φάσεις της αναφορικής επεξεργασίας.

3. 50 Η Ψυχανάλυση ως ανίχνευση και ανακάλυψη

Κατά την διάρκεια της αναλυτικής διαδικασίας, όπως και στην περίπτωση της εργασίας του ποιητή ή του επιστήμονα, η λειτουργία του συμβολισμού είναι κεντρική. Σε όλες τις περιπτώσεις το άτομο ανιχνεύει στην περιοχή των υποσυμβολικών αναπαραστάσεων και διεργασιών και συνδέει τα σύμβολα, τα οποία θα μπορούσαν να είναι εικόνες ή λέξεις.

Μπορούμε να ελέγξουμε και να κατευθύνουμε τη συμβολική μας διεργασία σε σημαντικό βαθμό και γενικά είμαστε σε θέση να το κάνουμε ακόμα καλύτερα στην περίπτωση της χρησιμοποίησης της γλώσσας, απ' ότι στην περίπτωση των αναπαραστάσεων. Ωστόσο, δεν μπορούμε άμεσα να πούμε σε έναν υποσυμβολικό επεξεργαστή, τι θα πρέπει να κάνει. Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να θέσουμε τα ερωτήματά μας και να εργαστούμε όσο το δυνατόν καλύτερα για να τα απαντήσουμε και μετά να περιμένουμε από τον υποσυμβολικό επεξεργαστή να κάνει τη δουλειά του. Έτσι, φορτώνουμε το σύστημα με πληροφορίες, τις οποίες θα

μπορούσε να χρειάζεται ο υποσυμβολικός επεξεργαστής, ακόμα και στην περίπτωση που δεν είμαστε σε θέση να πούμε με ακρίβεια, τί είναι αυτές οι πληροφορίες ή πώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν.

Ο επιστήμονας, ο αναλύόμενος καθώς και ο αναλυτής, όλοι μαθαίνουν όταν επιδιώκουν ενεργητικά τη λύση, ακόμη κι αν η εργασία φαίνεται να είναι άσκοπη και αισθάνονται σα να βρίσκονται στο σκοτάδι. Περιμένουν με υπομονή να λειτουργήσει το σύστημα και να προκύψει η αλλαγή. Το υποσυμβολικό σύστημα αν έχει επαρκώς προετοιμαστεί, εκτελεί την επεξεργασία του, η οποία καθορίζεται από το περιεχόμενο των παραμέτρων του προβλήματος. Στην περίπτωση που επιτύχει μια λύση, η οποία θα μπορούσε να συμβολιστεί, φαίνεται πως προέρχεται από έξω. Η διαδικασία αυτή σε υποσυμβολικούς δείκτες είναι ο ουσιαστικός πυρήνας της δημιουργικής εργασίας, η βάση της έντονα επιθυμητής λύσης, η «έκπληξη» που ελπίζουμε στην αναλυτική εργασία.

Η στροφή της προσοχής μας από το πρόβλημα, για το ψάξιμο χωρίς να γνωρίζουμε τι ψάχνουμε, είναι κρίσιμη για τη διαδικασία ανακάλυψης της Ψυχανάλυσης, όπως είναι και για τις επιστήμες και τις τέχνες. Ωστόσο, η στροφή παίζει επίσης ένα συγκεκριμένο ρόλο για το διανοητικό περιεχόμενο που αντιμετωπίζεται στην ψυχανάλυση. Εκτός από τη γενική λειτουργία της υποσυμβολικής διαδικασίας σε οποιαδήποτε δημιουργική έρευνα, υπάρχει μια εγγενής ανάγκη, όταν τα πράγματα τα οποία ψάχνει κάποιος είναι αναπαραστάσεις οι οποίες αναπτύχθηκαν νωρίς στη ζωή σε υποσυμβολική μορφή και που ποτέ δεν έχουν διασαφηνισθεί. Μια παρόμοια εμπειρία μπορεί να αναμένεται να αναδυθεί, όταν δοθεί στο υποσυμβολικό σύστημα η ελευθερία να εκτελέσει το έργο του.

Η ανάγκη της άφησης του υποσυμβολικού επεξεργαστή να λειτουργήσει είναι ακόμα πιο σημαντική, όταν η πληροφορία η οποία επιδιώκεται δεν είναι μόνο αδύνατο να εκφραστεί με λέξεις, με γνωστική έννοια, αλλά και άρρητη με συναισθηματική έννοια, συνδεδεμένη με σκέψεις που προκαλούν φόβο, πολύ φρικτές ώστε να εκφραστούν (ή να γίνουν γνωστές). Οι διαδικασίες ενσωμάτωσης του συμβολικού τρόπου αδυνατούν να εργαστούν με παρόμοιες αφόρητες εικόνες. Στη

συμβολική περιοχή δεν μπορούμε να ανακαλύψουμε και να αποφύγουμε τις ίδιες εικόνες και τις σιέψεις. Εδώ, αναλαμβάνουν ρόλο οι ειδικές δυνάμεις των υποσυμβολικών τρόπων, που λειτουργούν σε πολλαπλό σύστημα διαδικασίας. Οι ανεξάρτητοι, υποσυμβολικοί επεξεργαστές λειτουργούν με τους δικούς τους τρόπους και τα δικά τους σχήματα, χωρίς να κατευθύνονται ή να εμποδίζονται από τις οργανωτικές διαδικασίες των συμβολικών τρόπων. Με τον τρόπο αυτό, η υποσυμβολική διαδικασία μπορεί να διευκολύνει τη σύνδεση με το άρρητο, πριν οι διαδικασίες ενσωμάτωσης του συμβολικού συστήματος αναλάβουν να κατευθύνουν την κίνηση προς άλλη κατεύθυνση. Ο ασθενής αποκτώντας μια εμπειρία και στην συνέχεια συνθέτοντας μια ιστορία που συνδέεται στο σχήμα των συναισθημάτων, αλλά της οποίας η σχέση της με το σχήμα αυτό δεν αναγνωρίζεται, είναι σε θέση να συλλέξει πληροφορίες πριν γίνουν γνωστές σε αυτόν οι συναισθηματικές τους έννοιες.

Στην περίπτωση κατά την οποία η αναπαράσταση ενός συναισθηματικού σχήματος που προκαλεί φόβο αναδυθεί στο πλαίσιο του νέου, διαπροσωπικού πλαισίου της μεταβίβασης, το υλικό που προηγουμένως ήταν αφόρητο, μπορεί να αρχίσει να παίρνει μια νέα και λιγότερο αφόρητη έννοια.

Μπορούμε να σημειώσουμε έναν ειδικό κίνδυνο ανίχνευσης στην ψυχαναλυτική διαδικασία, που δεν είναι παρόν στις ανιχνεύσεις της επιστήμης. Η στροφή της προσοχής που είναι επιτρεπτή στον ελεύθερο συνειρμό και η οποία είναι ουσιαστική σε οποιαδήποτε δημιουργική πράξη, μπορεί από μόνη της να λειτουργήσει στην υπηρεσία μιας προσπάθειας αποφυγής και μπορεί να οδηγηθεί ή να υποβοηθηθεί μερικώς από αυτήν. Αντί να ενεργοποιήσει τις συνδέσεις ανάμεσα στους τρόπους υποσυμβολικής και συμβολικής διαδικασίας, η στροφή της προσοχής, με την έννοια αυτή, μπορεί να λειτουργήσει για να διακόψει τις συνδέσεις αυτές. Για να είναι παραγωγικός, στην υπηρεσία της συναισθηματικής ανακάλυψης, ο ασθενής χρειάζεται να αναπτύξει ένα είδος «συναισθηματικής εμπλοκής-πρόβλεψης». Στην αρχή, το έργο εξαρτάται κρίσιμα από τη «συναισθηματική πρόβλεψη» του αναλυτή σχετικά με τον ασθενή, να οδηγήσει δηλαδή τις ανιχνεύσεις του ασθενούς προς την

κατεύθυνση που τίθεται από τα ίδια τα ζητήματα(επιθυμίες) του ασθενούς. Στη συνέχεια, ο ασθενής μπορεί να αναπτύξει και να χρησιμοποιήσει τη δική του συναισθηματική πρόβλεψη ως οδηγό για τους συνειρμούς του. Η διαδικασία αυτή είναι ένα μείζον συστατικό στοιχείο της επιτυχούς αναλυτικής εργασίας, η οποία αρχίζει με τη θεραπεία αλλά στην συνέχεια συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής.

Η ικανότητα του ασθενούς να ψάχνει ελεύθερα και να συμβολίζει, εξαρτάται αρχικά όχι μόνο από την ικανότητα του αναλυτή, αλλά επίσης και από την ισχύ της παρουσίας του αναλυτή ως άμεση επιρροή στον διαπροσωπικό κόσμο του ασθενούς. Αυτό συμβαίνει πρώτα στη μεταβίβαση. Μέσω της αναδιοργάνωσης των συναισθηματικών σχημάτων, οι προσδοκίες του ασθενούς βαθμηδόν θα αναδιαταχθούν με ένα γενικότερο τρόπο. Απαιτείται να αναγνωρίσουμε, ότι ο αναλυτής που έχει ενσωματωθεί ως ένα νέο συμβολικό αντικείμενο στα συναισθηματικά σχήματα του ασθενούς, θα παίζει ένα συνεχιζόμενο ρόλο στην συναισθηματική του ζωή. Ο αναλυτής μπορεί να εσωτερικευθεί σε μια ποικιλία μορφών και σχημάτων, που έχουν διαδραματιστεί στη σχέση και έχουν αναδομηθεί και θα μπορούσε επίσης να γίνει ένα ευμενές σύμβολο στη δόμηση των νέων σχημάτων, της ανακούφισης και της αυτορρύθμισης. Η λύση της μεταβίβασης, με την έννοια αυτή, δε θα μπορούσε να είναι περισσότερο από τμηματική. Θα μπορούσαν επίσης να υπάρξουν περιπτώσεις κατά τις οποίες η θεραπεία αποτυγχάνει και η εσωτερικευμένη αναπαράσταση του αναλυτή θα οδηγήσει σε νέες αποσπάσεις. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, ο τερματισμός της θεραπείας δεν καταργεί την παρουσία και την ισχύ του αναλυτή. Ο αναλυτής ως ένα αντικείμενο-σύμβολο παραμένει ένας ενεργός παράγοντας στον εσωτερικό απεικονιστικό κόσμο του αναλυόμενου.

3. 51 Όνειρα και φαντασιώσεις

Ο Freud θεώρησε τη θεωρία των ονείρων, με τις κεντρικές έννοιες των πρωτογενών και των δευτερογενών διαδικασιών, ως την πλέον πρωτότυπη και σημαντική συνεισφορά του:

«...Το παρόν βιβλίο, με τη νέα συνεισφορά στην Ψυχολογία που κατέπληξε τον κόσμο όταν δημοσιεύτηκε (1900) παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτο. Περιλαμβάνει, ακόμα και σύμφωνα με την παρούσα μου κρίση, την πλέον πολύτιμη όλων των ανακαλύψεων που έλαχε σε μένα η τύχη να κάνω γνώση, όπως αυτή πέφτει στον κλήρο κάποιου μόνο μια φορά στη διάρκεια της ζωής του...» (1900, σελ.302)

Η ερμηνεία των ονείρων αποτελεί ένα ζήτημα κεντρικής σπουδαιότητας παρά τις όποιες τροποποιήσεις που προέκυψαν στην ψυχαναλυτική θεωρία και στην τεχνική. Ενώ η ψυχαναλυτική θεωρία των ονείρων έχει εξελιχθεί, όπως έχει συμβεί και με άλλες πλευρές της θεωρίας, οι μείζονες φάσεις της δομής του ονείρου, όπως διατυπώθηκαν από τον Freud, θα μπορούσαν να απαριθμηθούν σε γενικούς όρους ως εξής:

1. *Ενεργοποίηση.* Οι ενέργειες των καταπιεσμένων επιθυμιών, που παραμένουν ενεργές κατά τη διάρκεια του ύπνου, πιέζουν προς εκτόνωση, απειλώντας να ξυπνήσουν αυτόν που κοιμάται. Ωστόσο το μυϊκό σύστημα είναι αποφορτισμένο και με τον τρόπο αυτό απενεργοποιημένο.

2. *Λανθάνουσες ονειρικές σκέψεις.* Η ασυνείδητη βούληση προσπαθεί να προχωρήσει προς την Προσυνειδητή και από εκεί στη Συνείδηση. Ωστόσο, μια μη-συνειδητή σκέψη, αδυνατεί να εισέλθει στο Προσυνειδητό και μπορεί να ασκήσει επίδραση εκεί μόνο «...δημιουργώντας σύνδεση με μιαν σκέψη που ήδη ανήκει στο Προσυνειδητό» (Freud, 1900, σελ. 613) και με τον τρόπο αυτό να δεσμεύσει την ενέργεια της επιθυμίας. Οι λανθάνουσες ονειρικές σκέψεις είναι περίπλοκες, λογικές δομές με όλες τις ιδιότητες της λογικής σκέψης κάποιου που είναι ξύπνιος.

3. *Μετασχηματισμός σε συγκεκριμένη μορφή.* Σε ένα ενδιάμεσο στάδιο της ονειρικής διαδικασίας, οι περίπλοκες και αφηρημένες λανθάνουσες ονειρικές σκέψεις μεταφράζονται σε περισσότερο συγκεκριμένη λεκτική μορφή, το είδος της γλώσσας που θα μπορούσε ευκολότερα να εικονογραφηθεί. «..Μια διαφορετική διατύπωση, που ίσως να ηχεί λιγότερο συνηθισμένα αλλά που θα περιλαμβάνει περισσότερα συστατικά στοιχεία που είναι συγκεκριμένα και είναι ικανά να αναπαρασταθούν...» (Freud, 1916-1917 σελ. 175).

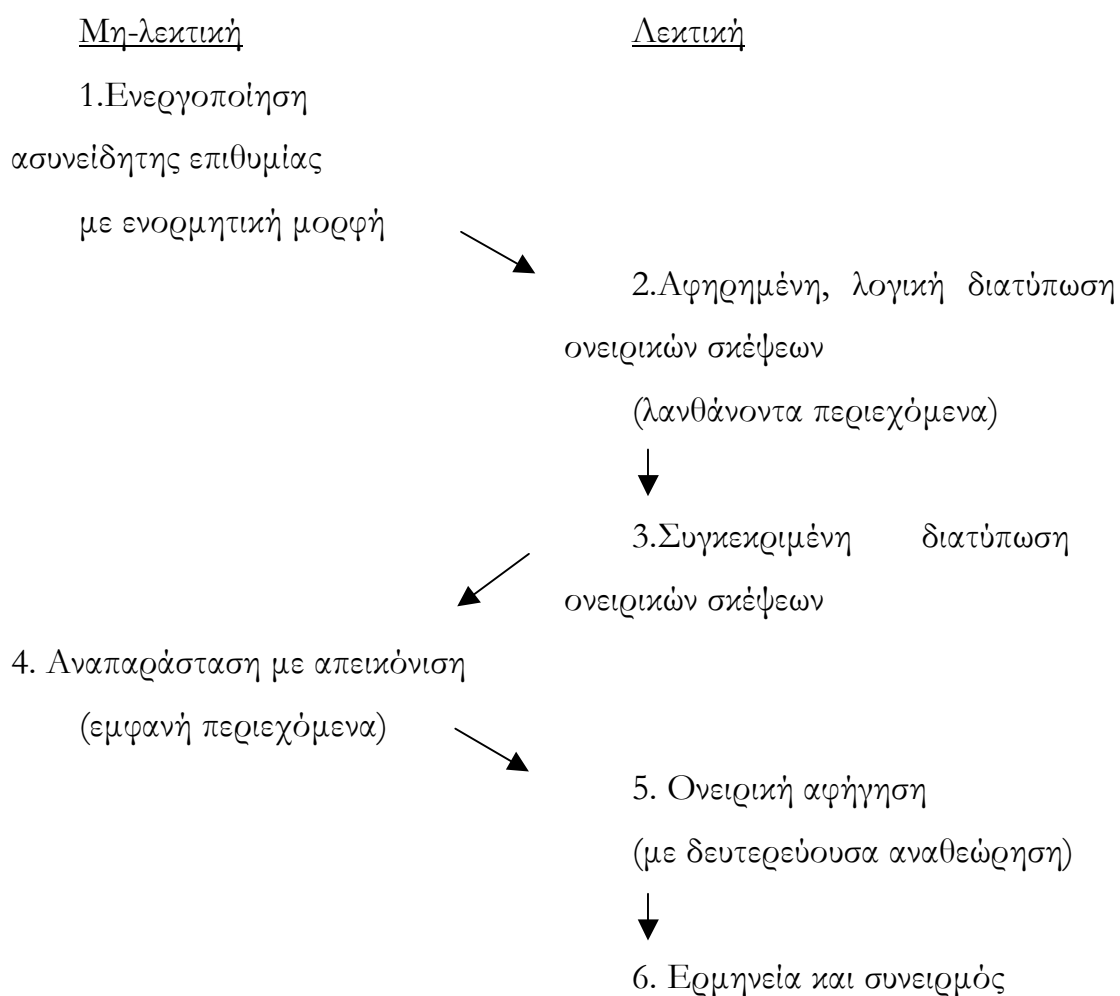
4. *Εικονική αναπαράσταση.* Οι συγκεκριμένες λεκτικές εκφράσεις των ονειρικών σκέψεων μπορούν τώρα να αναπαρασταθούν σε εικονική μορφή. Η αναπαράσταση μιας λεκτικής σκέψης σε εικονική μορφή παραλληλίζεται με τη διαδικασία με την οποία οι φυσιολογικές σκέψεις μετασχηματίζονται σε συμπτώματα στις νευρώσεις και είναι η λειτουργία του λογοκριτή, που ασκείται για τις απαράδεκτες ασυνείδητες επιθυμίες. Αυτό αντανakλά «μια αναδρομική κίνηση του ψυχικού συστήματος από μια περίπλοκη πράξη της φαντασίωσης πίσω στην πρώτη ύλη των υποκείμενων ιχνών μνήμης...» (Freud, 1900, σελ. 581).

5. *Λεκτική αφήγηση.* Η εικονική αναπαράσταση του εμφανούς περιεχομένου στη συνέχεια μεταφράζεται και πάλι σε λεκτική μορφή που παράγει μian έκθεση του ονείρου. Η διαδικασία της δευτερογενούς αναθεώρησης συνεισφέρει στη δομή, μια ευκρινή και ικανή να κοινοποιηθεί αφήγηση.

6. *Συνειρμός και ερμηνεία.* Με τους συνειρμούς των στοιχείων της ονειρικής αφήγησης, η οποία υποβοηθείται από την ερμηνεία, λαμβάνει χώρα η αποκωδικοποίηση της ονειρικής διαδικασίας. Αυτός που ονειρεύτηκε μπορεί να ανακτήσει τις καταπιεσμένες ονειρικές σκέψεις, το λανθάνον λεκτικό περιεχόμενο του Σταδίου 2, που συνιστά τη δήλωση της ασυνείδητης επιθυμίας, την οποία αποκρύπτει το όνειρο.

Υπάρχουν πολλά προβλήματα με την διατύπωση αυτή, τα οποία αφορούν τόσο την εσωτερική ασυνέπεια του μοντέλου, όσο και την έλλειψη υποστήριξης από τη

σύγχρονη ψυχολογική και νευροφυσιολογική έρευνα. Η διαδοχή της διαδικασίας, που εκφράζεται στη θεωρία του Freud σχετικά με τη δομή του ονείρου, κινείται προς τα εμπρός και προς τα πίσω ανάμεσα σε μη-λεκτικές και σε λεκτικές μορφές, από την ενεργοποίηση μιας ασυνείδητης επιθυμίας, με σύνθετες, αφηρημένες, λανθάνουσες ονειρικές σκέψεις, προς τις λεκτικές αναπαραστάσεις αυτών με συγκεκριμένη απεικόνιση και μετά σε λεκτικές αναφορές και τους συνειρμούς τους. Μια σχηματική περίληψη της διαδοχής αυτής εμφανίζεται στο παρακάτω Σχήμα «Δομής και ερμηνείας των ονείρων». Η περίπλοκη «ζικ-ζακ» διατύπωση είναι μια ένδειξη της λειτουργίας του μοντέλου υπονοούμενης λεκτικής παρέμβασης του Freud, στο οποίο η οργανωμένη αναπαράσταση και ο μετασχηματισμός της σημασίας μπορεί να προκύψει μόνο με λεκτικό τρόπο. Ωστόσο δεν υπάρχουν αποδείξεις στην γνωσιακή έρευνα για λεκτική παρέμβαση με την έννοια αυτή.

ΣΧΗΜΑ «Δομής και ερμηνείας των ονείρων»: Η ζικ-ζακ διαδοχή του Freud.

Η ασυνέπεια της θεωρίας είναι εμφανής στη διατύπωση του Freud σχετικά με τις λειτουργίες της ονειρικής διαδικασίας. Υπάρχουν δύο πλευρές αυτής της διατύπωσης που παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ασυμβίβαστες. Από την μια πλευρά, ο Freud είδε την εικονική αναπαράσταση της σκέψης ως τη λειτουργία του λογοκριτή, που ασκείται για τις απαράδεκτες ασυνείδητες επιθυμίες. Ο λογοκριτής εμφανίζεται ως να ενεργεί για την απόκρυψη και τη διαστρέβλωση των λανθανόντων ονειρικών στοιχείων με ένα τρόπο που είναι παράλληλος με τη λειτουργία των συμπτωμάτων στις άλλες παθολογικές καταστάσεις (Freud, 1900, σελ. 636). Αυτή η «μη φυσική ψυχική θεραπεία» είναι χαρακτηριστική της παλινδρόμησης ή της ψύχωσης και άλλων ψυχικών καταστάσεων. Ο παραλληλισμός ανάμεσα στα ονειρικά σύμβολα και στα παθολογικά συμπτώματα υπήρξε κεντρικός στην άποψη του Freud σε όλη την έκταση των συγγραμμάτων του.

Από την άλλη πλευρά, ο Freud χαρακτήρισε την ονειρική διεργασία ως ένα τρόπο αναπαράστασης, με τον οποίο οι περίπλοκες, αφηρημένες ιδέες των ονειρικών σκέψεων θα μπορούσαν να εκφραστούν με ονειρική μορφή. Προσφέρει μια εκτενή και πρωτότυπη απαρίθμηση των μορφών της αναπαράστασης που παρέχεται μέσω της ονειρικής διαδικασίας, με τις οποίες οι αφηρημένες έννοιες θα μπορούσαν να μεταφραστούν σε συγκεκριμένη απεικόνιση. Το κεντρικό σημείο της διαδικασίας της ονειρικής δομής και η πλέον πρωτότυπη πλευρά της διατύπωσης του Freud σχετίζεται με τις απόψεις του για την ονειρική διαδικασία και με τους διαφορετικούς μηχανισμούς με τους οποίους δημιουργούνται οι εικόνες του ονείρου.

Κατά την διατύπωση της θεωρίας του ο Freud εγείρει το ερώτημα, αν δηλαδή η ονειρική διαδικασία είναι πράγματι η λειτουργία του λογοκριτή:

«Αλλά παρότι η συγκατάβαση κάνει τα όνειρα δυσνόητα, δεν δίνει την εντύπωση ότι είναι μια επίδραση της ονειρικής λογοκρισίας. Αυτή φαίνεται να ανιχνεύεται περισσότερο σε κάποιο μηχανικό ή οικονομικό παράγοντα...» (Freud, 1916-1917, σελ. 120).

Παρόμοια είναι η διαδικασία της εικονικής αναπαράστασης των αφηρημένων σκέψεων σχετικά με την ονειρική εικόνα και το λανθάνον περιεχόμενο:

«...Δεν είναι τόσο μια διαστρέβλωση του τελευταίου ως μια αναπαράσταση αυτού, μια πλαστική συγκεκριμένη περιγραφή αυτού, που έχει την αφετηρία στη λεκτική του διατύπωση...» (Freud, 1916-1917, σελ. 121).

Ο συμβολισμός είναι ένα τρόπος έκφρασης, μια διαδικασία αναπαράστασης που βασίζεται σε αντιληπτικές και λειτουργικές ομοιότητες.

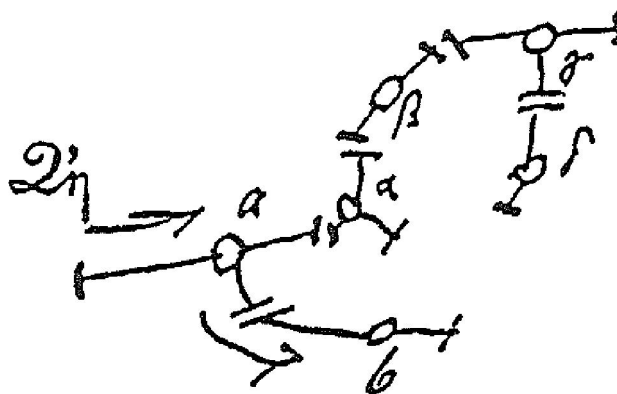
Ενώ ο Freud αναγνώρισε τη λειτουργία της ονειρικής διαδικασίας ως ικανή να αναπαριστάνει παρά να αποκρύπτει, το μοντέλο της ενέργειας δεν έχει ένα μηχανισμό που να παρέχει την δυνατότητα αναπαράστασης. Οι μηχανισμοί της ονειρικής διεργασίας είναι τρόποι λειτουργίας της πρωτογενούς διαδικασίας, όπου με τον τρόπο αυτό συνδέεται με αδέσμευτη ενέργεια η οποία επιδιώκει άμεση εκτόνωση σύμφωνα με την αρχή της ηδονής. Η ενέργεια δεσμεύεται μέσω της λειτουργίας της δευτερογενούς διαδικασίας, η οποία λειτουργεί με λεκτικά σύμβολα. Δεν υπάρχει βάση στο μοντέλο ενέργειας του Freud για οργάνωση στο μη-λεκτικό επίπεδο.

Ο Freud προσπάθησε να συμβιβάσει τις λειτουργίες της αναπαράστασης της ονειρικής διεργασίας με την άποψη της πρωτογενούς διαδικασίας, δίνοντας έμφαση στην αρχαϊκή φύση της μορφής της αναπαράστασης. Έτσι το 1933, χαρακτήρισε τα όνειρα ως αποτελούντα ένα τρόπο σκέψης φυλογενετικά προγενέστερο του λεκτικού τρόπου. Τα χαρακτηριστικά των ονείρων, που βασίζονται σε εικονική μάλλον παρά σε λεκτική διατύπωση, εξηγούνται από τον Freud ως οι εκδηλώσεις των φυλογενετικών αρχέγονων μηχανισμών λειτουργίας της νοητικής συσκευής, που μπορούν να έρθουν στο προσκήνιο κατά τη διάρκεια της παλινδρόμησης στην κατάσταση ύπνου. Σύμφωνα με την άποψη του Freud, παρόμοιοι τρόποι σκέψης αποτελούν μια διακεκριμένη μορφή που είναι φυλογενετικά αρχέγονη, αλλά ικανή να παράσχει κάποιου είδους λύση προβλημάτων σε στοιχειώδη μορφή.

Η δομική θεωρία αναφέρεται στις ψυχικές καταστάσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται τα όνειρα και οι φαντασιώσεις, οι οποίες καθορίζονται από τις

τάσεις του Εκείνου, του Εγώ και του Υπερεγώ, περισσότερο απ' ό τι θα μπορούσαν να ενεργοποιηθούν άμεσα ή έμμεσα από ενορμητικές ή από ασυνείδητες δυνάμεις (Arlow & Brenner, 1964).

Ο Freud διατύπωσε την υπόθεση ότι οι ενορμήσεις ή οι επιθυμίες που εκτρέπονται, δηλαδή οι «απωθημένες επιθυμίες», ασκούν συνεχώς μία πίεση προς εκφόρτιση και αναδύονται συχνά στα όνειρα. Λόγω της απουσίας των ανασταλτικών νευρώνων, ο Freud οδηγήθηκε σε μια άλλη αρχή της ροής της νευρωνικής ενέργειας, για την οποία δεν υπήρχε και δεν υπάρχει ακόμα πειραματική απόδειξη.

Εικόνα 1. — «Αυτό το σκαρίφημα απεικονίζει την έννοια της ενεργειακής νευρωνικής απόκλισης του Φρόντ από μια «παράπλευρη επένδυση». Η φυσιολογική ροή ενέργειας (υποδεικνύεται με το Q_n στο χειρόγραφο του Φρόντ) οδηγείται προς το νευρώνα b . Ο Φρόντ ισχυριζόταν ότι μια παράπλευρη επένδυση του νευρώνα a προσελκύει Q_n και εκτρέπει τη ροή στο νευρώνα b . Πίστευε ότι αυτή η μετασυναπτική έλξη της ενέργειας ή της παράπλευρης επένδυσης, για την οποία δεν υπάρχει κανένα πειραματικό υπόστρωμα, αποτελούσε τον νευρωνικό μηχανισμό της απώθησης.»

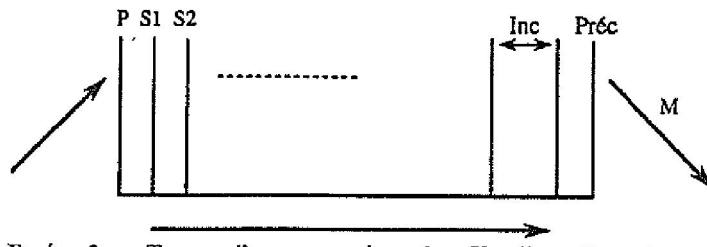
Η Εικόνα 1 παρουσιάζει ένα σχήμα του Freud που δείχνει τη φυσιολογική κατεύθυνση της ροής της ενέργειας σε μια σειρά νευρώνων. Ο Freud προσπάθησε να διευθετήσει το πρόβλημα της απουσίας ανασταλτικών νευρώνων διατυπώνοντας την υπόθεση ότι ένα φορτίο σε έναν μετασυναπτικό νευρώνα μπορεί να προσελκύσει φυσιολογική ροή ενέργειας (Q_n) προς αυτόν και συνεπώς να εκτρέψει τη ροή ενέργειας από τη φυσιολογική οδό. Ο Freud αναφερόταν σ' αυτήν την εκτροπή ενέργειας με την έννοια της «αναστολής». Το βασικό συμπέρασμα της φροϋδικής άποψης για τις «παράπλευρες επενδύσεις» (side-cathexis) είναι ότι η νευρωνική

ενέργεια μπορεί να εκτρέπεται μόνον, αλλά να μην ακυρώνεται, κάτι που καθιστά περισσότερο ευάλωτο το μοντέλο για το νευρωνικό σύστημα, εξαιτίας του πλεονάσματος ενέργειας. Την δυναμική θεωρία της ψυχικής λειτουργίας του Freud επεξεργάζεται αναλυτικά ο Marc Jeannerod στο έργο του «Ο εγκέφαλος-μηχανή» (1983) όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει: «Κατά τον Freud, οι νευρώνες υπακούουν σε μια πρωτογενή λειτουργία που σκιαγραφείται με το όνομα «αρχή της αδράνειας»...Μερικοί νευρώνες, οι νευρώνες phi, που χρησιμεύουν για την αντίληψη, διασχίζονται εύκολα και έτσι δεν συγκρατείται τίποτε. Αντίθετα, οι νευρώνες psi προβάλλουν αντίσταση και συγκρατούν κάποια ποσότητα. Από αυτούς τους τελευταίους εξαρτάται η μνήμη και πιθανόν, γενικότερα, οι ψυχικές διαδικασίες. Ακόμη και υπό την πίεση των αναγκών της ζωής, το νευρωνικό σύστημα αντιτίθεται στη δημιουργία ποσοτικών αποθεμάτων. Αποφεύγει να είναι γεμάτο από αυτή την ποσότητα, δηλαδή να είναι κατακλυσμένο. Δημιουργεί διαδρόμους διαμέσου των φραγμών επαφής, ώστε να μπορεί να εκφορτιστεί...».

Η δομική θεωρία εγείρει ερωτήματα σχετικά με την αναγκαία σύνδεση των γλωσσικών συμβόλων με προσυνειδητούς ή συνειδητούς μηχανισμούς, έτσι ώστε οι γλωσσικές αναπαραστάσεις να συμβαίνουν και στο Ασυνείδητο. Αυτό μας οδηγεί πλησιέστερα σε μια συνεπή εξήγηση της ονειρικής δομής.

Στο κεφάλαιο 7 της «Ερμηνευτικής των Ονείρων» ο Freud περιέγραψε ένα ψυχολογικό μοντέλο του ψυχικού οργάνου, ανάλογο με εκείνο του «Σχεδιάσματος». Το ψυχικό σύστημα της ερμηνείας των ονείρων περιλαμβάνει τρία υποσυστήματα:

1. Τα μνημονικά στοιχεία, τα συστήματα S1, S2.
2. Το Ασυνείδητο (Inc), το οποίο συνίσταται από ψυχικά στοιχεία που βρίσκονται σε επαφή με τις ενορμήσεις και δεν είναι ανοιχτά στο Συνειδητό σύστημα.
3. Το Προσυνειδητό (Préc), το οποίο συνίσταται από ψυχικά στοιχεία σχετιζόμενα στενά με τη Συνείδηση.

Εικόνα 2. — Το μοντέλο της ψυχής από το Κεφάλαιο 7 του έργου του Φρόυντ *Ερμηνευτική των ονείρων*
Συνομογραφίες

P: σύστημα της αντίληψης Préc: προσυνειδητό
S1 και S2: σύστημα της μνήμης M: κινητικό σύστημα
Inc: ασυνείδητο

«Είναι αξιοσημείωτος ο ισομορφισμός με το μοντέλο του "Projet" ή του "Esquisse": η πηγή της ενέργειας προέρχεται έξω από τον εγκέφαλο, υπάρχει ένα ανακλαστικό μοντέλο της φυσιολογικής ροής της ενέργειας (από το σύστημα της αντίληψης στο κινητικό σύστημα από αριστερά προς δεξιά) και η εκφόρτιση ενέργειας πραγματοποιείται διαμέσου της κινητικής δραστηριότητας. Τα δύο μοντέλα προμήθευαν μια ροή ενέργειας απόπτωσης (από δεξιά προς αριστερά) όταν η ψυχική λογοκρισία κατέστρεφε την εκφόρτιση.»

Η κατευθυντήρια γραμμή της φροϋδικής θεωρίας του ονείρου είναι η ακόλουθη: Το «Εγώ» επιθυμεί να κοιμηθεί (η αιτία της επιθυμίας είναι άγνωστη). Αποσύρει την επένδυση από το κινητικό σύστημα, προκαλώντας έτσι την μυϊκή παράλυση. Η ονειρική διαδικασία αρχίζει όταν κάποιο γεγονός της καθημερινής εμπειρίας διεγείρει μια κατεσταλμένη επιθυμία στο Ασυνείδητο. Έτσι προκαλείται έντονη κινητικότητα των δυνάμεων που προσπαθούν να κινηθούν με τη συνήθη κατεύθυνση της ροής του φροϋδικού μοντέλου, προς το σύστημα του Προσυνειδητού (Εικ. 2). Επειδή η πρόσβαση στη μη μεταμφιεσμένη επιθυμία σταματάει από τη λογοκρισία, υπάρχει μια παλινδρομη κίνηση των «ρευμάτων της διέγερσης» προς τα μνημονικά στοιχεία της ψυχής (S1 και S2). Αυτά τα στοιχεία στο μοντέλο του «Σχεδιάσματος» βρίσκονται κοντά στο αισθητηριακό άκρο (ή σύστημα P). Τότε ακριβώς συμβαίνει η «ονειρική εργασία» της συμπύκνωσης, της μετάθεσης και της δημιουργίας των συμβόλων, με μια συγκάλυψη των επιθυμιών από την απεικόνιση αυτών των μνημονικών στοιχείων, τα οποία συνδέονται στενά με αυτές τις επιθυμίες. Έτσι η μεταμφιεσμένη επιθυμία γίνεται αποδεκτή στη λογοκρισία και περνά στη Συνείδηση. Ο Freud πίστευε ότι το όνειρο λειτουργεί ως «φύλακας του ύπνου», εμποδίζοντας την εισβολή των μη μεταμφιεσμένων και μη αποδεκτών επιθυμιών στο συνειδητό σύστημα, με την επακόλουθη εγρήγορση. Στο φαινόμενο του ονείρου ο Freud επικέντρωσε τη μεν προσοχή του στη

χρησιμοποιούμενη συμβολική γλώσσα, τη δε ερμηνευτική του ικανότητα στην ανακάλυψη της ψυχικής σημασίας των συμβόλων και των θεματικών υλικών του ονείρου. Παρατήρησε ότι η ψυχική και η υποκειμενική ένταση της εικόνας του ονείρου αντανακλά την υποκειμενική ένταση της επιθυμίας και τον αριθμό των διεγέρσεων, των συμπυκνωμένων σε ένα μοναδικό σύμβολο ή επιθυμία. Ο Freud ισχυρίστηκε ότι η λήθη των ονείρων είναι «ανεξήγητη», εκτός εάν ληφθεί υπόψη η προσπάθεια της ψυχικής λογοκρισίας, δηλαδή ξεχνάμε τα όνειρα μας εξαιτίας της ψυχικής λογοκρισίας.

Ωστόσο στην δομική θεωρία, όπως και στο τοπογραφικό μοντέλο, διατηρείται η έννοια της πρωτογενούς διαδικασίας και δεν υπάρχει βασικός μηχανισμός που θα μπορούσε να εξηγήσει την έκφραση της συστηματικής, οργανωμένης, σύνθετης έννοιας σε μη-λεκτική μορφή στην κατάσταση ύπνου και εγρήγορης.

3. 52 Η προοπτική της έρευνας των ονείρων

Η εμπειρική μελέτη των ονείρων ξεκίνησε με την αναγνώριση των περιόδων των ταχέων οφθαλμικών κινήσεων (REM) που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια του ύπνου και εμφανίζονται να είναι σχετικές με όνειρα που συνεπάγονται εικονικές αναπαραστάσεις (Aserinsky & Kleitman, 1953). Σύμφωνα με τις τρέχουσες απόψεις η διαδικασία του ονείρου εξαρτάται από την ενεργοποίηση των οφθαλμικών κινήσεων, που προέρχονται από το γεφυρικό εγκεφαλικό στέλεχος (Hobson & McCarley, 1977).

Τα ερεθίσματα του εγκεφαλικού στελέχους αρχίζουν τυχαία και δεν επηρεάζονται από ανώτερες νοητικές λειτουργίες. Τα νευρικά ερεθίσματα φτάνουν στον εγκεφαλικό φλοιό με τη μορφή γέφυρο-γόνατο-ινιακών αιχμών κατά τη διάρκεια των περιόδων των ταχέων οφθαλμικών κινήσεων (REM), ενώ η κεντρομόλος είσοδος αναστέλλεται. Στη συνέχεια ο φλοιός λειτουργεί ώστε να επιφέρει κάποια τάξη στις αναπαραστάσεις που ενεργοποιούνται από αυτά τα αυθόρμητα, τυχαία ερεθίσματα, δομώντας μια σύνθεση των ερεθισμάτων με άλλες αναπαραστάσεις. Με τον τρόπο αυτό, το όνειρο αποκτά τα συγκεκριμένα του

χαρακτηριστικά, τα οποία βιώνει αυτός που ονειρεύεται και ορισμένα από τα οποία θυμάται όταν ξυπνήσει. Σύμφωνα με τη διατύπωση αυτή τα όνειρα έχουν παραισθητικά και ψευδαισθητικά χαρακτηριστικά, επειδή ο εγκέφαλος που ονειρεύεται αποκόπτεται από την πραγματικότητα της αισθητήριας εισόδου πληροφοριών. Οι διαστρεβλώσεις και το παράδοξο του ύπνου, που είναι χαρακτηριστικό των ονείρων, συμβαίνουν επειδή τα νευρικά σήματα ενεργοποιούνται τυχαία από τον «βηματοδότη» της γέφυρας, ο οποίος ευθύνεται για τον παράδοξο ύπνο και επειδή ο φλοιός επιτυγχάνει μόνο μερικώς να επιφέρει κάποια τάξη.

Η ενεργοποίηση του ονείρου έχει ερμηνευτεί από ορισμένους ερευνητές, ως να προϋποθέτει ότι τα όνειρα αντανακλούν μόνον τυχαία νευρολογική ενεργοποίηση, χωρίς ψυχολογική σημασία. Αυτή είναι μια υπέρ-απλουστευμένη ερμηνεία. Ο M. Jouvet(1993)⁶³, ο Hobson και ο McCarley (1988) δεν αρνούνται την πιθανότητα, ότι τα όνειρα έχουν ψυχολογική σημασία. Η ενεργοποίηση των ονείρων μπορεί να εξαρτάται από την τυχαία δραστηριότητα του εγκεφαλικού στελέχους, παρά από συγκεκριμένο καταπιεσμένο υλικό, ωστόσο μιας και ο ύπνος ταχείας οφθαλμικής κίνησης (REM) και η ονειρική φάση έχουν ενεργοποιηθεί από φυσιολογικά αίτια, οι επιθυμίες και οι άλλες αιτίες μπορούν να εκφραστούν και να διαμορφώσουν την ονειρική πλοκή.

Οι επικριτές της άποψης αυτής καθώς και άλλοι ερευνητές των ονείρων (Cr. Fisher,1978, Dement, 1972) έχουν εστιάσει την προσοχή τους, όχι τόσο στην πιθανότητα τα όνειρα να έχουν ψυχολογική σημασία, όσο επάνω σε διάφορες συγκεκριμένες υποθέσεις της ψυχαναλυτικής θεωρίας:

⁶³ Jouvet, M. (1993). *Ο ύπνος και το όνειρο*, Εκδ: Κάτοπτρο, Μτφ.Α. Πολίτης, Ε. Μεταξά. Πρ. Θ. Τζαβάρας, Αθήνα, σελ.159-160.

ΙΣΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ ΤΟΥ FREUD ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΕΥΡΩΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ ΣΤΟ “PROJET”

Σύμφωνα με τους Hobson και McCarley

Ονειρική διαδικασία	Νευρωνική διαδικασία
Λειτουργική παράλυση κατά τη διάρκεια του ύπνου.	Απομάκρυνση της επένδυσης του Εγώ στο επίπεδο του κινητικού μηχανισμού.
Η «πηγή τροφοδότησης» του ονείρου είναι μια επιθυμία που απορρέει από τις σωματικές ενορμήσεις.	Όλη η νευρωνική ενέργεια προέρχεται από το εξωτερικό περιβάλλον του εγκεφάλου. Η ενέργεια των σωματικών ενορμήσεων δεν συνιστά προστατευτικό φραγμό.
Η ονειρική διαδικασία είναι μια αντίδραση σε γεγονότα «εξωτερικά» από το κεντρικό νευρικό σύστημα, όπως ο συνδυασμός των ημερήσιων υπολειμμάτων των ενορμητικών επιθυμιών.	Καμία αυτόνομη πηγή ενέργειας ή ρυθμιστικής δύναμης των εγκεφαλικών νευρώνων. Είναι παθητικοί αποταμιευτές ενέργειας.
Ελάττωση της ψυχικής ενέργειας, αφού η λογοκρισία διέκοψε την πρόσβαση στη Συνείδηση.	Η ενέργεια ρέει προς το αντιληπτικό άκρο του συστήματος.
Το έργο του ονείρου, οι ψευδαισθήσεις του ονείρου. Το όνειρο προστατεύει τον ύπνο μεταμφιέζοντας τις επιθυμίες.	Η επένδυση των νευρώνων της μνήμης, γειτονική με το αισθητηριακό άκρο του μηχανισμού, προκαλεί τις ψευδαισθήσεις. Οι οδοί μεταξύ της επιθυμίας και των μνημονικών στοιχείων, οι οποίες συνδέονται με την επιθυμία, τροφοδοτούν τη μεταμφιεσμένη αναπαράσταση της επιθυμίας.

Την παραδοχή, ότι δηλαδή το όνειρο προέρχεται από την ενέργεια μιας ασυνείδητης επιθυμίας, την άποψη ότι τα όνειρα έχουν ως σκοπό τη διατήρηση του

ύπνου, την έννοια του λογοκριτή που λειτουργεί ώστε να διαστρεβλώσει και να συγκαλύψει τα λανθάνοντα περιεχόμενα και, κατά λογική συνέπεια, την παραδοχή για το ότι τα εμφανή περιεχόμενα λειτουργούν για να αποκρύψουν την πραγματική έννοια του ονείρου.

Ο Snyder (1966) μεταμορφώνει τη φροϋδική θεωρία του ονείρου ως «φύλακα του ύπνου», με τη θεωρία του, ως «όνειρο-φρουρό». Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, το όνειρο δεν προστατεύει τον ύπνο από τις απωθημένες επιθυμίες, αλλά από τους εχθρούς. Σε συνθήκες ασφάλειας, οι ονειρικές ψευδαισθήσεις θα είναι ευχάριστες και όχι δυσάρεστες, καθιστώντας έτσι δυνατή μια μεγαλύτερη συνέχεια στον ύπνο. Η θεωρία του Snyder αποτέλεσε ιστορικό σταθμό. Αντιπροσωπεύει σύμφωνα με τον M. Jouvet: «...Την δύσκολη αλλά λαθραία δίοδο των ορίων ανάμεσα στη φροϋδική μεταψυχολογία και στη νευροβιολογία...»(1993, σελ.164).

Αυτές και σχετικές με αυτές υποθέσεις προέρχονται από τη θεωρία της ενέργειας, ωστόσο ο πυρήνας της ψυχαναλυτικής κατανόησης – η ειδική λειτουργία των ονείρων να εκφράζουν συναισθηματική σημασία – δεν συνεπάγεται τις υποθέσεις αυτές. Η ανάπτυξη της συναισθηματικής σημασίας στα όνειρα μπορεί να αποδοθεί με τη χρήση του μηχανισμού κωδικοποίησης. Το μοντέλο που θα προταθεί είναι συμβατό με τη βασική ψυχαναλυτική διατύπωση, καθώς επίσης και με την έρευνα σχετικά με τα όνειρα.

3. 53 Το μοντέλο κωδικοποίησης των ονείρων

Η λειτουργία της αναφορικής διαδικασίας στη δομή των ονείρων παραλληλίζεται με τη λειτουργία των φαντασιώσεων κατά τη εγρήγορση, του ελεύθερου συνειρμού και άλλων μορφών σκέψης και έκφρασης, με τροποποιήσεις που εγείρονται από συγκεκριμένες αλλαγές κεντρομόλου εισόδου πληροφοριών και ενεργοποίησης του φλοιού σε καταστάσεις ύπνου και εγρήγορσης. Τα στάδια και η αναφορική διαδικασία, όπως αυτά λειτουργούν στη δομή και στην ερμηνεία των ονείρων, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ακολούθως.

1^{ον}) Υποσυμβολική Ενεργοποίηση: Τα Λανθάνοντα Περιεχόμενα

Αυτόν που ονειρεύεται τον απασχολούν γεγονότα και προβλήματα που συνέβησαν κατά την διάρκεια της ημέρας, παρότι μπορεί να μην αντιλαμβάνεται το συναισθηματικό τους νόημα. Όπως και στην εγρήγορση, η εστίαση της προσοχής του ατόμου σε συγκεκριμένα ερωτήματα ή προβλήματα εξυπηρετεί την ενεργοποίηση ενός συναισθηματικού σχήματος, με τα υποσυμβολικά διαδικαστικά του συστήματα. Οι υποσυμβολικές διαδικασίες είναι περισσότερο προσβάσιμες στον ύπνο των περιόδων ταχέων οφθαλμικών κινήσεων, παρά σε οποιαδήποτε άλλη κατάσταση. Η ενεργοποίηση των υποσυμβολικών στοιχείων – συμπεριλαμβανομένης της σπλαχνικής, της κιναισθητικής, καθώς επίσης και άλλης αισθητηριακής εμπειρίας – διευκολύνεται από την απουσία εξωτερικής οπτικής εισόδου, μαζί με την υψηλή εγκεφαλική ενεργοποίηση που είναι χαρακτηριστική των περιόδων ταχείας οφθαλμικής κίνησης (Hobson & McCarley, 1977).

Το ενεργοποιημένο συναισθηματικό σχήμα συνιστά το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου. Τα περιεχόμενα ενός ονείρου μπορεί να είναι διάφορα, όσον αφορά στα σχήματα που απαρτίζουν τον συναισθηματικό κόσμο του ατόμου. Τα ενεργοποιημένα συναισθηματικά σχήματα μπορεί να περιλαμβάνουν μια μη-συνειδητή επιθυμία που επιδιώκει εκπλήρωση, αλλά μπορεί εξίσου να είναι μια άλλη συναισθηματική δομή, δηλαδή ένας φόβος, μια ανησυχία, ή ένα πρόβλημα που το άτομο προσπαθεί να λύσει. Σε ορισμένες περιπτώσεις, γνωστικά προβλήματα που απορροφούν την προσοχή ενός ατόμου, μπορεί να συνεχίζουν την επεξεργασία κατά τη διάρκεια του ύπνου και να αναδύονται στα όνειρα. Στην αρχική ενεργοποίηση ενός συναισθηματικού σχήματος, οι υποσυμβολικές διεργασίες είναι ενδεχόμενο να είναι οι κυρίαρχες. Αυτό ειδικά αποτελεί την περίπτωση για συναισθηματικά σχήματα που είναι αποκομμένα.

2ον) Η Φάση του συμβολισμού: Το εμφανές περιεχόμενο και η ονειρική αφήγηση

Η διαδικασία συμβολισμού στην ονειρική δομή περιλαμβάνει δύο υποστάδια: (α) Την εικονική αναπαράσταση στο εμφανές περιεχόμενο και (β) τις αναπαραστάσεις λέξεων στην ονειρική αφήγηση.

Ονειρική Εικόνα

Στην κατάσταση των ταχέων οφθαλμικών κινήσεων, όπως έχουν αποδείξει οι ερευνητές των ονείρων, συμβαίνει αυθόρμητα μια ποικιλία οπτικής ενεργοποίησης. Ωστόσο οι εικόνες, τις οποίες παρακολουθεί αυτός που ονειρεύεται και οι συσχετισμοί με αυτές, καθορίζονται από τα συναισθηματικά σχήματα που έχουν ενεργοποιηθεί. Κατά τον ύπνο, στη φάση των ταχέων οφθαλμικών κινήσεων, διεγείρεται η οπτική ενεργοποίηση και η σωματική και η αισθητηριακή εμπειρία είναι εύκολα προσβάσιμη. Ταυτόχρονα η κεντρομόλος εισαγωγή πληροφοριών και η κινητική ενεργοποίηση μειώνονται σημαντικά. Οι ενεργοποιημένες εικόνες είναι διαθέσιμες να συνδεθούν με τα αποκομμένα σχήματα που έχουν διεγερθεί, ενώ παράλληλα δημιουργούν σχήματα, τα οποία αντικαθιστούν τα αρχικά, που έχουν αποκρουστεί και με τον τρόπο αυτό παρέχουν συμβολική έννοια για τα σχήματα αυτά, που η σημασία τους έχει χαθεί. Η αναπαράσταση μπορεί να κυριεύεται από την οπτική εικόνα, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει σωματικά και άλλα αισθητηριακά συστατικά. Οι αναπαραστάσεις δημιουργούν συσχετισμούς με τις συναισθηματικές καταστάσεις, ακριβώς όπως συμβαίνει με τις αναπαραστάσεις στις διάφορες μορφές δημιουργικής τέχνης.

Οι ονειρικές διεργασίες είναι σταθεροί μηχανισμοί του μη-λεκτικού συστήματος, που έχουν εφαρμογή σε πολλές εμπειρικές εκφάνσεις της ζωής. Για την συμπύκνωση και την συμβολική αναπαράσταση, οι συσχετισμοί και οι συνδέσεις, που γίνονται, ακολουθούν τις γενικές αρχές της οργάνωσης του μη-λεκτικού συστήματος. Η επιλογή των εικόνων, που εκφράζουν άλλες έννοιες ή οντότητες, μπορεί να βασίζονται στην αντιληπτική και στη λειτουργική ομοιότητα, ή στην χωρο-χρονική διαδοχή κάποιου συμβάντος. Έτσι, συνδέονται οντότητες που μοιάζουν ή ηχούν παρόμοια, ή ακόμη αυτές που έχουν συμβεί στον ίδιο χρόνο και χώρο. Η ομολογία του ατόμου που έχει δει το όνειρο – και με κάποιαν έννοια του αναλυτή – δομείται πάνω στη δύναμη της εξήγησης ενός παρόμοιου συμβολισμού. Ενώ ο Freud διέκρινε τη μετάθεση του συναισθήματος, ως τη λειτουργία του λογοκριτή και θεωρώντας την ως μη έχουσα λειτουργία αναπαράστασης, μπορούμε

να διακρίνουμε, ότι οι συναισθηματικές μετατοπίσεις, τις οποίες ο Freud χαρακτήρισε ως μετάθεση, μπορεί να είναι συστηματικές.

Η αναπαράσταση των συναισθηματικών σχημάτων με παρόμοια έκδηλη αναπαράσταση είναι το πρώτο στάδιο της διαδικασίας του συμβολισμού. Ενώ τα πιθανά στοιχεία των περιεχομένων ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό, η οργάνωση και ο μετασχηματισμός τους προκύπτει στο μη-λεκτικό σύστημα, χωρίς να απαιτείται η λεκτική μεσολάβηση στο σημείο αυτό. Το λεκτικό υλικό μπορεί να εμφανιστεί στα περιεχόμενα με μια μεγάλη ποικιλία τρόπων, συνήθως ως ήχοι ομιλίας ή λογοπαίγνια.

Η ονειρική αφήγηση

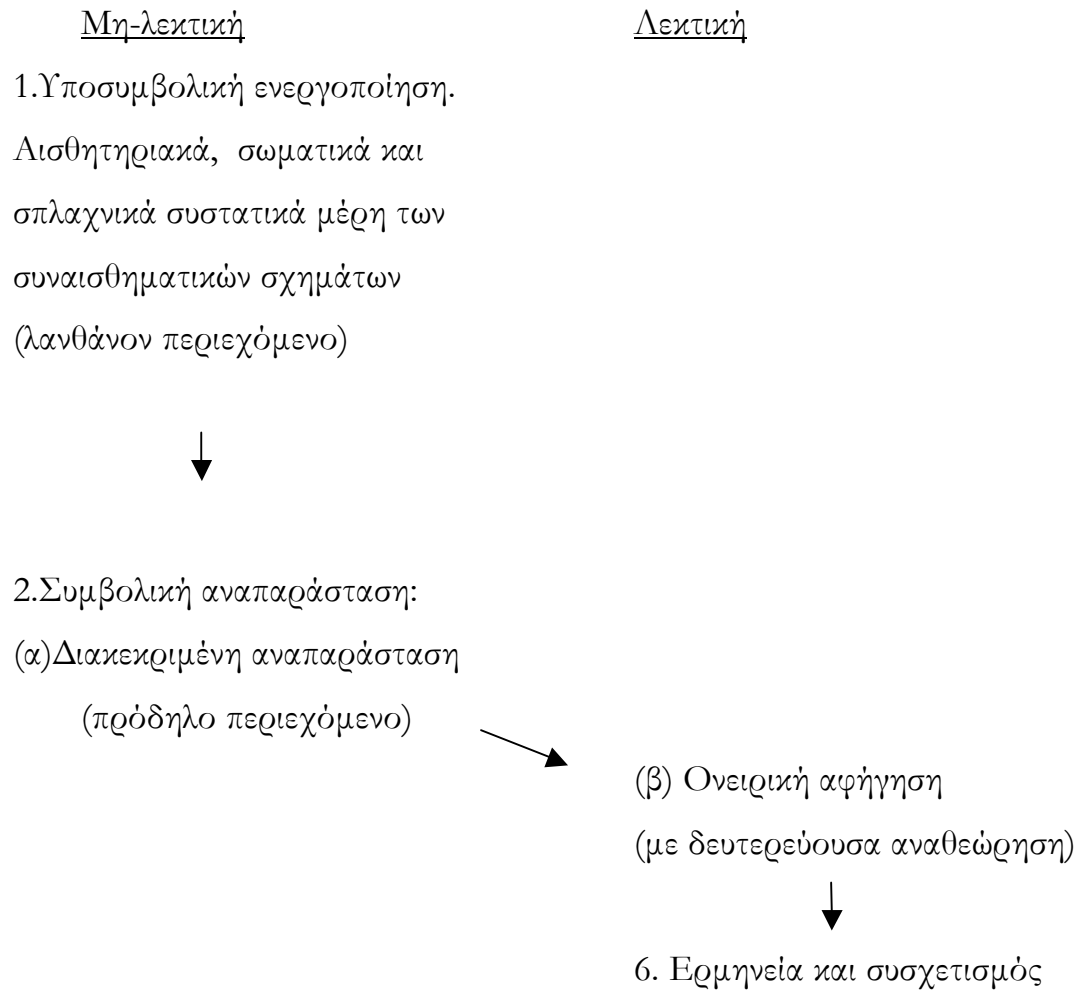
Η αναπαράσταση των έκδηλων περιεχομένων μπορεί στη συνέχεια να έχει προφορική μορφή. Οι συμβολικές εικόνες και τα επεισόδια είναι οι τύποι των μη-λεκτικών αναπαραστάσεων που εύκολα μπορεί να συνδεθούν με λέξεις. Κατά την ανάπτυξη της αφήγησης, το σενάριο, όπως αναδύεται στο όνειρο, τυγχάνει επεξεργασίας σε διαφορετικούς βαθμούς από τις οργανωτικές αρχές του λεκτικού συστήματος. Η επεξεργασία αυτή (ή η «δευτερεύουσα αναθεώρηση») περιλαμβάνει λογικούς συσχετισμούς, επιβολή συντακτικής δομής, διαδοχή των επεισοδίων και των εικόνων και γενικότερα ποικιλία επικοινωνιακών επινοήσεων κατά την αφήγηση μιας ιστορίας. Ορισμένες από αυτές μπορεί να ενδυναμώσουν, ορισμένες μπορεί να παρεμβληθούν με την αναπαράσταση του συναισθηματικού σχήματος που έχει ανακτηθεί.

3ον)Συσχετισμός και Ερμηνεία

Η κατανόηση ενός ονείρου εξαρτάται από την εξήγηση της νέας συμβολικής οργάνωσης, μέσω των νέων συσχετισμών και ερμηνειών των εικόνων και των μνημών. Η προφορική διατύπωση έχει τη δύναμη να διευκολύνει την ανάπτυξη της σημασίας του ονείρου, όπως ακριβώς η εξήγηση μιας μεταφορικής έννοιας μπορεί να εμπλουτίσει τη λανθάνουσα έννοια ενός ποιήματος. Τελικά, ο ασθενής μπορεί να είναι σε θέση να δημιουργήσει μια προφορική διατύπωση ορισμένων από τις συναισθηματικές έννοιες, οι οποίες εκφράζονται στα λανθάνοντα περιεχόμενα του

ονείρου. Στη θεραπεία, το έργο του συλλογισμού και η ερμηνεία μπορεί να συνεργασθούν σε αυτήν την ενδιάμεση προφορική φάση. Ο αναλυτής βοηθά τον αναλυόμενο(ασθενή) να αναγνωρίσει τις νέες έννοιες, να τις συγκροτήσει και να τις ανιχνεύσει.

Διαπιστώνουμε ότι στο μοντέλο της αναφορικής διαδικασίας, όπως και στο μοντέλο του Freud, στόχος είναι η σύνδεση του λανθάνοντος συναισθηματικού υλικού με την λεκτική σκέψη και οι τρόποι της σύνδεσης αυτής είναι μέσω συγκεκριμένων εικόνων και λέξεων που αναφέρονται στο υλικό αυτό. Η διαφορά έχει να κάνει με την κατεύθυνση της διαδικασίας. Κατά την κωδικοποίηση, οι υποσυμβολικές αναπαραστάσεις και οι διαδικασίες συνδέονται με τις αναπαραστάσεις και στη συνέχεια με τις προφορικές αφηγήσεις, που περιγράφουν αυτές τις συγκεκριμένες εικόνες. Μπορεί επίσης να ακολουθήσει ένας περισσότερο αφηρημένος συλλογισμός πάνω στις συγκεκριμένες εικονικές αφηγήσεις. Όπως περιέγραψε ο Freud, η διαδικασία είναι μερικώς η αντίστροφη: Οι αφηρημένες ονειρικές σκέψεις μετασχηματίζονται σε συγκεκριμένη λεκτική μορφή και μετά σε αναπαράσταση. Εδώ, η συστηματική οργάνωση και ο μετασχηματισμός της σκέψης λαμβάνει χώρα στο λεκτικό σύστημα. Όταν αναγνωρίσουμε τη συστηματική επεξεργασία πληροφοριών στο μη-λεκτικό σύστημα, βλέπουμε ότι δεν είναι αναγκαία η μετατόπιση του φορτίου του μετασχηματισμού στον γλωσσικό τρόπο. Το μη-λεκτικό σύστημα κάνει τη δική του οργανωτική εργασία. Έτσι, μπορούμε να κάνουμε χωρίς τα βήματα 2 και 3 του μοντέλου ζικ-ζακ, αναπαράσταση-γλώσσα-αναπαράσταση του Freud και να δούμε ότι τα δύο μοντέλα σχετίζονται. Μια σχηματική περίληψη της αναφορικής διαδικασίας καθώς αυτή λειτουργεί στη δομή ονείρου και στην ερμηνεία απεικονίζεται στο παρακάτω σχήμα.

ΣΧΗΜΑ Η αναφορική διαδικασία της ονειρικής δομής και ερμηνείας

3. 54 Παράλληλη Επεξεργασία σε Φαντασιώσεις και Όνειρα

Η συμβολική διαδικασία, όπως αυτή λειτουργεί στα όνειρα, παραλληλίζεται με τη λειτουργία της αναφορικής διαδικασίας όπως αυτή συμβαίνει καθ' όλη τη διάρκεια της εν εγρηγόρσει ζωής, στα παιδιά και στους ενήλικες, στην επεξεργασία πληροφοριών στην καθημερινή ζωή, στην επιστημονική και στην καλλιτεχνική εργασία και στους ελεύθερους συνειρμούς. Η συνέχεια της επεξεργασίας στα όνειρα και στην σκέψη, κατά τη εγρήγορση, είναι συμβατή με τα ερευνητικά δεδομένα. Σύμφωνα με τον Hobson και τους συνεργάτες του: «Στο επίπεδο της εξωκυτταρικής καταγραφής δεν υπάρχει ορατή διαφορά στους μηχανισμούς ενεργοποίησης του

φλοιού, η οποία να παρατηρείται κατά τη φάση ταχέων οφθαλμικών κινήσεων του ύπνου και στην εγρήγορση» (1986, σελίδα 379).

Όπως ο Hobson και οι συνεργάτες του, ο Antrobus (1991) θεωρεί την επεξεργασία των εικόνων και των ονείρων παρόμοια:

«Η γενική εικόνα είναι ότι οι δομές του φλοιού, οι οποίες υποστηρίζουν την γνωστική επεξεργασία, ενεργοποιούνται με παρόμοιο τρόπο στην εγρήγορση και στη φάση των ταχέων οφθαλμικών κινήσεων του ύπνου (REM), αλλά μειώνονται σημαντικά στην περίπτωση ύπνου μη-ταχέων οφθαλμικών κινήσεων (μη-REM)» (σελ. 99). Επίσης αναφέρει και τα ακόλουθα:

«Η εικόνα και η σκέψη στον ύπνο συμβαίνουν περιοδικά όταν στο Στάδιο 1 των ταχέων οφθαλμικών κινήσεων (REM) υποφλοιώδεις επεξεργασίες ενεργοποιούν με κατανεμημένο τρόπο, ένα μεγάλο τμήμα των φλοιωδών επεξεργασιών, που στην κατάσταση της εγρήγορσης, συμπεριλαμβάνουν αντιληπτικές, γνωστικές και κινητικές απαντήσεις σε εξωτερικά ερεθίσματα. Συνεπώς, η εικόνα και η σκέψη του ύπνου μοιράζονται πολλά από τα χαρακτηριστικά των απαντήσεων της εγρήγορσης σε αισθητηριακά ερεθίσματα. Οι απαντήσεις αυτές περιλαμβάνουν τη δημιουργία των αντιληπτικών γνωρισμάτων που είναι κατεξοχήν οπτικές, αλλά περιλαμβάνουν ακουστικές και απτικές» (σελ. 107).

Υπάρχουν, ωστόσο, σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην επεξεργασία κατά την περίοδο των ταχέων οφθαλμικών κινήσεων και εκείνης της εγρήγορσης, που παρέχουν μια εξήγηση για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τον ειδικό ρόλο της επεξεργασίας πληροφοριών των ονείρων. Τα όνειρα, αρχικά, μπορεί να αφορούν οποιουδήποτε τύπους περιεχομένων. Κατά την εγρήγορση, ωστόσο, η κεντρομόλος είσοδος είναι γενικά ενεργός και διέπει τη συνεχιζόμενη οργάνωση της σκέψης. Σε αντίθεση, κατά το στάδιο ταχέων οφθαλμικών κινήσεων, η κεντρομόλος είσοδος πληροφοριών καταστέλλεται, ενώ οι εσωτερικά δημιουργημένες εικόνες και η σωματική εμπειρία είναι τα κυρίαρχα στοιχεία. Έτσι, η κατάσταση ταχέων οφθαλμικών κινήσεων είναι κατάλληλη για τη διευκόλυνση της ενεργοποίησης των συναισθηματικών σχημάτων. Το άτομο ενδοβάλλει, η υποσυμβολική εμπειρία και η

εικόνα κυριαρχούν. Επιπλέον, λόγω της καταστολής των εξωτερικών ερεθισμάτων κατά τη διάρκεια του ύπνου, δεν υπάρχει οποιοδήποτε εμπόδιο στην ερμηνεία των ονειρικών εικόνων ως αληθινές αντιλήψεις.

Κατά την διάρκεια της ανάλυσης, ο ελεύθερος συνειρμός λειτουργεί αναλογικά με την κατάσταση του ύπνου. Η μειωμένη αντιληπτική επεξεργασία, όσον αφορά στην είσοδο πληροφοριών, επιτρέπει την υπεροχή της υποσυμβολικής εμπειρίας και της εικόνας. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της νοητικής ενεργοποίησης κατά την αναλυτική κατάσταση, σε αντίθεση με την κατάσταση ύπνου, είναι ο περιορισμός της προφορικής έκφρασης και η παρουσία ενός άλλου προσώπου στο οποίο αναφέρεται η εμπειρία. Στην ουσία, ο ελεύθερος συνειρμός υποστηρίζει την ενεργοποίηση των υποσυμβολικών λειτουργιών μέσα σε ένα διαπροσωπικό πλαίσιο, το οποίο διευκολύνει την διαδικασία συμβολισμού και παρέχει τη δυνατότητα της συμμετοχής σε ιδιωτικές εικόνες.

3. 55 Η «Ονειρική σκηνή»

Ένας ασυνήθιστος τύπος ονειρικού φαινομένου, που περιγράφεται από τους Rycroft (1968) και Lewin (1946, 1948), ίσως μεταφέρει τον διχασμό και την αποτυχία συμβολισμού ενός σχήματος στην ακραία λογική τους. Αυτά είναι όνειρα, που έχουν ως οπτικό τους στοιχείο, αυτό που φαίνεται να είναι ένα κενό, συνήθως λευκό φόντο ή σκηνή, συχνά δίχως διακριτά αντικείμενα, δράσεις ή ακόμα συναισθήματα που θα μπορούσαν να ειπωθούν. Σύμφωνα με τον Rycroft, παρόμοια όνειρα αναμένεται να συμβούν σε ασθενείς «με σοβαρές στοματικές εμμονές, των οποίων η κορυφαία επιθυμία είναι για ένωση με τον μαστό» (σελ. 2) όταν «προσπαθούν να αποκαταστήσουν την συναισθηματική επαφή με τον έξω κόσμο» (σελ. 11). Ο Rado (1928) πρότεινε πως η διαδικασία της ονειρικής σκηνής «είναι η πιστή ενδοψυχική επανάληψη αυτής της σύντηξης με τη μητέρα, που λαμβάνει χώρα κατά το θηλασμό» (αναφέρεται στον Rycroft, 1968, σελ. 6).

Παρόμοια όνειρα σχηματίζονται ουσιαστικά χωρίς αναπαραστάσεις ειδικών, διακριτών αντικειμένων ή γεγονότων που χρησιμεύουν ως σύμβολα. Όπως και στα

αυνανιστικά όνειρα που περιγράφονται από τον Arlow, τα αντικείμενα, ειδικά οι άνθρωποι ως «αντικείμενα», δεν είναι διαθέσιμα ως σύμβολα. Ωστόσο, σε αντίθεση προς τα άλλα παραδείγματα, η ονειρική σκηνή δεν περιλαμβάνει άλλους τύπους συμβόλων ή εικόνων, που να εκφράζουν τον συγκινησιακό πυρήνα. Κάποιος θα μπορούσε να επιχειρηματολογήσει για το ότι παρόμοια φαινόμενα, χωρίς εμφανή συμβολισμό και χωρίς ονειρική εργασία, δεν είναι καθόλου όνειρα. Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσαμε να ειπώσουμε πως τα όνειρα αυτά εκφράζουν ισχυρή κυριαρχία των υποσυμβολικών αντιληπτικών συστατικών στοιχείων, που προέρχονται από πολύ πρώιμα συναισθηματικά σχήματα, τα οποία σχετίζονται με στοματικές ανάγκες και ικανοποιήσεις, συμπεριλαμβανομένων των αναπαραστάσεων πείνας, θηλασμού κ.α., καθώς επίσης και ποικίλες οπτικές εμπειρίες.

Η άναρθρη οπτική εικόνα της λευκής οθόνης, θα μπορούσε να δείξει ατελή ανάπτυξη του οπτικού συστήματος κατά το χρόνο που καθιερώθηκε το σχήμα, ή ατελή γνωστική ανάπτυξη αναφορικά με την αναπαράσταση αντικειμένων στη μνήμη. Εναλλακτικά, όπως προτείνει ο Isakower (1938), η οθόνη μπορεί να αναπαριστάνει το μητρικό μαστό, επιπεδωμένο, που καλύπτει το όλο πεδίο της όρασης, καθώς το έτοιμο να κοιμηθεί νήπιο θα μπορούσε να τον αντιληφθεί. Με ευρύτερη έννοια, η ονειρική σκηνή απεικονίζει τον τύπο της οπτικής εμπειρίας που σχετίζεται με καταστάσεις έκστασης ή του αισθήματος του τίποτα, ή του τύπου της «νιρβάνα» που επιδιώκεται διαμέσου του διαλογισμού. Με τους όρους αυτούς, η ονειρική σκηνή θα μπορούσε επίσης να γίνει κατανοητή ως μια υποσυμβολική οπτική αναπαράσταση ενός έντονα ικανοποιητικού συναισθηματικού σχήματος συγχώνευσης ή ευδαιμονίας. Παρόμοια ονειρικά φαινόμενα θα μπορούσαν επίσης να έχουν διαφορετικές επαγωγές στη φάση ύπνου REM ή μη-REM.

3. 56 Η Ανακατασκευή της «Βασιλικής Οδού»

Η κεντρική ψυχαναλυτική άποψη της αξίας των ονείρων υποστηρίζει την δυνατότητα που παρέχεται για την πρόσβαση στις συναισθηματικές έννοιες, οι οποίες έχουν διχαστεί. Η λειτουργία της επεξεργασίας συναισθηματικών

πληροφοριών στα όνειρα συνεχίζει την επεξεργασία συναισθηματικών πληροφοριών της εν εγρηγόρσει ζωής, με τους περιορισμούς των ειδικών δυνατοτήτων του ύπνου, κυρίως στη κατάσταση ύπνου κατά τη φάση REM. Το είδος της «ψυχικής θεραπείας» που συμβαίνει στα όνειρα δεν είναι «παθολογικό», αλλά διεισδυτικό στην φυσιολογική ζωή. Τα όνειρα λειτουργούν για να εκφράσουν την εμπειρία, ακολουθώντας τους νόμους της λειτουργίας του μη-λεκτικού συστήματος και ενδεχομένως να κυριαρχούνται από τα συμβολικά σχήματα, τα οποία είναι τα πλέον προσπελάσιμα στην κατάσταση του ύπνου. Οι ειδικές ονειρικές σκέψεις, που είναι κυρίαρχες, θα μπορούσαν να ωθούνται από οποιοδήποτε τύπο ενδιαφέροντος, όχι μόνο εκπλήρωσης επιθυμίας, παρότι τα συναισθηματικά ζητήματα, που εκφράζονται σε υποσυμβολικό σχήμα, αναμένεται να είναι σχετικά περισσότερο κεντρικά στην κατάσταση του ύπνου.

Ο ρόλος της ερμηνείας στην κατανόηση του ονειρικού υλικού είναι εντελώς συμβατή με την άποψη του Hobson αναφορικά με τη λειτουργία των ερμηνευτικών επεξεργασιών, που εφαρμόζονται στην ενεργοποιημένη εικόνα της κατάστασης REM. Η διατύπωση αυτή είναι επίσης συμβατή με την άποψη του Antrobus (1991) για το ότι η ονειρική διαδικασία περιλαμβάνει, τόσο «από πάνω προς τα κάτω» υψηλού επιπέδου συμβολικές επεξεργασίες, όσο και «από κάτω προς τα πάνω» οπτική και άλλη αντιληπτική και κιναισθητική επεξεργασία, που μπορεί να μην είναι προσβάσιμη στην ενδοσκοπήση, επεξεργασίες οι οποίες είναι μοντελοποιημένες από συνδετικά ή συστήματα παράλληλα κατανεμημένης επεξεργασίας [ΠΚΕ].

Τα όνειρα δεν λειτουργούν μόνο για να παρέχουν τη δυνατότητα ανάκτησης ήδη σχηματισμένων σχημάτων. Διαμέσου της δράσης του ονειρικού έργου, ένα διχασμένο συναισθηματικό σχήμα θα μπορούσε να ανασυσταθεί, καθώς τα νέα στοιχεία, με τους πολλαπλούς τους συσχετισμούς εισάγονται στα σχήματα των αντικειμένων, τα οποία είχαν αποκρουστεί. Όπως όλα τα νοητικά σχήματα, ομοίως και τα συναισθηματικά σχήματα που εμφανίζονται στα όνειρα, είναι ενεργά και αναδραστικά, καθορίζουν την αντίληψη και την επεξεργασία νέων δεδομένων και με την σειρά τους προσδιορίζονται και μεταβάλλονται από αυτά. Ενδέχεται η λεκτική

διατύπωση της έννοιας ενός ονείρου να κατασκευαστεί για πρώτη φορά με την αφήγηση του.

Τα όνειρα και οι φαντασιώσεις πράγματι αντιστοιχούν σε συμπτώματα, όπως ισχυρίστηκε ο Freud. Ωστόσο, η συνέπεια είναι το αντίθετο. Δεν είναι ότι τα όνειρα ή οι φαντασιώσεις είναι συμπτώματα με την έννοια ότι είναι παλινδρομημένες ή παθολογικές μορφές. Τα σωματικά ή τα ψυχικά συμπτώματα μπορεί να εκτελούν μια προοδευτική συμβολική λειτουργία, με την ίδια έννοια που εκτελούν τα όνειρα και οι φαντασιώσεις, όπου άλλα σύμβολα δεν είναι διαθέσιμα να χρησιμοποιηθούν. Τα συμπτώματα, όπως τα όνειρα, είναι βασικά προσπάθειες συμβολισμού, θεραπείας στον ψυχικό χώρο, παρότι τα συμπτώματα μπορεί να δημιουργήσουν στη συνέχεια νέα δικά τους προβλήματα.

Η διατύπωση του Freud για το ονειρικό έργο αποτελεί σημαντική συνεισφορά στην κατανόηση του νου. Τα όνειρα είναι πράγματι η «βασιλική οδός», όχι η μόνη, αλλά ο μείζον τρόπος πρόσβασης, στα κυρίαρχα συναισθηματικά σχήματα της ζωής του κάθε υποκειμένου, συμπεριλαμβανομένων των υποσυμβολικών συστατικών στοιχείων, τα οποία δεν έχουν ποτέ εκφραστεί και των συμβολικών συστατικών στοιχείων, τα οποία έχουν διχαστεί. Είναι δυνατόν ορισμένες πρώιμες καταστάσεις που ανήκουν στην προλεκτική χρονική περίοδο, να αδυνατούσαν να ανακτηθούν χωρίς την ανάδυσή τους στο όνειρο ή στη φαντασίωση, ή να διαπραγματεύονταν κατά την μεταβίβαση, ή ακόμη και σε συνδυασμό αυτών.

Όπως παρουσίασε ο Freud και εξήγησε ο Erikson και στην συνέχεια έδειξε η ενδελεχής έρευνα, τα όνειρα, όπως οι μεταφορικές διατυπώσεις, εξυπηρετούν βασικά την έκφραση πολύπλοκων σκέψεων που έχουν βάθος και παρεμποδίζουν την απόκρυψη και την παραμόρφωσή τους. Τα όνειρα επιπλέον εξυπηρετούν τη δημιουργία νέων εννοιών και δεν αρκούνται να εκφράζουν ήδη σχηματισμένες έννοιες.

3. 57 Ο «Πύργος της Βαβέλ»

Η ψυχανάλυση είναι «θεραπεία λόγου». Η θεωρία μας διατηρεί την ψυχαναλυτική άποψη του θεμελιακού ρόλου της γλώσσας στη θεραπευτική διαδικασία. Το νέο και ισχυρό αναπαραστατικό σύστημα της γλώσσας έχει προσαρμοσθεί πάνω σε μια σειρά από άλλα αναπαραστατικά συστήματα, τα οποία ήταν προηγουμένως στη θέση τους, αλλά χωρίς επαρκείς μηχανισμούς για την ενοποίηση όλων των συστημάτων. Από την προοπτική της κοινοποίησης των υποκειμενικών εμπειριών, συμπεριλαμβανομένου και του συναισθήματος, φαίνεται πρόωρο ακόμη και άστοχο, να εισαχθεί ένα ισχυρό νέο σύστημα όπως είναι η γλώσσα, χωρίς ταυτόχρονα να υπάρχουν οι τρόποι με τους οποίους οι συνδέσεις με τα άλλα αναπαραστατικά σχήματα να μπορούν να επιτευχθούν. Η γλώσσα δίνει την αίσθηση ενός υπολογιστικού μηχανισμού πρώτης γενιάς, ένα αποφασιστικό βήμα που είναι συναρπαστικό, δυνητικά τεράστια χρήσιμο, αλλά ακριβό, άβολο, αργό και δύσκολο στη λειτουργία, περιορισμένο στην εφαρμογή του, τρωτό στην χρήση του, το οποίο ενέχει σημαντικούς κινδύνους. Είναι αρκετά ισχυρό, ακόμα και στην πρωτόγονη μορφή να αντικαταστήσει άλλα συστήματα με καλύτερα σχεδιασμένους και περισσότερο αποτελεσματικούς συμβολικούς αναπαραστατικούς τρόπους.

Μέσα στο πλαίσιο της ψυχανάλυσης, η δυσκολία του ασθενούς, να εκφράσει λεκτικά τη συναισθηματική του εμπειρία, χαρακτηρίζεται ως «αντίσταση», η οποία υποκινείται συνειδητά ή ασυνείδητα. Οι περιορισμοί της αναφορικής επεξεργασίας αποτελούν θεμελιώδεις δυσκολίες στη συναισθηματική έκφραση, ανεξάρτητα από τους παράγοντες που σχετίζονται με την αντίσταση ή την απώθηση. Η γλώσσα έχει σημαντικούς περιορισμούς καθώς και ισχύ στη διευκόλυνση της ενσωμάτωσης των συστημάτων, γεγονός σημαντικό για την Ψυχανάλυση.

Το παιδί κάνει ένα γιγαντιαίο βήμα προόδου στη γνωστική ανάπτυξή του, όταν ανακαλύπτει στο δεύτερο χρόνο της ζωής του, ότι τα πράγματα έχουν ονόματα. Στην ανάπτυξη της συναισθηματικής επικοινωνίας υπάρχουν κέρδη και απώλειες που σχετίζονται με την πρόοδο αυτή. Από τη θετική πλευρά, η απόκτηση της γλώσσας παρέχει στο παιδί νέους τρόπους να καταλάβει τον κόσμο και τον εαυτό

του. Νέα είσοδο στη γνώση και στις έννοιες του πολιτισμού του, νέους τρόπους μοιράσματος της εμπειρίας του με άλλους, νέα επίπεδα στα οποία θα μπορούσε να αναφέρεται. Τώρα το παιδί μπορεί να πει από τι φοβάται ή τι θέλει, στο βαθμό που επιθυμεί να το κάνει και στο βαθμό που γνωρίζει. Μπορεί να ακούσει κάποιον να εξηγεί, πως δεν είναι ανάγκη να φοβάται και μπορεί να συζητήσει με τον εαυτό του επίσης.

Σε ένα άλλο επίπεδο ο Dore υποστηρίζει ότι η γλώσσα λειτουργεί ως ένα μεταβατικό φαινόμενο, με την έννοια ακριβώς που δίνει ο Winnicott (1971). Ο λόγος δίνεται στο παιδί από έξω, αλλά η σκέψη ή γνώση στην οποία θα συνδεθεί ήδη υπάρχει στο νου του παιδιού. Όπως λέει ο Stern:

«Με την έννοια αυτή ο λόγος ως ένα μεταβατικό φαινόμενο ... κατέχει μια μεσαία θέση ανάμεσα στην υποκειμενικότητα του βρέφους και την αντικειμενικότητα της μητέρας ... Η γλώσσα είναι με αυτήν την έννοια μια ενωτική εμπειρία, που επιτρέπει ένα νέο επίπεδο νοητικής συγγένειας(1985, σελ. 172)».

Δυστυχώς, η γλώσσα συχνά δε λειτουργεί για το μοίρασμα των συναισθηματικών εννοιών με τον τρόπο αυτό. Ενώ η γλώσσα παρέχει ένα τεράστιο νέο σύμπαν στο οποίο σχετιζόμαστε με τους άλλους, παρέχει επίσης ένα εξίσου τεράστιο και ουσιαστικά αχαρτογράφητο σύμπαν στο οποίο είμαστε μόνοι, *αναγκαστικά ή θεληματικά*. Ο Λακάν αναφέρει:

«...Ο πρωταρχικός Νόμος είναι ο νόμος ο οποίος, ρυθμίζοντας τη συγγένεια εξ επιγαμίας, θέτει το βασίλειο του πολιτισμού υπεράνω του παραδομένου στον νόμο του ζευγαρώματος βασιλείου της φύσης. Η απαγόρευση της αιμομιξίας δεν είναι παρά ο υποκειμενικός άξονας αυτού του Νόμου. Αυτός ο νόμος αποδεικνύεται επαρκώς ως ταυτόσημος με μια τάξη γλώσσας. Διότι χωρίς τις ονοματοθεσίες της συγγένειας, καμιά εξουσία δεν είναι σε θέση να θεσμοθετήσει την τάξη των προτιμήσεων και των ταμπού που δένουν και πλέκουν διαμέσου των γενεών το νήμα των γενεαλογικών γραμμών. Και είναι ακριβώς η σύγχυση των

γενεών που, στη Βίβλο γίνεται αντικείμενο κατάρα, ως βδέλυγμα του Λόγου και ερήμωση του αμαρτωλού...»⁶⁴

Όπως θα μάθει το παιδί, υπάρχουν πολλές αναπαραστάσεις κρίσιμης σημασίας στη νοητική και ειδικά στη συναισθηματική του ζωή για τις οποίες δεν μπορούν να βρεθούν λέξεις. Ωστόσο, αυτό δεν είναι μόνο μια αναγκαστική αποτυχία-η εγγενής δυσκολία έκφρασης της υποσυμβολικής εμπειρίας με λέξεις-αλλά επίσης μια θεληματική αποτυχία, που παρεμβάλλεται στη λεκτική επικοινωνία του συναισθήματος. Η γλώσσα είναι το μέσο που εφεύραν οι άνθρωποι και επάνω στο οποίο έχουμε τον πλέον ισχυρό έλεγχο. Είναι επίσης το περισσότερο τρωτό μέσο στη θεληματική χρήση. Η γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μεταμφιέσει και να τροποποιήσει τα συναισθήματα, καθώς επίσης και να τα κοινοποιήσει. Κανένα άλλο είδος δεν έχει αναπτύξει έναν επικοινωνιακό τρόπο, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στην υπηρεσία του.

Με τον αλληγορικό χαρακτήρα του λόγου, ο οποίος εκτελεί λειτουργίες σύνδεσης, διατηρείται στην ψυχαναλυτική ερμηνεία η δευτερογενής διεργασία. Στη διατύπωση του Vygotsky (1934), η σύνδεση της σκέψης και του λόγου εκφράζεται στο ψυχολογικό κατασκευάσμα της «συναισθηματικής έννοιας», της σύνδεσης συναισθήματος, σκέψης και λόγου. Ο κίνδυνος που υπάρχει σχετικά με το ότι η ανάπτυξη του συστήματος της γλώσσας ενός υποκειμένου, πιθανόν θα χαλαρώσει τον έλεγχο της εξουσίας ενός άλλου, υπό τη μορφή του εξωτερικού μεσολαβητή, ή του εσωτερικευμένου συμβόλου, συνυπάρχει με την ισχυρή δυνατότητα της γλώσσας για συνεργατική θεραπευτική εργασία, που διευκολύνει τη σύνδεση με τον άλλο και συνεισφέρει στην οργάνωση της υποκειμενικής δομής. Ο αναλυτής σε αντίθεση με τον γονιό, χρειάζεται να υπομένει και να ενθαρρύνει τον αποχωρισμό του ασθενούς του, να συνεισφέρει στην συγκρότηση και στην ανάπτυξη του.

⁶⁴ Λακάν, Ζ,(1966/2005). *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, Μτφρ. Ν. Λινάρδου-Μπλανσέ, Ρ. Μπλανσέ, Εκδ: Εκκρεμές.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

1. Το Ασυνείδητο ως ολιστικό μοντέλο των λειτουργιών του εγκεφάλου

Η Ψυχανάλυση νομιμοποιείται ως ιδιαίτερος «κλάδος». Η επιστημολογική τομή εκφράζεται με μη καρτεσιανούς όρους, οδηγώντας στη δόμηση μιας θεωρίας του ψυχισμού η οποία, μέσα από την σωματοψυχική ενότητα, εκφράζει την ισοτιμία των ποικίλων δομικών στοιχείων του Ανθρώπου. Η θέσπιση αυτής της ενότητας παρέχει ικανοποιητικές απαντήσεις στα επιστημονολογικά εμπόδια κάθε θεωρίας ψυχισμού: Την ψυχή και τη Συνείδηση. Η «Συνείδηση» προσδιορίζεται ως ο συνειδητός πόλος του ψυχισμού, εφ' όσον ο άλλος είναι ο ασυνείδητος. Η μεγάλη σημασία, που έχει στη φροϊδική θεωρία το Ασυνείδητο, επιτρέπει τη μονολεκτική κατονομασία της Ψυχανάλυσης ως «*επιστήμης*» του *Ασυνειδήτου*. Αυτή η «επιστήμη» συνδέει στενά τη λειτουργία της θεωρίας με την πρακτική της, με αμφοτεροβαρή διείσδυση πρακτικής και θεωρίας(Θ. Τζαβάρας, 2005).

2. Το μοντέλο των λειτουργιών του ανθρώπινου εγκεφάλου

Το μοντέλο των λειτουργιών του εγκεφάλου εκφράζει τη σύνθεση πειραματικών δεδομένων και θεωρητικών προσεγγίσεων από ένα ευρύ φάσμα των επιστημών, που ασχολούνται με την ανθρώπινη συμπεριφορά. Βασίζεται κυρίως στα πειραματικά ευρήματα των νευροεπιστημόνων, που ασχολούνται με τη μελέτη της πλαστικότητας του ανθρώπινου νεοφλοιού και συγκεκριμένα με τη μελέτη των μνημονικών λειτουργιών του συνειρμικού φλοιού. Οι βασικές προτάσεις αυτού του μοντέλου υποστηρίζουν τις εξής θέσεις:

1^ο). Πειραματικά ευρήματα και κλινικές παρατηρήσεις αποδεικνύουν την ύπαρξη μη συνειδητών εγκεφαλικών λειτουργιών, που συμμετέχουν στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, τόσο της μη νευρωτικής όσο και της νευρωτικής. Αυτές οι λειτουργίες είναι δυναμικά παράγωγα των συνθετικών μνημονικών λειτουργιών του συνειρμικού φλοιού (Fuster, 1995, Karli, 1991). Επομένως, η βασική θέση του Φρόυντ και των διαφόρων εξελίξεων της

ψυχαναλυτικής θεωρίας, ότι δηλαδή στην εγκατάσταση των ενδοψυχικών συγκρούσεων, που προκαλούν νύρωση συμμετέχουν ασυνείδητες διεργασίες, υποστηρίζεται από ποικίλες ερευνητικές προσεγγίσεις των νευροεπιστημόνων.

2^ο). Τόσο η φύση και η δημιουργία των ασυνείδητων μνημονικών λειτουργιών, που συμμετέχουν στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς, όσο και η λειτουργική σημασία αυτών των λειτουργιών διαφέρουν ριζικά από αυτό, που προτείνει η θεωρία των ενορμήσεων.

3^ο). Σε πολλές επιστημονολογικές θεωρήσεις νευροεπιστημών, αλλά και άλλων επιστημών, που ασχολούνται με τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, υπάρχουν υποθέσεις για την ανθρώπινη φύση και για τα κίνητρα της συμπεριφοράς (τον κεντρικό υποκινητή των σκέψεων, των συναισθημάτων και των δράσεων), οι οποίες παρερμηνεύουν ή δε λαμβάνουν υπόψη τις εξελικτικές διεργασίες, που οδήγησαν στις λειτουργίες του ανθρώπινου εγκεφάλου, οι οποίες δημιουργούν τις διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης, τις οποίες ο άνθρωπος ονόμασε νοητικές-ψυχικές λειτουργίες. Αυτό αντιστοιχεί στην παρερμηνεία των συνθετικών μνημονικών λειτουργιών του συνειρμικού φλοιού, οι οποίες με συνειδητές και μη συνειδητές διεργασίες δημιουργούν την ποιότητα της βιογραφίας και κατ' επέκταση την ποιότητα της συμπεριφοράς (Baumgartner, 1983, Bindna, 1980, Damasio, 1994, Edelman, 1987).

3. Το επιστημολογικό πλαίσιο του μοντέλου των λειτουργιών του εγκεφάλου

Η συμπεριφορά του ανθρώπου προϋποθέτει και εκφράζει τη διαρκή, δυναμική και παράλληλη επικοινωνία του ατόμου με την εξωτερική και την εσωτερική πραγματικότητα. Η εξωτερική πραγματικότητα του ανθρώπου είναι ο φυσικός και ο κοινωνικός του χώρος. Εσωτερική πραγματικότητα είναι η εκάστοτε λειτουργική κατάσταση των διαφόρων συστημάτων του οργανισμού (εγκέφαλος, μυϊκό σύστημα, κ.α.), τα οποία βρίσκονται σε συνεχή λειτουργική επικοινωνία και αλληλεπίδραση, καθώς και το σύνολο της γνώσης, που αποκτά κάθε άνθρωπος προοδευτικά, μέσω της επικοινωνίας του με το εξωτερικό περιβάλλον και με τον εαυτό του.

Ένας βαθμός επικοινωνίας του ζωντανού οργανισμού με το εξωτερικό του περιβάλλον είναι η προϋπόθεση για την επιβίωση. Για τον άνθρωπο προϋπόθεση, για την επιβίωση και για φυσιολογική ανάπτυξη και ψυχική υγεία, είναι η επικοινωνία του αναπτυσσόμενου ατόμου με τα σημαντικά του πρόσωπα (μητέρα, πατέρα, δάσκαλος, τροφός, κ.λ.π.).

Η επικοινωνία του ανθρώπου με την εξωτερική και την εσωτερική του πραγματικότητα, που αναγνωρίζονται ως σωματικές, συναισθηματικές και νοητικές διαστάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς (σκέψη, συναίσθημα, δράση), οργανώνονται, συντονίζονται και εγναθιστάνται από τις λειτουργίες επεξεργασίας πληροφοριών. Ο άνθρωπος γεννιέται με ώριμες αυτές τις λειτουργίες του νευρικού συστήματος. Με τις λειτουργίες επεξεργασίας πληροφοριών ο άνθρωπος αποκτά προοδευτικά, γνώση, μνήμη, κ.λ.π.

Η απόκτηση γνώσης είναι το προϊόν των σύνθετων λειτουργιών του νεοφλοιού. Οι λειτουργίες του νεοφλοιού συνίστανται στο:

1ον). Να αποθηκεύει με μορφή πολυδιάστατων, πολυκωδικοποιημένων και δυναμικών μνημονικών μονάδων, τα μηνύματα τα οποία προσλαμβάνει από τις νευρικές οδούς. Με τον τρόπο αυτό αποκτά γνώση από τον εαυτό του και από το περιβάλλον.

2^{ον}). Να χρησιμοποιεί την αποκτημένη γνώση σε κάθε περίπτωση.

3^{ον}). Να δημιουργεί με τη σκέψη και την πράξη γνωστικο-συναισθηματικές στρατηγικές, με σκοπό την διατήρηση της επικοινωνιακής σχέσης με τα σημαντικά πρόσωπα.

4^{ον}). Να χρησιμοποιεί με συνειδητές και μη συνειδητές μνημονικές διεργασίες αυτήν τη γνώση για να οργανώνει, να συντονίζει και να εγναθιστά όλες τις διαστάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς που βιώνονται ως σκέψη, συναίσθημα, κ..ο.κ. και αναγνωρίζονται με τις εκφάνσεις της γλώσσας και της δράσης. Ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι ένα αυτοοργανωμένο σύστημα το οποίο λειτουργεί, οργανώνει και εγναθιστά όλες τις διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης, βασισμένο

στην ίδια του την βιογραφία (Baumgartner, 1992, Fuster, 1995). Αυτή είναι η βασική πρόταση του μοντέλου των λειτουργιών του ανθρώπινου εγκεφάλου.

Ο τόπος γένεσης, οργάνωσης και συντονισμού όλων των συνειδητών και μη συνειδητών διαστάσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς από τον εγκέφαλο, είναι η μέσα στον εγκέφαλο αποκτώμενη γνώση, δηλαδή οι μνημονικές λειτουργίες του ανθρώπινου νεοφλοιού.

4. Οι λειτουργίες επεξεργασίας πληροφοριών

Η συνεχής και δυναμική επικοινωνία του ατόμου, η μέσω της επικοινωνίας απόκτηση και αύξηση της γνώσης και η χρήση της για την οργάνωση και την εγκατάσταση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, επιτυγχάνονται από πολύπλοκες, πολυδιάστατες και αλληλεξαρτώμενες διεργασίες του νευρικού συστήματος, που είναι δεμένες μεταξύ τους σε ένα επικοινωνιακό κύκλωμα (πρόσληψη, αξιολόγηση και απάντηση πληροφοριών) και οι οποίες είναι οργανωμένες και εκφράζουν τη γνώση του ατόμου. Το πολυδιάστατο φαινόμενο της συμπεριφοράς εγκαθίσταται με συνειδητές και μη συνειδητές διεργασίες: α) Στην περιφέρεια μέσω φυγόκεντρου οδού σαν δράση και λόγος και με τον τρόπο αυτόν λειτουργεί και σαν πληροφορία για τις διαπροσωπικές σχέσεις του ατόμου και β) στον εγκέφαλο μέσω του δικτυωτού σχηματισμού, σαν αναπροσαρμογή του περιεχομένου της μνήμης εργασίας. Αυτή η αναπροσαρμογή του περιεχομένου της μνήμης εργασίας δημιουργεί τις υποκειμενικές διαστάσεις της συμπεριφοράς (σκέψη, συναίσθημα, απόφαση, κ.λ.π.). Οι διεργασίες του κυκλώματος της επικοινωνίας λειτουργούν έτσι ώστε κάθε διεργασία, να προέρχεται από την προηγούμενη και να εκλύει την επόμενη. Όλες οι διεργασίες του κυκλώματος επικοινωνίας οργανώνονται και εκφράζουν την ποσότητα και την ποιότητα της γνώσης του ατόμου, που είναι τη δεδομένη στιγμή ενεργοποιημένη και παράλληλα δημιουργούν καινούργιες γνώσεις.

5. Η ψυχοβιολογική ανάπτυξη του ανθρώπου

Με τις λειτουργίες του νευρικού συστήματος, οι οποίες επιτρέπουν στο νεογέννητο να ξεινήσει την επικοινωνία του με το περιβάλλον, αποκτά προοδευτικά γνώση γύρω από την εξωτερική πραγματικότητα και γύρω από τον εαυτό του, την οποία γνώση τη χρησιμοποιεί για τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του με συνειδητές και μη συνειδητές διεργασίες. Η ποιότητα της συμπεριφοράς εκφράζει κυρίως την ποιότητα της επικοινωνιακής σχέσης του αναπτυσσόμενου ατόμου με τα σημαντικά του πρόσωπα (μητέρα, πατέρα, δάσκαλος, κ.ο.κ.).

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

6.1 Η γνώση και οι μνημονικές λειτουργίες επηρεάζουν τη συμπεριφορά συνειδητά και μη συνειδητά

Με την προοδευτική αύξηση της γνώσης, οι μνημονικές αναπαραστάσεις των βιωμάτων συνδέονται στενά συνειρμικά με τις μνημονικές αναπαραστάσεις των δεξιοτήτων και των γνωστικο- συναισθηματικών στρατηγιών, ώστε κάθε φορά που οι διεργασίες αξιολόγησης των πληροφοριών αναγνωρίζουν την πραγματικότητα, να ενεργοποιούν τα προγράμματα συμπεριφοράς με αντανακλαστική ταχύτητα, δηλαδή μη συνειδητά. Η συμπεριφορά τότε, έχει αυτοματοποιηθεί (Neumann, 1984, Schneider & Shiffrin, 1977). Το συντομότερο που μπορεί να γίνει συνειδητή μια αυτοματοποιημένη συμπεριφορά (σκέψη, συναίσθημα, δράση) είναι η συνειρμική της ενεργοποίηση από τις διεργασίες αξιολόγησης της πληροφορίας ή η εγκατάστασή της. Με τις μνημονικές αναπαραστάσεις των βιωμάτων, που αποκτούν προσωπική σημασία, συνδέονται συνειρμικά τα προγράμματα προσοχής.

Ο εγκέφαλος ανά πάσα στιγμή μεταφράζει τις πληροφορίες, που προσλαμβάνει και με τον τρόπο αυτόν, αξιολογεί τη σημασία τους για τις ψυχοβιολογικές προτεραιότητες. Αυτές οι διεργασίες δεν είναι προσιτές στην υποκειμενική παρατήρηση, επιλέγουν όμως και ενεργοποιούν το είδος της συμπεριφοράς, το οποίο θα εγκατασταθεί, συνειδητό ή αυτοματοποιημένο.

Η αυτοματοποιημένη συμπεριφορά δεν σημαίνει, ότι είναι συμπεριφορά που έχει φύγει από τον έλεγχο του ατόμου, αλλά είναι συμπεριφορά που ελέγχεται από το άτομο μη συνειδητά, βάσει της εμπειρίας του. Αυτό είναι το λειτουργικό κέρδος των μνημονικών λειτουργιών του νεοφλοιού, που οδηγούν στην αυτοματοποίηση. Παράλληλα, ελευθερώνονται οι διεργασίες της προσοχής, για να είναι δυνατή η συνειδητή εκλογή της συμπεριφοράς.

Αυτοματοποιημένα προγράμματα συμπεριφοράς, που είναι παράγωγα επικοινωνιακών σχέσεων του αναπτυσσόμενου ατόμου με τα σημαντικά του πρόσωπα, έχουν λειτουργικά χαρακτηριστικά και βιώνονται, τόσο από το ίδιο το άτομο, όσο και από το περιβάλλον ως υγιή. Εκφράζουν την ψυχοβιολογική υγιή ανάπτυξη. Το αντίθετο συμβαίνει, όταν τα αυτοματοποιημένα προγράμματα συμπεριφοράς, είναι παράγωγα μιας ανταγωνιστικής σχέσης του παιδιού με τα σημαντικά του πρόσωπα και εκφράζουν δυσλειτουργικές ψυχοβιολογικές προσαρμογές. Αυτά βιώνονται από το ίδιο το άτομο, αλλά και από το περιβάλλον ως λάθος, άρρωστα, ενοχλητικά. Αντιπροσωπεύουν, δηλαδή, τα συμπτώματα.

Όπως φαίνεται, η μνήμη αποτελεί έναν ευνοϊκό χώρο για τη συνάντηση των δύο επιστημονικών πεδίων (Ψυχανάλυσης –Γνωσιακής Επιστήμης) στον βαθμό, που η ψυχαναλυτική θεωρία του «απωθημένου Ασυνειδήτου», στηρίζεται στη θεωρία των «μνημονικών ιχνών». Ως σημείο σύνδεσης ανάμεσα στο ψυχαναλυτικό Ασυνείδητο και τις Νευροεπιστήμες τοποθετείται το όριο της έμμεσης μνήμης, μέσα από μια θεώρηση, όπου επιχειρείται μια τριπλή διάκριση της Συνείδησης, σε Συνείδηση –εγρήγορση, γνωσιακή Συνείδηση και οντογενετική Συνείδηση. Με τον όρο αυτό εννοείται το είδος της Συνείδησης, που έχει σχέση με την ατομικότητα (Lechavalier & Lechevalier, 1998).

Η μνήμη περιλαμβάνει δύο μνημονικά συστήματα: Την έκδηλη και την άδηλη μνήμη. Η έκδηλη μνήμη μπορεί, να είναι ανακλητική(συγγραφή αυτοβιογραφίας) και να εργάζεται μέσα από μια διεργασία ανακατασκευής. Εδράζεται στις προμετωπιαίες περιοχές, στον μέσο κροταφικό λοβό, στον ιππόκαμπο και στην αμυγδαλή. Η άδηλη(μη δηλωτική) μνήμη εδράζεται στις βρεγματό-κροταφό-

ινιακές εγκεφαλικές περιοχές(περιοχή 39, 40 κατά Brodmann)του δεξιού ημισφαιρίου κυρίως, στα βασικά γάγγλια και στην παρεγκεφαλίδα. Με την άδηλη μνήμη επιτυγχάνεται η μέγιστη σωματική απαρτίωση της συναισθηματικότητας. Κατά την ανάπτυξη το σώμα του βρέφους, η σχέση με την μητέρα του, η φωνή της(μουσικότητα, ρυθμικότητα, χρωματισμός, κ.α.), είναι εμπειρίες, οι οποίες βοηθούν στην οργάνωση του Εγώ στην προλεπτική-προσυμβολική φάση και επηρεάζουν τη συναισθηματική και σεξουαλική του ανάπτυξη. Αυτή αποτελεί την προλεπτική-προσυμβολική φάση της άδηλης μνήμης. Οι διαστάσεις της άδηλης μνήμης είναι σημαντικές για την Ψυχανάλυση. Το βρέφος σχηματίζει συναισθηματικές δομές του απωθημένου Ασυνείδητου στην άδηλη(διαδικαστική) μνήμη. Οι δομές αυτές δεν μπορούν να ανακληθούν, αλλά επηρεάζουν την ανάπτυξη του παιδιού.

Οι φαντασιώσεις, οι αναπαραστάσεις, οι άμυνες έχουν σχέση με την άδηλη μνήμη.

Η σχέση μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης σχετίζεται με τα συναισθήματα, που προέρχονται από το απωθημένο Ασυνείδητο.

Οι ασυνείδητες λειτουργίες εδράζονται σε εγκεφαλικές δομές, που στεγάζουν την έκδηλη και την άδηλη μνήμη. Για την δημιουργία της απώθησης και την εγγραφή στην έκδηλη μνήμη απαιτούνται περίπου τρία χρόνια.

Το όνειρο έχει σχέση με την έκδηλη και την άδηλη μνήμη.

Το απωθημένο Ασυνείδητο σχετίζεται με την έκδηλη μνήμη. Είναι ενεργό, αναπαραστασιακό και εκ προθέσεως, δηλαδή αφορά σε κάτι.

Η ερμηνεία είναι η ουσιαστική μέθοδος, που επιτρέπει στα «ψυχαναλυόμενα» υποκείμενα να αποκτήσουν τη γνώση του Ασυνείδητου. Η ερμηνεία βοηθάει στην ανακατασκευή των προσυμβολικών άδηλων δομών του απωθημένου Ασυνείδητου, να γίνουν συμβολικές-λεπτικές δομές. Με τον τρόπο αυτό γεφυρώνεται το κενό που υπάρχει μεταξύ τους. Η αξία της ερμηνείας έχει, να κάνει με το βαθμό επίγνωσης, που πετυχαίνει για τα ψυχαναλυόμενα υποκείμενα. Με την έννοια αυτή, το

ψυχαναλυτικό διάβημα, ως προς τη γνωσιακή διάσταση, είναι μία συνεχής επανατροφοδοτούμενη δι-γνωσιακή διεργασία(Θ. Τζαβάρας, 1998).

Γενικά συμπεραίνεται, ότι η ψυχική μας ζωή είναι εγγενώς ασυνείδητη, η δε εγγενώς ασυνείδητη ζωή είναι μη λογική. Λειτουργεί, δηλαδή, με βάση δικούς της κανόνες λειτουργίας.

Άλλο ζήτημα που επιδιώκεται, να προσεγγισθεί από τη συνάντηση των δύο επιστημονικών πεδίων είναι το πεδίο σύνδεσης σώματος και νοητικών διεργασιών – ψυχισμού. Ο εγκέφαλος απαρτιώνει, με εξαιρετικά πολύπλοκο τρόπο, τις αισθητηριακές και τις συναισθηματικές πληροφορίες, που προέρχονται από το σώμα και την εξωτερική πραγματικότητα, τις συγκρίνει με τις προηγούμενες συνειδητές και ασυνείδητες εμπειρίες, επεξεργάζεται «τρόπους» δράσης ή εικόνες. Κλινικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι ο εγκέφαλος επηρεάζεται από τον ψυχισμό. Η αισθητηριακή αποστέρηση τις πρώτες ημέρες της ζωής φανερώνει τη διεπίδραση του –σώματος(π.χ. η εκ γενετής περιφερική τύφλωση επιφέρει ατροφία των ινιακών λοβών).

Επιμέρους επιστημονικοί τομείς εστιάζουν την προσοχή στη σχέση σώματος-νου(ψυχισμού). Έτσι η ειδικότητα της νευρο-ενδοκρινολογίας διερευνά τη σχέση των ενδοκρινών αδένων και του ψυχισμού. Το σώμα μπορεί, να εμφανισθεί ως «γλώσσα», που οδηγείται από το νόημα –προσανατολισμό.

Ο Φρόντ στο «Σχεδιάσμα για μια Επιστημονική Ψυχολογία» εκφράζει την άποψή του στο θέμα της Συνείδησης, αναφέροντας, ότι εδράζει στο σύστημα ανώτερης τάξης (ω)-περιγράφεται στο σχετικό κεφάλαιο για την Ψυχανάλυση- και ότι διεγερτικές διεργασίες στους νευρώνες ω συνεπάγονται τη Συνείδηση. Σύμφωνα με τον Φρόντ η Συνείδηση δεν είναι δυνατόν, να μην έχει αιτιακό ρόλο στην ψυχική ζωή, ούτε μπορεί να αναχθεί σε νευρωνική λειτουργία, καθώς επίσης η Συνείδηση δεν μπορεί, να θεωρηθεί ως μια παράλληλη ποιότητα του νευρικού συστήματος.

Όπως γίνεται αντιληπτό, παρά την μεγάλη ανάπτυξη της τεχνολογίας, ερωτήματα για την σχέση μεταξύ των εγκεφαλικών λειτουργιών και των διαφόρων

ψυχικών διεργασιών, εν προκειμένω της Συνείδησης αλλά και άλλων, παραμένουν αναπάντητα.

Από την άλλη, παρατηρήσεις του Φρόντ σχετικά με την παράλληλη δομή των ψυχικών διεργασιών, εκατό και πλέον χρόνια μετά, εξακολουθούν να παραμένουν εφήμερες.

6.2 Διάσταση απόψεων Γνωσιακής Επιστήμης και Ψυχανάλυσης

Η Ψυχανάλυση και η Γνωστική Ψυχολογία συμφωνούν στο ότι, το βρέφος διαθέτει ένα σωματικό Εγώ, το οποίο είναι προικισμένο με μία έντονη διάθεση ενσωμάτωσης των διαφορετικών αισθητηριακών δεδομένων, με μία τάση να προχωρήσει και να συναντήσει αντικείμενα, να θέσει σε λειτουργία στρατηγικές απέναντί τους, να δημιουργήσει και να σχετισθεί με τα πρόσωπα του περιβάλλοντος. Αυτό το σωματικό Εγώ διαθέτει μια ικανότητα εμπειρικής ρύθμισης των σωματικών και των ψυχικών λειτουργιών, που ο γενετικός κώδικας και η ενδομήτρια ανάπτυξη του παρείχαν. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και η ικανότητα να διακρίνει θορύβους και ήχους μη λεκτικούς και να αναγνωρίζει τις κατάλληλες φωνολογικές διαφορές, που υπάρχουν στη γλώσσα η οποία ομιλείται στο περιβάλλον του. Είναι επίσης εφοδιασμένο με την ικανότητα, να εκπέμπει σήματα προς αυτό (το περιβάλλον). Αρχικά κραυγές και μιμικές εκφράσεις, αργότερα η βλεμματική επαφή και η στάση, στη συνέχεια οι χειρονομίες και τα φωνήματα. Αυτό το σωματικό Εγώ είναι ένας πρόδρομος του αισθήματος της προσωπικής ταυτότητας και της αίσθησης της πραγματικότητας, που χαρακτηρίζουν το ψυχικό Εγώ. Λαμβάνει υπόψη του τα δύο αναγνωρίσιμα αντικειμενικά και υποκειμενικά γεγονότα. Αφενός, πολύ νωρίς μετά τη γέννηση, το βρέφος διαθέτει το δικό του τρόπο ζωής και πιθανώς το αίσθημα, ότι είναι ένας μοναδικός Εαυτός. Αφετέρου, με την επιτυχία στις πρώτες του εμπειρίες, πληροί το Εγώ του με δυναμισμό, που το ωθεί να δοκιμάσει νέες εμπειρίες.

Υπάρχουν όμως και σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην γνωσιακή θεώρηση και στην ψυχαναλυτική θεωρία. Στην γνωσιακή, τονίζεται η συμμετρία μεταξύ του

περιβάλλοντος που μεριμνά για το βρέφος και το ίδιο το βρέφος με το οποίο σχηματίζει ζεύγος, το οποίο τείνει προς ένα σύστημα ομοιόστασης. Σήμερα θεωρείται ξεπερασμένη η ιδέα ότι το βρέφος είναι ένα παθητικό ον και το ότι ο ψυχισμός του είναι άγραφο χαρτί (tabula rasa). Έχει αντικατασταθεί από την άποψη, ότι το βρέφος είναι ικανό, δυναμικό, ένας ισότιμος εταίρος στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης, το οποίο σχηματίζει με τη μητέρα του ένα ζευγάρι πλήρως προσαρμοσμένο, που μοιάζει περισσότερο με ζευγάρι διδύμων, παρά με τη συμπληρωματική αλλά ασύμμετρη δυάδα, η οποία αποτελείται από ένα ενήλικο και ένα ον, αν όχι πρόωρο, τουλάχιστον ημιτελές. Σ' αυτήν την «δίδυμη αυταπάτη», δεν μπορεί να υπάρχει συμμετρία, παρά σε σχέση με ένα σχέδιο. Αυτό το σχέδιο γεννά μια φαντασίωση, ενός κοινού δέρματος μητέρας και παιδιού. Αυτή η φαντασίωση έχει τη δομή επιφάνειας διεπαφών. Πρόκειται για μια ιδιαίτερη επιφάνεια διεπαφών, η οποία χωρίζει δύο περιοχές του χώρου, όπου ισχύει το ίδιο καθεστώς και μεταξύ των οποίων δημιουργεί μια συμμετρία.

Οι ψυχαναλυτές επιμένουν, ότι υπάρχει ασυμμετρία μεταξύ του ασθενούς και του ψυχαναλυτή, μεταξύ του βρέφους και του περιβάλλοντός του, επιμένουν στην αρχική κατάσταση εξάρτησης και το αίσθημα του αβοήθητου (Freud, 1985) και υπό την επήρεια της ψυχαναλυτικής διαδικασίας, ο ασθενής παλινδρομεί σε αυτές τις καταστάσεις. Ο Winnicott διαπίστωσε ότι, παράλληλα με τις καταστάσεις ενσωμάτωσης του ψυχικού και του σωματικού Εγώ, το βρέφος βιώνει την εμπειρία καταστάσεων μη ενσωμάτωσης, οι οποίες δεν είναι οπωσδήποτε επώδυνες και οι οποίες μπορούν να συνοδεύονται από αίσθημα ευφορίας, ότι διαθέτει δηλαδή έναν απεριόριστο ψυχικό Εαυτό. Ακόμα μπορεί να επιθυμεί την μη επικοινωνία, επειδή αισθάνεται υπερβολικά καλά ή υπερβολικά άσχημα. Το νεογέννητο σταδιακά αποκτά ένα πρόχειρο τρόπο της κατανόησης της ανθρώπινης γλώσσας, που περιορίζεται στη λειτουργία της δεύτερης άρθρωσης και που το ίδιο αδυνατεί να το χρησιμοποιήσει για να εκπέμψει μηνύματα. Αισθάνεται αυτό το ηχητικό μυστήριο και τη σημειολογική αδυναμία, του να ξεχωρίσει τον πόνο από το θυμό, ως θεμελιώδη ψυχική βία, βίωμα το οποίο η Piera Aulagnier (1975) ονόμασε «βία της

ερμηνείας», χωρίς να υπολογίσουμε τις σωματικές και χημικές επιθέσεις στις οποίες εκτίθεται το σώμα του, χωρίς να αναφερθούμε στη «θεμελιώδη βία» (Bergeret, 1984) του μίσους, της απόρριψης, της αδιαφορίας, της παροχής ακατάλληλων φροντίδων και των τραυματικών επιρροών, που προέρχονται από το περιβάλλον. Η εξάρτηση αυτή γίνεται ολοένα και λιγότερο ανεκτή από τη μητέρα (Piera Aulagnier, 1975), αλλά η μητέρα είναι απαραίτητη για τις ανάγκες του. Η προαναφερόμενη βία ενεργοποιεί στο ψυχικό Εγώ του παιδιού, το μορφοειδωλο της διωκτικής μητέρας, που υποκινεί τρομακτικές φαντασιώσεις και το υποχρεώνει, να κινητοποιήσει ασυνείδητους μηχανισμούς άμυνας οι οποίοι θα αναχαιτίσουν, θα σταματήσουν ή θα καταστρέψουν την ευτυχή ανάπτυξη. Η εξάρθρωση των παραπάνω διαδικασιών σταματά τη δυναμική ενσωμάτωση των αισθήσεων. Η προβολική ταύτιση εμποδίζει την διαδικασία να προχωρήσει μέσω των διαδοχικών αλυσιδωτών αντιδράσεων. Οι πολλαπλέςσχάσεις διασκορπίζονται σ' έναν χώρο, ο οποίος δεν είναι ούτε εσωτερικός ούτε εξωτερικός. Τα τμήματα του Εαυτού και τα τμήματα του αντικειμένου, που έχουν ενσωματωθεί, σχηματίζουν ένα «αέλυφος» (περίβλημα).

Μία δεύτερη διαφορά προκύπτει από το γεγονός το οποίο ο Brazelton αναφέρει σχετικά με το θέμα, που αφορά τη συμπεριφορά και σύμφωνα με το σχήμα ερέθισμα-απάντηση, εν αντιθέσει με τους ψυχαναλυτές που εργάζονται με τις φαντασιώσεις, οι οποίες σχετίζονται με ασυνείδητες συγκρούσεις και με ιδιαίτερες οργανώσεις του ψυχικού χώρου. Ο Brazelton υποστηρίζει, ότι οι πολλαπλές διαντιδράσεις, οι οποίες παρεμβάλλονται στη σχέση βρέφους-περιβάλλοντος που παρέχουν μητρικές φροντίδες, συνθέτουν ένα (οικονομικό) δυναμικό σύστημα, δημιουργώντας μια νέα ψυχική πραγματικότητα τοπογραφικής φύσεως, την οποία ονομάζει «περίβλημα». Το περίβλημα είναι μια αφηρημένη έννοια, που εκφράζει την οπτική γωνία ενός σχολαστικού, εξωτερικού παρατηρητή. Το βρέφος έχει μια συγκεκριμένη αναπαράσταση αυτού του περιβλήματος, την οποία του προσφέρει η συχνή αισθητηριακή εμπειρία, δηλαδή το δέρμα, μια αισθητηριακή εμπειρία γεμάτη φαντασιώσεις. Αυτές οι δερματικές φαντασιώσεις ενδύουν το Εγώ με ένα

σχηματισμό φαντασιακό, ο οποίος επιστρατεύει ότι πιο βαθύ υπάρχει μέσα μας, δηλαδή την επιφάνειά μας. Αυτές οι φαντασιώσεις οριοθετούν τα επίπεδα δόμησης του Εγώ και εξηγούν τις αποτυχίες. Η ανάπτυξη των άλλων αισθήσεων αναφέρεται στο δέρμα ως «πρωταρχική» φαντασιωτική επιφάνεια με την έννοια της πρόδρομης, πρωτογενούς ψυχικής λειτουργίας.

Σύμφωνα με την Γνωστική Ψυχολογία, η αίσθηση της αφής συγκαταλέγονται στις πρώτες αισθήσεις που αναπτύσσονται. Οι γευστικές, οσφρητικές, ακουστικές αισθήσεις υπάρχουν, σύμφωνα με τις αποδείξεις, από την στιγμή της γέννησης και επιτρέπουν στο νεογέννητο, να αναγνωρίσει τη μητέρα του. Έχουν εκφραστεί πολλές αντιρρήσεις σχετικά με τη συρρίκνωση του ρόλου του δέρματος στην ανάπτυξη του ψυχισμού. Όχι μόνο στο νεογέννητο αλλά και στο έμβρυο, η απτική αισθητικότητα εμφανίζεται πρώτη και οφείλεται στην ανάπτυξη του εξωδέρματος, το οποίο αποτελεί κοινή πηγή προέλευσης του δέρματος και του εγκεφάλου. Το γεγονός της γέννησης προσφέρει στο παιδί μια εμπειρία αφής ολόκληρου του δέρματος. Οι φυσιολογικές αυτές επαφές θέτουν σε κίνηση τις αναπνευστικές και τις πεπτικές λειτουργίες. Η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων και αργότερα της αισθητηριακής επικοινωνίας μέσω της ακοής, της όρασης, της όσφρησης, της γεύσης ενισχύεται από τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα του περιβάλλοντος έρχονται σε επαφή μαζί του. Το δέρμα είναι το βασικότερο σημείο αναφοράς, στο οποίο παραπέμπουν αυθόρμητα τα διάφορα αισθητηριακά δεδομένα. Χρονικά το δέρμα, δεν είναι η πρώτη αίσθηση που αναπτύσσεται, κατέχει ωστόσο μία δομική θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες αισθήσεις. Είναι η μόνη αίσθηση, που καλύπτει ολόκληρο το σώμα. Εμπεριέχει ποικίλες διαφορετικές αισθήσεις (θερμότητα, πόνο, πίεση, αφή κ.α.), των οποίων η φυσική εγγύτητα συμπαρασύρει την ψυχική γειτνίαση. Ο Freud (1923) επεσήμανε, ότι η αφή είναι η μόνη από τις πέντε εξωτερικές αισθήσεις, που διαθέτει αντανακλαστική-αναστοχαστική δομή. Το παιδί, όταν αγγίζει με τα δάκτυλα το σώμα του, έχει την εμπειρία των δύο συμπληρωματικών αισθήσεων: Νοιώθει ότι είναι ένα κομμάτι του δέρματος, που αγγίζει και συγχρόνως, ότι είναι ένα κομμάτι του δέρματος, που αγγίζεται. Με βάση

το μοντέλο της απτικής αντανακλαστικότητας–αναστοχαστικότητας κατασκευάζεται η αντανακλαστικότητα, που αφορά στις άλλες αισθήσεις (να ακούς τον εαυτό σου να εκπέμπει ήχους, να κοιτάζεις στον καθρέφτη κ.α.) και στη συνέχεια η αναστοχαστικότητα της σιέψης.

Η Ψυχανάλυση έχει το προνόμιο εδώ και έναν αιώνα να αποτελεί την πιο σημαντική θεωρία για τα συναισθήματα, το Ασυνείδητο (εξ ου και «*επιστήμη του Ασυνείδητου*») και συνολικά για το ανθρώπινο Υποκείμενο. Μίλησε πρώτη για μια γνώση που σήμερα φαίνεται προφανής, για τον τρόπο που αναπτύσσεται το παιδί, τη συναισθηματική ανάπτυξη, διερεύνησε τον ρόλο των βασικών φιγούρων του περιβάλλοντός μας, αναφέρθηκε στην ψυχοσωματική ενότητα και στην αλληλεπίδραση με το περιβάλλον(εσωτερικό και εξωτερικό). Ανέλυσε την οργάνωση του ψυχισμού, μίλησε για τον λόγο και την γλώσσα, τη συμπεριφορά, αφουγκράστηκε τα όνειρα και τον ελεύθερο συνειρμό διεισδύοντας σε μη συνειδητά πεδία. Η Ψυχανάλυση επίσης έχει το ανθρωπιστικό και το γνωσιολογικό σθένος να εμπλέξει τον θεραπευτή συναισθηματικά και γνωσιακά στην αναλυτική διαδικασία με τρόπο βαθύτατα προσωπικό και άμεσο, με την μεταβίβαση και την αντιμεταβίβαση, δίνοντάς του ως αντάλλαγμα το προνόμιο της γνώσης σε πρώτο, δεύτερο και τρίτο πρόσωπο⁶⁵. Η γνώση αυτή είναι πολύτιμη και μπορεί να αλληλοσυσχετισθεί δημιουργικά με τις ανακαλύψεις και άλλων επιστημονικών κλάδων⁶⁶.

⁶⁵ Σύμφωνα με τον Α. Μπαλά (βλ. *Το μήλο του Φρόνιτ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, 2004, Εκδ. Εξάντας): «...Γνώση κατά τη οπτική του τρίτου προσώπου είναι η γνώση που μπορεί να τεθεί σε προτασιακή μορφή. Είναι η γνώση που διατυπώνεται, μεταδίδεται και ελέγχεται μέσω προτάσεων. Μεγάλο μέρος της κοινότυπης γνώσης όπως και ολόκληρη η επιστημονική είναι γνώση κατά την οπτική του τρίτου προσώπου. Η γνώση κατά την οπτική του πρώτου προσώπου αναφέρεται σε πράγματα που εγώ μεν γνωρίζω, αλλά δεν μπορώ να αποδώσω πλήρως σε προτασιακή μορφή. Εδώ εντάσσεται ένα σύνολο από δεξιότητες...Γνώση κατά την οπτική του πρώτου προσώπου είναι επίσης η γνώση μου για τις ποιότητες των αισθημάτων μου...Η ανθρώπινη γνώση είναι αναπόσπαστη από το σώμα, η γνώση είναι ενσώματη...Κατά τη διαδικασία της αναλυτικής συνεδρίας, λειτουργούν από κοινού χωρίς πρόβλημα τόσο η γνώση κατά την οπτική του τρίτου προσώπου, δηλαδή η γνώση που αποτυπώνεται στην ψυχαναλυτική θεωρία, όσο και η γνώση κατά την οπτική του πρώτου προσώπου, δηλαδή εκείνη που περιλαμβάνει όσα γνωρίζει ο αναλυτής και ο αναλύμενος για τα αισθήματά τους, για τη μεταξύ τους σχέση, για την υποκειμενικότητά τους εν γένει...Η αναλυτική συνεδρία είναι δυαδική σχέση(σημασία του δεύτερου προσώπου)...».

⁶⁶ Βλ. Θ. Τζαβάρα, *Ψυχανάλεκτα*, 2005, Εκδ., Νήσος: «...Παραθέτω μόνο τον κατάλογο των επιστημών, που μπορούμε να τον θεωρήσουμε εύγλωττο: Φιλολογία, Φιλοσοφία, Βιολογία, επιστήμες Γενετικής, Ιστορία του πολιτισμού, Αισθητική, Κοινωνιολογία, Παιδαγωγική. Είναι σαφές πως για τον Φρόνιτ, τουλάχιστον, μια έννοια διακλαδικότητας ήταν απαραίτητη και για την Ψυχανάλυση, αλλά και άλλες επιστήμες...».

Η ψυχαναλυτική σκέψη εξακολουθεί να ασκεί την γοητεία της στους ασχολουμένους με την μελέτη του νου. Η προσπάθεια σ' αυτά τα πλαίσια απόδοσης γνωσιολογικής εγκυρότητας στην ψυχαναλυτική σκέψη, μέσω της αναγωγής των εννοιών της σε πιο «επιστημονικά τεκμηριωμένες» έννοιες των νευροεπιστημών, χρονολογείται από την αρχή του ψυχαναλυτικού εγχειρήματος. Η Ψυχανάλυση άλλωστε είναι μια θεωρία του ανθρώπινου ψυχισμού που λαμβάνει υπ' όψιν της και την βιολογία (με την έννοια των ενορμήσεων) και την κοινωνική καταγωγή των κανόνων που διαμορφώνουν το υποκείμενο (Γζαβάρας 2002). Με τη λογική αυτή είναι μία θεωρία που εισάγει τον κοινωνικό θεσμό και την καταγωγή του ατόμου στη προβληματική του ζητήματος νου-σώματος και επιπλέον διατυπώνει και τους μηχανισμούς εκείνους με τους οποίους ο κοινωνικός θεσμός, όπως για παράδειγμα η καταστατική αρχή της απαγόρευσης της αιμομιξίας, αναλαμβάνει τον ρόλο της στο σύστημα του ψυχισμού και αλληλεπιδρά με το σώμα.

Ο ίδιος ο Freud επιχείρησε μια τέτοια περιγραφή το 1896 στο γνωστό του «Σχεδιάσμα για μια Επιστημονική Ψυχολογία». Το έργο αυτό αποτελεί ένα εντοπιστικό νευροανατομικό μοντέλο που ο Freud επεξεργάστηκε ως νευρολογική βάση για την μεταψυχολογία του, λίγα χρόνια πριν τη δημοσίευση της «Ερμηνείας των Ονείρων». Παρά την αποτυχία αυτής της προσπάθειας, το μοντέλο παρουσιάζει αρκετά στοιχεία σύγκλισης με τα σύγχρονα μοντέλα του νου. Στο «Σχεδιάσμα» περιγράφονται οι ψυχολογικές λειτουργίες ως παράλληλες, εξαρτώμενες από τις βιολογικές, σε κατάσταση σύζευξης, χωρίς την πλήρη αναγωγή της μιας στην άλλη. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, ο εγκέφαλος διαθέτει τρία λειτουργικά συστήματα, που λειτουργούν βάσει ενεργειακών ροών, σύμφωνα με τη νευροφυσιολογική αντίληψη της εποχής. Το σύστημα φ των αντιληπτικών νευρώνων δέχονται την ενέργεια των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος την οποία διοχετεύουν μέσα από ένα φίλτρο. Το σύστημα ψ, το κυρίως ψυχικό σύστημα, δέχεται την ενέργεια από τα εσωτερικά ερεθίσματα (ενορμήσεις) κατ' ευθείαν, χωρίς τη μεσολάβηση φίλτρου και περιλαμβάνει κυρίως την μνήμη. Το Εγώ περιγράφεται για πρώτη φορά από το

Freud στο «Σχεδιάσμα», ότι δηλαδή αποτελείται από το σύνολο των μνημονικών ιχνών και ρυθμίζει τις μεταβάσεις της ενέργειας μέσα στο νευρικό σύστημα. Το σύστημα ω φέρει νευρώνες που μπορούν να ανιχνεύουν τα επίπεδα της ψυχικής ενέργειας Q στο σύστημα ψ , η συσσώρευση της οποίας γίνεται αντιληπτή ως δυσάρεστη. Η αδυναμία εκφόρτισης της ενέργειας οδηγεί στην επένδυσή της στους νευρώνες ψ και ω . Η παράπλευρη επένδυση της ενέργειας προς ένα νευρώνα α αντί της φυσιολογικής ροής της προς ένα νευρώνα β αποτελεί ένα νευρωνικό μηχανισμό καταστολής των απαγορευμένων ενορμήσεων και της δομής της παθολογικής συμπτωματολογίας. Στο «Σχεδιάσμα» παρατηρούμε ένα αποκηρυγμένο νευρωνικό μοντέλο με σαφείς ομοιότητες (δυσφορία λόγω ενεργειακής συσσώρευσης, ευφορία λόγω ενεργειακής εκφόρτισης, κυριαρχία της δυναμικής ροής των ενορμήσεων, άντληση της ενέργειας του Εγώ από τις ενορμήσεις, μηχανισμοί φυσιολογικής και παθολογικής επένδυσης της ενέργειας των ενορμήσεων) προς το ψυχολογικό μοντέλο βάσει του οποίου ο Freud δόμησε την ψυχαναλυτική θεωρία. Το «Σχεδιάσμα» ωστόσο δεν παρουσιάζει μόνον ιστορικό ενδιαφέρον ως προς την εννοιολογική εξέλιξη της ψυχαναλυτικής σκέψης, αλλά είναι ενδεικτικό της διορατικότητας του Freud όσον αφορά σε μια σειρά παραδοχών του μοντέλου του, οι οποίες επικράτησαν στις Νευροεπιστήμες. Ο Freud υιοθετεί στο «Σχεδιάσμα» το νευρωνικό δόγμα του Ramon y Cajal, πολύ πριν αυτό επικρατήσει στον χώρο. Επίσης αναφέρεται σε φίλτρα επαφής, τα οποία αντιστοιχούμε σήμερα στις νευρωνικές συνάψεις. Δίνει μια περιγραφή ενός συστήματος ανατροφοδότησης μεταξύ του πρόσθιου εγκεφάλου και του φλοιού για την λειτουργία της προσοχής, παρόμοιου εκείνου των σύγχρονων νευροφυσιολογικών απόψεων, η δε περιγραφή του για τη Συνείδηση, στα πλαίσια μιας «σύγχρονης και παράλληλης» ενεργοποίησης των νευρώνων ω , έχει σημαντικές ομοιότητες με τις σύγχρονες απόψεις ανάδυσης της υποκειμενικής αντίληψης ενός γεγονότος, κατά την παράλληλη και σύγχρονη ενεργοποίηση των εγκεφαλικών περιοχών οι οποίες εμπλέκονται στην αντίληψη του γεγονότος αυτού. Τα παραπάνω είναι ενδεικτικά στοιχεία της ιστορικής πορείας της σκέψης του ιδρυτή της Ψυχανάλυσης, ο οποίος

μετά την αποτυχία του φιλόδοξου εγχειρήματός του (Σχεδιάσματος) στράφηκε σε μια καθαρά ψυχολογική περιγραφή του νου, απουσία μιας ικανοποιητικής νευροφυσιολογικής γνώσης γεφύρωσης του βιολογικού με το ψυχολογικό επίπεδο.

Σημαντική προσπάθεια υπεράσπισης της εγκυρότητας της Ψυχανάλυσης μέσω της γεφύρωσής της με τις Νευροεπιστήμες έγινε μετέπειτα από τον Mark Solms. Ο Solms (1986) έκανε μια ιστορική αναδρομή στο παρελθόν του Freud ως Νευρολόγου. Περιγράψε επίσης την αποτυχημένη προσπάθεια της νευρολογικής περιγραφής του ψυχισμού από τον Freud στο αποκηρυγμένο «Σχεδιάσμα» του 1895 και εστίαστηκε στην αξία του λιγότερου γνωστού «Περί της Αφασίας», γραμμένο το 1891, όπου ο Freud διαχωρίζει την θέση του από την εντοπιστική, νευροανατομική παράδοση της Γερμανικής Νευρολογίας και την περιγραφική(κλινική) μέθοδο του Charcot, υιοθετώντας μια μη νευρολογικά εντοπιστική ψυχολογική οπτική των λειτουργικών συστημάτων. Ο Freud αποφάσισε, σύμφωνα με τον Solms, να αναπτύξει μια καθαρά ψυχολογική θεωρία του νου, ανεξάρτητη από τα δεδομένα της τότε Νευροφυσιολογίας, η οποία βρίσκει σήμερα σημαντικά σημεία επαφής με τη Νευροψυχολογία που ανέπτυξε ο Luria, κατά την οποία η νευροψυχολογική έκπτωση, που ακολουθεί μια βιολογική βλάβη του ΚΝΣ, περιγράφεται με όρους βλάβης ενός λειτουργικού νευροψυχολογικού συστήματος. Ο Solms(1998) χαρακτηρίζει την Ψυχανάλυση ως μια δυνητική Νευροψυχολογία της προσωπικότητας και θεωρεί πως η Νευροψυχολογία μας δίνει δυνατότητα επανένωσης της Ψυχανάλυσης με τις Νευροεπιστήμες με ικανοποιητικό τρόπο, ως προς τις βασικές αρχές του Freud. Χρησιμοποιεί την μεθοδολογία της «δυναμικής εντόπισης» και της «ανάλυσης συνδρόμου» της Νευροψυχολογίας του Luria, για να δώσει μια νευρολογική προσέγγιση ανάλυσης με παράγοντες μιας κεντρικής λειτουργίας για την Ψυχανάλυση, του μηχανισμού του ονείρου. Η νευροψυχολογική ανάλυση έξι ασθενών με εγκεφαλική βλάβη, ως προς τη λειτουργία του ονείρου, αποδίδει την συσχέτιση των εγκεφαλικών περιοχών με επιμέρους στοιχεία της ονειρικής διαδικασίας, όπως «παράγοντας γενικής κινητοποίησης, παράγοντας χωρικής σύνθεσης για την δημιουργία συμβολικών

νοητικών διεργασιών, παράγοντας νοητικής εικονοποίησης, παράγοντας εκλεκτικής ενεργοποίησης και αναστολής». Η περιγραφή αυτή του Solms αναλύει λειτουργικά την θεμελιώδη ψυχική λειτουργία του ονείρου, επιχειρώντας να δώσει ένα παράδειγμα του τρόπου, με τον οποίο ο «λειτουργικός εντοπισμός» μιας νοητικής λειτουργίας μέσω της Νευροψυχολογίας μπορεί να γίνει ο εννοιολογικός κρίκος σύζευξης της Ψυχανάλυσης με τις Νευροεπιστήμες.

Ο Eric Kandel(1999), νομπελίστας, νευροεπιστήμονας με εκπαίδευση ψυχαναλυτική στα πλαίσια της ειδικότητάς του ως ψυχιάτρου, αναφέρει ότι «η Ψυχανάλυση αποτελεί την πλέον συνεκτική και διανοητικά ικανοποιητική άποψη του νου». Παράλληλα όμως θεωρεί ότι η Ψυχανάλυση, παρά την εξαιρετική ενορατική παραγωγή εννοιών, όπως οι ασυνείδητες διεργασίες, ο ψυχικός ντετερμινισμός, η παιδική σεξουαλικότητα και κυρίως η ανορθολογικότητα των κινήτρων του ανθρώπου, δεν εξελίχθηκε(κατά την άποψη του) επιστημονικά και δεν ανέπτυξε αντικειμενικές μεθόδους ελέγχου των συναρπαστικών θεωριών που διατύπωσε. Θεωρεί ότι η «ερμηνευτική» οπτική της Ψυχανάλυσης και η θέση πως η ψυχολογική της θεωρία δεν θα μπορέσει ποτέ να αναχθεί σε μια νευρολογική θεωρία του νου. Σημειώνει ότι η Ψυχανάλυση αν επαναπαυθεί στις ερμηνευτικές της δάφνες θα παραμείνει απλά μια «Φιλοσοφία του Νου», ενώ «τα ψυχαναλυτικά κείμενα, από τον Freud στον Hartmann και από τον Erickson στον Winnikott, θα πρέπει να διαβάζονται πλέον σαν φιλοσοφικά ή ποιητικά κείμενα, όπως αυτά των Πλάτωνα, Shakespeare, Kant, Schopenhauer, Nietzsche και Proust». Θεωρεί επίσης ότι η ψυχαναλυτική κοινότητα αντιμετωπίζει σημαντικό θεσμικό πρόβλημα, με την δημιουργία των διαφόρων ψυχαναλυτικών ινστιτούτων με καθεστώς απομόνωσης από τον υπόλοιπο επιστημονικό, ερευνητικό χώρο. Η δε απουσία ακαδημαϊκού πλαισίου επαυξάνει την αμφισβήτηση της αυθεντίας και την διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας.

Ο Kandel προτείνει νέες μεθοδολογίες και νέο θεσμικό, ερευνητικό και διδακτικό πλαίσιο. Προτείνει την δημιουργική σύγκλιση Ψυχανάλυσης και Νευροεπιστημών υπό το φως των τελευταίων νευροεπιστημονικών δυνατοτήτων

προσέγγισης και επιμένει στην υιοθέτηση του αξιώματος της ψυχοβιολογικής αλληλεπίδρασης(γονιδίων και περιβάλλοντος), στην λειτουργία του νου και της ικανότητας των δεδομένων της εμπειρίας, καθώς και των ψυχοθεραπευτικών παρεμβάσεων να επιδράσουν, μέσω μεταγραφικού ελέγχου στο βιομοριακό επίπεδο, στις σωματικές λειτουργίες και γενικότερα στο ΚΝΣ. Θεωρεί ότι η ψυχαναλυτική σκέψη μπορεί να αναγεννηθεί μέσα από την επαρκή και έγκυρη ανάλυση περιπτώσεων, με τον ίδιο τρόπο που μια ενδελεχής μελέτη περιπτώσεων από τον Broca κατά 19^ο αιώνα εγκαινίασε τον κλάδο της Νευροψυχολογίας. Πιστεύει επίσης ότι το μέλλον της Ψυχανάλυσης έγκειται στα πλαίσια μιας εμπειρικής Ψυχολογίας, με την συνδρομή των απεικονιστικών τεχνικών, των νευροανατομικών μεθόδων και της γενετικής. Οι ψυχαναλυτικές ιδέες μπορούν να κριθούν, να ελεγχθούν και να προσφέρουν στο πεδίο των Γνωστικών Νευροεπιστημών και είναι ακριβώς σ' αυτό το πεδίο που θα μπορέσουν να σημειώσουν την ουσιαστικότερη επίδραση στην επιστήμη(Kandel, 1998). Επιπρόσθετα παρέχει και αυτός μια ενθαρρυντική νότα ως προς την επιστημονική και όχι απλά ερμηνευτική εγυρότητα των ψυχαναλυτικών θεωριών, παρουσιάζοντας δεδομένα των Νευροεπιστημών και της Γνωσιακής Επιστήμης, τα οποία θεωρεί ότι συγκλίνουν με ψυχαναλυτικές έννοιες. Έτσι η μελέτη εννοιών, όπως η διαδικαστική μνήμη, ο ρόλος του μεταιχμιακού συστήματος στο συναίσθημα, η περιβαλλοντική της πρώιμης ανάπτυξης του ΚΝΣ, ο υποθαλαμοϋποφυσιακός άξονας, ο προμετωπιαίος λοβός, η ύπαρξη κρίσιμων περιόδων στην ωρίμανση της έμφυλης συμπεριφοράς, η βιολογική απόκριση των περιβαλλοντικών ερεθισμάτων σε επίπεδο πρωτεϊνοσύνθεσης και συναπτογένεσης μπορούν να δώσουν αντιστοιχίες με ψυχαναλυτικές έννοιες, όπως οι ασυνείδητες διαδικασίες μάθησης, ο ενορμητικός καθορισμός της συμπεριφοράς, η σημασία των παιδικών εμπειριών, η νευρωτική οργάνωση, η ταύτιση με τον ομόφυλο γονέα, η μεταβολή μέσω της «ομιλώσας θεραπείας», κ.ο.κ.

Η Suzan Vaughan(1998), ψυχίατρος και ψυχαναλύτρια με ερευνητική δραστηριότητα, στο βιβλίο της «The Taking Cure», προσπαθεί να συσχετίσει με

απλό τρόπο τα δεδομένα των Νευροεπιστημών και της Γνωσιακής Επιστήμης με την ψυχαναλυτική θεωρία και θεραπεία. Συσχετίζει τα κύματα PGO κατά τον REM ύπνο με την ενεργοποίηση ενός συνθέτη ιστοριών στον συνειρμικό φλοιό, υποδεικνύοντας ένα νευροφυσιολογικό υπόστρωμα για την «*βασιλική οδό προς το Ασυνείδητο*» που αποτελούν τα όνειρα, καθώς και την κλινική παρατήρηση της ύπαρξης εγκυστωμένων προτύπων συναισθηματικής και λεκτικής αντίδρασης στον ψυχισμό, τα οποία η ψυχαναλυτική θεραπεία στοχεύει να αλλάξει. Αναδεικνύει ομοιότητες στα παράλληλα κατανεμημένα συστήματα των πρωτοπόρων της Γνωσιακής Επιστήμης, Rummelhart και McClelland και της πρότασής τους για ένα συνδετικό μοντέλο του νου και στην παράλληλη επεξεργασία και στις εσωτερικές διασυνδέσεις, ανάμεσα στους συνειρμούς των ονείρων και στα μαθημένα δίκτυα αλληλεπίδρασης και μάθησης της συμπεριφοράς. Θεωρεί δε ότι η ψυχαναλυτική παρέμβαση μπορεί να παρομοιαστεί με την αλλαγή των βαρών ανάμεσα στους κόμβους των νευρωνικών δικτύων στο εγκεφαλικό wetware (κατά το μηχανικό hardware), με αποτέλεσμα την ανασύνταξη των κατανεμημένων αναπαραστάσεων, μνημών και προτύπων συμπεριφοράς και στην σταδιακή εκμάθηση της συναισθηματικής αυτονομίας. Κάνει το επαγωγικό άλμα της παρομοίωσης των νευροφυσιολογικά αναχθέντων συμπεριφορικών μηχανισμών της εξοικείωσης, της ενίσχυσης και της συντελεστικής μάθησης, που ανέδειξαν τα πειράματα του Kandel στο σαλιγκάρι *Aplysia*, με την δυνατότητα της Ψυχανάλυσης, ικανής να επιφέρει βιοχημικές και νευροϊστολογικές μεταβολές στον εγκέφαλο. Η Ψυχανάλυση κατορθώνει τις μεταβολές αυτές, χρησιμοποιώντας στοχευμένες συναισθηματικές παρεμβάσεις και οδηγώντας τον ασθενή σε ενορατική αύξηση της αυτογνωσίας. Περιγράφει την συσχέτιση της επιτυχούς ή της αποτυχημένης διαχείρισης των σχέσεων προσκόλλησης, της ασφαλούς απόδοσης αγάπης, ανεξαρτησίας ή της απόδοσης ψυχρότητας, ανασφάλειας και απόρριψης από την μητέρα, με τα βιοχημικά κυκλώματα του άγχους και την μετέπειτα παγίωση ασφαλών ή αποτυχημένων μεθόδων συσχέτισης πάνω στη νευροφυσιολογική βάση των βασικών σχετικών εγκεφαλικών κυκλωμάτων.

Παρουσιάζει τα δεδομένα της Γνωσιακής Επιστήμης και των Νευροεπιστημών πάνω στη διάκριση της δηλωτικής, συνειδητής μνήμης και της διαδικαστικής, ασυνείδητης μνήμης και εξηγεί την σταδιακή κωδικοποίηση των ψυχαναλυτικών παρεμβάσεων στην διαδικαστική μνήμη για την εικόνα του εαυτού και τις βασικές σχεσιακές αναπαραστάσεις. Η προσπάθεια αυτή αποτελεί εν πολλοίς μια σειρά επαγωγικών αλμάτων σύνθεσης, ανάμεσα στην βασική νευροεπιστημονική έρευνα και στις ψυχολογικές θεωρίες για το νου, ευελπιστώντας σε μελλοντικούς τόπους σύγκλισης.

6.3 Εναλλακτικοί τρόποι ορθολογισμού, ενικότητα και ψυχαναλυτικό προνόμιο

Η πρακτική της σύγκρισης των Κοινωνικών Επιστημών μέσα από την «προοικρούστεια κλίνη» της μεθόδου των Φυσικών Επιστημών είναι μια λανθασμένη τακτική, που ανάγει σε μόνη δυνατότητα ορθολογικότητας την Φυσική, την Επιστήμη της Καρτεσιανής έκτατης υπόστασης. Υπεύθυνη γι' αυτό η επιστημονική επανάσταση του 17^{ου} αιώνα, η οποία νομιμοποιήθηκε φιλοσοφικά από το έργο του Καρτέσιου, που κάνει την θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα στην υπόσταση του σκέπτεται, την *res cogitans* και την υπόσταση που εκτείνεται, την *res extensa*. Η Φυσική αναγορεύθηκε σε επιστήμη της έκτασης και κυριάρχησε, με την βοήθεια των Μαθηματικών, σε ανάπτυξη και γνωσιολογικό κύρος επί της «Ψυχολογίας» που επιλαμβάνεται της δυσχερούς μελέτης της ψυχής, της *res cogitans*. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η υπαγωγή της Ψυχολογίας και των σχετικών Επιστημών του Ανθρώπου καθώς και της Υποκειμενικότητας στην επικυριαρχία των Φυσικών Επιστημών, τα δε ψυχικά φαινόμενα απαιτείται να αναχθούν σε βιολογικά, φυσιολογικά, υλικά φαινόμενα της κατηγορίας της έκτασης. Η κοινωνική σκέψη απαιτείται να παραδειγματισθεί από την φυσική σκέψη και τον τρόπο ορθολογικότητας, προκειμένου να μπορέσει να συνδιαλλαγεί με το κυρίαρχο μεθοδολογικό παράδειγμα των «σκληρών επιστημών».

Εν τούτοις, η «έγκυρη ανθρώπινη σιέψη μπορεί να εκφράζεται από διαφορετικές μορφές ορθολογιότητας» (Α. Μπαλτάς, 2002). Η μορφή ορθολογιότητας της Φυσιικής, καταστατικά δεν μπορεί να επιληφθεί όλου του επιστητού, η δε Ψυχανάλυση ως διαφορετική μορφή ορθολογιότητας έχει ως αντικείμενό της ένα τμήμα του επιστητού, απρόσιτο από τη Φυσιική. Το έργο του Freud αποκαλύπτει μια νέα μορφή ορθολογιότητας, που υπονομεύει τον Καρτεσιανό δυισμό, με τρόπο που άλλες φιλοσοφικές προσεγγίσεις, όπως η Αναλυτική Φιλοσοφία και ο λογικός εμπειρισμός, ποτέ δεν τόλμησαν. Η διάκριση σε *res cogitans* και *res extensa* δεν υφίσταται στην ψυχαναλυτική σιέψη και βάσει των πλαισίων αυτών δεν έχει αντίστοιχα νόημα η αναγωγή των ψυχικών φαινομένων σε νευροφυσιολογικά. «Ο ζων ανθρώπινος οργανισμός είναι αξεδιάλυτα και σώμα και ψυχή. Το σώμα και τα μέρη του φέρουν ανεξίτηλα συμβολικά φορτία» (Α. Μπαλτάς, 2004). Η σιέψη εν τέλει είναι ενσώματη και τα πάθη της ψυχής μπορούν να σωματοποιούνται.

Η διάκριση ανάμεσα στην γνώση κατά την οπτική του τρίτου προσώπου, τις προτάσεις δηλαδή που δεν φέρουν υποκειμενικότητα και δεν εξαρτώνται από το πρόσωπο το οποίο τις εκφέρει και την γνώση κατά την οπτική του πρώτου προσώπου, την ενσώματη υποκειμενική γνώση, που κυμαίνεται από την κιναισθητική Συνειδητότητα ως την Συνείδηση των ποιοτικών στοιχείων των αισθήσεων μας και του υποκειμενικού εαυτού μας, επισημαίνει ο Α. Μπαλτάς(2004). Όλα όσα έχουν να πουν οι Επιστήμες και η Φιλοσοφία αφορούν τη γνώση σε τρίτο πρόσωπο. Η Ψυχανάλυση όμως ως θεωρία στρατηγικά τοποθετημένη, από την μια προσεγγίζει την γνώση του τρίτου προσώπου, όντας πειθαρχημένο θεωρητικό σύστημα, με συστηματική συνάρθρωση των εννοιών του, με δυνατότητα να διδαχθεί, να διατυπώνει υποθέσεις και να εξελίσσεται, αλλά και από την άλλη να άπτεται της γνώσης του πρώτου προσώπου, με τις ψυχαναλυτικές συνεδρίες να αποτελούν ενικά συμβάντα, όπου αλληλεπιδρούν και συναντώνται τα μοναδικά υποκείμενα του αναλυτή και του αναλυόμενου.

Η διάκριση των αντικειμένων και των πεδίων του επιστητού στα οποία αναφέρονται οι Φυσικές Επιστήμες αφ' ενός, και οι Κοινωνικές Επιστήμες της Υποκειμενικότητας, όπως η Ψυχανάλυση ή η Ιστορία αφ' ετέρου, είναι μια διάκριση ριζική, που αποκρύπτεται από την επικυριαρχία της φυσικής σκέψης στο γνωσιολογικό πεδίο. Η Φυσική, από τις καταστατικές αρχές της, δεν ενδιαφέρεται για την ενικότητα και την ιστορικότητα των φαινομένων. Ο πυρήνας της στάσης της απέναντι στα φαινόμενα είναι η αδιαφορία, η απόρριψη των πλευρών που δεν την ενδιαφέρουν γνωσιολογικά και η αποκλειστική εστίαση στο στοιχείο εκείνο, που αφορά το εννοιολογικό της σύστημα. Για την Φυσική, για παράδειγμα, κάθε αντικείμενο που μελετά αναφορικά με την ελεύθερή του πτώση χάνει τα στοιχεία της εμπειρικής του ταυτότητας (χρώμα, γεύση, ιστορικότητα, καταγωγή) και αντιμετωπίζεται ως έκτυπο του φυσικού φαινομένου, που αφορά την «κίνηση υλικού σημείου που διαθέτει μάζα εντός του πεδίου της βαρύτητας»(Α. Μπαλτάς, 1999). Η Φυσική έχει ανάγκη από την γνωσιολογική απογύμνωση αυτού του αντικειμένου που μελετά σε ένα σχεδόν υποθετικό, ιδανικό αντικείμενο καθώς οι σχέσεις, που διέπουν τις έννοιές της, είναι μαθηματικές, λαμβάνουν αριθμητικές τιμές και έχουν σαφώς ορισμένα το πεδίο μεταβολής και τις αρχικές τους συνθήκες. Τα στοιχεία ταυτότητας των αντικειμένων της ουσιαστικά εμπίπτουν σε χαρακτηριστικές παραμέτρους, με αρχικές και οριακές συνθήκες, νόμους και πεδίο μεταβολής τους, ενώ οι σχετικές αριθμητικές τιμές των παραμέτρων και των οριακών συνθηκών, όπως για παράδειγμα σε ένα πείραμα Φυσικής, δίνονται με γνωσιολογικά αυθαίρετο υποκειμενικό τρόπο. Συνεπώς μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ενικότητα των φαινομένων, τα στοιχεία που ορίζουν πλήρως και μονοσήμαντα ένα φαινόμενο, διαφεύγουν της Φυσικής και καταστατικά δεν την αφορούν, καθώς αντιμετωπίζει τα ενικά φαινόμενα στο βαθμό που αποτελούν έκτυπα ή παραδείγματα των γενικών φαινομένων(π.χ. η βαρύτητα) που περιγράφει. Η εμπειρική προσέγγιση (στο εργαστήριο) μιας φυσικής θεωρίας γίνεται μόνο με την συνεχή και επίπονη προσπάθεια προσομοίωσης των ιδανικών εννοιών, που η Φυσική μπορεί να χειρισθεί, από τα συχνά απείθαρχα φαινόμενα της εμπειρικής πραγματικότητας.

Μόνον υπ' αυτές τις προϋποθέσεις μπορεί η Φυσική να πετύχει την προβλεψιμότητα και την πειραματική απαναληψιμότητα, τις οποίες οι υπόλοιπες επιστήμες τόσο την εκτιμούν, αδιαφορούν ωστόσο πλήρως για τα ενικά φαινόμενα. Όμως είναι σαφές ότι «η εμπειρική ταυτότητα και η εμπειρική ιστορία του οποιαδήποτε ενικού φαινομένου δεν μπορεί να αποτελεί μέλημα της Φυσικής...η Φυσική δεν μπορεί με κανένα τρόπο να είναι ιστορική Επιστήμη» (Α. Μπαλτάς, 2004). Η Φυσική συναρτάται προς τα ενικά φαινόμενα, μόνον στο βαθμό που προσφέρει την δική της αποσπασματική γνώση επ' αυτών στην τεχνολογία, για την επίτευξη ενός πρακτικού σκοπού.

Η Ψυχανάλυση αντιθέτως έχει ως αντικείμενό της το Ασυνείδητο του υποκειμένου, μια οντότητα που την χαρακτηρίζει η ενικότητα και η ιστορικότητα. Διαθέτει ένα εννοιολογικό σύστημα σχέσεων καθώς ορίζονται μεταξύ τους, ενώ ως πειραματική διαδικασία μπορεί να θεωρηθεί, για την Ψυχανάλυση, η σχέση αναλυτή και αναλυόμενου, όπως εκείνη εκτυλίσσεται κατά την διάρκεια της αναλυτικής συνεδρίας. Η Ψυχανάλυση αντιμετωπίζει το αντικείμενό της ως δομή και υπ' αυτήν την έννοια «ορίζει τα μερικά φαινόμενα που συγκροτούν το αντικείμενό της (το Ασυνείδητο) μέσω των σχέσεών τους με τα άλλα φαινόμενα του ίδιου αντικειμένου» (Α. Μπαλτάς, 2004). Η Ψυχανάλυση επίσης είναι εγχείρημα ιστορικού χαρακτήρα, καθώς οι σχέσεις μεταξύ των εννοιών της, οι σύνθετες, δυναμικές σχέσεις επικαθορισμού μέσω των οποίων οι ψυχαναλυτικές θεωρητικές οντότητες αλληλεπιδρούν και μεταβάλλονται στο Ασυνείδητο του υποκειμένου. Αναγκάζουν το υποκείμενο, το οποίο η Ψυχανάλυση μελετά, να φέρει εμπειρική ταυτότητα και ιστορία. Η σύσταση της ψυχαναλυτικής θεωρίας ως δομής, της υπαγορεύει την εννοιολογική απομόνωση που ακολουθεί η Φυσική και την αναγκάζει να είναι μια θεωρία ιστορική και ολιστική για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, και την συνολική δυναμική του υποκειμένου της. Λόγω των σχέσεων επικαθορισμού που συγκροτούν και μεταβάλλουν το εννοιολογικό σύστημα της Ψυχανάλυσης, η αιτιότητα (στην Ψυχανάλυση) είναι μη γραμμική, τα αίτια αλληλεπιδρούν με τα αιτιατά, τα αποτελέσματα επιστρέφουν στην αιτία τους και τη

μεταβάλλουν, ενώ νέα αίτια μπορούν πάντα να εμφανισθούν κατά την διάρκεια της αναλυτικής συνεδρίας. Με την έννοια αυτή δεν νοείται αποσπασματική, *in vitro*, επιγραμματική διαδικασία στην Ψυχαναλυτική Επιστήμη, οι διαδικασίες είναι πάντα *in vivo*, ενικές και μη αναπαράξιμες, ενώ η προβλεπτικότητα της Φυσικής δεν μπορεί να παρατηρηθεί σε αντίστοιχο βαθμό στην ψυχαναλυτική σκέψη, παρά ως μια επισφαλής προσεγγιστική γενίκευση. Η εμπλοκή της πειραματικής διαδικασίας της Ψυχανάλυσης, δηλαδή της αναλυτικής συνεδρίας, με το αντικείμενο της οδηγεί στην συνεχή ανάδειξη και στην αξιολόγηση των εννοιών και με αυτήν την έννοια η πειραματική επιβεβαίωση ή η διάψευση αφορά το εννοιολογικό σύστημα της Ψυχανάλυσης στην ολότητά του. Η επιστημολογική θέση «Duhem-Quine» οδηγεί σε αντίστοιχο συμπέρασμα και την Φυσική, άρα ακόμα και στις λεγόμενες σκληρές Επιστήμες: «Κανένα συμπέρασμα δεν μπορεί να θεωρηθεί οριστικό, πέραν οποιασδήποτε μελλοντικής αμφισβήτησης» (Α. Μπαλάς, 2004).

Η αναγκαστική ολιστική προσέγγιση της Ψυχανάλυσης, στη διερεύνηση του Ασυνειδήτου του αναλυόμενου, συνεπάγεται την ενικότητα της ερμηνείας για κάθε ένα μοναδικό υποκείμενο και μειώνει τη δυνατότητα, να αναχθεί το ψυχικό φαινόμενο σε ισότιμο εκπρόσωπο γενικού φαινομένου, με τον τρόπο που ανάγει η Φυσική, άρα μειώνει και την δυνατότητα επανάληψης των πειραματικών της διαδικασιών ως Επιστήμης.

Η ψυχαναλυτική δραστηριότητα αποδίδει στον αναλυόμενο, μέσω της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης, προνομιακή γνώση πρώτου προσώπου, μια συναισθηματική αίσθηση κατανόησης του εαυτού και την συμβολοποίηση με γλωσσικούς όρους των ασυνειδητών φορτίων, δίνοντάς του νέες πρακτικές δυνατότητας αυτογνωσίας και ύπαρξης.

Όσον αφορά την κατηγορία της μη διαψευσιμότητας που ο Popper απευθύνει εναντίον της Ψυχανάλυσης, αντιτείνεται πως ο Popper δεν έκανε την διάκριση μεταξύ της διαψευσιμότητας ενός επιστημονικού κλάδου στο σύνολό του, η οποία και δεν είναι εφικτή, και της διαψευσιμότητας μιας επιμέρους θεωρίας εντός μιας Επιστήμης. Η Ψυχανάλυση, όπως και η Φυσική, στο σύνολό της δεν μπορεί να

είναι διαψεύσιμη. Η διάψευση μπορεί να αναφέρεται σε επιμέρους θεωρίες, όπως η Νευτώνεια μηχανική ή η θεωρία των νευρώσεων (Α. Μπαλτάς, 1999). Η αυστηρή εφαρμογή του κριτηρίου του Popper οδήγησε στο άτοπο της διαψευσιμότητας όλων των θεωριών στην ιστορία της Επιστήμης, η δε απόπειρα διάσωσής του με την μεθοδολογία των επιστημονικών προγραμμάτων από τον Lakatos δίνει ένα ευρύ κριτήριο επιστημονικότητας, ώστε σύμφωνοι μ' αυτό το κριτήριο κατά τον Feyerabend, όλα επιτρέπονται. Η παραπάνω περιγραφείσα επιστημονολογική διαμάχη στον 20^ο αιώνα οδήγησε στην κατάρριψη του κριτηρίου του Popper, τόσο για τις Φυσικές Επιστήμες, όσο και για την Ψυχανάλυση.

Απ' όσα διαφαίνονται η Ψυχανάλυση καλείται να αφήσει την φιλοσοφική συστολή, την απομόνωση και την υπαγωγή στην επικυριαρχία της Φυσικής και Βιολογικής Επιστήμης και να διεκδικήσει την επιστημονολογική θέση που φιλοσοφικά της ανήκει, ειδικά υπό το φως των εξελίξεων στην Φιλοσοφία των Θετικών Επιστημών τον 20^ο αιώνα και τον ενταφιασμό του Λογικού Εμπειρισμού. Η γνωσιολογική συμβολή της μπορεί να είναι σημαντική στο νέο πεδίο της Γνωσιακής Επιστήμης. Οι μετρήσεις αποτελεσματικότητας με τις οποίες αμφισβητείται η χρησιμότητά της είναι αναξιόπιστες, όχι μόνο λόγω των μεθοδολογικών περιορισμών και προκαταλήψεων, αλλά και γιατί κρίνουν την Ψυχανάλυση με τα δεδομένα της Φυσικής Επιστήμης.

Αν δεχθούμε ότι η Ψυχανάλυση συνιστά Επιστήμη με αντικείμενο την ανθρώπινη υποκειμενικότητα και ως τέτοια βοηθάει αποφασιστικά να καταλάβουμε τι είναι ανθρώπινη γνώση, τότε η Ψυχανάλυση δεν μπορεί παρά να αποτελεί συνιστώσα της Γνωσιακής Επιστήμης και με την προϋπόθεση ότι η Γνωσιακή Επιστήμη έχει ήδη αρχίσει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της το γεγονός ότι η γνώση είναι πάντοτε συναισθηματικά φορτισμένη(με μη καρτεσιανούς όρους, που δεν διαχωρίζουν το σώμα από το πνεύμα, τη νόηση ή την ψυχή), ότι (η γνώση) είναι ενσώματη και ότι το ζωντανό ανθρώπινο σώμα είναι σώμα νοήμον(Α. Μπαλτάς,2004).

Η Ψυχανάλυση μπορεί να φωτισθεί, σύμφωνα με τον Θ. Τζαβάρρα και να φωτίσει τα γνωσιακά πλέγματα της εποχής μας, να συνεισφέρει με τα δικά της εργαλεία στη διασαφήνιση των κινήτρων για την «Επιστήμη», ή ακόμη και στη διαλεύκανση των προβλημάτων των ανθρωπίνων σχέσεων που τίθενται στο πλαίσιο κάθε «Επιστήμης».

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Adamson, B., & Ronski, A., M. (1977). *Communication and Language Acquisition*, "Discoveries from Atypical Development", Baltimore, Paul, H., Brookes: Publishikg, Co.
- Andersen, S.M., Baum, A. (1994). Tranference in interpersonal relations: inferences and affect based on significant-other representations. *J Pers* 62 :459-97.
- Anderson, J. R. (1983). *The architecture of cognition*. Cambridge, M A: Harvard University Press.
- Anzieu, Didier (1997). *Le Moi peau*, Paris : Dumod.
- Arlow, J.A., & Brenner, C. (1964). *Psychoanalytic concepts and the structural theory*. New York: International Universities Press.
- Arrive Michel(1994). Langage et psychanalyse, linguistique et inconscient. «Freud, Saussure, Pichon , Lacan »,Paris :Presses Universitaires des France.
- Aserinsky. E. & Kleitman, N. (1953). Regularly occurring periods of ocular motility and concomitant phenomena during sleep. *Science*, 118, 361-375.
- Baars, B. (1986). *The cognitive revolution in psychology*. New York : Guilford Press.
- Bachevalier, J., & Mishkin, M.. (1984). An early and a late developing system for learning and retention in infant monkeys. *Behavioral Neuroscience*, 98, 770-778.
- Bartlett, F.C.(1932). *Remembering : A study in social psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Biederman, I., & Cooper, E.(1992). Size invariance in visual object priming. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 18, 121-133.
- Boffety, B.(1990). «Oedire et Neurones. *Psychanalyse et Neurones : un duel ?* », Paris : Autrement.
- Bower, G. H (1981). Mood and memory. *American Psychologist*, 36, 129-148.
- Brodal, A. (1982). *Neurological anatomy*. New York: Oxford University Press.
- Brenner, Ch.(1974). *A elementary textbook of psychoanalysis*, New York: International Universities Press, INC.
- Buccafusco, J. J. (2001). *Methods of Behavior Analysis in Neuroscience*, New York: CRC Press.
- Bucci Wilma. (1997). *Psychoanalysis and Cognitive Science, A Multiple Code Theory*, New York: The Guilford Press.
- Buck, R. (1988). *Human motivation and emotion*. New York: Wiley.

- Cannon, W.B. (1927). The James-Lange theory of emotions: A critical examination and an alternative theory. *American Journal of Psychology*, 39, 106-124.
- Caralp, E., Gallo, A. (1998). *Sciences Cognitive et Psychanalyse*, Toulouse : Milan.
- Cheng, W. P., Hoyoak, J. K.(1985). “Pragmatic Reasoning Schemas”, *Cognitive Psychology*, 17, 391-416.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. The Hague: Mouton& Co.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, M.A:MIT Press.
- Churchland, M. P. (1994). *Matter and Consciousness*, A Contemporary Introduction to the Philosophy of Mind, Massachusetts: MIT Press.
- Churchland, P. M.(1996).*The engine of reason, the seat of the soul*, Cambridge: M A, MIT Press.
- Cooper, L.A., Schacter, D. L., Ballestros. S., & Moore, C.(1992). Priming and recognition of transformed three-dimensional objects: Effects of size and reflection. *Journal of Experimental Psychology:Learning, Memory and Cognition*, 18, 43-57.
- Couvreur, C., Oppenheimer, A., Perron, R., Schaeffer, J.(1996). *Psychanalyse, neurosciences, cognitivisme*, Paris : P.U.F.
- Crick, F.,& Koch, C. (1995). “Are we aware of neural activity in primary visual cortex?” *Nature*, 375:121-123.
- Crick, F.(1995). *The astonishing hypothesis*, London: Touchstone Books.
- Crone, T.(1995). *The mechanical mind*. A philosophical Introduction to Minds, Machines and Mental Representation, London: Penguin books.
- Davidson, R.J. & Schwartz, G. E.(1977). Brain mechanisms subserving self-generated imagery: Electrophysiological specificity and patterning. *Psychophysiology*. 14, 598-601.
- Davidson, R.J. (1984). Affect, cognition and hemispheric specialization. In C.E. Izard, J. Kagan, & R. Zajonc (Eds), *Emotions, cognition and behavior*, 320-365. Cambridge : University Press.
- Delacour, J. (1995). *Le Cerveau et L'Esprit*, Que sais –je ?, Paris :P.U. F.
- Delacour, J., (2001). *Conscience & Cerveau*, La nouvelle frontière des neurosciences, Bruxelles : De Boeck Université.
- Denis, M. (1975). *Représentation imagée et activité de mémorisation*. Paris : Editons du CNRS.
- Descartes, R. (1650). *Philosophical works* (E.S.Haldane & G.R.T.Pross, Trans.) Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1931.

- Dyer, M. (1988). The promise and problems of connectionism. *Behavioral and Brain Sciences*, 11, 32-33.
- Eagle, M. N. (1984). *Recent developments in psychoanalysis: A critical evaluation*. New York: McGraw-Hill.
- Edelman, G. M. (1989). *The remembered present: A biological theory of consciousness*. New York: Basic Books.
- Eisenstein, S., Levy, N. A., & Marmor, J. (1994). *The dyadic transaction: An investigation into nature of the psychotherapeutic process*. New Brunswick.
- Ekman, P. (1984). *Approaches to emotion*. Hillsdale, N.J: Erlbaum.
- Erdelyi, M. H. (1985). *Psychoanalysis: Freud's cognitive psychology*. New York: Freeman.
- Eysenck, W.,M.(2000). *Cognitive Psychology, A Student's Handbook*, Philadelphia,:Psychology Press Ltd.
- Farah, M. J. (1988).Is visual imagery really visual? Overlooked evidence from neuropsychology. *Psychological Review*, 95, 307-317.
- Feigl, H. (1956). *The foundations of science and the concepts of psychology and psychoanalysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fenichel, O. (1945). *The psychoanalytic theory of neurosis*. New York: Norton.
- Fodor, J. A. (1983). *Modularity of mind*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Fodor, J. A.& Pylyshyn, Z.W. (1988). Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis. *Cognition*, 28, 3-71.
- Fodor, J.A. (1975). *The Language of Thought*, Cambridge: M.I.T. Press.
- Freud, S. (1900).*The Interpretation of Dreams(Fist Part)*. Vol. IV,The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, (2001), London: Hobart Press.
- Freud, S. (1909/ 1977). *Cinq lecons sur la psychanalyse*, Paris : PBP.
- Freud, S. (1914/ 1973). *La vie sexuelle*, Paris : PUF.
- Freud, S. (1914-1916). *On the History of the Psycho-Analytic Movemet, Papers on Metapsychology and Other Works*. Vol.XIV, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud,(2001), London: Hobart Press.
- Freud, S. (1915/ 1975). *La technique psybanalytique*, Paris : PUF.
- Freud, S. (1916/ 1976). *Introduction a la psychanalyse*, Paris : PBP.
- Freud, S. (1920-1922). *Beyond the Pleasure Principle, Group Psychology and Other Works*. Vol. XVII, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud(2001), London: Hobart Press.
- Freud, S. (1924/ 1974). *Névrose, phychose,et perversion*, Paris : PUF.

- Freud, S.(1887-1902/ 1973). *La naissance de la psychanalyse*,Paris : PUF.
- Freud, S.(1901-1905). *A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works*. Vol. VII, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, (2001), London: Hobart Press.
- Freud, S.(1910). *Five Lectures on Psycho-Analysis, Leonardo Da Vinci and Other Works*. Vol. XI, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, (2001), London: Hobart Press.
- Freud, S.(1911-1913). *Case History of Scheber, Papes on Technique and Other Works*. Vol. XII, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, (2001), London: Hobart Press.
- Freud, S.(1913-1914). *Totem and Taboo and Other Works*. Vol. XIII, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, (2001), London: Hobart Press.
- Freud, S.(1923-1925). *The Ego and the Id and Other Works*. Vol. XIX, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, (2001), London: Hobart Press.
- Freud, S.(1937-1939). *Moses and Monotheism, An Outline of Psycho-Analysis and Other Works*. Vol. XXIII, The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, (2001), London: Hobart Press.
- Galin, D. (1974). Implications for psychiatry of left and right cerebral specialization : A neurophysiological context for unconscious process. *Archives of General Psychiatry*, 30, 572-583.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of intelligences*. New York: Basic Books.
- Gazzaniga, M. S. (1983). *The social brain*. New York: Basic Books.
- Gazzaniga, M. S., & LeDoux, J. E. (1978). *The integrated mind*. New York: Plenum Press.
- Gedrer, D., Stevenens L., A.(1992). *Mental Models*, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Gill, M. M. (1967). The primary process. In R. R.Holt (Ed.) *Motives and thought: Psychoanalytic essays in honor of David Rapaport*. New York: International Universities Press.
- Gill, M. M., & Holzman, P. S. (1976). *Psychology versus metapsychology*. New York: International University Press.

Goldenberg, G., Podreka, I., Steiner, M., & Willmes, K.(1987). Patterns o regional cortical blood flow related to memorizing of high and low imagery words: An emission computer tomography study. *Neuropsychologia*, 25, 473-486.

Goody, J. (1977). *The domestication of the savage mind*, Cambridge: Cambridge University Press.

Guttman, G., Scholz-Strasser, I.(1998). *Freud and the Neurosciences. From Brain Research to the Unconscious*. Trns. M. E.Clay, Vienna: Austrian Academy of Sciences Press.

Hartmann, H. (1950). Comments on the psychoanalytic theory of the ego. *Psychoanalytic Study of the Child*, 5, 74-96.

Hawking, S. W. (1988). *A brief history of time: From the big bang to bang holes*. New York: Bantam Books.

Hirschfeld, A., L.,Gelman, A.,S.(1994). *Mapping the Mind: Domain Specificity in Cognition and Culture*, New York: Cambridge University Press.

Hobson, J. A. (1988). *The dreaming brain*. New York: Basic Books.

Hobson, J. A., & McCarley, R.W., (1977). The brain as a dream state generator: An activation-synthesis of the dream process. *American Journal of Psychiatry*, 134, 1335-1348.

Holt, R. R. (1962). A critical examination of Freud' s concept of bound versus free cathexis. *Freud reappraised: A fresh look at psychoanalytic theory*. New York: Guilford Press, 1989.

Holt, R. R.(1989). *Freud reappraised: A fresh look at psychoanalytic theory*. New York: Guilford Press.

Horowitz, M.J., (1998). *Cognitive and psychodynamics : from conflict to character*, New York: Guilford.

Hull, C.L.(1943). *Principles of behavior*. New York: Appleton-Century- Crofts.

Jacobson, E. (1964). *The self and the object world*. New York: International Universities Press.

James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York : Dover, 1950.

James, W. (1894). The physical basis of emotion. *Psychological Review*, 1, 516-529.

Jeannerod, M. (1998). « Psychanalyse et biologie » *Perspectives Psy.*,Vol. 37, No 2, 91-95.

Johnson- Laird, P. N. (1989). Mental models. In M. I. Ponsner (Ed.), *Foundations of cognitive science*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jones, E. E.(1995). How will psychoanalysis study itself? In *Research in psychoanalysis: Process, development, outcome*. New York: International Universities Press.

- Jones, E.(1953). *The life and works of Sigmund Freud*. New York: Basic Books.
- Kandel, R., E.(2005). *Psychiatry, Psychoanalysis and the New Biology of Mind*, Washington: American Psychiatric Publishing.
- Kandel, R.,E.(1999). “Biology and the Future of Psychoanalysis: A New Intellectual Framework for Psychiatry Revisited”, *Am. J. Psychiatry*, 156: 505-524.
- Kernberg, O.E. (1990). *Emotion: Theory, research and experience*. New York: Academic Press.
- Kim, J. (1996). *Philosophy of Mind*, Oxford: West view Press.
- Kircher, T., David, A.. (2003). *The Self in Neuroscience and Psychiatry*. New York: Cambridge University Press.
- Klein, G. S.(1976). *Psychoanalytic theory: An exploration of essentials*. New York: International Universities Press.
- Kline, P. (1981). *Fact and fantasy in Freudian theory*. New York: Methuen.
- Klüver, H., & Bucy, P. C.(1937). Psychic blindness and other symptoms following bilateral temporal lobectomy in rhesus monkeys. *Journal of Psychology*, 119, 352-253.
- Kosslyn, S. M.(1983). *Ghosts in the mind's machine:Creating and using images in the brain*. New York: Norton.
- Kris, E. (1936). The psychology of caricature. *International Journal of Psycho-Analysis*, 17, 285-303.
- Kris, E. (1952). *Psychanalytic explorations in art*. New York: International Universities Press.
- Kristeva, J. (1969). *Le langage et inconu*, Paris : Le Seuil.
- Kristeva, J. (1969). *Recherches pour une semanalyse*, Paris : Le Seuil.
- Lacan, J.(1966). *Séminaire I, Écrits* , Paris : Seuil.
- Lacan, J.(1966). *SéminaireII, Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1964). *Séminaire XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris : Essais.
- Lacan, J. (1966). *Séminaire III, Les psychoses*, Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1968-1969). *Séminaire XVI, D' un Autre à l' autre* , Paris :Seuil.
- Lacan, J. (1975). *Séminaire XX, Encore*, Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1978). *Séminaire II, Le moi dans la théorie de Freud et la technique de la psychanalyse*, Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1991). *Séminaire VII, L' éthique de la psychanalyse*, Paris : Seuil.

- Lacan, J. (1991). *Séminaire VIII, Le transfert*, Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1991). *Séminaire X, L'angoisse*, Paris : Seuil.
- Lang, P. J. (1994). The varieties of emotional experience : A meditation on James-Lange Theory. *Psychological Review*, 101, 211-221.
- Lange, C. (1885). *The emotion*. Baltimore: Williams & Wilkins, 1922.
- Lazarus, R. S. (1991). *Cognition and motivation in emotion*. *American Psychologist* 46, 4 : 352-367.
- Lazarus, R. S.(1984). Thoughts on the relations between emotion and cognition. In *Approaches to emotion*, 247-270.Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Leary, E., David(1994). *Metaphors in the history of psychology*, New York: Cambridge University Press.
- Lechevalier, B., & B. Lechevalier (1998). *Le corps et le sens*, Paris : Niestle.
- LeDoux, J. E.(1989). Cognitive-emotional interactions in the brain. *Cognition and Emotion*, 3, 267-289.
- LeDoux, J.E. (1998). *The Emotional Brain*, London: Phoenix.
- Lemaire Anika, (1977). «Jacques Lacan», *Psychologie et Sciences Humaines*, Bruxelles, Galerie des Princes.: International Universities Press.
- Luborsky, L.(1988). *Psychoanalytic process research strategies*. New York: Springer-Verlag.
- Luborsky, L., Crits- Christoph, P.(1990). *Understanding transference: the Core Conflictual Relationship Theme method*.2nd ed. Washington, DC: *American Psychological Association*, 1998.
- MacLean, P. D. (1949). Psychosomatic disease and the “visceral brain”: Recent developments bearing on the Papez theory of emotion. *Psychosomatic Medicine*, 11, 338-353.
- Mandler, G. (1984). *Mind and body*. New York: Norton.
- Margenau, H. (1950). *The nature of physical reality*. New York: McGraw-Hill.
- Martin, J.S., Grimwood, D. P., Morris. M. G.(2000). Synaptic Plasticity and Memory: An Evaluation of the Hypothesis, *Annu. Rev. Neurosci.*, 23: 649 -711.
- Marty, P., & de M' Uzan, M. (1963). La pensée opératoire. *Revue Française de Psychanalyse*, 27, 345-356.
- McDougall, J. (1989). *Theaters of the body : A psychoanalytic approach to psychosomatic illness*. New York: Norton.
- McLaughlin, J. (1978). Pimary and secondary process in the cortex of cerebral hemispheric specialization. *Psychoanalytic Quarterly*, 47, 237-266.

- Minsky, M.(1975). *The psychology of computer vision*. New York: McGraw-Hill.
- Moore, T., Carling, C.(1984). *Understanding Language*, New York: Cambridge University Press.
- Neisser, U. (1967). *Cognitive psychology*. New York: Appleton- Century-Crofts.
- Nemiah, J. C., & Sifneos, P. E.(1970b). Psychosomatic illness: A problem of communication. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 18, 154-160.
- Newmeyer, J., F.(1988). *Linguistics: The Cambridge Survey*, Volume III , Language: Psychological and Biological Aspects, New York: Cambridge University Press.
- Noonan, H., W. (2001). *Frege. A Critical Introduction*. Ed: Polity, Cambridge.
- Norman, D. A. (1981). *Perspectives on cognitive science*. Norwood, NJ : Ablex.
- Norman, D. A.(1986). Reflections on cognition and parallel distributed processing. In D. E. Rumelhart, & the PDP Research Group, *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition*, Vol.2, 531-546. Cambridge, MA:MIT Press.
- Noy, P.(1979). The psychoanalytic theory of cognitive development. *Psychoanalytic Study of the Child*, 34, 169-215.
- O' Keefe, J., & Nadel, L. (1978). *The hippocampus as a cognitive map*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Olds, D. D., Connectionism and psychoanalysis, *JAmPsychoanalAssoc.*,1994,42:581-611.
- Olds. J. (1958). Self-stimulation of the brain. *Sciences*, 2, 313-365.
- Paivio, A.(1986). *Mental representations: A dual coding approach*. New York: Oxford University Press.
- Paivio, A.. (1971). *Imagery and verbal processes*. New York: Holk, Rinehart & Winston.
- Paivio, A., Clark, J. M., Digdon, N., & Bons, T. (1989). Referential procesing : Reciprocity and correlates of naming and imaging. *Memory and Cognition*, 16, 163-174.
- Panksepp, J.(1982). Towards a general psychobiological theory of emotions. *Behavioral and Brain Sciences*, 5, 407-467.
- Papineau, D. (2004). *Thinking about consciousness.* , Oxford :Clarendon Press.
- Petersen, S. E., & Fox, P. T., Posner, M. I., Mintun, M.,& Raichle, M.E.(1988). Positron emission tomographie studies of the cortical anatomy of single word processing. *Nature*, 331, 585-589.
- Piaget, J., & Gill, M. M.,& Schafer, R. (1968). *Diagnostic psychological testing*. New York: International Universities Press.

- Piaget, J.(1970). *Psychology and Epistemology, Towards a Theory of Knowledge*, New York: The Viking Press.
- Piaget, J.(1972). *The Psychology of Intelligence*, New Jersey: Littlefield, Adams & Co.
- Pinker, S. (1989). *Learnability and cognition: The acquisition of argument structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Plutchik, R. (1980). *The emotions: A psycho-evolutionary synthesis*. New York: Harper & Row.
- Poincaré, H. (1956).Mathematical creation. In J.R.Newman, *The world of mathematics*. 2041-2050. New York: Simon & Schuster.
- Pommier, G.(2004).*Comment les Neurosciences demontrent la Psychanalyse*, Paris :Flammarion.
- Posner, M.I., & Rothbart, M.K. (1989). International chapters on unintended thoughts. In *Unintended thought*, 450-469. New-York: Guilford Press.
- Premack, D., & Premack, A. J.(1983). *The mind of an ape*. New York: Norton.
- Pribram, K. H. (1984). Emotion: A neurobehavioral analysis. In K. R. Scherer & P. Ekman(Eds.), *Approaches to emotion*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Pribram, K. H. & Gill, M. M. (1976). *Freud's project reassessed*. London: Hutchinson.
- Pylyshyn, Z. W.(1973). What the mind's eye tells the mind's brain: A critique of mental imagery. *Psychological Bulletin*, 80, 1-24.
- Rapaport, D. (1960). The structure of psychoanalytic theory: A systematizing attempt. *Psychological Issues*, 2.
- Richardson, J.T.E., & Zucco, G. M. (1989). Cognition and olfaction: A review. *Psychological Bulletin*, 105, 352-360.
- Ricoeur,P. (1977). The question of proof in Freud's psychoanalytic writings. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 25, 835-871.
- Riddoch, M. J., & Humphreys, G. W. (1987). A case of integrative visual agnosia. *Brain*, 110, 1431-1462.
- Roland, P. E., & Friberg, L. (1985). Localization of cortical areas activated by thinking. *Journal of Neurophysiology*, 53, 1219-1243.
- Rumelhart, D.E.(1980). Schemata: The building blocks of cognition. In R.Spiro, B. Bruce, & W. Brewer (Eds.), *Theoretical issues in reading comprehension* (33-58). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Rumelhart, D.E.,McClelland, J.L.(1986). Parallel distributed processing: explorations in the microstructure of cognition, vol 1: *Foundations*. Cambridge, Massachusetts: MIT, Press.
- Sacks, O.& Wasserman, R. (1987). The case of the color-blind painter. *New York Review of Books*.
- Sahagal, A. (1993). *Behavioural Neuroscience, A Practical Approach*, Oxford: Oxford University Press.
- Schacter, D.L.(1987). Implicit memory: History and current status. *Journal of Experiment psychology: Learning, Memory and Cognition*, 13, 501-518.
- Schacter, D.L.(1989). Memory. In M.A. Posner (Ed.), *Foundations of cognitive science*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Schacter, D.L.(1998). Understanding implicit memory In Gilbert D.T., .T., Lindzey G.,eds. *The handbook of social psychology*,vol.1, New York: McGraw-Hill, 391-445.
- Scherer, K. R. (1984). On the nature and function of emotion: A component process approach. In K. R. Scherer & P. Ekman (Eds), *Approaches to emotion*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Schneider, W. (1988). Structure and controlling subsymbolic processing. *Behavioral and Brain Sciences*,11.
- Scriber, S., Cole, M. (1981). *The Psychology of Literacy*, Cambridge: Harvard University Press.
- Searle, J.R.(1992). *The rediscovery of the mind*, Cambridge, M A: MIT Press.
- Shallice, T.(1982). Specific impairments of planning. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B. Biological Sciences*, 298.
- Sherry, D. F., & Schacter, D.L.(1987). The evolution of multiple memory systems. *Psychological Review*,94, 439-454.
- Simon, H.A. &Kaplan, C. A.(1989). *Foundations of cognitive science*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Solms, M., Saling, M., (1986). On psychoanalysis and neurosciences: Freud's attitude to the localizationist tradition, *Int. J. Psychoanalysis*: 67(Pt): 347-416.
- Solomon, G.F.(1987). Psychoneuroimmunology: Interactions between central nervous system and immune system. *Journal of Neuroscience Research*, 18, 1-9.
- Solomon, P.R.(1977). The role of hippocampus in blocking and conditioned inhibition of the rabbit's nictitating membrane response. *Journal of Comparative Physiology and Psychology*, 91, 407-417.

- Squire, L. R. (1992). Memory and the hippocampus: A synthesis from findings with rats, monkeys and humans. *Psychological Review*, 99, 195-231.
- Squire, L.R. (1982). The neuropsychology of human memory. *Annual Review of Neuroscience*, 5, 241-273.
- Sterelny, K.(1990). *The Representational Theory of Mind*, Oxford: Basil Blackwell.
- Stoleru, S. (1998). «L' emergence des neurosciences affectives», *Perspectives Psy.*, Vol.37, No 2, 96-105.
- Sullivan, H.S.(1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
- Sulloway, F., J., (1979). *Freud Biologist of the Mind*. Beyond the Psychoanalytic Legend, New York, Fontana Paperbacks.
- Swanson, L.W. (1983). *Neurobiology of the hippocampus*. London: Academic Press.
- Tomkins, S.S. (1962). *Affect, imagery, consciousness: Vol. 1 The positive affects*. New York: Springer.
- Tomkins, S.S.,& McCarter, R. (1964). What and where are the primary affects ? Some evidence for a theory. *Perceptual and Motor Skills*, 18, 119-158.
- Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. In *Organization of memory*, 381-403. New York: Academic Press.
- Tulving, E.(1983). *Elements of episodic memory*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Von Bertalanffy, L. (1950). The theory of open systems in physics and psychology. *Science*, 3, 23-29.
- Vaughan, Susan, C.(1998). *The Taking Cure: The Science Behind Psychotherapy*, Ed. Pytnam.
- Vosniadou, S., Ortony A. (1989). *Similarity and analogical reasoning*, New York: Cambridge University Press.
- Vygotsky, L. S.(1934). *Thought and Language*, Cambridge, MA: M.I.T. Press, 1986.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviourist views it. *Psychological Review*,20, 158-177.
- Weiskrantz, L. (1986). *Blindsight: A case study and implications*. New York: Oxford University Press.
- Weiskrantz, L.(1956). Behavioral changes associated with ablation of the amygdaloid complex in monkeys. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 49, 381-391.
- Westen, D.(1998). The scientific legacy of Sigmund Freud: toward psychodynamically informed psychological science. *Psychol Bull* 124. 333-71.

- Westen, D.(1999). The scientific status of unconscious processes: is Freud really dead? *J.Am.PsychoanalAssoc.* 49:1-30.
- Westen, D., Gabbard, G.O.(2002). Developments in cognitive neuroscience, 2: Implications for theories of transference., *J. Am. Psychoanal Assoc.* 50:93-134.
- Westen, D., Gabbard,G. O.(2002). Developments in cognitive neuroscience, 1:Conflict, compromise, and connectionism., II Implications for theories of transference. *J. Am. Psychoanal.Assoc.* 50, 54-98, 99-134.
- Whorf, B.L.(1964). *Language, thought and reality*. Cambridge, MA:MIT Press.
- Widlocher, D.(1990). Neurobiologie et psychanalyse: Les opérateurs de commutation. *Revue Internationale de Psychopathologie*, 2.
- Winnicott, D.W. (1958). *The Family and Individual Development*, London: Tavistock.
- Winnicott, D.W.(1971). *Playing and reality*. New York: Basic Books.
- Wundt, W. (1912). *An introduction to psychology*. London: George Allen. (Reprinted by Arno Press, New York, 1973).
- Yiend, J., (2004). *Cognition, Emotion and Psychopathology. Theoretical, Empirical and Clinical Directions*. New York: Cambridge University Press.
- Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151-175.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Anzieu, D., Green, A., Gillibert, J., Καραπάνου, Φρ., Νικολαΐδης, Ν., Ποτομιάνου, Α. (1983). *Ψυχανάλυση και Ελληνική κουλτούρα*. Εκδ.: Ράππα, Αθήνα.
- Bachelard, G. (2000). *Το νέο επιστημονικό πνεύμα*, Μτφρ., Γ. Φαράκλας, Επμ., Α. Μπαλτάς, Πανεπιστημονικές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Badiou, A. (1998). *Η ηθική, Δοκίμιο για τη συνείδηση του κακού*, Μτφρ., Β. Σκολίδης, - Κ. Μπομπάς, Εκδ.: Scripta, Αθήνα.
- Changeux, J. R. (1984). *Ο νευρωνικός άνθρωπος, Πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος εγκέφαλος*, Μτφρ., Β.Μπρίκα, Εκδ.: Ράππα, Αθήνα.
- Chomsky, N. (1991). *Συντακτικές Δομές*, Μτφρ., Φ.Καβουκόπουλος, Εκδ.: Νεφέλη, Αθήνα.
- Churchland, M., P.(1996). *Η Μηχανή της Λογικής, η Θέση της Ψυχής*. Ένα φιλοσοφικό ταξίδι στον εγκέφαλο, Μτφρ., Α.Ραφτόπουλος, Εκδ.: Γκοβόστη, Αθήνα.
- Crick, F.(1997). *Μία Εκπληκτική Υπόθεση*. Η επιστημονική αναζήτηση, Μτφρ., Κ. Κορφιάτης, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- De Saussure, F.(1979). *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, Μτφρ., Φ.Δ. Αποστολόπουλος, Εκδ.: Παπαζήση, Αθήνα.
- Dor, J.(1995). *Εισαγωγή στην ανάγνωση του Λακάν*, 1.Το ασυνείδητο δομημένο σαν γλώσσα, Μτφρ., Ι. Μποτουροπούλου, Εκδ.: Πλέθρο, Αθήνα.
- Dor, J.(1995). *Εισαγωγή στην ανάγνωση του Λακάν*, 2. Η δομή του υποκειμένου, Μτφρ. Ι. Μποτουροπούλου, Εκδ.: Πλέθρο, Αθήνα.
- Evans D.(2005). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, Μτφρ. Γ. Σταυρακάκης, Εκδ.: Ελληνικά γράμματα, Αθήνα.
- Fink, B. (2006). *Κλινική Εισαγωγή στη Λακανική Ψυχανάλυση. Θεωρία και Τεχνική*, Μτφρ., Ν. Ηλιάδης, Εκδ.: Πλέθρο, Αθήνα.
- Flem, L. (2001). *Φρόντ, η διανοητική περιπέτεια*, Μτφρ., Ρ. Πεσσάχ, Εκδ.: Ψυχογιός, Αθήνα.
- Freud, S. (1975). *Πρακτική Ψυχανάλυση*, Μτφρ., Γ. Βαμβαλή, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S. (1977). *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, Μτφρ., Κ. Τρικεριώτη, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S. (1978). *Τοτέμ και Ταμπού*, Μτφρ., Χ. Αντωνίου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S. (1979). *Μελέτες για την Ψυχανάλυση*, Μτφρ., Γ. Τσαμπουράκης, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.

- Freud, S. (1983). *Όνειρο και Τηλεπάθεια*, Μτφρ.,Γ. Τσαμπουράκης, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S. (1985).*Η Τεχνική της Ψυχανάλυσης*, Μτφρ., Γ. Τσαμπουράκης, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S. (1994). *Αυτοβιογραφία*, Μτφρ., Λ.. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S. (1994). *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*, Μτφρ., Λ.. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S. (2003). *Τρεις πραγματίες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*, Μτφρ., Β. Νικολούδη, Εκδ.: Printa, Αθήνα.
- Freud, S.(1991). *Ναρκισσισμός, Μαζοχισμός, Φετιχισμός*, Μτφρ., Λ. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1991). *Ντόρα*. Η ανάλυση μιας υστερίας, Μτφρ., Κ. Λιάπτη, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1992). *Η Ψυχοπαθολογία της Καθημερινής ζωής*, Μτφρ., Λ. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1992). *Ο μικρός Χάνς*. Ανάλυση της φοβίας ενός πεντάχρονου αγοριού, Μτφρ., Κ. Λιάπτη, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1993). *Η ερμηνεία των ονείρων*, Μτφρ., Λ.. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1994). *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, Μτφρ.,Κ. Τρικεριώτη, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1995). *Τρία Ιστορικά Ασθενείας*. «Ο Ράπτενμαν», «Ο πρόεδρος Σρέμπερ», «Ο Βόλφσμαν», Μτφρ.,Λ.. Αναγνώστου, Εκδ. :Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1996). *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, Μτφρ., Λ. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(1998). *Επίκαιρες παρατηρήσεις. Για τον Πόλεμο και τον Θάνατο*, Μτφρ., Λ. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(2000).*Δοκίμια Μεταψυχολογίας Δοκίμια (1915)*, Μτφρ., Θ.,Παραδέλης, Εκδ.: Καστανιώτη, Αθήνα.
- Freud, S.(2001). *Πέραν της Αρχής της Ηδονής*, Μτφρ.,Λ. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Freud, S.(2002). *Για την Ερμηνεία των Αφασιών*, Μτφρ., Α.,Πόταγα, Κ. Πόταγας, Εκδ.: Εξάντας, Αθήνα.
- Freud, S.(2003). *Το Μέλλον μιας Ανταπάτης*, Μτφρ., Δ. Νταβέας, Εκδ.:Printa, Αθήνα.

- Freud, S.(2004). *Μαθήματα ψυχικής ανατομίας*, Μτφρ., Χ., Λιαντωνάκη, Εκδ.: Ροές, Αθήνα.
- Futuyama, J.D.(1995). *Εξελικτική βιολογία*, Μτφρ., Α. Ζούρος, Δ. Κολλάρος, Α. Μαγουλάς, Θ. Μαχιάς, Ε. Ροΐδου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Grubrich-Σημίτη, Ι.(2002). *Επιστροφή στα κείμενα του Freud*. Η σιωπηρή γλώσσα των χειρογράφων, Μτφρ., Ε. Βαϊκούση, Εκδ.: Εξάντας, Αθήνα.
- Haugeland, J.(1989). *Τεχνητή Νοημοσύνη*, Σχεδιάζοντας τη νόηση: από την υπολογιστική θεωρία στις σύγχρονες ευφυείς μηχανές, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Jones, Er.(2003). *Σίγμουντ Φρόυν*, Μτφρ., Ξ. Κομνηνού, Εκδ.: Ίνδικτος, Αθήνα.
- Jouvet, M. (2000). «Ο ύπνος, η άλλη όψη του πνεύματος», *Εκ των Υστέρων*, αρ., 4, σ. 24- 43.
- Jouvet, M.(1993). *Ο ύπνος και το όνειρο*, Μτφρ., Α., Πολίτης, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Jouvet, M.(1994). *Ο Πύργος των ονείρων*, Μτφρ., Γ., Ευθυμιάδου-Αλισανδράτου, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Kahney, H.(1997). *Λύση προβλημάτων*, Μτφρ., Πέτρος Ρούσσο, Εκδ.: Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Kandel, R. E.(2008). *Αναζητώντας τη μνήμη*. Η ανάδυση μιας νέας επιστήμης του νου, Μτφρ., Α. Καραμανλίδης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Kandel, R. E., Schwartz, H. J., Jessell, M. T.(2000). *Νευροεπιστήμη και Συμπεριφορά*, Μτφρ., Χ. Καζλαρής, Α. Καραμανλίδης, Γ. Χ. Παπαδόπουλος. : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Καστοριάδης, Κ.(1991). *Σταυροδρόμια του λαβυρίνθου*, Μτφρ., Ζήσης Σαρίκας, Εκδ.: Ύψιλον, Αθήνα.
- Καστοριάδης, Κ.(2001). *Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία*, Εκδ.: Ύψιλον, Αθήνα.
- Kuhn, T.(1962). *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Μτφρ., Γ. Γεωργακόπουλος, Β., Κάλφας, Εκδ.: Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα.
- Κανγκιλέμ, Ζ. (2007). *Το κανονικό και το παθολογικό*, Μτφρ., Γ. Φουρτούνης, Εις., Μ. Φουκό, Εκδ.: Νήσος, Αθήνα.
- Lakatos, I.(1986). *Μεθοδολογία των Προγραμμάτων Επιστημονικής Έρευνας*, Μτφρ., Αιμ. Μεταξόπουλος, Εκδ.: Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη.
- Laplanche, J.(1988). *Ζωή και θάνατος στην ψυχανάλυση*, Μτφρ., Ν., Παπαγιαννοπούλου, Εκδ.: Νεφέλη, Αθήνα.
- Laplanche, J., Pontalis J-B.(1996). *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, Μτφρ., Β. Καραμπέλης, Α. Χαλιούση, Α. Σκούλικα, Π. Αλούπης, Εκδ.: Κέδρος, Αθήνα.

- Mannoni, Oc. (1993). *Φρόνιμ*, Μτφρ.,Α. Βουδούρη, Εκδ.: Εστία, Αθήνα.
- Merleau-Ponty, M. (2005). *Σημεία*, Μτφρ., Γ. Φαράκλας, Εκδ.: Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα.
- Merleau-Ponty, M.(1977). *Προοίμιο στη Φαινομενολογία της Αντίληψης*, Μτφρ., Φ. Κάλλια, Εκδ.: Ερασμος, Αθήνα.
- Merleau-Ponty, M.(2005). *Εγκώμιο της Φιλοσοφίας και άλλα δοκίμια*, Μτφρ., Κ. Καψαμπέλη, Εκδ.: Εκκρεμές, Αθήνα.
- Minsky, Marvin(1995). *Η Κοινωνία της Νόησης*, Μτφρ., Μ. Αντωνοπούλου, Σ. Μανουσέλης, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Mounin, G. (1994).*Κλειδιά για τη Γλωσσολογία*, Μτφρ.,Α., Αναστασιάδη –Συμεωνίδη, Εκδ.: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Perron, R. (1995).*Η ιστορία της ψυχανάλυσης*, Μτφρ., Ν.,Χρηστάκης,Εκδ.: Δαίδαλος, Αθήνα.
- Pinker, St. (2000). *Το γλωσσικό Ένστικτο*. Πώς ο νους λειτουργεί τη γλώσσα, Μτφρ.,Ευ. Μούμα, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Plotkin, H.(1996). *Η Φύση της Γνώσης*. Προσαρμογές, ένστικτα και η εξέλιξη της νοημοσύνης, Μτφρ.,Ευ. Καφετζόπουλος, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Poincare H. (1997). *Η Αξία της Επιστήμης*, Μτφρ., Σ. Τσεκούρας, Επιμ., Α. Μάμαλης, Εκδ.: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Pontalis, J.- B. (2000). *Η δύναμη της έλξης*, Μτφρ., Δ. Σεραφίδου, Εκδ.: Σμίλη, Αθήνα.
- Popper, K.(1988). *Τί είναι η διαλεκτική; Γνωσιοθεωρία χωρίς γνωστικό υποκείμενο*, Μτφρ.,Στ., Δημόπουλος, Εκδ.: Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- Ricoeur, P. (2008). *Ο ίδιος ο εαυτός ως άλλος*, Μτφρ., Β. Ιακώβου, Εκδ.: Πόλις, Αθήνα.
- Searle, J., (1997). *Ανακαλύπτοντας ξανά το Νου*, Μτφρ., Μ. Κορνήλιος, Εκδ., Γκοβόστη, Αθήνα.
- Stillings, A. N., Weisler, E. S., Chase, H. C., Feinstein, H. M., Garfield, L. J., Rissland, L.E.(2002). *Εισαγωγή στη Γνωσιοεπιστήμη*, Μτφρ. Γ. Μαραγκός, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Thomson, P.(2002). *Η δομή των θεωριών της βιολογίας*, Μτφρ., Κ. Κορφιάτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Χαϊντέγγερ, Μ.(1976/1999). *Τα βασικά προβλήματα της φαινομενολογίας*, Μτφρ., Π. Κόντος, Εκδ.: Γνώση, Αθήνα.

Young, Z. J.(1987). *Ο Εγκέφαλος και οι Φιλόσοφοι*, Από τους νευρώνες στη συνείδηση : Ένα γοητευτικό ταξίδι στο σύμπαν των νευροεπιστημών, Μτφρ., Σ. Μανουσέλης, Εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα.

Αϊζενστάϊν, Μ.(2000). «Το όνειρο, αντικείμενο συναλλαγής», *Εκ των Υστέρων*, Μτφρ.,Τ. Χατζηγιάννη- Στεφανάτου, αρ.4,σ. 65- 72.

Βαμβαλής, Γ.(2000). *Ξανα –διαβάζοντας τον Φρόντ*, Μια επανάληψη σε τριάντα απλά μαθήματα, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.

Βοσνιάδου, Στέλλα (2001). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, Τόμος, Α', Εκδ.: Gutenberg, Αθήνα.

Βοσνιάδου, Στέλλα, (2001). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, Τόμος, Β', Εκδ.: Gutenberg, Αθήνα.

Ζαρχαδάκης, Γ. (2001). *Το μυστήριο του νου*. Πώς ο εγκέφαλος εγείρει τη συνείδηση, Εκδ.: Ελληνικά Γράμματα.

Ζαφρανάς, Β. Α., -Ζαφρανά – Κίτσιου Μ.(1989). *Ύλη και Εγκέφαλος*, Φυσιολογία της μάθησης II, Εκδ.: Αδελφών Κυριακίδη, Αθήνα.

Ζαφρανάς, Β. Α., -Ζαφρανά - Κίτσιου, Μ.(1991). *Ύλη και Εγκέφαλος*, Φυσιολογία της μάθησης I, Εκδ.: Αδελφών Κυριακίδη, Αθήνα.

Καστοριάδης, Κ., Νικολαΐδης, Ν., Ποταμιάνου, Α., Τζαβάρας, Θ.(1994). *Η ενεργός απουσία του Sigmund Freud*, Εκδ.: Εξάντας, Τρίαψις Λόγος, Αθήνα.

Κατή, Δ., Κονδύλη, Μ., Νικηφορίδου (1999). *Κ. Γλώσσα και Νόηση*. Επιστημονικές και Φιλοσοφικές Προσεγγίσεις, Εκδ.: Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Καφετζόπουλος, Ευ. (1995). *Εγκέφαλος, συνείδηση και συμπεριφορά*, Μια ιστορική εισαγωγή στη Νευροψυχολογία, Εκδ.:Εξάντας, Τρίαψις Λόγος, Αθήνα.

Κόντος, Ι.(1997). Γενετικές κατασιευές και αναπλάσεις ως συνδετικός κρίκος της μεταβιβαστικής με την παιδική νευρωση, *Εκ των Υστέρων*, αριθ. 1, σελ. 30-46.

Κόντος, Ι.(1999). *Τεχνητή Νοημοσύνη και Λογομηχανική* (επεξεργασία του λόγου) Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα.

Κούβελας, Δ.Η.(2001). Νευροεπιστήμες και ψυχανάλυση από την οπτική γωνία των νευροεπιστημών, *Εκ των Υστέρων*, αριθ., 5, σελ.152 -159.

Κούκου, Μ., Braker, E. (2003). «Το ασυνειδητό από τη σκοπιά ενός ολιστικού μοντέλου των λειτουργιών του ανθρώπινου εγκέφαλου», *Η ψυχανάλυση στον 21^ο αιώνα*, Επιμ. Γ. Βασιλαματζής, Ν. Χαμπέρης, Β. Φαλάρας, Δ. Κατσούλας, Εκδ.: Παπαζήση, Αθήνα.

Κρανάκη, Μ. (2000). *Διαβάζοντας τον Φρόντ*. Δέκα Μαθήματα για την Ψυχανάλυση Εκδ.: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα.

- Κριμπάς, Κ. (1986). *Δαρβινικά*, Εκδ.: Ερμής, Αθήνα.
- Κριμπάς, Κ.(1998). *Επεκτείνοντας τον δαρβινισμό και άλλα δοκίμια*, Εκδ.: Νεφέλη, Αθήνα.
- Κρίστεβα, Τ.(1985). *Στην αρχή ήταν η αγάπη*. Ψυχανάλυση και πίστη, Μτφρ., Ε. Μελοπούλου, Εκδ.: Άγρα, Αθήνα.
- Κρίστεβα, Τ.(2000). *Οι άλλες αρρώστιες της ψυχής*, Μτφρ., Κ. Χατζή, Εκδ.: Καστανιώτη, Αθήνα.
- Λακάν, Ζ. (1966/2005). *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, Μτφρ., Ν. Λινάρδου-Μπλανσέ, Ρ. Μπλανσέ, Εκδ.: Εκκρεμές, Αθήνα.
- Λίποβατς, Θ.(1996). *Ψυχανάλυση-Φιλοσοφία- Πολιτική Κουλτούρα*, Εκδ.: Πλέθρον, Αθήνα.
- Μαρκίδης, Μ. (1997). *Ο εξανθρωπισμός της γλώσσας*, Εκδ.: Έρασμος, Αθήνα.
- Μαρκίδης, Μ.(1999). *Λογοδοσία*. Διαδρομές στην ψυχοπαθολογία και την ψυχανάλυση, Εκδ.: Εξάντας, Αθήνα.
- Μιλέρ, Ζ.-Α. (2007). *Θεωρία της Ψυχαναλυτικής Θεραπείας*, Επμ., Ν. Λινάρδου – Μπλανσέ, Ρ. Μπλανσέ, Εκδ.: Εκκρεμές, Αθήνα.
- Μιλέρ, Ζ.-Α.(2000/2003). *Λακανική Βιολογία. Έξι ψυχαναλυτικά μαθήματα για το σώμα, το σύμπτωμα, την απόλαυση*, Επμ., Βλ. Σκολίδης, Εκδ.: Ψυχογιός, Αθήνα.
- Μιλέρ, Ζ.-Α.(2003). *Ο Λακάν και η Ψυχανάλυση*, Επμ., Ν. Λινάρδου –Μπλανσέ, Εκδ.: Εκκρεμές, Αθήνα.
- Μιλέρ, Ζ.-Α., Etchegoyen, H., Laurent, É., Milner, J.-C. (2002-2007). *Γνωριμία με τον Λακάν*, Επμ., Βλ. Σκολίδης, Εκδ.: Ψυχογιός, Αθήνα.
- Μπαλτάς, Α. (2004). *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*. Εκδ.: Εξάντας, Αθήνα.
- Μπαλτάς, Α.(1999). «Είναι η ψυχανάλυση επιστήμη;», *Εκ των Υστέρων*, αρ., 3 σ.147-163.
- Μπαλτάς, Α.(2002). *Για την επιστημολογία του Λουί Αλτουσέρ*. Η επιστήμη της ιστορίας μιας επιστήμης και η φυσική ως τρόπος παραγωγής, Εκδ.: Νήσος, Αθήνα.
- Μπόμπος, Φ.(2002). «Γύρω από την ενόρμηση του θανάτου», *Εκ των Υστέρων*, αρ.7,σ.34-43.
- Μπρόουερ, Γ., Φρόντ, Σ.(2002) *Μελέτες για την Υστερία*, Μτφρ., Λ. Αναγνώστου, Εκδ.: Επίκουρος, Αθήνα.
- Νικολαΐδης, Ν. (1994). *Η θεοφαγία*, Πρωτογενής και μεταφορική στοματικότητα, Μτφρ., Ν. Νικολαΐδης, Σ. Σαββόπουλος, Εκδ.: Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα.
- Νικολαΐδης, Ν.(1986). *Η αναπαράσταση*, Ψυχαναλυτικό δοκίμιο, Εκδ.: Ράππα, Αθήνα.

- Νικολαΐδης, Ν.(2000). «Το όνειρο: βιολογική ανάγκη και επιθυμία», *Εκ των Υστέρων*, αρ.4, σ.82-85.
- Ντάβου, Μπετίνα (2000). *Οι διεργασίες της σκέψης στην εποχή της πληροφορίας*. Θέματα Γνωστικής Ψυχολογίας και Επικοινωνίας, Εκδ.: Παπαζήση, Αθήνα.
- Ντεριντά, Ζάκ(1990). *Περί Γραμματολογίας*, Μτφρ., Κ. Παπαγιώργης, Εκδ.: Γνώση, Αθήνα.
- Ντολτό, Φρανσουάζ (1999). *Η Ασυνείδητη Εικόνα του Σώματος*, Μτφρ., Ε. Κούκη, Εκδ.: «Εστία», Αθήνα.
- Παπανικολάου, Α.Κ.(2007). *Οι Αμνησίες*, Μτφρ., Α. Καραμανλίδης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Πήτα, Ρία (1998). *Ψυχολογία της γλώσσας*, Εκδ.: Ελληνικά Γράμματα.
- Ποταμιάνου, Α. (1998). Ψυχαναλυτικός λόγος και ψυχαναλυτικοί θεσμοί, *Εκ των Υστέρων*, αρ.2, σελ.64-72.
- Ποταμιάνου, Α.(1998). «Ψυχαναλυτικός λόγος και ψυχαναλυτικοί θεσμοί», *Εκ των Υστέρων*, αρ. 2 ,σ.64-72.
- Σαουφάν Μ. (2005). *Λακανιάδα*. Τα σεμινάρια του Ζάκ Λακάν 1953-1963, Μτφρ., Γ. Οικονόμου, Εκδ.: Κέδρος, Αθήνα.
- Σάτρ Ζ.-Π. (2007). *Το Είναι και το Μηδέν*. Δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας, Μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Εκδ.: Παπαζήση, Αθήνα.
- Σιγκμουντ, Φ. (1901). *Το όνειρο*, Με 20 εικαστικά σχόλια, Μτφρ., Λ. Αναγνώστου, Επίμ.Θ. Τζαβάρας, Εκδ.: Νήσος, Αθήνα.
- Σιδέρης, Ν.(1995). *Εσωτερική δηλωσσία*, Μορφή και λειτουργία του φροϋδικού ασυνειδήτου, Εκδ.: Καστανιώτη, Αθήνα.
- Στυλιανοπούλου,Φ.(1999). «Νευροεπιστήμες του Νου, 100 χρόνια μετά το έργο του Freud. Σχεδιάγραμμα για μια Επιστημονική ψυχολογία», *Εκ των Υστέρων*, αρ. 3, σ.102-114.
- Τζαβάρας, Ε.,(1998). «Το έργο της ανάγνωσης ως ηθική της ψυχανάλυσης» *Εκ των Υστέρων*, αρ.2, σ.112-124.
- Τζαβάρας, Θ. (1998). «Είναι η ψυχανάλυση θεωρία γνώσης», *Το πρόβλημα της γνώσης: Μέθοδοι και αντικείμενο των επιστημών*, Διεπιστημονική προσέγγιση, Επίμ. Γ. Παπαγούνος, Εκδ.: Παπαζήση, Αθήνα.
- Τζαβάρας, Θ.(1997). «Ο ελλείπων κριτικός της αλύσεως», *Εκ των Υστέρων*, αρ.1, σ.178-182.
- Τζαβάρας, Θ.(1998). «Περί ηθικής Δοτικής»,*Εκ των Υστέρων*,αρ.2, σ. 73-85.
- Τζαβάρας, Θ.(1999). «Νευρο- ψυχανάλυση», *Εκ των Υστέρων*, αρ.3, σ.94-101.

- Τζαβάρας, Θ.(2005). *Ψυχανάλεκτα*, Εκδ.: Νήσος, Αθήνα
- Φρεμάν, Ζ-Ρ(1998). *Τι είναι η κλινική*, Μτφρ., Κ. Χατζή, Εκδ.: Καστανιώτη.
- Φρόντ, Α. (1978). *Το Εγώ και οι μηχανισμοί άμυνας*, Μτφρ., Θ. Παραδέλλης, Εκδ.: Καστανιώτη, Αθήνα.
- Χέγκελ, Γ.(1970). *Φιλοσοφία του πνεύματος*, Μτφρ., Χ. Βασιλειάδη, Εκδ.: Αναγνωστίδη, Αθήνα.
- Χειμωνάς, Γ.(1985). *Ο Λόγος, Μάθημα έβδομο και τελευταίο :Ο χρόνος και το σύμβολο*, Εκδ.: Ράππα, Αθήνα.
- Χρηστίδης, Α.-Φ(2002). *Όψεις της γλώσσας*, Εκδ.: Νήσος, Αθήνα.
- Ωλανιέ, Πιέρρα (2001). *Η βία της ερμηνείας*, Από το εικονογράφημα στο εκφερόμενο, Μτφρ., Μ. Κουνέλη, Εκδ.: Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα.